СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

1

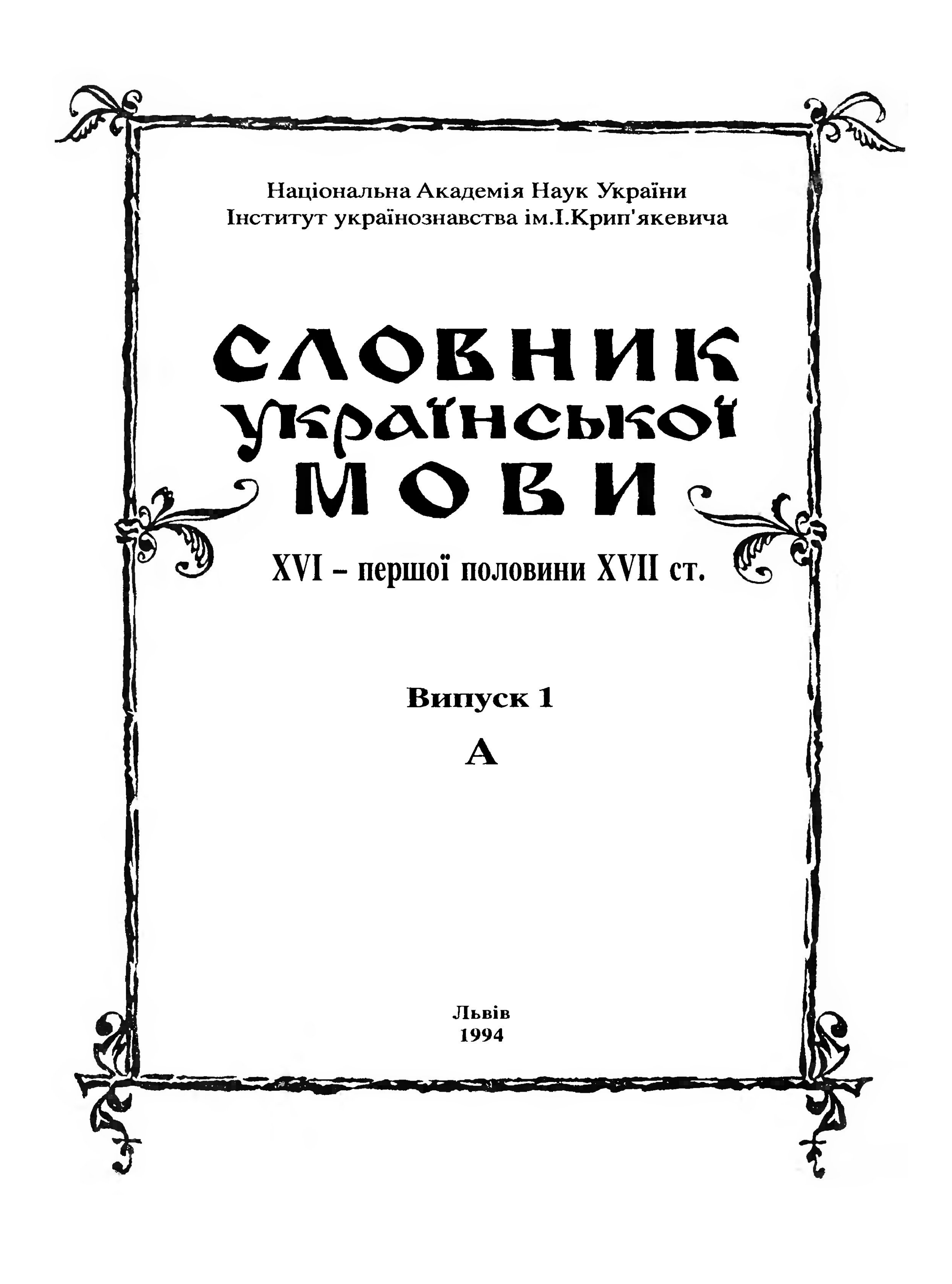

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 1

А

Львів
1994

ББК 4У (03)
С 48

Перший випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 475 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колеґія

к.ф.н. *Д.Гринчишин* (відп. ред.),
к.ф.н. *У.Єдлінська*, д.ф.н. *Я.Закревська*,
к.ф.н. *Р.Керста*, д.ф.н. *Л.Полюга*,
к.ф.н. *М.Чікало* (секретар)

Редактори 1-го випуску
Д.Гринчишин, Л.Полюга

Рецензенти
д.ф.н. *Т.Возний*, к.ф.н. *В.Карпова*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 1. А
Укладачі О.Захарків, Р.Керста,
О.Федик.-
Львів, 1994. - 152 с.

Від редакційної колеґії:

Перший випуск уклали кандидати філол. наук: О.Захарків (азбука-апостолоъ), Р.Керста (а-азали), О.Федик (апостолский-аѳинаны)

Технічну роботу виконувала А.Рибка

Випуск до видання підготували У.Єдлінська, М.Чікало

Комп'ютерна верстка - З.Матчак

Комп'ютерний набір - О.Тріль

Консультували: акад. Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба, к.ф.н. І.Ощипко, к.ф.н. З.Терлак

Редакційна колеґія складає щиру подяку рецензентам і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями та допомогою на різних етапах праці спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290008, Львів, вул.Винниченка, 24.
Відділ української мови Інституту
українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-0954-2

ПЕРЕДМОВА

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. створюється групою наукових працівників відділу мовознавства Інституту суспільних наук, з 1993 р. Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Він є хронологічним продовженням двотомного Словника староукраїнської мови XIV-XV ст., укладеного в цій самій науковій установі під керівництвом проф. Лукії Гумецької й опублікованого у 1977-1978 рр.

Робота над Словником української мови XVI - першої половини XVII ст. почалася в 1975 р. від виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток, які мали увійти в канон джерел майбутнього словника. Протягом трьох років в архівах та рукописних відділах бібліотек України (Києва, Львова, Харкова, Одеси, Чернівців, Ужгорода), Росії (Москви, Санкт-Петербурга), Литви (Вільнюса) працювали в основному автори попереднього словника: Дмитро Гринчишин, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Мирон Онишкевич, Лев Полюга, Марта Сенів, Михайло Худаш, а також Ярослава Закревська, Надія Осташ, Ольга Федик. Мовний аналіз пам'яток здійснювала також проф. Лукія Гумецька.

У підборі матеріалу авторському колективові надавали допомогу вчені інших наукових осередків: професори Степан Бевзенко, Олекса Горбач, Йосип Дзендзелівський, Михайло Жовтобрюх, кандидати філологічних наук Уляна Єдлінська, Олег Купчинський, Ігор Мицько, Петро Тимошенко, Федір Ткач, Інна Чепіга, за що редакційна колегія складає їм щиру подяку.

У 1978-1981 роках авторський колектив, поповнений молодими співробітниками, в основному працював над розписуванням пам'яток і створенням картотеки, яка поповнювалась і в наступні роки, уже в процесі укладання словникових статей, у зв'язку з виявленням не відомих раніше пам'яток. Всього картотека нараховує понад 750 тисяч карток-цитат. Над її створенням працювали: Ганна Войтів, Дмитро Гринчишин, Роман Гринько, Ярослава Закревська, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Богдана Криса, Ольга Кровицька, Мирон Онишкевич, Надія Осташ, Роман Осташ, Лев Полюга, Марта Сенів, Ольга Федик, Михайло Худаш, Марія Чікало. У підготовці картотеки в різні періоди брали участь Лариса Гонтарук, Валентина Зєвіна, Агафія Рибка, Зеновій Терлак, Валентина Черняк, студенти філологічного факультету Львівського університету ім.І.Франка Ганна Женчук, Галина Лецук, Микола Пересада, Олександр Тяптін.

Паралельно з укладанням картотеки опрацьовувалась інструкція для укладання Словника, в якій з'ясовувалися принципи його побудови. На її основі було сформовано і в 1983 р. опубліковано пробний зошит, що послужив підставою для широкої наради, яка відбулася 1983 р. за участю мовознавців Києва, Менська, Москви, Ужгорода, Тернополя, Львова та інших міст.

Безпосередня робота над Словником почалася у 1982 р. і продовжується донині. За попередніми даними, обсяг Словника становитиме понад 400 друкованих аркушів і міститиме понад 40 тисяч слів.

При укладанні Словника автори постійно користувалися допомогою наукових консультантів Ярослава Ісаєвича, Валентини Карпової, Марії Капуби, Ірини Оціпко, Зіновія Терлака.

Роботу лексикографічної групи на всіх етапах очолює провідний науковий співробітник Дмитро Гринчишин.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

В основу створення Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. покладено головні засади Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. Це стосується граматичної і семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іншомовних паралелей при запозичених словах, виділення омонімів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відсильних позначок тощо.

Деякі відмінності у принципах створення обох словників та їх картотек зумовлені обсягом і характером писемних пам'яток, що лягли в їх основу. Це не могло не позначитися на типі словника, формуванні його реєстру, характеристиці граматичних форм.

Хронологічні рамки Словника. "Історичний словник українського язика", який видала Українська академія наук у Києві за редакцією проф. Євгена Тимченка у двох частинах до літери "Ж" у 1930 і 1932 рр., та "Словник староукраїнської мови XIV - XV ст." за редакцією проф. Лукії Гумецької, що вийшов майже через 40 років - у 1977-1978 рр., створювалися в епоху панування офіційної радянської історичної науки, яка визначала вік української мови від XIV ст. Та саме вихід цих двох словників є науковим підтвердженням того, що вже у XIV-XV ст. українська мова була достатньо розвинутою і виконувала різні суспільні функції включно з роллю державної мови в Литовсько-Руському князівстві[1].

[1] Період розвитку української мови до XIV ст. чекає окремого лексикографічного опрацювання, незважаючи на наявність словника І.І.Срезневського "Материалы для словаря древнерусского языка" у трьох томах та "Словаря древнерусского языка XI-XIV вв." за редакцією Р.І.Аванесова, що виходить у Москві від 1988 р.

На основі запропонованої дослідниками періодизації[2] відповідно до історичної долі народу, особливостей розвитку мови та її суспільних функцій в українській мові надалі виділяється два періоди: XVI - перша половина XVII ст. і друга половина XVII - XVIII ст. - до появи "Енеїди" Івана Котляревського. Саме період XVI - першої половини XVII ст. став предметом теперішнього лексикографічного опрацювання. Він у мовному відношенні характеризується значним розширенням сфери функціонування мови, відмінним ступенем іншомовних нашарувань, іншою взаємодією церковнослов'янської мови з живою народнорозмовною українською мовою. Поява книгодрукування, наукової літератури, складна релігійна полеміка, розвиток освіти в Україні позначилися на мові тогочасних писемних пам'яток. Завершує цей період така історична подія, як приєднання України до Росії в половині XVII ст., що надзвичайно загальмувало самобутній розвиток українського народу, а тим самим і його мови.

Джерела Словника. Проблема добору джерел Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. досить складна Це пояснюється двома основними причинами: по-перше, своєрідною мовною ситуацією, яка існувала на той час в Україні (адже пам'ятки писалися не тільки українською книжною і народнорозмовною мовою, а й церковнослов'янською, польською, латинською і грецькою); по-друге, надзвичайно великою кількістю пам'яток різних за

[2] Див.: Плющ П.П. Нариси з історії української мови. - К., 1958. - С.141-190; Тимошенко П.Д. Про періодизацію історії української мови //УМЛШ, 1958. - N 6. - С.62-64; Олекса Горбач. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку //Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення: Мовознавство. - Львів, 1993. - С.8-9 та інші.

жанрами і стилями, за місцем їх зберігання, що утруднювало їх виявлення та залучення до канону джерел Словника. Саме ця особливість джерельного матеріалу зумовила основні відмінності в лексикографічному опрацюванні Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. і Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. Перший з них побудований за принципом "тезауруса", тобто він охоплює весь лексичний матеріал визначених пам'яток, у другому застосований вибірковий принцип розписування пам'яток. Тому у другому словнику на відміну від першого відсутні статистичні дані, не виділені форми; до його реєстру не входять власні особові назви.

Численні пам'ятки XVI - першої половини XVII століття, писані польською, латинською і грецькою мовами, залишилися поза увагою укладачів, незважаючи на те, що в них могли фіксуватися і деякі українські слова. Виявлення і вивчення мовних особливостей цих пам'яток, вибирання з них (а їх сотні) українських слів набагато продовжило б період підготовчих робіт при створенні Словника. Однак, як показав вибірковий аналіз іншомовних текстів, тут, як правило, трапляються українські власні назви, топоніми, антропоніми, гідроніми. Українські апелятиви засвідчені рідко, при цьому переважно як юридичні, економічні та ін. терміни, що фіксуються й українськими пам'ятками. Виняток становлять лише видані у той час граматики, зокрема "Адельфотес", "Грамматика словєнская" І.Ужевича, які, хоча й писані грецькою і латинською мовами, однак містять багатий ілюстративний матеріал, почерпнутий з живої розмовної мови (*дѣвчинка, хлопятко, кошичок, малюсенький, ранюхно*).

При відборі джерел до Словника виникала проблема розмежування українських і церковнослов'янських пам'яток. Питання про включення до канону джерел тієї чи іншої пам'ятки, писаної церковнослов'янською мовою з елементами української, вирішувалися на основі даних про кількісне співвідношення фонетичних, морфологічних чи лексичних елементів у мові цих пам'яток. Тут, зокрема, враховувалися такі риси, як неповноголосні та повноголосні форми, сполучення **ра, ла і ро, ло,** початкові **є і о,** звукосполучення **жд і ж, щ (шт) і ч,** префікси **раз- і роз-,** закінчення **-аго і -ого** у прикметниках чоловічого і середнього роду в родовому відмінку однини, закінчення **-ию і -ью** в орудному відмінку іменників жіночого роду колишніх основ на **-і,** закінчення **-ши і -шь** у дієсловах 2 особи однини теперішнього часу, закінчення **-тъ і -ть** у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу, закінчення **-мы і -мо** в 1 особі множини дієслів теперішнього часу, наявність форм аориста, імперфекта та ін. Якщо українські елементи в церковнослов'янських пам'ятках незначні, то такі пам'ятки до канону джерел не входять. Пор., хоча б такі послання І.Вишенського, як "Новина", "О еретиках".

Що стосується церковнослов'янізованих українських пам'яток, то вони, незважаючи на більшу чи меншу кількість церковнослов'янізмів, залучалися до канону джерел Словника. Однак при їх розписуванні церковнослов'янські цитати опускалися.

Другою проблемою міжмовного характеру є розмежування українських та білоруських пам'яток. Авторський колектив Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. в основу такого розмежування поклав мовний принцип (сплутування етимологічних **ѣ - и, ы - и,** зміни **о, е** в закритому складі, **у** на місці **о, ю** на місці **е,** м'який **ц,** перехід **л** у **в,** відпадання початкового **и,** наявність буквосполучень **жч, дж, ждж, дз,** акання (якання), дзекання, цекання та ін.), хоч при цьому враховувались як допоміжні також інші критерії — місце написання та національність автора, якщо вони наявні у пам'ятці. На основі мовного аналізу в канон джерел Словника введено пам'ятки, написані українською мовою не тільки на території України, а й поза її межами — у Польщі, Литві, Білорусі, Румунії, Греції, Угорщині, Франції, Італії, Єгипті та ін.

Територіальний критерій при розмежуванні українських та білоруських пам'яток застотовується у Словнику в тому випадку, коли пам'ятки не виявляють ні специфічно українських, ні специфічно білоруських мовних рис. Отже, пам'ятки, написані на території України, зараховуються до українських, а

пам'ятки, написані на території Білорусі, — до білоруських. Українськими вважаються пам'ятки без яскраво виражених диференційних мовних рис, які написані поза межами України, але своїм змістом стосуються політичного, економічного, культурного життя українського народу.

До канону джерел залучено також пам'ятки, які містять у собі риси обох мов — української та білоруської. Це, зокрема, "Четья" 1489 р., "Унія греків з костьолом римським", "Берестейський собор і його оборона", "Опис границь і шкод між Великим князівством Литовським і Короною Польською", "Митна книга" та ін. Певну групу становлять також грамоти молдавських канцелярій, мова яких, незважаючи на певний відсоток молдаванізмів і середньоболгаризмів, має українську основу.

Крім оригінальних пам'яток, до списку джерел Словника ввійшли твори перекладної літератури. Враховано також певну кількість пізніших копій документів XVI - першої половини XVII ст., зроблених у XVIII ст., переважно з тих територій, які представлені невеликою кількістю пам'яток (Закарпаття, Поділля). Хронологічно відкриває Словник пам'ятка конфесійної літератури кінця XV ст. — Четья 1489 р. з виразними українськими рисами, яка не використана в "Словнику староукраїнської мови XIV - XV ст.", побудованому виключно на базі документів ділового стилю.

Не ввійшли до канону джерел численні пам'ятки ділового стилю, які у мовному відношенні є однотипними або які з філологічного погляду видані неякісно, а також пам'ятки, що зберігаються в необстежених архівах ряду зарубіжних країн (Польщі, Угорщини та ін.).

Джерела Словника відбивають найрізноманітніші сторони політичного, культурного, релігійного, господарського життя України XVI - першої половини XVII ст. Писемні пам'ятки багаті у жанровому відношенні й охоплюють широку стильову різноманітність, характерну для розвинутих писемних мов.

Найширше репрезентований діловий стиль, який має в українській мові глибокі традиції попередніх століть. У пам'ятках цього стилю найповніше відображена жива народна мова, процес українського термінотворення. Сюди відносяться різні за змістом грамоти, привілеї купцям, містам, записи міських урядів, різного рівня судів, описи замків, статути, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, книги витрат і прибутків тощо.

Народнорозмовна мова дещо іншого папарування з елементами фольклору досить повно представлена в творах тогочасної художньої літератури — поезії, інтермедіях, епіграмах, народних піснях.

На грунті багатої полемічної літератури (твори І.Вишенського, З.Копистенського, Ф.Христофора, К.Острозького, І.Борецького та ін.) і пам'яток конфесійної літератури (учительні й інші євангелія, проповіді, повчання, передмови до церковних книг та ін.) відбувався процес формування співвідношень церковнослов'янської та української мовних систем, влиття іншомовних запозичень з грецької, латинської, польської мов, що в усій повноті відбите у лексиці пам'яток цього періоду.

У складі джерел представлені пам'ятки наукової літератури (словники, граматики, травники), літописи, де широко засвідчений пласт наукової термінології.

Реєстр Словника. Реєстр складається зі слів, які зафіксовані у картотеці, створеній на основі відібраних джерел.

Словник охоплює конкретний історичний відрізок розвитку української мови, тому — з погляду сучасності — у ньому представлені: 1. Слова, які живуть і зараз в українській мові, хоч часто з модифікованим слововжитком (різна сполучуваність, відмінні стилістичні відношення тощо); 2. Слова, які характерні для мови даного періоду; вони віджили разом з реаліями і тепер вважаються лексичними історизмами.

У реєстр Словника ввійшли самостійні і службові слова, похідні утворення різних типів словотвірної системи. Із спеціальних груп лексики:

— власні особові та географічні назви відапелятивного походження (*Голубъ, Сова, Кисѣль, Жаба, Ставъ, Капуста*);

— назви народів і племен (*чехъ, готы, готове, тимброве, печенѣгове*);

— назви людей за місцем проживання (*черкашанинъ, черкасець, лучанинъ, бѣлоцерковець, белоцерквяны*);

— слова, утворені від власних назв із значенням "послідовник, прихильник якої-небудь особи, вчення, наукових і релігійних напрямків, сект" (*арианинъ, іудейство, доминиканинъ, бернардынъ, кармелитъ*);

— індивідуальні авторські неологізми, вжиті в контексті з певною стилістичною метою (*подушкоспалъ, сладколюбецъ, куроѣдъ*);

— іншомовні слова (самостійні і службові), які різними шляхами проникли в українську мову і широко вживалися в її книжному або народно-розмовному варіантах; частина з них асимілювалася на українському мовному грунті (*декретъ, кгрунтъ, кгвалтъ, апеляция, фундовати, гды, жебы, водлугъ*);

— екзотизми - слова і вирази, які відбивають побут та звичаї інших народів і практично не перекладаються у зв'язку з відсутністю в українській мові відповідних реалій (*баша, мурза, чаушъ, драхма*).

Не внесені до реєстру Словника:

— власні особові і географічні назви, що зумовлено неоднаковими принципами при створенні картотек загальних і власних назв; специфікою власних назв, які у порівнянні із загальними вимагають іншого лексикографічного опрацювання; залученням до канону джерел значної частини перекладних творів, які містять велику кількість іноземних імен та географічних назв, що не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови. Підготовка словника власних назв у пам'ятках української мови XVI і наступних століть повинна стати окремим завданням української історичної лексикографії;

— слова, не засвоєні українською мовою: *гарїонидєсъ, лапосїюмъ, скаюніа, скондъ, пенедзы* і под.

— прикметники, утворені від топонімів та антропонімів, типу *литовский, молдавский, лунский, муравский, ливовский, перский, московский*. Якщо такі прикметники є складовою частиною стійких і лексикалізованих словосполучень, то вони подаються у статті на відповідний іменник (*литовский* у статтях **монѣта, князство, личба;** *молдавский* — у статті **земля;** *лунский, московский, муравский, ческий* — у статті **сукно;** *перский, солгацкий* — у статті **коберець;** *ливовский* — у статті **мѣсто**);

— дієприкметники (активні і пасивні) теперішнього і минулого часу при наявності засвідчених у картотеці особових форм дієслова (*писаный* викладається у статті **писати**; *падаючий* - у статті **падати**);

— дієприслівники теперішнього і минулого часу (*знаючи, даючи, узнавши*);

— помилково написані або перекручені слова.

Усі реєстрові слова в Словнику подаються "гражданкою", без виносних букв, тител і надрядкових знаків.

Кожне відмінюване слово подається в його основній (вихідній) формі: іменники, іменникові займенники в називному відмінку однини, множинні іменники — в називному множини, кількісні числівники — в називному, прикметники, прикметникові числівники та прикметникові займенники — в називному однини чоловічого роду, дієслова — в інфінітиві.

Фонетичні, графічні й орфографічні варіанти слова подаються в одній словниковій статті. В одній словниковій статті поміщаються різноманітні написання іменників на **-иє, -їє, -є** (*здоровиє, здоровье, здорове*), які кваліфікуються як орфографічні варіанти, а не як морфологічні чи словотвірні.

Як окремі реєстрові слова подаються у Словнику:

— морфологічні і словотвірні варіанти (*митрополитъ — митрополита, архимандритъ — архимандрита, полтора - полторы, стависко — ставище, пилно — пилне*);

— спільні за походженням слова в їх церковнослов'янському та східнослов'янському звуковому оформленні (*градъ* і *городъ, нощь* і *ночь, єдинъ* і *одинъ, єже* і *оже*);

— однокореневі слова, різні за своїм походженням (*король, краль, круль; королевство, кролевство*);

— іменники, прикметники, числівники з компонентом **полъ- (повъ-, полу-)** (*полгроша, повкопы, полудень, полгранатовый, полтретя*);

— віддієслівні іменники з афіксом **-ся**, які походять від дієслів зворотно-середнього стану (*вывѣдованьєсѧ, коханьєсѧ*);

— форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників (*ближший, найближший, ближе, найближей*);

— прикметники, які повністю перейшли в іменники (*хоружий, возный, воєводиная, подстаростиная, мучноє*);

— активні й пасивні дієприкметники, якщо вони втратили зв'язок з дієсловами і розвинули самостійне значення чи ряд значень (*вышереченый, вышенаписаный, богоспасаємый*) або є єдиними формами дієслова (*неугасимый, неугасаючий*);

— ад'єктивовані дієприкметники (*литоє серебро, оремый волъ*);

— субстантивовані дієприкметники (*умерлый*);

— особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини і множини;

— дієслова з афіксом **-ся (-се)** (*битися, бачитися, зватисе, молитися*);

— всі складні слова, незважаючи на їх написання окремо (*чолобитє, полколоды, розумновѣчный, брудносивый, згнедастрокатъ, верхуписаный, килькасотъ, штоколвекъ, будькоторый, натщесерце, спосередку, гдыбы, пакли, зподъ*);

— слова з префіксом **не-**, які без **не-** не вживаються (*неволникъ, непорушенно, нерукотвореный, невинне*) або які утворюють з префіксом **не-** одне поняття (*неприятель, неправда, невеликий, недавно*);

— слова з префіксом **недо-** із значенням неповної якості або дії чи стану у неповній мірі (*недовѣрокъ, недорослый, недоставати*);

— омоніми: а) слова, тотожні за походженням, що виступають як різні частини мови (**верхъ**[1] — іменник, **верхъ**[2] — прийменник; **право**[1] — іменник, **право**[2] — прислівник "чесно", **право**[3] — прислівник "праворуч"); б) слова різного походження (**градъ**[1] "місто" — **градъ**[2] "явище природи"), **листъ**[1] "листя" — **лист**[2] "письмовий документ"); в) слова, що виникли внаслідок значеннєвої еволюції слова (**коса**[1] "сільськогосподарське знаряддя" — **коса**[2] "заплетене волосся"); 2) різні за значенням і граматичними зв'язками дієслова, переважно афіксальні, того самого походження (**выбрати**[1] "обрати" — **выбрати**[2] "стягнути").

У заголовне слово словникової статті виносяться всі фонетичні, графічні та орфографічні варіанти, причому на першому місці подається найближчий до форми сучасної української мови варіант, а в разі його відсутності — той варіант, який найточніше відбиває традиційну орфографічну систему української писемно-літературної мови XVI - першої половини XVII ст., є найтиповішим у писемних пам'ятках даного періоду. Всі інші варіанти наводяться поруч в алфавітному порядку (*лѣсъ, лесъ; тетка, тютка; течене, течение, теченїе, теченье; тисяча, тисеча, тисѧча, тысеча, тысяча, тысѧча; прєдо, предъ, прѧдъ; нагородити, нагородить; урядъ, врѧдъ, урадъ, уредъ, уряд, урѧдъ*).

Прикметники, що виступають у двох формах — повній та короткій, подаються в заголовку словникової статті в обидвох, причому на першому місці, як правило, у повній формі (**добрый, добръ** *прикм.*, **виноватый, виноватъ** *прикм.*).

Повні і короткі форми займенників подаються в одній словниковій статті, причому на першому місці — повна (**всякий, всякъ** *займ.*).

Омоніми у Словнику як заголовні слова позначаються вгорі арабськими цифрами.

Граматична характеристика слова. Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. є тлумачно-перекладним. Його основне завдання — відбити лексичний склад писемних пам'яток даного періоду; граматичні відомості у ньому подаються в обмеженому обсязі.

Граматична характеристика слів у Словнику відповідає загальноприйнятій в українській і слов'янській лексикографічній практиці. Вона містить вказівки на вихідну форму слова; позначення частини мови, до якої воно належить (за винятком іменників і субстантивованих прикметників, де вказівка на граматичний рід визначає і частину мови); відомості про такі граматичні категорії, як збірність, ступені порівняння прикметників і прислівників, вид і керування у дієслів.

Граматична характеристика дається кожному

реєстровому слову — повнозначному і неповнозначному.

Відсутні у картотеці для Словника вихідні, або опорні, форми реконструюються у вигляді, який відповідає граматичній системі української мови XVI - першої половини XVII ст. Іменники реконструюються на основі наявних форм непрямих відмінків, інфінітив дієслова — на основі особових форм і т.д.

Граматичні позначки ставляться після заголовного слова і його варіантів. Уживані в Словнику граматичні позначки подані у списку скорочень.

Вказівка на походження слів. У реєстр Словника включено іншомовні слова (повнозначні й службові), які засвідчені пам'ятками української мови XVI — першої половини XVII ст. і становлять складову частину лексичного фонду писемно-літературної мови того часу. На походження таких слів указують іншомовні паралелі, наведені в дужках після граматичної характеристики.

Питання про джерело запозичення не завжди може бути розв'язане однозначно. У таких випадках наводяться найімовірніші іншомовні паралелі. Якщо іншомовне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іншої, то поруч подається відповідник мови-посередника (**фундовати** — *стп.* fundować, *лат.* fundare; **лантухъ** — *стп.* rantuch, *свн.* randtuch; **єретикъ** — *цсл.* єретикъ, *гр.* αιρετιχός). Іншомовне походження відзначається не тільки при основному слові, а й при всіх однокореневих утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*аппелювати, аппеляція, диспутъ, диспутация*).

Іншомовні паралелі не подаються при словах, які утворилися на українському ґрунті від запозичених слів (*адамашковый, диспутачъ, друкованє, друкарский*) або походження яких неясне.

Тлумачення реєстрового слова. Семантична характеристика дається до всіх слів, які є у реєстрі Словника. При службових словах подано характеристику їх граматичних і синтаксичних функцій.

Предметне значення повнозначних та граматичне значення службових слів з'ясовуються за допомогою аналізу всіх контекстів, засвідчених цитатами з писемних пам'яток української мови, які зберігаються у картотеці Словника. Якщо контекст не дозволяє повністю розкрити значення слова (зокрема, це стосується назв історичних реалій, цін, мір, грошових одиниць тощо), то допоміжними засобами служать мовні факти сучасної української мови, її діалектів, дані інших слов'янських і неслов'янських мов, відповідна наукова література.

Розкриття значення реєстрового слова, залежно від його лексико-семантичних особливостей та граматичних показників, досягається різними засобами. Найпоширенішим є підбір відповідного лексичного еквівалента сучасної української літературної мови, в тому числі тотожного: **августъ** *ч.* Серпень [...]; **болѧчка** *ж.* Болячка [...]; **вторыйнадцать** *числ.* Дванадцятий [...]; **глина** *ж.* Глина [...]; **горщокъ** *ч.* Горщик [...]; **куповати** *дієсл. недок.* Купувати [...]; **попріятелску** *присл.* По-приятельському, по-приятельськи [...].

В інших випадках для тлумачення добираються синоніми сучасної української літературної мови: **былина** *ж.* Билина, стебло [...]; **гори** *присл.* Уверх, наверх, угору [...]; **занедужати** *дієсл. док.* Захворіти, занедужати [...]; **инъґедливъ** *прикм.* Слухняний, покірний [...]; **фрасунокъ** *ч.* Турбота, клопіт, смуток, журба [...].

Реєстрове слово-назва не існуючої тепер історичної реалії тлумачиться описово: **липяръ** *ч.* Той, хто обмазує глиною хату [...]; **мучноє** *с.* Плата за помел зерна [...]; **полгакъ** *ч.* Рід рушниці з укороченим стволом [...].

Якщо назва давньої реалії збереглася в пласті історизмів сучасної лексики, то вона наводиться після відповідної пояснювальної ремарки: **городничий** *ч.* (*службова особа, яка наглядала за міськими укріпленнями і оборонними спорудами*) городничий [...]; **воитъ** *ч.* (*у містах з магдебурзьким правом голова місцевого самоврядування і міського суду*) війт [...].

При реєстрових словах, які збереглися в діалектах і фіксуються словниками сучасної української мови (тлумачними, двомовними, діалектними) або картотеками для діалектних словників української мови, після сучасного літературного еквівалента подається

діалектний відповідник з позначкою *діал.* (**полтретя** *числ.* Два з половиною, *діал.* півтретя; **зимно**[1] *ч.* Холод, *діал.* зимно; **бабка** *ж.* Подорожник, *діал.* бабка).

Слова-відповідники, які збереглися в сучасній українській мові з обмеженою сферою вжитку, маркуються позначками *розм., заст.* (**безоружній** *прикм.* Беззбройний, неозброєний, *заст.* безоружний [...]; **баба... 3.** (*взагалі жінка*), *розм.* баба [...]

Слова, вжиті у переносному значенні, супроводжуються позначкою *перен.*: **белоусъ** *ч., перен.* (*про чорта*) білоус; **беремя** *с., перен.* (*те, що гнітить людину, тяжіє над нею*) тягар.

При іменниках-назвах рослин подаються при можливості латинські терміни та сучасний літературний або діалектний відповідник: **буквиця** *ж.* (Betonica L.) буквиця [...]; **бабка**[2] *ж.* (Plantago L.) подорожник, *діал.* бабка [...].

Абстрактні іменники на **-ость**, **-ние** (**-ньє, -нє**), **-тие**, що виражають якість або опредмечену дію, не відсилаються до відповідних значень прикметників чи дієслів, а викладаються як звичайні реєстрові слова.

Іменники, які одночасно є загальними і власними назвами, тлумачаться лише при загальних назвах. Власні назви подаються як окреме значення з позначкою *Вл. н.* з наведенням ілюстративного матеріалу (**бабакъ** *ч.* **1.** (*хутро бабака*) бабак [...]. **2.** *Вл. н.*: Прокопъ Бабакъ.

Якщо у картотеці відсутній апелятив, а є лише відапелятивна власна назва, то при її викладі дається сучасний відповідник — літературний або діалектний (останній з викладом значення) — з позначкою *Вл.н.* (**Базалѣй** *ч. Діал.* базалій "тюхтій, неповороткий": *Вл.н.*: [...]; **баранъныкъ** *ч. Діал.* баранник "пастух баранів". *Вл.н.*: [...].

Словотвірні та морфологічні варіанти реєстрових слів викладаються лише при одному з них - більше поширеному або наближеному до сучасної норми.

Прикметники і прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння передаються відповідниками в аналогічних граматичних формах (**наймилшій** *прикм. найв. ст.* Наймиліший; **лѣпше** *присл. в. ст.* Краще, ліпше).

При визначенні семантики дієслова враховується його синтаксична сполучуваність та валентність сполучуваних слів (**переступити** *дієсл. недок.* **1.** (що) (*межу, границю, простір*) перейти, переплисти [...]. **2.** (що, чого) (*наказ*) порушити, переступити [...]).

Реєстрові слова з граматичним значенням (прийменники, сполучники) розкриваються за допомогою викладу семантико-синтаксичних відношень і характеристики зв'язку між членами речення та окремими реченнями.

Частки визначаються за смисловими відтінками, яких вони надають словам-членам речення.

У випадку неточного чи сумнівного визначення семантики слова ставиться в дужках знак питання (?): **базамать** *ч.* (?) [...]; **синокарый** *прикм.* Темнокоричневий (?) [...].

Окремі значення реєстрового слова позначаються арабськими цифрами і подаються з абзаца, а їх відтінки — у межах основного значення, також з абзаца.

При багатозначних словах, крім подачі лексичного еквівалента сучасної української літературної та діалектної мови, подається уточнювальна ремарка (**бискупство** *с.* **1.** (*сан єпископа*) єпископство [...]. **2.** (*церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ*) єпископство, єпархія [...]; **ближний** *прикм.* **1.** (*розташований поблизу, на невеликій віддалі*) близький, ближній [...]. **2.** (*який перебуває у прямих родинних стосунках з кимсь*) близький, ближній [...]. **3.** (*зв'язаний почуттям симпатії*) близький, ближній [...].

Уточнювальна ремарка подається у круглих дужках і тоді, коли еквівалент сучасної літературної мови має кілька значень або відтінків, а реєстрове слово засвідчене лише в одному з них (**барсовый** *прикм.* (*виготовлений зі шкіри або хутра барса*) барсовий [...]; **атласовый** *прикм.* (*виготовлений з атласу*) атласовий [...]; **безплодне** *присл.* (*без нащадків, без дітей*) безплідно [...].

Коли реєстрове слово тлумачиться за допомогою синонімів, уточнювальні ремарки не подаються (**бачене** *с.* **1.** Розум, мудрість [...]. **2.** Погляд, розсуд, міркування [...]. **3.** Увага, пильність [...]. **4.** Ласка, милість, пошана [...]; **безпеченство** *с.* **1.** Безпечність, безпека [...]. **2.** Спокій, безтурботність [...].

3. Захист, опіка [...]. **4.** Впевненість, сміливість, відвага [...].

Перед викладом значення для стилістичної характеристики слова використовуються позначки: *пестл., ірон., зневажл., лайл.* Позначка *пестл.* ставиться при словах із суфіксами пестливості (**бабусенка** *ж., пестл.* Бабусенька [...]; **батенько** *ч., пестл.* Батенько [...]).

Позначка *зневажл.* застосовується при словах із відтінком зневажливого ставлення до когось (**бестія** *ж.* **1.** Тварина, звір, *заст.* бестія [...]. **2.** Міфологічна істота, чудовисько [...]. **3.** *Зневажл.* (*про людину*) бестія, тварина [...]; **баснописець** *ч., зневажл.* (*автор вигадок, байок*) байкотворець). Позначка *лайл.* подається при словах, що вживаються як лайка (**баран** *ч.* **1.** Баран [...]. **2.** *Перен., лайл.* (*про нерозумну людину*) баран [...]. Здрібнілі слова передаються адекватними відповідниками сучасної мови без позначок (**книжечка** *ж.* Книжечка; **малюсенький** *прикм.* Малюсінький).

Образне вживання слів виділяється після викладу значення з позначкою *Образно* (**бєзмолвїє**[...] *Образно:* И видѣвши тоє... ра(з)сѵждаючи в собѣ са(м) в затворѣ, темницѣ бє(з)мо(л)вїа седачи... дару блже(н)ства и свѧтости доспѣти могли).

Цитати-ілюстрації для слів, ужитих у порівняльних зворотах, подаються після значень із позначкою *у порівн.:* (**блискавица**[...] *у порівн.:* и зара(з) яко блискавица счезъ дїаволъ).

Порядок розміщення значень. При визначенні порядку розміщення значень слів у Словнику враховувались такі дані: наявність первинного і вторинного, конкретного і абстрактного, прямого і переносного значень; можливість розвитку абстрактного значення на базі конкретного або навпаки — конкретного на базі абстрактного; близькість значень та тісний смисловий зв'язок слів між собою. Крім того, до уваги брався ще принцип типовості значення слова, його поширення.

На першому місці подається первісне, пряме, номінативне значення, якщо воно засвідчене у картотеці словника. Усі інші значення — вторинні, переносні — викладаються в певній логічній історичній послідовності, в порядку їх типовості. Далі подається значення, яке розвинулося з первинного і перебуває з ним у тісному смисловому зв'язку.

Якщо переносне значення слова тісно пов'язане з прямим, номінативним, то воно викладається в межах номінативного як його відтінок, але якщо сприймається вже як самостійне, то виділяється окремо і розміщується безпосередньо за номінативним.

Термінологічне значення слова виділяється після всіх інших його значень.

Фразеологічні та стійкі словосполучення. Після викладу значень реєстрового слова, проілюстрованих цитатами з пам'яток, подаються фразеологізми та стійкі словосполучення. Сюди зараховано: а) синтаксично оформлені мовні одиниці, які складаються з двох або кількох слів, що мають цілісне лексичне значення незалежно від значень його компонентів (**пойти къ богу, изыти изъ свѣта** — "померти", **бити чоломъ** — "просити", **упасти до ногъ** — "покоритися");

б) фразеологічні одиниці, загальне лексичне значення яких пов'язане з компонентами, що входять до їх складу (**не стоялъ сонъ** — "не спав, не міг спати", **мыслью блудити** — "мати грішні думки, грішити");

в) двочленні словосполучення, які мають у сучасній мові однослівні відповідники (**крестомъ ся знаменати** — "хреститися", **давати вѣдати** — "повідомляти");

г) сполучення іменників з прикметниками, що є назвами чинів, титулів, церковних свят, обрядів, складних топонімів та мікротопонімів (**великий князь, великий бояринъ, пятокъ великодный, мясопусная недѣля, Пузовский бродъ, Суха долина**), назвами данин, мит, грошових одиниць, мір та ін. (**дань медовая, дачка грошовая, литовская монета, ческая личба**).

Усі фразеологізми і стійкі словосполучення, що викладаються у словниковій статті, розміщаються в алфавітному порядку початкових слів. У кінці статті подаються — також в алфавітному порядку — фразеологізми, які тут не тлумачаться, а відсилаються до інших статей.

Фразеологізм здебільшого тлумачиться у словниковій статті на те слово, яке є його смисловим (опорним) центром.

Якщо у фразеологізмі не можна визначити головного у лексикографічному відношенні слова, то такий фразеологізм подається у Словнику за першим повнозначним словом фразеологічної одиниці.

Виклад фразеологізму містить такі компоненти: а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму; д) відсильні позначки.

Лексичні варіанти компонентів фразеологізму подаються у квадратних дужках (**шкоды дѣлати** [**дѣяти, чинити**]).

Формальні варіанти компонентів фразеологізму подаються в круглих дужках (**дати покой (в покой), зъ (въ) друку выдати**).

Дієслівні фразеологізми, якщо в них можливі обидві видові форми, подаються окремо: і у формі недоконаного виду, і у формі доконаного виду з викладом значень та їх ілюстрацією (**давати вѣдати і дати вѣдати, давати волю і дати волю**).

Фразеологізми із зміненим порядком компонентів подаються окремо, але поруч, через кому (**замужъ пойти, пойти замужъ; конецъ вчинити, учинити конецъ**).

Фразеологізми, у яких спільний компонент стосується двох або більше однорідних членів речення, також подаються окремо. Напр.: у фразеологізмі **перешкоду и забаву чинити** окремо виділяються і подаються **перешкоду чинити** і **забаву чинити.**

Із складу словосполучення беруться до уваги тільки структурно необхідні компоненти (**склонитися сердцемъ** замість **склонитися до него сердцемъ**).

Фразеологізми дієслівного типу оформляються як дієслівні статті (**дати митрополию** (кому) — призначити митрополитом (кого), **положити непрїязнь** (між ким) — посварити (кого).

Різні значення фразеологізму позначаються буквами. Напр.: **конецъ вчинити, учинити конецъ** — а) (чому) винести рішення (щодо чого) [...]; б) (між ким, з ким о чім) дійти згоди (з ким) погодитися [...]; в) (чому) припинити (що), покласти край (чому) [...].

Ілюстративний матеріал. Ілюстративний матеріал в історичному словнику виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам'ятках даного періоду та обґрунтуванням викладу значення.

У Словнику кожне значення реєстрового слова, його відтінки, кожен фразеологізм та стійке і лексикалізоване словосполучення ілюструються цитатним матеріалом із пам'яток.

Кількість цитат залежить від їх наявності у картотеці та їх смислової чіткості. Для ілюстрації значень слова наводяться передусім тексти, в яких ілюстроване слово супроводжується синонімами, уточненнями або поясненнями (пишитє ми о дида(с)калѣ а(л)бо ми(с)трѣ шко(л)но(м); бѣда ты(м), котрыє нє моцнє сѧ за жакглѣ албо машты окрє(п)тоу оуймуют; що... сѧ тычє(т) типокграфіи, то є(ст) дроукарнѣ, добрє то чинитє).

При доборі цитат, що ілюструють те чи інше значення слова, його відтінки, враховується і необхідність подати у Словнику розмаїтий у граматичному відношенні матеріал (рідкісні форми, а також діалектні, дублетні, різне контекстуальне сполучення слів тощо).

За допомогою цитатного матеріалу Словник дає інформацію про хронологічне та жанрове поширення слова: цитати наводяться з пам'яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації слова у картотеці, що дозволяє простежити життя слова.

Цитати подаються в обсязі, необхідному для розкриття семантики ілюстрованого слова, підтвердження його типових та стійких зв'язків і словосполучень. Допускається скорочення цитат, яке не веде до перекручення смислу наведеного відрізка тексту.

При потребі пояснення або уточнення цитат відповідні пояснювальні коментарі вносяться в текст у квадратних дужках (онъ [Ян Цетисъ]... нашол на дом отца Иоанна).

Якщо в ілюстраціях заголовне слово трапляється два або більше разів, але у різних значеннях, то слово, яке ілюструє певне значення, виділяється у Словнику курсивом.

Кожна цитата супроводжується бібліографічною довідкою у відповідності до прийнятого скорочення. Однак з метою спрощення набору деякі кириличні та грецькі літери заміняються сучасними літерами та сполученнями літер, а зберігаються у Словнику тільки тоді, коли мають цифрове значення[3].

Зберігаються особливості написання великих і малих літер, розділові знаки оригіналів та публікації, наголошування слів, титла над скороченими словами і літерами з цифровим значенням, паєрик (ˀ) після приголосних, сигнали видавця "sic" або "так" після помилкових написань, які подаються в круглих дужках з позначкою *"Прим. вид."* (sic! — *Прим. вид.;* так! — *Прим. вид.*).

З метою полегшення набору та кращого розуміння ілюстративного матеріалу в Словнику допускаються деякі відхилення: надрядкові літери вводяться в рядок у круглих дужках; надрядкові знаки (крапки над голосними і приголосними, знаки придиху) пропускаються; над голосними пропускається діакретичний знак кендеми ("), а його графічний еквівалент **и** вводиться в рядок у круглих дужках (*новы(и), молоды(и), стары(и)*; староукраїнський текст ділиться на слова відповідно до сучасного словоподілу; написання прийменників з повнозначними словами подається згідно з сучасними правописними правилами.

Зберігається повністю графіко-орфографічна оболонка оригіналів у цитатах, написаних латинкою, хоч у реєстрі такі слова транслітеруються "гражданкою".

На помилки в ілюстративному матеріалі (перекручення слів, написання разом замість окремо та ін.), помічені укладачами Словника, вказує знак оклику в круглих дужках після даного слова.

Графіка й орфографія в Словнику. Неоднорідність джерел у Словнику і за їх характером (рукописи, стародруки, сучасні публікації) та типом письма (кирилиця, "гражданка", латинка), і за ступенем точності відображення графіко-орфографічних особливостей писемних пам'яток XVI - першої половини XVII ст. (пізніші видання) викликає значні трудноці при оформленні реєстрових слів і відтворенні в Словнику цитат-ілюстрацій.

Оскільки до джерел Словника ввійшли не тільки рукописи і стародруки, писані кирилицею або транслітеровані латинкою (напр., інтермедії Гаватовича, Трагедія руська, Пісня про Стефана воєводу та ін.), але й значна частина публікацій (хоч інколи й недосконалих у лінгвістичному відношенні, зате цікавих і багатих у лексичному плані), виданих "гражданкою", зрідка латинкою, то навряд чи було б правомірним і науково виправданим зводити різні написання пам'яток до якогось одного типу письма. Тому у Словнику застосовуються кирилична, гражданська та латинська графічні системи, при цьому дотримується графіка й орфографія оригіналів та публікацій. Однак з метою спрощення набору у Словнику деякі кириличні і грецькі букви заміняються сучасними буквами та сполученнями букв. Так, заміняються **ѕ** на **з**, **ξ** на **кс**, **ѱ** на **пс**, **ꙗ** на **я**, **ѥ**, **ɛ** на **є**, **ѩ** на **ѧ**, **ѫ** на **оу**, **ѵ** (іжиця) на **у**, **в** або **и**. Літери **ѕ**, **ξ** та **ѱ** зберігаються у Словнику тільки тоді, коли вони мають цифрове значення. Відповідно до графіки джерел в ілюстраціях збережено букви **е**, **є**, **ѡ**, **о**, **у**, **ȣ**, **оу**, **і**, **ї**, **й**, **ґ** (проривне), **ъ**, **ь**, **ѣ**, **ѧ**, **ѳ**.

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. має суто документальний характер. У ньому всі реєстрові слова подаються в такій початковій формі, яка засвідчена в писемних пам'ятках. Якщо вона відсутня у розписаних джерелах, то реконструюється на основі похідних форм відповідно до орфографічної системи української писемно-літературної мови зазначеного періоду.

Але виробити якийсь єдиний тип написання слова для даної епохи неможливо, тому що у той період не існувало чітких орфографічних норм. Свідченням цього є різне написання слів не лише різними писарями, але навіть одними і тими ж. Пор. хоча написання таких слів, як **врядъ**, **врадъ** і **урадъ**, **жена** і **жона**, **весєльє**, **весєлиє** і **веселе**, **улиця** і

[3] Див. про це нижче, у розділі "Графіка й орфографія у Словнику".

улица, оулица, тѣтка і тютка, вулми і вульми, приятєль і пристєль, чесно і честно, стєрєчи, стеречи і стеречы, што, что і що, возный і возний, великый і великий, дверѣ і двери і т.п.

Така правописна розбіжність зумовлена невідповідністю між орфографічною традицією і тогочасним живим мовленням.

Відповідно до написання слів у староукраїнських писемних пам'ятках, які відбивають не тільки традиційні, етимологічно-морфологічні норми, але й усноразмовні форми, реєстрові слова виносяться у Словнику в таких формах, як **столъ, волъ, конь** і **кунь, куница, улиця** і **улица, пѣснь, двери, дверѣ** і **дверь, гуси** і **гусь, дѣточки, дѣдусь, татары** і **татарове, бѣчи, муровати, росказати, записывати, возный** і **возний, маленкий, селский, зелиє, повкопы** і **полкопы, исти** і **ѣсти, здоровє, здоровиє** і **здоровьє, нѣмый, третий, пилне** і **пилно, чесно** і **честно, отъ** і **одъ, исъ** і **изъ, ту** і **тутъ** та ін.

Усі реєстрові слова подаються у Словнику без виносних букв, тител і надрядкових знаків, але із збереженням наголосу (якщо він позначений у пам'ятці) та орфографії оригіналу або публікацій.

Варіантне наголошування заголовних слів позначається двічі на одному і тому ж слові (**нáрóдъ, стáрýй, нóвы́й**).

Щоб уникнути розбіжності у Словнику і полегшити користування словником, усі варіанти літери **у** (**оу, ȣ, у, ѵ**) передаються у реєстрових словах одним варіантом — сучасним **у**, проте у цитованих текстах зберігаються три варіанти — **у, ȣ** та **оу.** Одним сучасним варіантом **о** передаються два давні варіанти - о та **ѡ**, хоч у цитатному матеріалі вони зберігаються.

Щоби вказати на тверду вимову приголосних перед **е**, всі варіанти літер **е** (**е, ε, є**) у реєстрових словах передаються одним варіантом — сучасним **е**. Проте в ілюстраціях зберігаються два варіанти: **є** та **е** відповідно до їх написання в оригіналі чи публікації. Літера **є** зберігається в реєстрових словах у тих випадках, коли вона починає слово (**євангелистовъ, єпископъ**) або коли стоїть після голосних, після **ъ, ь** та після м'яких приголосних (**иєрей, здоровиє, каменьє, веселє**).

З трьох варіантів, уживаних на позначення проривного задньоязикового дзвінкого звука **ґ** (**г**, латинського **g** та диграфа **кг**), у реєстрових словах на першому місці подається варіант з **ґ**, на другому — з **кг.** У цитатах вживаються два варіанти написання — **ґ** і **кг**.

Графема **и** після голосних у реєстрових словах передається через **й**, але в ілюстративному матеріалі вона зберігається.

Відсильні позначки. Відсильні позначки застосовуються у Словнику з метою звернути увагу користувачів на однаковість у значенні або словотвірній структурі чи складі фонем тих чи інших слів, вказати на зв'язок між реєстровими словами і статтями Словника. У Словнику застосовуються такі позначки: *див.*, *див. ще* і *пор.*

Позначка *"Див."* пов'язує фонетичні і графічні варіанти з заголовним словом словникової статті (**лєсъ** *див.* **лѣсъ, кто** *див.* **хто, возыти** *див.* **возити, зїма** *див.* **зима**), фразеологізми, які не викладаються, а відсилаються до реєстрового слова, де тлумачиться цей фразеологізм (**судовый** *прикм.* **судовый листъ** *див.* **листъ**[2]).

Якщо фонетичні і графічні варіанти стоять за алфавітом поруч із заголовним словом, то відсилачі не подаються, оскільки такі варіанти виносяться у заголовок статті.

Позначки *"Див. ще"*, *"Пор."* застосовуються в кінці словникових статей. Позначка *Див. ще* пов'язує: а) словотвірні та морфологічні варіанти слова того самого значення (**ловиско — ловище, бродокъ — бродець, митрополитъ — митрополита, заплатъ — заплата**); б) іншомовну та українську форми слів (**градъ — городъ, кралъ, кроль — король, плотно — полотно**); в) дієслова недоконаного і доконаного видів з тим самим значенням (**записати — записовати — записывати, позичати — позычити, помирати — померти — змерти, помагати — помочи**).

Позначка *"Пор."* пов'язує деривати з базисними основами: а) віддієслівні іменники із співвідносними дієсловами (**повѣданьє...** *Пор.* повѣдати, **потвержденїє...** *Пор.* потверждати); б) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників з прикмет-

никами з нейтральним якісним значенням (**далшїй...** *Пор.* далєкий, **наймилостивший...** *Пор.* милостивый, **наймилѣиший...** *Пор.* милый); в) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників з прислівниками з нейтральним якісним значенням (**далєй...** *Пор.* далєко, **найвышє...** *Пор.* высоко); г) форми вищого ступеня прикметників і прислівників з формами найвищого ступеня (**найяснѣиший...** *Пор.* яснѣйший, **найлипшє...** *Пор.* лѣпше, лѣпѣй).

АЛФАВІТ

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
А	1	**А а**
Б	—	**Б б**
В	2	**В в**
Г	3	**Г г**
Ґ	—	**Ґ ґ КГ кг**
Д	4	**Д д**
Е	5	**Є є Е е**
Ж	—	**Ж ж**
Ѕ З	6 7	**З з**
И	8	**И и й**
І	10	**І і Ї ї**
К	20	**К к**
Л	30	**Л л**
М	40	**М м**
Н	50	**Н н**
О	70	**О о**
П	80	**П п**
Р	100	**Р р**
С	200	**С с**
Т	300	**Т т**
ОУ ȣ У	400	**ОУ Уу ȣȣ**
Ф	500	**Ф ф**

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
Х	600	**Х х**
Ѡ	800	**О о Ѡ ѡ**
Ц	900	**Ц ц**
Ч	90	**Ч ч**
Ш	—	**Ш ш**
Ш Щ	—	**Щ щ**
Ъ	—	**Ъ ъ**
Ы	—	**Ы ы**
Ь	—	**Ь ь**
Ѣ	—	**Ѣ**
Ю	—	**Ю ю**
Ꙗ	—	**Я я**
Ѥ	—	**Є є**
Ѧ	900	**Ѧ**
Ѫ	—	**ОУ**
Ѩ	—	**Ѧ**
Ѭ	—	**Ю**
Ѯ	60	**КС**
Ѱ	700	**ПС**
Ѳ	9	**Ѳ**
ѵ	400	**І або У В**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

а. — або
алб. — албанське
ар. — арабське
арам. — арамейське
арк. — аркуш
астр. — астрономічне
б. — біля
безос. — безособове дієслово
бл. — близько
б.м.н. — без місця написання
болг. — болгарське
бот. — ботанічне
виг. — вигук
відм. — відмінок
військ. — військове
вірм. — вірменське
вл.н. — власна назва
в ориг. — в оригіналі
в. ст. — вищий ступінь
вставн. сл. — вставне слово
гебр. — гебрайське
герм. — германське
гр. — грецьке
ґот. — ґотське
дав. — давальний відмінок
див. — дивись
діал. — діалектне
дієприкм. — дієприкметник
дієприсл. — дієприслівник
дієсл. — дієслово
док. — доконаний вид
ж. — жіночий рід
займ. — займенник
зам. — замість
заст. — застаріле
зб. — збірне
зв. — зворот
знах. — знахідний відмінок
знач. — значення
зневажл. — зневажливе
ім. — іменник
ірон. — іронічне
іт. — італійське
к. — кінець
лайл. — лайливе
лат. — латинське
лит. — литовське
м. — місто
мад. — мадярське
місц. — місцевий відмінок
мн. — множина
многокр. — многократне дієслово
молд. — молдавське
монг. — монгольське
наз. — називний відмінок
найв. ст. — найвищий ступінь
наказ. сп. — наказовий спосіб
нвн. — нововерхньонімецьке
невідм. — невідмінюване
не відчит. — не відчитано
недок. — недоконаний вид
ненум. — ненумерована сторінка
нім. — німецьке
нн. — нижньонімецьке
од. зб. — одиниця зберігання
одн. — однина
однокр. — однократне дієслово
ор. — орудний відмінок
ос. — особа
п. — після

перев. — переважно
перен. — переносне
перс. — перське
пестл. — пестливе
пол. — польське
пор. — порівняй
поч. — початок
пошкодж. — пошкоджено
прийм. — прийменник
прикм. — прикметник
прим. вид. — примітка видавця
прим. ред. — примітка редколегії
присл. — прислівник
присудк. сл. — присудкове слово
р. — рік
род. — родовий відмінок
розм. — розмовне
рум. — румунське
с. — середній рід
свн. — середньоверхньонімецьке
сгр. — середньогрецьке
серб. — сербське
серед. — середина
сканд. — скандинавське
слат. — середньолатинське
слц. — словацьке
снн. — середньонижньонімецьке
спол. — сполучник
спол. слово — сполучне слово
спр. — справа
ст. — століття
ствн. — староверхньонімецьке
стгебр. — старогебрайське
стінд. — староіндійське
стп. — старопольське
стпр. — старопруське
стфр. — старофранцузьке
стч. — старочеське
схсн. — східносередньонімецьке
тат. — татарське
тит.зв. — зворот титулу
тур. — турецьке
тюрк. — тюркське
у знач. — у значенні
у порівн. — у порівнянні
у сполуч. — у сполученні
фр. — французьке
цсл. — церковнослов'янське
ч. — чоловічий рід
част. — частка
чеськ. — чеське
числ. — числівник
юр. — юридичний термін

2 928-4

УМОВНІ ЗНАКИ

( ) У круглих дужках подаються:

а) уточнювальні ремарки;

б) керування;

в) введені у рядок надрядкові літери та кендема;

г) формальні компоненти фразеологізму;

д) примітки видавців або редакторів;

е) екземпліфікація.

[ ] Квадратні дужки вживаються при:

а) лексичних варіантах компонентів фразеологізму;

б) реконструйованих видавцями частинах слова;

в) відсутніх у цитатах, але доданих з попереднього тексту підметів, присудків або додатків;

г) словах, що розкривають значення займенників **онъ, она, оно, они** у прямих і непрямих відмінках.

< > У ламаних дужках подаються реконструйовані видавцями частини слова або речення.

◇ Ромб ставиться перед лексикалізованим словосполученням термінологічного характеру.

// Дві паралельні риски позначають кінець сторінки.

... Три крапки позначають пропуск слів у цитатах.

(!) Знак оклику у дужках вказує на помилково написані чи перекручені слова в цитованому матеріалі.

? Знак питання ставиться у тих випадках, коли:

а) виникає сумнів у правильності реконструйованої форми;

б) неможливо встановити значення реєстрового слова; в) укладачеві не вдалося встановити значення слова або він сумнівається у його визначенні.

ОСНОВИ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ

агг- (аггл-, анггл-, англ-, аньгл-) —> ангел-
ап- (апл-, апсл-, апст-, апстл-, асл-) —> апостол-
арл- (архаггл-, архагл-, архангл-, арханл-, архгл-,
архнгл-, архнл-) —> архангел-
архиеписп- (архиєпп-, архипкп- , архипсп-, архіеписп-,
архіепск-, архіепскп-, архіепсп-) —> архиепископ-

б (бг-, бъ-) —> бог-
бг- (бгч-, бдц-, брц-, бц-, бч-) —> богородиц-
(богородич-)
бгат- —> багат-
бгатс- —> багатств-
бглв- (блв-, блг-, блгв-, блгсв-, блсв-) —> благослов-
бж- —> бож-
бжеств- (бжсв-, бжст-, бжств-, бжтв-) —> божеств-
бз- (бзс-) —> бозск-
блг- —> благ-
блгвщ- —> благовѣщ-
блгдр- (блдр-) —> благодар-
блгдт- (блгт-, блдт-) —> благодат-
блгсв- (блсв-) —> благослов-
блжн- (блн-) —> блажен-
бъсщн- —> богосвящен-

вздх- —> воздух-
влд- (влдк-, влдц-, влк-) —> владик-
влдчн- (влчн-) —> владичин-
влдчц- —> владичиц-
в.м. (в.мл., в.млст., в.мс., в.мст.) —> ваша милість
воскрн- (воскрсн-, вскрн-, въскрн-, въскрсн-) —>
воскресен-
вскрш- (въскръсш-) —> воскресш-
въскрсн- —> воскреснут-
вш- —> ваш-

г- (гд-, гсд-) —> господ-
гдн- (гн-, госпдн-, гсдн-) —> господн-
гдр- (гсдр-) —> господар-
гж- (гсж-, гспж-) —> госпож-
гл- (глгл-) —> глагол-
глв- —> голов-
глс- —> глас-
глщ- (глющ-) —> глаголющ-
гр- (грш-) —> грош-

Давд- (Двд-) —> Давид-
дв- —> дѣв-
двств- —> дѣвств-
двч- —> дѣвич-
дн- —> ден-
дх- —> дух-
дхв- (дхов-) —> духов-
дш- —> душ-

єваггел- (євг-, євггл-, євгел-, євгл-, євнг-, євнгл-, єгл-,
єгл-, иєвггл-, иєвгл-, иєвнг-, иєвнгл-) —> євангел-
еписп- (епісп-, епп-, еппєс-, епск-, епскп-, епсп-) —>
епископ-

зл- —> золот-

И- (Иі-, ис-, І-, Іс-) —> Ісус
иєрлим- (иерлм-, иерслм-) —> Иєрусалим-
изл- (изрл) —> Израил-
ио- (иой-) —> Иоан-

кнгн- (кгняг-) —> княгин-
кнж- (кнз-) —> княж- (княз-)
крн- (крщн-) —> крещен-
крст- (крт-) —> крест-

мдр- (мдрос-, мдрс-, мдрст-) —> мудрост-
мл- (млст-, млт-, мт) —> милост-
млср- (млсрд-) —> милосерд-
млтв- (молтв-) —> молитв-
Мр- —> Мар-
мртв- —> мертв-
мт- (мтр-) —> мати (матер-)
мсц- (мц-) —> мѣсяц-
мц- (мчнц-, мчц-) —> мученнц-
мч- (мченк-, мчк-, мчн-, мчнк-) —> мучен-
мченческ-, мчничес-, мчничьс-, мчнчес-, мчнчс-)
—> мученическ- (мученичеств-)

намлстивш- —> наймилостивш-
нб- —> неб-
нбн- (небс-, нбс-) —> небес- (небесн-)
нд- (нед-, недл-) —> недѣл-
нн- —> нин-
нш- —> наш-

оглшн- —> оглашен-
освч- (освщ-, осщн-, осещ-, осщн-) —> освячен-
(освящен-)
отц- (оц-) —> отец-
отч- (отчск-, оч-) —> отечес-

п- (пн-) —> пан-
плм- (пслм-) —> псалм-
пнжн- —> пеняжн-
пнз- (пенз-) —> пеняз-
пр- —> пре-
првд- (првдн-) —> правед-
прдтч- —> предтеч-
прест- (прст-, прстол-) —> престол-
пречст- (прст-, прч-, прчс-, прчст-, прчт-) —> пречист-
прк- (пррк-, пррок-) —> пророк-
прмдр- (премдр-) —> премудр-
прн- (прсн-) —> присн-
прп- (прпб-, прпдб-) —> преподобн-
прорч- (прорчс-, прровчт-, прроц-, пррц-, пррчс-,) —>
пророцтв- (пророчеств-)
прсв- —> пресвят-

ржств- (рож-, рожств-, рожтв-) —> рожеств-

свт- (ст-) —> свят-
свтител- (стител-, стл-) —> святител-
свщн- (свщен-, сщен-, сщн-) —> священ-
ск- —> страховиск-
слнеч- (слнч-) —> солнеч-
слнц- —> солнц-
смрт- —> смерт-
сн- —> сын-
снв- —> сынов-
спан- (спсен-, спн-, спсн-) —> спасен-
спс- —> спас-
спстл- (спсител-) —> спасител-
срдц- (срц-, сръдц-) —> сердц-
срдч- —> сердечн-
стрст- (стрт-) —> страст-

тврц- —> творец-
трц- (троц-) —> тройц-

учн- (учник-, учнк-, учнц-) —> ученик- (учениц-)
учтл- —> учител-

х- (хрс-, хрт-, хс) —> Христос-
хв- (хсв-) —> христов-
хрс- (хрст-) —> хрест-
хрщ- —> хрещен-

цр- —> цар-
црв- —> царев-
црк- (црков-, цркъв-, црькв-, црьков-) —> церкв- (цер

челвц- (члвц-, члвч-, члвѣц-, члвѣч-, чловѣц-, члц-)
человѣц- (человѣч-)
члвческ- (члс-, члчес, члчск-, члчьск-, чьс-) —>
чоловѣческ- (человѣческ-)
члчст- —> чоловѣчеств- (человѣчеств-)
члвк- (члвѣк-, члк-, чловѣк-, чолвк) —> чоловѣк-
(человѣк-)
чс- —> час-
чсн- (чн-, чстн-) —> чесн- (честн-)
чст- —> чист-

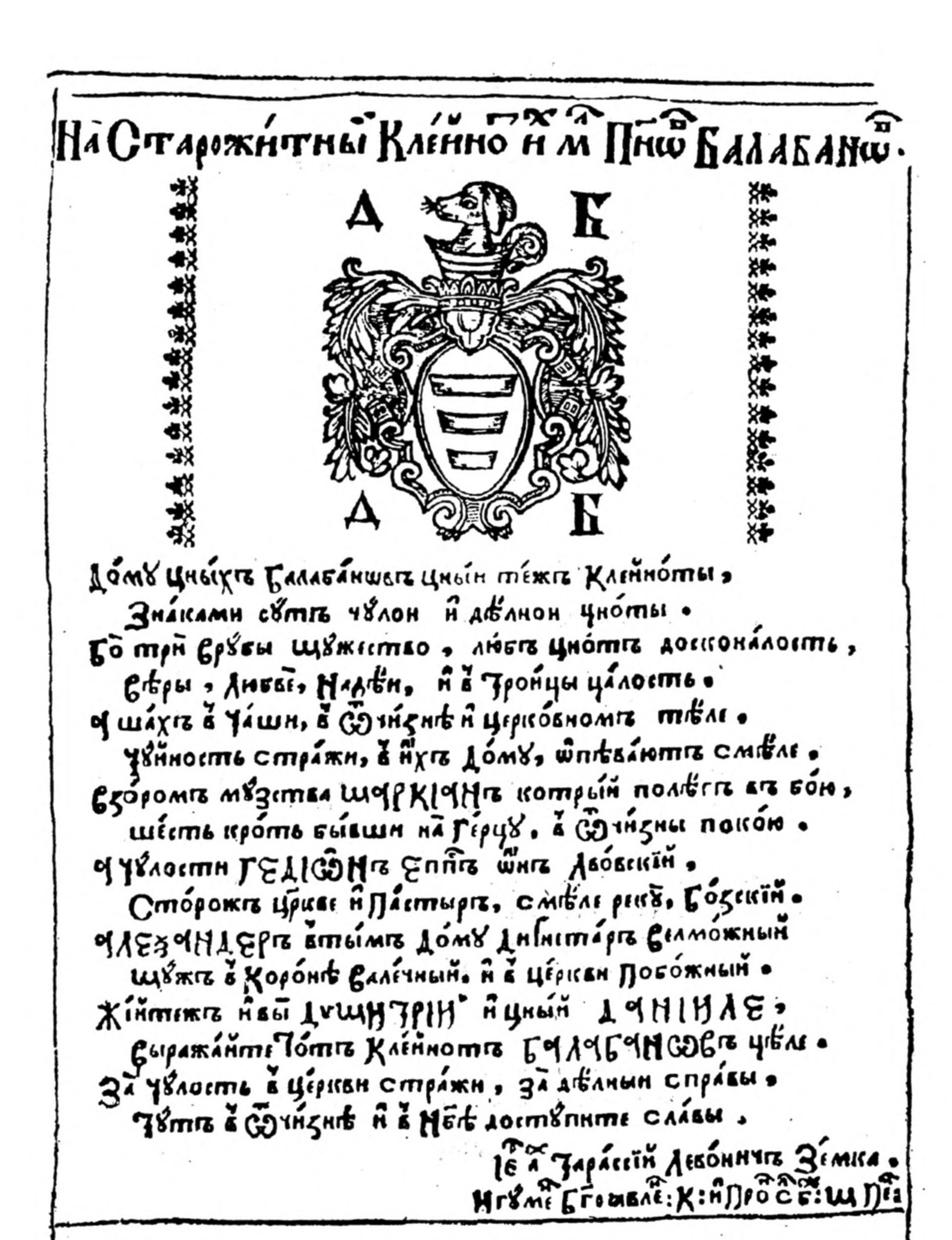

На Старожитный Клейнот Их м Пнов Балабанов.

Д Б

Д Б

Дому цныхъ Балабановъ цныи тежъ Клейноты,
Знаками свѣтъ чулои и дѣлнои цноты.
Бо три врубы мужество, любъ цнотъ досконалость,
Вѣры, Любве, Надеи, и в Троицы цалость.
А шаховъ в чаши, в Отчизнѣ и церковномъ тѣле,
Чуйность стражи, в ихъ дому, отпѣваютъ смѣле.
Взоромъ мужства МАРКІАНЪ котрый полегъ въ бою,
Шесть кроть бывши на герцу, в Отчизны покою.
А чулости ГЕДЕѠНЪ Еппъ онъ Лвовскій,
Сторожъ Церкве и Пастырь, смѣле рекѹ, Божскій.
АЛЕКСАНДЕРЪ втымъ дому Днистаръ велможный
Мужъ в Коронѣ валечный, и в Церкви побожный.
Жійтежъ и вы ДИМИТРІИ и цный ДАНІИЛЕ,
Выражайте тотъ Клейнотъ БАЛАБАНОВЪ чуле.
За чулость в Церкви стражи, за дѣлныи справы,
Тутъ в Отчизнѣ и в Небѣ доступите славы.

Іеа Тарасій Левоничъ Земка.
Игуме Бгоявле: К: и Прос: М Пра

Епіграма Т.Земка на герб Балабанів. Київ, 1627.

Чемужъ и мы тоежъ Радости не маемъ
Зажывати! Чемъ пѣсней вдячне не спѣваемъ!
Если бовѣмъ тѣшитъ насъ тѣла повоженье:
Якъ не маетъ тѣшити Душъ нашихъ збавенье.
(К. 5.) Радость теды, и Триумфъ тамже и Музыка,
Нехай и нѣ кожого здойметъ чоловѣка:
С которыми и твоя Велебность нашъ Пане,
Якѡ нашъ Бож' и Пастырь при Х҃ѣ Гетмане,
Кимвалъ ударъ духовный, Начни ново пѣти
Нового дне Звитяжцу пѣсньми выносити.
И той Празникъ обходи з' триумфомъ духовнымъ
Приймуючи вейз'рѣемъ кожого любовнымъ
Якѡ бысмы ту въ згодѣ и любви спѣвали,
И по смерти на небѣ Троцу выславляли.

Парденій Молковійцкій, Изобразитель.

Х҃С ВЪСКР҃СЕ ИЗ' МР҃ТВЫХЪ.

Корень злобы невѣрїе,
И з негоже всѣ звѣрїе
Еретиковъ, израстают',
Цр҃ковъ Матку възмущаю.

И Хр҃ту въстанїю
Къ нашему назданїю,
Не вѣрують' мнѡзи зѣлѡ
Ѡвергше ся еа цѣлѡ.

Естъ аггловъ, Патрїархѡвъ
Горѣ долѣ Тых монархов',
Еvлистовъ и Прорковъ,
Ест' в' удоволь е' вырокѡвъ

Въ нихъ же сами Їудеє
и Книжници и ерее,
И стражїе възвѣщаютъ
Из гроба пѹть увѣряютъ.

Съ ними же пререкоша
И языки пронесоша
Въ Їювѣ: якѡ живетъ
Спсъ, и умрет' и ѡживе

Кто убо ест' вѣрных' лика
Иже гласа въземъ толика
Простѡ Тайнѣ не увѣрит
Умом' паче но възмѣрит

(К. 5. об.) И ты убо Обители,
КІЕВСКІЯ съжители,
Началниче в' чистой Вѣр
Прїим' Тайну, жїй въ мирѣ

Якѡ камень въдруженный
На зданїе положенный,
Црквъ вѣрныхъ под' тобо
Под'крѣпляя всю собою

Михаилъ Фойнацкій, Изобразитель.

Фрагмент Імнології. Київ, 1630.

ВЕЛИКОДНЫИ ДАРЪ

Покорне офѣрованый.

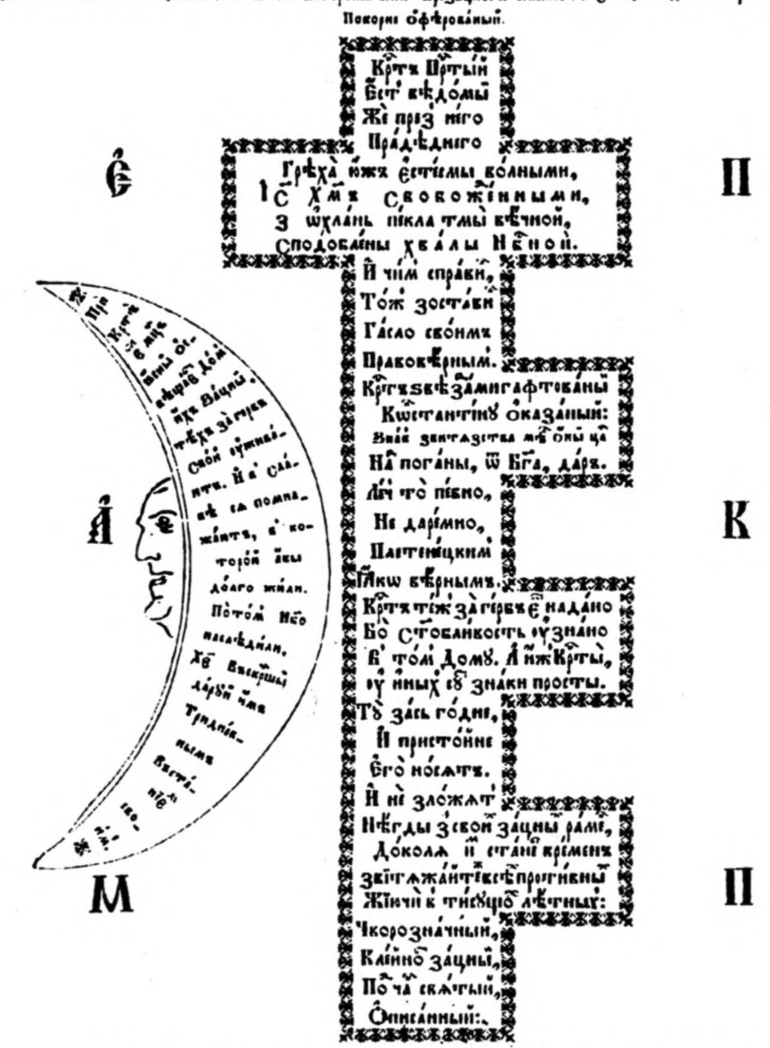

Вірш С.Беринди "Великодний дар", присвячений Є.Плетенецькому. Київ, 16

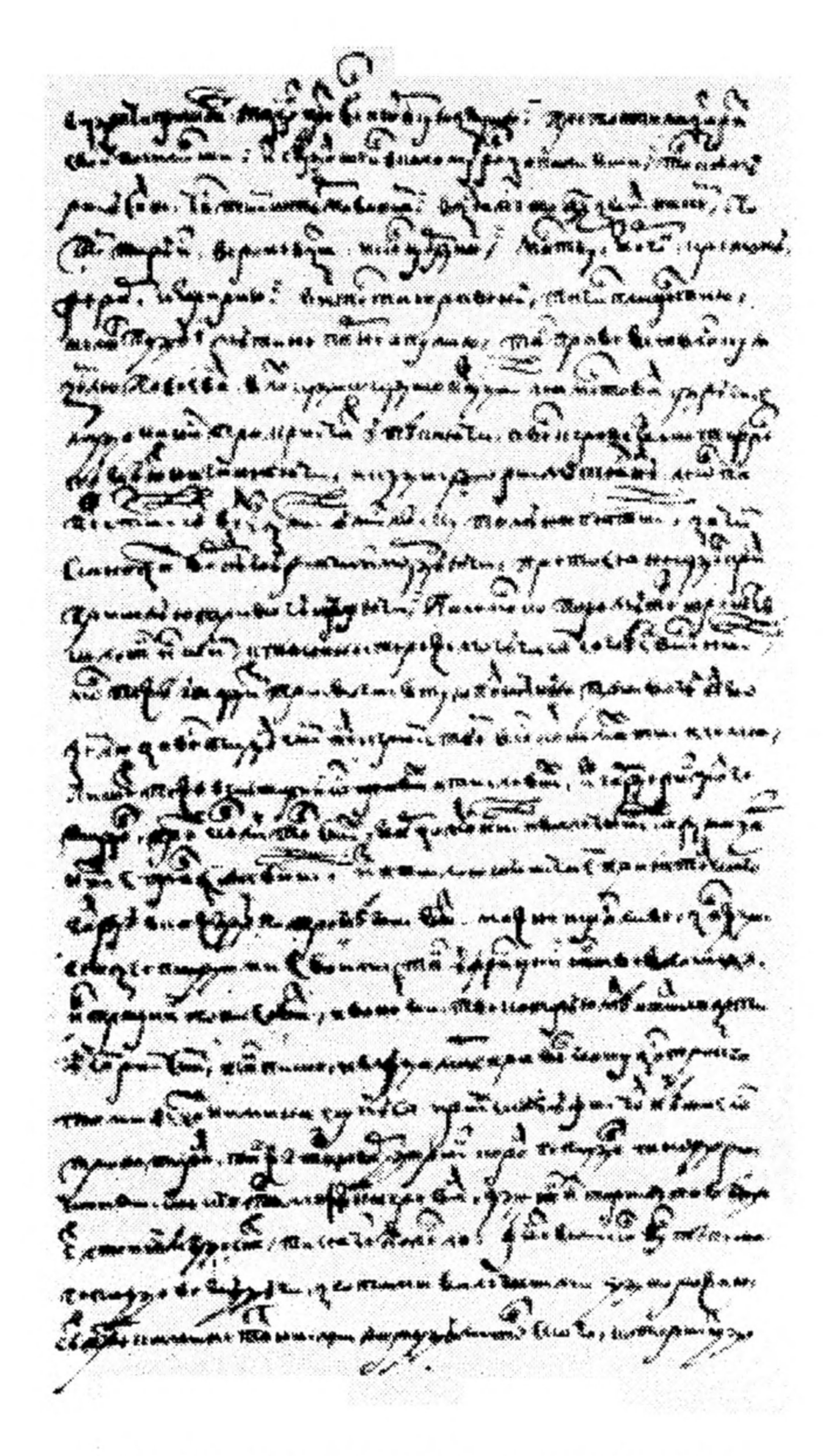

Фраґмент Хроніки Матвія Стрийковського. 1582.

Фраґмент Львівського літопису. Серед. XVII ст.

ДО ЧИТЕЛНИКА ПРАВОВѢРНОГО.

Правовѣрный и Хртү возлюбленный Чителникү, з дару Духа Стго,
а ревностю блгчтїа горячею подвигнувшися, за приводом тыхж
нѣкоторых Превелебных и Прпбных Оцѡв, пренаписаное Блгчтїа
дѣло, велце важными и достовѣрными з Стых писм до-
водами, написалем и в тупографїю подалем: чинячи то
любовїю Православных роду Россiйского Црквє всходней власных сынов, для науки
их, и для утвержения ѡных в Стой правдѣ: при которой стою, и оную в ласцѣ
Бжой выставляти усердїе ест ми завше пилное. Бо не можемо (яко и Апл мовит) Кор. гі.
нѣчого напротивно правдѣ, але за правдою. Надѣюся тыж иж иновѣрный, и дух
якiй прелестный нападет на тую С. пренаписаную правду: на которую не з писма С.
анѣ в духу кротости, анѣ в чистотѣ языка ѿповѣдят, але злорѣченїем, урүганїем и
блюзненїем яко звыкли ѡбезстыдятся наганы годную свою показати смѣлост, а што
познаюся же еретиковѣ и зводителѣ сут. А ты возлюбленный не горшися, ѡхо-
ты и срца доброго так до Книги той, яко и к самому оной творцү не трать.
Вѣдаючи иж самого Ха Збавителя нашего зневажано, веелзевулом, самаританом и Матф.
грѣшником его называно, тоеж тыж з причиненїем потварей чинили еретиковѣ еі.
людем Стым при правой вѣрѣ (л. тѣ) стоячим и пишучим. Инеди если (яко Хс Іѡан. и д.
рекл) Господаря дому веелзевула назвали, якож далеко болше домовники его; Матф.
Не бойте их тѣды. Але ты правовѣрный писм и слов ѡных выстерегайся: словка бо их і.
на олѣй мяккiй, а в рѣчи самой сут стрѣлами ведлуг Дво. Спѣхом тыж и Псал. нд
фортуною ѡных не горшися. Злыи бо (якъ Апл мовит) люде и чародѣе преуспѣ- к. Тим.
ют на горшее прелщаеми и в прелест вводячи. А ты пребывай в том чогося на- г.
учил и звѣреностися, вѣдаючи ѿкогося научил. Бгъ тѣды нехай не дает за- Псал. ік.

Уривок Післямови до "Книги о вѣрѣ". Київ, 1620-1621.

Уривок Українського травника. XVI ст.

ума҃в.	П	ПА	умг҃.

Пагкалъ, к҃: Прекрасный.
Пагкратїй: Всекрѣпо, м҃. всѣмн владѣа, или ѡдолѣваа. ю҃д.
к҃ Паднутїй. м҃: а. к҃ Паїсей:
Паладїй, Паламонъ.
Палакида: Подложница, н҃: с҃ г.
Палестина: Покропленое попело, а порохо, а ѹпадо приложены, а двоякїй, а ѹпаку напой, а ѹпа пьючїн. е҃: Пелесе. (Країна Сурїи в которо Ѥрли.) Філістими то т: ве лн: в к л, люде котры ѣ окѡ ницн Ѹаллофулъ, то е҃, чужозецам зовѣ, с: Иноплеменници, в ц к ві.
Палестра: Борба, бѣжтѣ е, збивае ся, в м д. в а вров. з Наприжне-
Пам̃всѡнъ. мнкъ, н прш д, ю е. с ѹлучѹтъ и жаждѹт стрлцн і, пищѹ сим бг҃ъ подае некончаемую.
к҃ Пафшесѡн, і҃: ні, Нїприн житїе.

Памфілїа: Все ѹмилованая, а любячая, е҃: ді гі.
Памфїлъ: Всѣ милый, Всєдружє, чре ѵ, Всеколѣнный, ф҃ ѕі.
Панталеѡнъ: Повсему левъ, ю к.
Пантелеимѡн: Всемлтивъ.
Папа: Тато, отец, и м: с ді, и мєі, ю г. зри в реченїнх, а рн.
Папула, гъ: Има Дїакона, о: гі.
Паперт: Притвор церковный, св г к
Параклисїсъ: Ѹтѣшителная молба, молебенъ.
Параклитъ: Ѹтѣшитель. по-, а призваны, е҃: Ѥсѡ ді ѕі.
Паралипоменѡнъ: Позосталы а ѡстатки. и кни.
Параскеүн, е҃: Пятто, приготовае, лѹ: кг, на.
Параскевїа, ен Пятнїца, Прп: ю кѕ и нну, мнца, о ді кн.
Парамонъ: Терпливе трваючїй. н е.
Параситтусъ: Трапезоядец в а сл.
Пардусъ: Рысь. су кн.
Парнмїа: Притча, приподоблее.
Парѳенїй: Дѣтвенникъ, ф: з.
Пардане: з Татарска, Ѹтїкаючїи, а выволаци. країна, ді в д.
Парїпатъ: ді м.
к҃ Парменъ, а: Чекаючїй, ю кн.

Пас-

Фрагмент Лексикона словеноросього Памви Беринди. Київ, 1627.

Фрагмент скарги львівських братчиків на єпископа Гедеона Балабан
Львів, поч. XVII ст.

Грамота Івана Глодинського на продаж землі селянинові Грицеві. Одрехова, 1549

Відречення Миколи і Богдана Сапіг від віна їх матері. Милейчиці, 1574.

Артыкꙋлъ вторый: Ижъ цркоⷡ восточнаѧ з самаго початкꙋ ѿ сна бжїѧ чрез Їакова с: апⷭ҇ла прчтых тайнъ в' квасноⷨ хлѣ бѣ оуживанѧ принѧвши, цѣло хранитъ. а костелъ римскїй през алеѯандра папꙋ ѿприснокъ принѧвши, и теперъ в' том' блꙋдѣ зостаетъ, ѡ чоⷨ [обор.] ширей в пѧтом' артикꙋлѣ свѣдительствꙋ писанїѧ стаго е ѡбяснено.

Артыкꙋлъ третый: Стаѧ восточнаѧ црковъ задосыть чинѧчи росказанїю Хртокомꙋ: Пїйте ѿ неѧ вси[1]), чаши крови Хртокой люде мирскиⷯ не боронытъ, а костелъ заходный, през Інокентїѧ папꙋ, келих ѿнѧлъ ѿ посполитогѡ народꙋ, и в' стократствѣ зосталъ. ѡ чомъ ꙗсне в' шестоⷨ артикꙋлѣ.

Артыкꙋлъ д: Црковъ восточнаѧ при тайны с: крщенїѧ, и тайнꙋ миропомазанїѧ ѿправꙋетъ, по преданїю с: собороⷡ, а костелъ заходный такъ великꙋю таемницꙋ, что е печать стаго дха, без которогѡ и тайна крщенїѧ несовершаетсѧ, ѿкладаетъ на бирмоваⷭ до лѣтъ досконалых, а вмѣсто тогѡ кренїеⷨ и солїю помазꙋетъ при крщенїи; и крщаютъ не в' три погрꙋженїѧ, но по єдинощи, мовѧчи: ꙗ тебе крещаю. И иных ѿмѣнъ ѿ стаго преданїѧ много. Зачим' на таковых' оухвали з-го собора видано е тыми словы. Всѧ кромѣ црковнагѡ преданїѧ, и оученїѧ, и изѡбраженїѧ Стых, и прно памѧтных ѿцъ ѡбновлѧемаѧ, или по сеⷨ содѣѧнаѧ анаѳема трижди.

Артыкꙋлъ е. Црковъ восточнаѧ и захоⷣнаѧ до лѣтъ тысѧщи єдиного в тоⷨ разꙋмѣнїѧ были з' собою, иж со[бо]рнаѧ Хва црко жаднѡ вишшаго[2]) повшехнаго єпкпа и пастира не мѣла и не маетъ и мѣты не бꙋдетъ развѣ[3]) самаго Хрта: той бо е сам' єдинъ найвишшею главою и пастире, конецъ всѣких головных сꙋдоⷡ вселенскомꙋ соборови належати знали, и Єпкопоⷡ[4]) сполечне црко Хртокꙋ радѧчи что до власти и достойности[5]) Єпкпской быти розꙋмѣли, розноⷡ межи ними в'згладоⷨ црковной Ієрархїи, а не до справки рꙋкоположенїѧ, постановивши. тогѡ оуставичного в' црквн Хртовой разꙋмѣнїѧ црко восточнаѧ и до сих времеⷩ е, а костелъ захоⷣнїй проти Єѵлїам'

Фрагмент "Палінодії" (Львівський список) З.Копистенського. Київ, 1621.

26

Accusatiuo Телятина, Vocatiuo Телятина Ablat
Телятинами + Телятинахъ:

Exempla

день Dies пень Truncus кій Baculus
дунай Danubius рай Paradisus малеване
Pictura збавене Redemptio насмеване
Irrisio дитя Puerulus козля Hoedus
щеня Caniculus гуся Pullus Anseris

Nomina Rerum inanima

tarum in Accusatiuum Singularem similem
formant Nominatiuo verbi causa огень Ignis
пень Truncus.

Nomina ista пень Truncus день Dies
пытель Cribrum учень Discipulus стычень

Фрагмент "Граматики словенської" І.Іжевича. 1645.

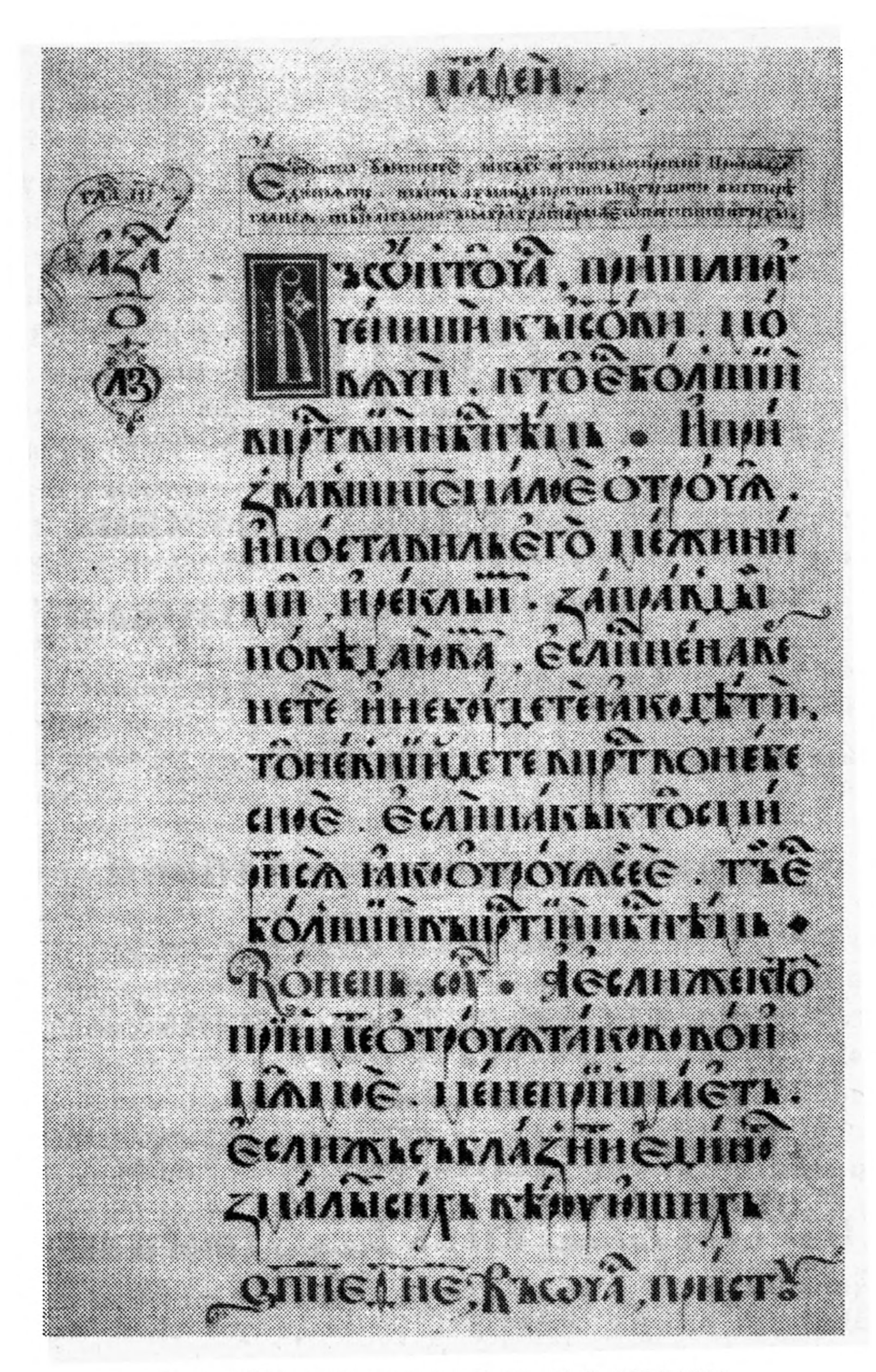

Уривок "Пересопницького Євангелія". 1556-1561.

На Гербъ Силного Войска Е[го] К[оролевской] М[илости] Запорозкого.

Кгды мензства запорозцовъ Кролеве дознали,
Тедыъ за гербъ такого имъ Рыцера дали.
Который ото готовъ Отчизнѣ служити,
За волность ей и свой животъ положити.
И якъ трека землею, алко тыжъ водою:
Вшелякъ онъ способный и прудкий до бою.
(ѿв. фор.)

ПРЕДМОВА.

Зацне силному Войску Его К[оролевской] Мил[ости], Запорозкому:

Ласки Божое, Доброго Здоровья и щасливого надъ неприятелми Отчизны звитязтва з несмертелной славы набыванемъ,

Авторъ, ѿ в Троци единого Бога зычитъ:

Вѣрность Подданыхъ противко Пану то справуе,
Же имъ што найболшого есть в людехъ, даруе.
Найболшую речъ межи всѣми служитъ волность,
Которой к стоковáню уступуе годность.
Того ми посвѣдчити могутъ всѣ створенья,
Которыи з натуры прагнутъ свобоженья.
Золотая волность: такъ ей называютъ:
Доступити ей всѣ пилне ся стараютъ.
Лечъ она не каждому можетъ быти дана,
Толко тымъ што боронятъ Отчизны, и Пана.
Мензствомъ ей Рыцерѣ в войнахъ доступуютъ.
Не грошми: але кровю ся ей добуваютъ. (л. г.)
Войско Запорозкое волности набыло
Тымъ: же вѣрне Отчизнѣ, и Кролюм служило.
Войники ѿ ихъ мензствѣ старые писали,
Якъ они неприятелей Отчистыхъ бивали:
Моремъ, сухомъ, частокротъ пѣшо, и тыжъ конно
Хотяй ся неприятель ихъ убиралъ збройно
Племя то есть з насѣня оного Іафета,
Который з сыномъ покрылъ Отче секрета.
За Олега Руского монархи плывали

Фраґмент "Віршів на жалосний погреб Петра Сагайдачного" К.Саковича. Київ, 16

Єпіграмма.

На Граматіку.

Граматіка писма̀ всѣ научаєтъ,
чтыма̀ ча́стми сла́ве оуразꙋмлаєтъ.
Орѳогра́фією и просѡ́дією,
сѵнта́ксисомъ и єтѵмоло́гією.
А пре[д]рече́нъное єи ѡпа́ство,
пода́єтъ пѣсное иску́ство.
Которіи пра́гнꙋтъ быти доко́нали,
в писмѣ и в словахъ абы не па́тали.
Але изъвѣ́стънѡ все познава́ли,
и чогося оучатъ абы добре зна́ли.
Ключе бо єсть ѡтворяючи всѣмъ оумъ,
къ позна́нію въ препра́вый разꙋмъ.
По которой власне якъ по всходѣ подетъ,
кгды єсли хочеш всѣ наꙋ додетъ.

Фрагмент "Граматики словенської" Л.Зизанія. Вільна, 1596.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АБМУ Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. с предисловием А.В.Стороженка. - К.: Киевская старина, 1892.

Адел. Адєлфотнє. Грамматіка доброглаголиваго єллинословєнскаго языка... -Львів, 1591. - Зберігаєтьсяу фондах Львівського національного музею, шифр СдК 750.

АЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.) / Підготував до видання М.К.Бойчук. - К. : Наук.думка, 1965.

Аз.В. Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Стои каѳоличєскои Ап^{с}тлскои Црквє на Всходѣ. - К., бл. 1619. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3745.

АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1846-1851. - Т.І-IV.

АИЗМ Акты по истории землевладения в Малороссии (1630-1690).- К., 1890.

АИМЗМ Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636-1730 гг.). - К., 1891.

Акаф. Акафистъ пречистой богородици, Ісусу сладкому и Успєнію владычицы нашей Богородицы приснодѣвы Маріи, отъ єллинскаго исправленный... и иждивєніємъ... Філоѳєа Кізарєвича... пєрвоє изданный. - К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2338.

АЛМ Акты Литовской метрики (1499-1507г.) / Собраны Ф.Н.Леонтовичем. - Варшава, 1897. - Т.І, вып.2.

АЛРГ Акты Литовско-русского государства (1390-1529 гг.). / Изданные М.Довнар-Запольским. - М., 1900. - Вып.1.

Анаф. Анаѳима тнє тімнє кир Григорію Кірніцкомѹ. - Венеція, 1641//ЗНТШ. - Львів, 1896. - T.XII. - С. 19-22.

Андр.Лям. [Андреевич Давид]. Лѧмєнтъ по Свѧтобли́вє зо́шломъ, Вєлєбномъ Гднѹ Ѡ^{т}цѹ Іωаннѣ Васил'євичѹ Прєзви́тєри... - Луцьк, 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 926.

Ант. Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. - Вільна, 1599 // РИБ. - T.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903.- Кн. 3. - С. 477-982.

Ап. Апостолъ си єстъ книга новагω завѣта, Содєржащая в сєбѣ Дѣѧ́ніѧ и Посла́ніѧ стых апостолωвъ... (Передмова). - Львів, 1939. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-150.

Ап.Єв. Апостолы и Єѵангєліѧ чрєз' всѣ Нєдєлѣ и Праз: и Избранны^{м} с^{т} на в'вєсь годъ. Пръвоє из'ωбразисѧ. - Угорці, 1620. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 435.

Апокр. Апокрисисъ албо ω^{т}повѣдь на книжкы о съборѣ бєрєстєйскомъ... чєрє^{з} христофора филѧлєта, Врихлѣ дана. - Острог, 1598-1599. - Зберігаєтьсяу Львівському державному історичному архіві, шифр Сд 206.

Апол. Аполлеіа Апологіи Книжки Діалектомъ Роускимъ написанои Полскимъ зась ве Львовѣ друкованои, Вкоротце а Правдиве з'суммованаѧ. - К., 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 1829.

Апост. Апостолы и Єvангеліа чре^з всѣ Неделѣ и Праз^д: и избранны^м с^т: на в'весь годъ... - Луцьк, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 441.

Ап.Покр.з. Покрайні записи наш різних екземплярах Львівського "Апостола" 1574 р., - Львів, І пол. XVII ст. - Зберігаються у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифри IV Ст.- І; IV Ст.-3; IV Ст.-5.

Ап.тетр. Апостолъ тетръ сирѣчъ Дѣаніа и Посланіа Хвыхъ стыхъ бжественныхъ Ап^слъ... Коштомъ и накладомъ Є.М.Пана Богдана Стеткевіча... - Київ, 1630. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-408.

Арх.М. Любецкий архив графа Милорадовича.- К., 1898. - Вып.1.

Арх.Р. Ділові документи з колекції архіву В.Розова. - Зберігаються в Москві, в Інституті російської мови АН Росії.

АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1859. - Ч.І, т.І; 1883. - Ч.І, т.VI; 1914. - Ч.І, т.VIII; 1904. - Ч.І, т.Х; 1904. - Ч.І, т.XII; 1863. - Ч.3, т.І; 1914. - Ч.3, т.IV; 1869. - Ч.5, т.І; 1876. - Ч.6, т.І; 1886. - Ч.7, т.І; 1890. - Ч.7, т.ІІ; 1905. - Ч.7, т.ІІІ; 1893. - Ч.8, т.І; 1909. - Ч.8, т.ІІІ; 1907. - Ч.8, т.IV; 1907. - Ч.8, т.V; 1911. - Ч.8, т.VI.

AS Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. - Lwów, 1887. - T.I (1366-1506); 1890. - T.III (1432-1534); 1890. - T.IV (1535-1547); 1910. - T.VI (1549-1577); 1910. - T.VII (1554-1572).

АСД Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. - Вильна, 1867. - Т.І; 1867. - Т.ІІІ; 1867. - Т.IV; 1869. - Т.VI; 1870. - Т.VII; 1874. - Т.Х.

АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1863. - Т.І; 1865. - Т.ІІ; 1867. - Т.ІІІ.

БАН Бібліотека Академії наук (Санкт-Петербург).

BD Documentele lui Ştefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. - Bucureşti, 1913. - Vol.II.

Бер.В. Беринда Памво. На Рж^ство... Вѣршѣ длѧ оутѣхи правосла^вны^м хр^стіаномъ. - Львів, 1616//ЧИОНЛ. - К., 1912.- Кн. XXIII, отд.3. - С.65-96.

Бес. Іже въ стыхъ оца нш҃го Іωа^нна Зла^тустаго Архіеп^спа кωстантінȣполскаго, Бесѣды на Дѣаніа Стыхъ Ап^слъ. - К., 1624. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-378.

Бес. о восп. Иже въ святыхъ Оца нашего Іωанна Златоȣстаго. Бесѣда избраннаѧ ω въспитаніи чадъ. - Львів, 1609. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 446.

Библ. Библіа сирѣ^ч книги ветхаго и новаго завѣта, по языкȣ словенскȣ. - Острог, 1581. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-215.

Бут. Єvодіа албо сла^дково^нный дойзрѣлы^х в' молодо^м вѣкȣ: Єго милости Господина Ѡ^тца Арсенія Желиборского... дховны^х цнотъ запах. Презъ Григорія Бȣтовича ȣсмакованный. - Львів, 1642 //ЗНТШ. - 1896. - Т.XII. - С.23-32.

ВИАС Волынский историко-археографический сборник. - Почаев-Житомир, 1896.- Вып.1; Житомир, 1900. - Вып.2.

Вил.соб. Соборъ, въ бгоспаємомъ градѣ Вільни, бывшій 1509 р. - Львів, 1614. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 201.

Виш.Домн. Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоанн странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. - Унівський монастир, 1605//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 188-196.

Виш.Зач. Сие писание зовется зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. 1608-1609//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 197-231.

Виш.Кн. Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание всѣх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России... жителствующим. - 1588-1600. - Неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3. Доповнено за вид.: Іван Вишенський. Твори.- К., 1959. - С. 125-158.

Виш.Кр.отв. Краткословны отвѣт Феодула, в святѣй Афонстѣи горѣ скитствующаго, против безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не євангельски мудруючего писания Петра Скарги о реченном ряде и едности костела божияго под едным пастырем и о грецком и руском от тое едности отступлению. 1600-1601 // Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 159-187.

Виш.Поз.мысл. Списание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ сѣдящего... - 1615-1616 // Іван Вишенський. Твори. - К.,1959.- С. 1357-246.

Виш. Посл.до Княг. Боголюбивому брату ми яже о Христѣ отцу Иову, в скитѣ в пустыни Марковой скитствующу, Иоанн грешный спасения алчет. бл. 1610//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.- С. 235-236.

Виш. Посл. Льв. бр. Христолюбивому братьству лвовскому и прочиим братиям, единомудреным и единомысленным, купно же и всем православным християном Малое Руссии... Иоанн русин, реченно Вышенский... от Христа спаса спасения алчет и вседушно молит. бл. 1610 // Іван Вишенський. Твори.- К., 1959. - С.232-234.

Виш. Тв. Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.

Відп. ПО Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. -Володимир, 1598-1599 // РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3.- С. 1041-1121.

ВЛС Артикули або закони Великого князівства Литовского (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). - Б.м.н, 1566.- Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15.

Возн. Іст. М.Возняк. Історія української літератури. - Львів, 1921. - Т.II, ч.I.

Вол.В. Волинський релігійний вільнодумець. - Поч. XУII ст. (Тексти з антикатолицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. - К., 1905.- Кн.XVIII, отд.3. - С.71-101.

Волк. Розмышлянє ѡ мѫцѣ ха спсителѧ нш҃го... Вѣршами написаныи през҆ многогрѣшного Инока Іоаникія Волковича. - Львів, 1631. - Зберігається у фондах Львівського дер-жавного історичного музею, шифр Сд 250.

ВУР Воссоединение Украины с Россией // Документы и материалы. - В 3-х т. - М.: Изд-во АН СССР, 1953. - Т.II.

Вызн.в. Вызна́нїє вѣры Стго Аѳанасїѧ Архієпспа Александрійского // Събранїє Въкратцє Словес ѡт Бжственнаго писанїа... Выдрꙋковано Коштом... Александра Шептиц-

кого... Працею і стараньєм іеромонаха Павла Домжива Лютковича. - Угорці, 1618.

Вѣзер. Вѣзерунок цнот превелебного... Елисея Плетенецького. - К., 1618//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 14-17.

Гав. Інтермедії Я.Гаватовича. - Б.м.н., 1619 // ЗНТШ.- Львів, 1900.- Т.XXXV -XXXVI.- С. 17-22.

Гарм. Гармонія східної церкви з костьолом римським. - Вільна, 1608//РИБ. - Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882.- Кн.2. - С.169-222.

Грам. Грамматіка́ или писме́нница язы́ка Словенскагѡ тща́телемъ въ кратцѣ издана в Креме́нци. - Кременець,1638. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 444.

Грам.З. Грамматіка словенска. Съвершенна искꙋства осми ча́стій слова, и иных нуждных. Новѡсъставленна Л.Z. - Вільна, 1596//Лаврентій Зизаній. Граматика словенська/Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1980.

Гр. Герв. Грамота львівського і самбірського каштеляна Станіслава Герворта про дозвіл громаді села Головецьке перенести церкву на нове місце. - Самбір, 1595. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2657.

Гр.Ієр. Грамота архієпископа константинопольського Іеремії про заборону деяких церковних обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2261.

Гр.Мог. Грамота київського митрополита П.Могили до Луцького братства з проханням зберігати давні звичаї. - Городок, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2751.

Гр.Посох. Продажна грамота Богдани Посоховської на половину садиби в м.Києві. - К.,1644. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2638.

Гр.Рог. Грамота митрополита Рогози про заборону обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2260.

Гр.Сиг. Король Сигізмунд І підтверджує акт угоди про розподіл маєтку між князями Вишневецькими - Федором, Іваном та Олександром. - Краків, 1527. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2743.

Гр.Сиг.К. Грамота Сигізмунда ІІІ до київських воєвод, старост і маршалків з проханням заховувати давні звичаї міста. - Варшава, 1606. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2635.

Гр.Сл. Прпбнаго Максима грека, Инока ѿ стыѧ Аѳонскїа горы, ижъ годитъсѧ, нѣко́мꙋ придава́ти што або оуймова́ть в Бо́зскомъ вызна́ню або складѣ непокала́ной христїа́нской вѣры Слово а... Слово в.- К., 1619// Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Стои каѳолическои Апстлскои Црквє на Всходѣ. - Арк.184-306.

Гр.Хм.М. Грамота гетьмана запорозького Б.Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони були послушними братії монастиря Пустинського в Києві. - Чигирин, 1650. - Зберігається в Рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім.Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, ф.293, оп.1, спр.309, арк.1.

DBB Documente Bucovinene de Teodor Balan. - Çernauţi, 1933. - Vol.I (1507-1653); Çernauţi, 1934. - Vol.II (1519-1662).

ДБЛ Державна бібліотека ім. В.І.Леніна (Москва).

ДБХ Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І.Крип'якевич та І.Бутич. - К., 1961.

Діал. Діалог альбо розмова // Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви. - К.,1878. - Т. 2. - С.49-83.

Діал.о см. Діалог о смерти. - Чорна, 1629 (за списком XVIII ст.)//Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. - СПб., 1912. - Т.VII, кн.І. - С.264-280.

Dict. Dictionarium Sclauo-Polonicum... - Жовква, 1641 // Karaś M. i Karasiowa A. Marian z Jaślisk. Dykcjonarz słowiańsko-polski z roku 1641 (Dictionarium Sclauo-Polonicum). - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.

Діоп. Діωптра альбо зєрцало, и Выражєⁿє живота лю́д̕ского на то́мъ свѣтє...(Передмова)- Єв'є, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2492.

DIR "A" Documente privind Istoria Romîniei.- Bucureşti: Editura Academici Republici Romina, 1951. - A.Moldova: Veacul XYI. - Vol.II (1551-1570).

ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVIIст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В.В.Німчук та ін. - К.: Наук. думка, 1981.

Дор.Поуч. Прп̄ᵈнагω оц̄а нш̄го аввы Дωроѳєа Поѹче́нїѧ Дш̄єпо́лєзна Разли́чна, Къ свои́мъ єгω оученикωмъ. (Післямова). - К., 1628. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2348.

ДПБ Державна публічна бібліотека ім. М.Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург).

Дух.б. Дх̄овныи Бе́сѣды ст̄го ωᵀца на́шего Макарія пѹстєлника єгѵ́пєᵀского Ѡ доскона́лствѣ Хрі́стїанъ Православныхъ: Мно́гими пожи́тками... наполне́ныи. - Вільна, 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2672.

Евфон. Єѵфоніа вєсєлобрмѧчаа. - К., 1633// Проф.Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.306-310.

Епіт. Мог. Епітафія Петру Могилі. - Київ, 1647. - ж. "Київ". - 1983. - N 9. - С.154.

Євх. Євхарістиріон, албо вдѧчность... Пєтру Могилѣ... одъ спудєовъ гимназїум єᴳ млᶜ з школы Рєторіки за гойныи Добродѣйства собѣ у Цр̄кви православной в фундованю школъ показаныи...- К., 1632//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.291-305.

Єлег. Єлегія з приводу татарських набігів на Україну. - Б.м.н., 1648//В.Н.Перетц. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926. - С.152-153.

Є.Нег. Новий Завіт в перекладі В.Негалевського. - 1581. - Рукопис зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 451 п/1636.

Єпігр.Жел. Єпиграма на гєрбъ Жєлиборскихъ// Желиборскій А. Поѹчєніє новосщ̄єнномоу Ієрєєви... - Львів, 1642. - Арк. тит.зв.

Єпігр.Ог. Єпиграмма на гєрбъ Окгинскихъ. - Єв'є, 1611// Книга нового завѣта... Вы́дана єстъ Коштоᴹ и накла́доᴹ... Пн̄а Богдана Кн̄зѧ Окгин̕скоᴳ.- Єв'є, 1611.- Арк.2.

Єпігр.Остр. На старожитный клєйнотъ яснє освєцоныхъ и вєлможныхъ кн̄жатъ Острозскихъ//Часословъ, сирѣчь послѣдованїє слоужбы по прєданїю цєрковномѹ...- Острог, 1612. - Арк.2.

Єпігр.Чарт. На стародавный клєйнотъ яснє ωсвєцоныхъ княжатъ Чарторискихъ// К.Транквілліон Ставровецкій. Єѵ̄глїє ѹчитєлноє. - Рохманів,1619. - Арк.тит. зв.

ŻD Żródła dziejowe / Wydał A.Jabłonowski - T.VI. - Warszawa, 1878; T.X: Sprawy wołoskie za Jagiellonów. - Warszawa, 1878.

Жел.О тайн. Ѡ тайнахъ церковныхъ в̕ посполитости. За блгᶜвє́нїємъ и пода́нїємъ... Арсєніа Жєли́борского. - Львів,1642.. - Зберігається у

фондах Львівського національного музею, шифр СдК 711.

Жел П Желиборскій Арсеній. Поученіє новосщенномоу Іерееви...- Львів, 1642. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.

Жел.Сл. Леітоургіаріон Си есть служебникъ ωт Литоргій С.Василія, Іωанна Злат ...Нінѣ же изданъ Четвертое, Тщаніємъ и иждивеніем...Арсенія Желиборскогω...(Передмова). - Львів, 1646. - Арк.2-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.

Жел.Тр. Арсеній Желиборскій. Еvхологіонъ си естъ молитвословъ, или требникъ... (Передмова). - Львів, 1645. - Арк. 1-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2170.

ЖКК Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни//Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.- К., 1849. - Т. I-II.

Зем.Зам. Т.Земка. На пресвѣтлый Клейнотъ гербу Коронѣ Полской Пре знаменито(г) Ясне велможно(г)... П.П.Томаша Замоиского // Тріωдіон си есть Трипѣснецъ стои Великои Патдесатницы... - К., 1631. - Арк.тит.зв.

Зем.Наг.Бал. Т.Земка. На Старожитны(н) Клейно(т) и(х) м(л) Пнω(в) Балабанω(в)// Лексикон словенороський Памви Беринди/ Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Вид-во АН України, 1961. - С.2.

Зем.Наг.госп. На пресвѣтлыи клеинотъ пресвѣтлого дому их милостей господарувъ земли Молдовлахийскои Епикграмма//Тріωдіон си естъ Трипѣснецъ стои Великои Патдесатницы... - К.,1631. - Арк.тит. зв.

Зем. На г.Мог. Т.Земка. На пресвѣтлыи Гербъ Вел Мл Пнω в Могилωвъ//Прпдбнагω оца нгω аввы Дωрофеа Поученіа Дшеполезна Различна, Къ своимъ егω оученикωмъ. - К., 1628. - Арк. тит. зв.

Зерц. Сіа кніга нарицаемая зерцало бгословіи, избранна ωт многихъ книг бгословскихъ И трудолюбіем Съставълена еромонаха Кирила Транъквилиона. - Почаїв, 1618. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2233.

З.Каз. Зизаній Стефан. Казанье стго Кирилла Патріаръхи іерслимъского, ω антіхристѣ и знакωх его, з розширеніемъ наоки противъ ересей розъных. - Вільна, 1596. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3835.

Злат. Н. Оміліа и Наука стгω оца нгω Іωанна Златоустагω, архієпспа константіно-полского, на с: Великую пατдесатницу// Стгω Оца Нгω Андреа Архієпспа Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіє на Апокалупсіи... Стогω... Іωанна Бгослова... - К., 1625. - Арк.127-130 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-381.

ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1896. -Т.XI; 1896. - Т.XII; 1897. - Т.XIX; 1898. - Т.XXV; 1899. - Т.XXVIII; 1899. - Т.XXXI-XXXII; 1900. - Т.XXXV-XXXVI; 1902.-Т.L; 1903.-Т.LIV; 1904. - Т.LXII; 1906. - Т.LXXIV; 1912. - Т.CX; 1914.-Т.CXVII-CXVIII; 1930.-Т.CL; 1931. - Т.CLI; 1937. - Т.CLV.

Зобр. Зобранє короткои науки ω артикулахъ вѣры Православно-католической христианской. - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2201.

З.Поуч. Поученіє пры погребѣ Софіеи, княгині

Чарторыской, чынєноє ω^т... Лаврєнтїа Зїзанїєго, протопопы Корєцкого. - Корєць, 1618. - Копія вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.XVII ст.", який зберігається в Рукописному відділі Наукової бібліотеки НАН України у Львові, ф.5, оп. 827, спр.1, арк.171-176.

Ив. Сочинения Н.Д.Иванишева. - К., 1876.

ИКА Голубев С.Т. История Киевской духовной академии: Период домогилянский. - К., 1886. - Вип.І.

Имнол. Vмнологі́а Си́ єсть, Пѣснословїє, Албо Пѣснь прє^з ча́сти Пи́смо^м мовлєна^а на дєнь Въскр^сніа... Га Нпгω Іисѕса Хріста Панѕ... и Добродѣєви своємѕ Прє^з дѣлатєли в' Тvпографїи в' Дарѕночкѕ Низко Принєсєна. - К.,1630. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 165.

ИОРЯС Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук. - СПб., 1912. - Т.VII, кн.1.

Ист.фл.син. Исто́рїа ω листрикі́йскомъ, то єсть ω разбо́йническомъ фера́рскомъ або флорєн'ско^м синодѣ, в' коротцѣ правдивє списанаѧ. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3976, арк.33-44.

Інв.Усп. Інвентар сиріч порядное описаня вещей обрітающихся в скарбці церковном при храмі Успенія... пречистої приснодіви Марії... описаний Костянтином Медзапетою. - Львів, 1637. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, 2170, 1, арк. 1-80.

КА Крехівський апостол. - б.м.н., II пол. XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291.

КАЗ Зъѧвлєнє Ивана светого тєолога. - Б.м.н., XVI ст.- Оригінал поміщений у Крехівському апостолі, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291, арк.593-663.

Кас. Іωан^на Кассіана пѕстын^ножителя ω ѕстава^х манастырски^х. - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3, N 32, 1-236.

Катех. Катехізис або визнання віри соборної апостольської східної церкви. - Вільна, 1600 // ЧИОНЛ. - К., 1890. - Кн.IV, отд.3. - С. 1-81.

Кир.Н. Святого Кирила, екзарха Александрійского ігумена наука о противной унии против благочестивых священиков ясное указаніе. - Б.м.н., 1626//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд.3. - С.9-28.

Кіз.Н. Філофей [Кізаревич] архієпископ Константинограда. Наука о правилѣ//Акафистъ пречистой богородици..., Ісусу сладкому и успєнїю...отъ єллинскаго исправлєнный... и иждивєнїємъ... Філоѳєа Кізарєвича...пєрвоє изданный. - К., 1625. - С. 194-204.

Кіз. О степ. Філофей [Кізаревич] инок. О стєпнѧхъ до страстей//Акафистъ прєчистой богородици... отъ єллинского исправлєнный... и иждивєнїємъ... Філоѳєа Кізарєвича... пєрвоє изданный. - К., 1625. - С. 204-205.

Кіз.Ходк. Яснєωсвєцоной Вєл'можной...Панєи Аннѣ Ходкєвичовнѣ Кнѧжнѣ Корєцкой. (Філофей Кізаревич)//Акафистъ прєчистой богородици... отъ єллинскаго исправлєнный... и иждивєнїємъ... Філоѳєа Кізарєвича...пєрвоє изданный. - К., 1625. (Передмова). - С.1-6 ненум.

ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)/Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. - К.: Наук. думка, 1991.

КЛ Київський літопис. - Б.м.н., поч.XVIIст.// Сборник летописей, относящихся к

истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. - К., 1888. - С. 73-92.

Кл.Остр. Невідомий твір Клирика Острозького. - Острог, 1599 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури / Видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1906. - T.V. - С.201-229.

КМПМ С.Т.Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). - К. - 1883. - Т.І; 1898. - Т.ІІ.

Кн.нов.з. Книга нового завѣта... Выдана єстъ Коштом и накладом... Пн҃а Богдана Кнз҃а Огинског... - Єв'є, 1611. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2489.

Кн. о лат. Книга о богохульных латынах. - Б.м.н., к.XVI - поч.XVII ст. - Зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 118 П/134.

Кн. о св. Иже въ ст҃ыхъ ѡт҃ца нашего Іѡанна Златооустаго... Книга ѿ сщ҃енъствѣ... - Львів, 1614. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2208.

Коп.Апок. Передмова З.Копистенського до книги "Ст҃гѡ Оц҃а Нш҃гѡ Андреа Архієпспа Кєсаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіє на Апокалѵпсіи... Ст҃гѡ... Іѡанна Бг҃ослова. - К., 1625 - С. 1-4.

Коп.Каз. Ка́заньє на чстномъ по́грєбѣ ...прєвєлєбногѡ ѡтца кир Єліссєа в' Ієросхиммонасєхъ Єѵѳиміа Плєтєнє́цкогѡ... През'... Заха́рію Копистє́нского... творєноє и проповѣда́ноє...- К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2339.

Коп.Ом. Копистенський З.Ѡмиліа албо казаньє на роковѹю Памать в' Бз҃ѣ Вєлєбногѡ... Еѵѳиміа Плєтєнєцкогѡ... написаноє... - К., 1625 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С.147-171.

Коп.Пал. Копистенський Захарія.Палінодія. - К., 1621 // РИБ. - T.IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1878. - Кн.2. - С. 313-1200.

Коп.Пал.(Лв) Копистенський Захарія. Палінодія (львівський список). - К., 1621 // ЗНТШ. - Львів, 1903. -T.LIV.- С. 23-33.

Cost. BD Documentele moldoveneşti dela Bogdan Voevod (1504-1517) / Publ. Mihai Costăchescu. - Bucureşti, 1940.

Cost.DS Documentele moldoveneşti dela Ştefanita Voevod (1517-1527) /Publ. Mihai Costăchescu. - Iaşi, 1943.

Cost.S. Documente moldoveneşti dela Ştefan cel Mare/Publ. Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ştefan cel Mare, de I.Bogdan). - Iaşi, 1933.

Крон. Кройника то єсть історіа свѣта на шєсть вѣковъ, а чтыри монархіи роздѣлєна. З розмаитых гисториков жидовских, и поганскихъ. - Львів, поч.XVII ст. - Пам'ятка поміщена в збірнику, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 59. - Арк. 1-45.

Кр.Стр. Кройника кото́рая прєд тымъ николи свѣта нє видала с пол'ског на рѹскии діалє́ктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского. - Б.м.н., 1582. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52.

Крыл. Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). - К., 1904.

КС Киевская старина. - К., 1889. - T.XXV, январь - март.

ЛА Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохія. - Б.м.н., II пол.XVI ст. // Зизаній Л. Лексис. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і

вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964. - С.175-194.

ЛБ Беринда П. Лексикон словенороський. - К., 1627. (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ.ст. В.В Німчука. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.

ЛДІМ Львівський державний історичний музей.

Леіт. Леітѹргіаріон Си есть: слѹжебникъ... - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.

ЛЗ Зизаній Л. Лексис. - Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом/Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964.

Лим. Лімонарь Си́рѣчъ цвѣтникъ (Передмова). - К., 1628. - Арк. 2-8 ненум. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2352.

Л. Пот. Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. - Рожанка, 1598//РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси.- Кн.3. - Пг., 1903. - С. 983-1033.

ЛК Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського/Підготував до видання В.В.Німчук. -К.: Наук.думка, 1973.

ЛЛ Львівський літопис 1498-1649. - Рукописна копія зберігається в ЦНБ НАН України, шифр VIII 206 м/37, арк. 162-182.

ЛНБ Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника НАН України.

ЛНМ Львівський національний музей.

ЛОИИ Санкт-Петербургское (Ленинградское) отделение Института истории Академии наук.

ЛС Є.Славинецький. Лексикон латинський// "Лексикон латинський" Є.Славинецького. "Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського /Підготував до видання В.В.Німчук. - К.: Наук.думка, 1973.

ЛСБ Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. XVI - серед. XVII ст. - Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.

Луц. Луцидарій. - Б.м.н., серед. XVII ст. // Е.Ф.Карский. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - С. 523-547.

Лѣк. Лѣка́рство на ѡспа́лый оумыслъ чоловѣчій а особливє на затвердѣлыє ср^д^ца лю́дскіє заве́деныє свѣтомъ альбо яки́ми грѣхами бж^с^твєннаго іѡа́нна златоу́стаго до ѳеѡдора мни́ха... - Острог, 1607. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 176.

Любав. Областное деление и местное управление Литовско-русскаго государства ко времени первого литовского статута. Исторические очерки Матвея Любавского. - М., 1892.

Лютк.В. Люткович Павло. Вірш "Для крєста прєдъ тым завшє вѣрныхъ забивано"//Събранїє Вькратцє Словєсъ ѡ^т^ Б҃жствєннаго писанїя... - Угорці, 1618, - Арк. тит. зв.

Лям.Жел. Плачь альбо ламєнтъ по зе́стю з^ь^ свѣта сєго, вѣчнои па́мѧти го́дного Григо́рїа Жєли́борского. - Львів, 1615. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Леніна (Москва).

Лям.К. Ламєнтъ ѹ свѣта оубо́гихъ, На Жа́лосноє прєставлє́нїє Свѧтобли́вого: а в^ь^ обои Добродѣтєли бога́того Мѹжа, в^ь^ Б҃ѕѣ Вєле́бного, Г^с^дна ѡ^т^ца Лєонтїа Карповича, архімандрі́та ѡбщіа оби́тєли, при Ц҃ркви сошє́ствїа С҃тго Д҃ха, Бра́тства црко́вного Вілєн^ь^ского Пра^в:^ Грє^ч:^ - Вільна, 1620. - Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім.О.Горького.

Лям.о приг. Ляментъ о пригодѣ нєщаснои, о зєлживости и мо^р^дєрствѣ мєщан остро^з^ки^х^. - Б.м.н., 1636. - Оригінал зберігається у

Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, оп.1, N 85.

Лям.Остр. Лáментъ дóмоу кнѧжáтъ Ѡстрѡзкихъ: надъ зéшлымъ с того свѣта яснє ѡсвєцóнымъ кнжатємъ алєксáндрємъ... Ѡстрозским воєвóдою волы́нъскимъ. - Дермань або Острог, 1603. - Першодрук зберігається в Народній бібліотеці ім.Кирила і Мефодія, конволют N 209 (Софія, Республіка Болгарія).

Малыш. Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви - К., 1878. - Т.2.

Мел. Л. Листъ мєлєтіѧ, стѣйшого патріархи алєксандрійского, До вєлєбного єпископа ипатіѧ потѣѧ. - Дерманъ, 1605. -Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.

МЭФ Молдавия в эпоху феодализма, Т. I: Славяно-молдавские грамоты (XV в. - первая четверть XVII в.)/Под ред. проф. Л.В.Черепнина. - Кишинев: Штиинца, 1961.

МИВР П.Я.Кулиш. Материалы для историии воссоединения Руси. - М., 1877. - Т.I: (1578-1630).

Мит.кн. Берестейська митна книга. -Б.м.н., 1583. - Зберігається у ЦНБ АН Литви у Вільнюсі, ф.16, N 3, арк. 1-100 зв.

МІКСВ Проф.Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. -К., 1924.

MCSL Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopolensis/Edidit Dr.Wladimirus Milkowicz. - Leopolis,1895.- T.I, p. II.

Мог.Кн. Кни́га дши нарыцаєма злото ... трудолюбіємъ Пєтра Могилы... - К., 1623 (Рукописна копія 1670 р. стародруку). - Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.

Мог.Л. Лист Петра Могили до Луцького братства з проханням прислати до Львова на Провідну неділю делегатів на посвячення церкви, яке відбудеться 28 квітня. - Литовиськ, 1633. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2636.

Мог.Тр. Єѵхологіѡн албо молитвословъ, или трéбникъ... повєлєніємъ... Ѡтца Пєтра Могилы...- К., 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-49243. Фотопередрук книги, подарованої проф.Олексою Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства.

Мол. Молитовникъ имѣя въ себѣ црковныѧ послѣдованіѧ (Передмова). - Острог, 1606. -Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 131.

На Вел.Вас. На Вєликоґ Васіліа//Ижє въ стыхъ ѡтца нашего Іѡанна... Златоустаго... Книга Ѡ сщеньствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 405.

На г.Бал. На гєрбъ Александра Балабана, старосты Винницкаго//Ижє въ стыхъ ѡтца нашего Іѡанна... Златоустаго... Книга Ѡ сщеньствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 2 ненум.

На г. Бриг. На Гєрбъ Панов Брыгаллѣровъ // "Граматика слов'янська" І.Ужевича / Підгот. до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук. думка, 1970. - С.5 (Арраський список).

На г. Вол. На старожи́тныи клєйно́ты их Милостєй княжат Ѡкгинских и Ихъ Милостєй Панѡвъ Воловичов//Єѵґліє ȣчитєлноє албо казáнѧ на кождȣю нєдлю и свѧта ȣрочистыи. - Єв'є, 1616. - Арк. тит. зв.

На г. Г.Долм. Епіграма на презацнй и старожитны(и) гєрбъ Єг Млсти Пна Григоріа Долмата. - К., 1625 // Стгѡ Оца Нигѡ Андрєа архієпспа Кєсаріа Каппадокійскіа. Тлъкованїє на Апокалѵпсїи Стгѡ Іѡанна Бгослова... - К., 1625. - Арк.2.

На г. Долм. На гєрбъ зацнои и шлѧхєтнои фамілїи пнѡвъ Долмáтѡвъ. - К., 1625//Іжє въ стыхъ оца нашго Іѡанна Злаустаго

Архієп^с^па кωнстантін8полскаго. Бесѣды на Дѣанія С҃тыхъ Ап^с^лъ. - К., 1624. - Арк.2.

На г. Дрив. На гербъ высоце оурожоного его мосцѣ пана а пана Лаврентія Дривинъского чашника Волынъского//Транквілліон Ставровецкий. Зерцало бг҃осолвіи... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.

На г. Жел. На старожитный клейнотъ ихъ милостей Пановъ Желиборскихъ. - Львів, 1645 //Арсеній Желиборскій. Єѵхологіонъ - си єстъ молитвословъ, или требникъ... - Львів, 1645. - Арк. тит. зв.

На г. Зам. На пресвѣтлый клейнотъ герб8 в Коронѣ Полскои Пре знаменито^г^... его Мл^ст^ П:П Томаша Замойского // Тріωдіон си єстъ Трипѣснецъ ст҃ои Великои Пѧтдесѧтницы. - К., 1631. - Арк. тит.зв.

На г. Коп. На гербъ Копистенских. - К., 1625//Ст҃гω Оц҃а Нш҃гω Андреа архієп^с^па Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіє на Апокалѵпсіи... Ст҃гω... Іωанна Бг҃ослова... - К., 1625. - Арк. тит. зв.

На г. Кор. На старожытныи гербъ ясне освецоны^х^ и велможны^х^ их милостеи кнѧжат Корецких // Транквілліон Ставровецкий. Перло многоцѣнноє. - Чернігів, 1646. - Арк. тит. зв.

На г.Льв. Якъ левъ срокгій надъ въсѣми звѣряты панует...//Иже въ святыхъ Оц҃а нашего Іωанна Златоустаго. Бесѣда избраннаѧ ω въспитаніи чадъ. - Львів, 1609. - Арк.тит.зв.

На г.Льв.бр. Левъ естъ паномъ, и срокгость м8 з очій походитъ...// Иже въ ст҃ыхъ ω^т^ц҃а нашего Іωанна... Златооустаго... Книга ω сщ҃енъствѣ. - Львів, 1614. - Арк. тит. зв.

На г.Мог. На старожитный и преславный гербъ и^х^ Мл^с^тей Пановъ Могиловъ//Єѵхологіωн албо молитвословъ, или требникъ... повелєніем... ω^т^ца Петра Могилы... - К., 1646. - Арк. І тит.зв.

На г.Мог.Леіт. Т.Земка. На гербъ Петра Могилы // Леіт8ргіаріон си єстъ сл8жебникъ ω^т^ литоургій с^т^: Васиіліа, Іωанна Зла^т^уста^г^. - К., 1629. - Арк. 8 непум.

На г. Ог. На гербъ Огинских//Діωптра альбо зерцало, и Выраже^н^є живота людского на томъ свѣтє... - Єв'є, 1612. - Арк. тит. зв.

На г. Ог.К. Єпикграмма на гербъ Окгинскихъ // Книга нового завѣта... Выдана єстъ Кошто^м^ и накладо^м^... Пн҃а Богдана Кнѧзѧ Окгинско^г^. - Єв'є, 1611. - Арк.2.

На г. Остр. Лѣк. На гербъ ясне освецоныхъ ихъ мл^с^ти кнѧжатъ ωстрозскихъ//Лѣкарство на ωспалый оумыслъ чоловѣчьй... - Острог, 1607. - Арк. тит. зв.

На г. Остр.Час. На старожитный клейнотъ ясне освецоныхъ и велможныхъ кнжатъ Острозскихъ // Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по преданію церковном8... Повелєніє^м^... кн.Ян8ша ωстро^з^ского... изъωбразисѧ. - Острог, 1612. - Арк. 2.

На г.Пуз. На гербъ высоце оурожоного Єго мосцѣ пн҃а а пн҃а Алексанъдра Пузины//Транквілліон Ставровецкий. Зерцало бг҃осоловіи. - Почаїв, 1618. - Арк. тит.зв. - 1 непум.

На г. Стетк. На старожитный гербъ их милостей Пановъ Стеткевичов//Єѵ^г^ліє 8чителноє албо Казанѧ на кожд8ю Н^д^лю и Свѧта оурочистыѣ... - К., 1637. - Арк. тит. зв.

На г.Хм. На гербъ Хмелницки^х^//Реестръ запорожскому войску 1649г. - Рукопис зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр.1691, арк.1 зв. непум.

На г.Шепт. На гербъ яснєвелможныхъ Шептицки^х^// Апостолы и Єѵангелїѧ чрезъ всѣ Недѣлѣ и Праз: и Избранны^м^ с^т^ на въвесь годъ. Пръвоє изъωбразисѧ. - Угорці, 1620. - Арк.2.

На г. Ярм. На гербъ зацнои фамилѣи высоце 8рожоного Єго мосцѣ пн҃а а пн҃а Іоанна Ярмолинского Константиновича//Транквілліон Ставровецкий. Зерцало бг҃осоловіи... - Почаїв, 1618. - Арк.тит.зв.

На Злат. На Златоустаго и до чителниковъ // Иже въ святыхъ Оц҃а нашего Іωанна Злато8стаго. Бесѣда избраннаѧ ω въспита-

нїи чадъ. - Львів, 1609. - Арк. 2-4 зв. ненум.

Нал.Кр. Д.Наливайко. Кресте, господствуяй днесь во всем мирѣ...// Ѡхтáикъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк.2.

Нал.Л. Д.Наливайко. Листъ той въ Єгиптѣ авсонски начертаный //Листъ мелетїа, ст҃ѣйшого патрїархи александрїйского. До велебного епископа ипатїа потѣа... - Дермань, 1605. - Арк.44зв.

Нал. на г. Остр. Д.Наливайко. На гербъ ясне ѡсвецóного кн҃жати Костентина Костентúновича кн҃жати остро^з^ского // Ѡхтáикъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк. тит.зв.

НБ ХДУ Наукова бібліотека Харківського університету ім. М.Горького.

НЄ Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковнорелигиозной жизни угро-русов XVI-XVIII вв., изд. А.Петровым. - СПб., 1914. - Вып.VII.

Ном. Номоканѡнъ Си есть: законоправилникъ. (Передмова).- Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2154.

ОБрац.З Опис Брацлавського замку. - Брацлав, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142-145.

Обясн. изл. Обяснеиїє изложéнїа Никéйского и Кон^ь^стан^ь^тинопóльского Сим^ь^волꙋ Двунадесати аръ^ь^тикꙋловъ Вѣры Хр^с^тїанское// Събранїє Въкра^т^це слове^с^ ѡ^т^ Бж^с^тве^н^наго писанїа... Выдрꙋковано Кошто^м^ и накладом... Алекса^н^дра Шеп^ь^ти^ц^кого... Працею і стараньем^ь^ ієром. Павла Домжива Лют^ь^ковича. -Угорці, 1618. - Арк.2-8.

ОВін.З. Опис Вінницького замку. - Вінниця, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.

ОВол.З. Опис Володимирського замку. - Володимир, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 191зв. - 202 зв.

ОГ Попи^с^ границъ и шкодъ межи великого кня^з^ства Литовского и корꙋны Польское. - Б.м.н., 1546. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф. 16, спр.119, арк.1-89 зв.

ОЖЗ Опис Житомирського замку. - Житомир, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв. - 129.

ОКан.З. Опис Канівського замку. - Канів, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. - 32 зв.

ОКЗ Опис Київського замку. - К., 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од.зб. 563, арк.32 зв. - 46 зв.

ОКр.З. Опис Кременецького замку. - Кременець, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 145 зв. - 157.

Окт. Октѡихъ Сирѣчь Ѡсмогласникъ (Передмова).- Львів, 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2588.

ОЛ Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. - К., 1826.

ОЛЗ Опис Луцького замку. - Луцьк, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 157 зв. - 192.

О обр. Ѡ образѣхъ. Ижъ якъ в^ь^ старомъ законѣ з^ь^ росказáна б҃жго были, та^к^ и в^ь^ новомъ ѡ^т^ сáмого Х҃а Б҃га почáтокъ маютъ//Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Ст҃ои каѳолическои Ап^с^тлскои Ц҃ркве на Всходѣ. - К., бл. 1619. - Арк. 1-599.

ООвр.З. Опис Овруцького замку. - Овруч, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Ли-

товська метрика), од. зб. 563, арк. 96 зв. - 116 зв.

ООЗ-1 Опис Остерського замку. - Остер, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.

ООЗ-2 Опис Остерського замку. - Варшава, 1616. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2637.

Орол. Ѡрологіон Сй рѣчъ, Часословъ Полѹстáвный... - Львів, 1642. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2008.

Остр.літ. Острозький літопис. - Острог, 1509-1633 рр. - Зберігається у Москві в Державному історичному музею, N 4007 п.н. "С кроиники Бѣлскогѡ речи потребныи выбраны".

О тайн. Наѹка о сеᵈми таинахъ црковныхъ. Преᶻвитеромъ до прыстойного шафованᵉѧ таинами стыми барзо потребнаѧ.- Львів, 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3618.

Отп.КО Ѡᵀпúсь на листъ въ бозѣ велебного ѡᵀца ипáтїа володимерского і берестéиского епᶜпа До яснє ѡсвецóного кнжати костеᴴтúна ѡстроᶻского, воєводы києвского. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст. -3976. - Арк.1-32 зв.

Охт. Ѡхтаикъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ. Творенїє ѡᵀчасти прпᵈбнаго ѡᵀца нашего Іѡанна Дамаскина. - Дермань, 1603. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-862.

ОЧерк.З Опис Черкаського замку. - Черкаси, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3-17 зв.

ОЧорн.З Опис Чорнобильського замку. - Чорнобиль, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 54-58.

Паньк. Іван Панькевич. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. - Прага, 1947.

Паньк.I-II Іван Панькевич. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. - Ужгород, 1929. -Ч.І; 1937. - Ч.ІІ.

ПВКРДА Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1846-1848. - Т. I-III.

ПДПИ Памятники древней письменности и искусства. - СПб, 1912. - Т.178.

Перест. І.Борецький. Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христіаном. - Львів, 1605-1606//М.Возняк. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. - Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.

Перетц Перетц В Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир. 21-28 октября 1910. - К., 1911.

Перетц, Мат. Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926.

Перло Сіа книга названнаѧ Перло Многоѡцѣнное. Съставленна Трѹдолюбіємъ: презъ Киріла: Транквѣліона. - Чернігів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2555.

Песн.п. Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви//Основа, 1861, ноябрь-декабрь. - С.49-57.

ПЄ Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр. - Зберігається в ЦНБ НАН України, N15512.

ПИ Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV-XVIII вв., изданные Киевской комиссией

для разбора древних актов. - К., 1899. - Вып.І.

Пис.пр.лют. Писання проти лютеран. -Супрасльський монастир, 1580//РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 53-182.

Пит. Питання і відповіді православного папістові. - Б.м.н., 1603//РИБ. -Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - СПб., 1882. - Кн. 2. - С.1-110.

П. про воєв. Пісня про воєводу Стефана. - Б.м.н., 1571 // Slavia. Časopis pro slovenskou filologii. - Praha, 1958. - Rоćnik XXVII, N 3. - S.415-416.

П. про Кул. Пісня про Кулину. - Б.м.н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. -Т.155. - С.22.

П. про паст. Пісня про пастуха. - Б.м.н., серед.XVII ст. //ЗНТШ. -Львів, 1937. - Т.155. - С.252.

П. про перем. Пісня про перемогу. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) //ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С.202.

П. про пол. Пісня про полон. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С. 201.

П. про пор. Пісня про поразку. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С.201.

П. про Пот. Пісня про Потоцького. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) //ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С.200.

ПІФ Першодрукар І.Федоров та його послідовники на Україні (XVI - І пол.XVII ст.) /Збірник документів. - К.: Наук. думка, 1975.

ПККДА Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. - К.; 1898. - Т.І, изд.2; К., 1897. - Т. II, изд.2.

Позд. брат. Поздоровлінїє братїамъ инокѹмъ, котороємъ чынилъ въ скитѣ у старца Ієзєкїиля за сєлом Марковом. - Марків, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст." - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.5, оп.1, спр.827, арк. 213-214.

Пом.Печ. Пом'яник Києво-Печерської лаври. - К., к.XV - поч.XVI ст.//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд. 3. - С.1-88.

Посл.до лат. Послання до латинян. - Б.м.н., 1582. - РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903.- Кн.3. - С.1123-1148.

Пр.ВЗ Привілей коронний у Люблині на сойме валном великомъ на злученьє унеї і всеє Волинскои земли до Польщі. - Люблін, 1563. Копія привілею з 1580 р. Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15, арк.111 зв. - 124.

Прив.Феод. Привитанїє чєстнаго ѡтца Ѳеодосїа, игумєна скїтского, коли с Кїєва до Скиту приїхав. - Манява, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-український збірник поч. XVII ст.," який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп.1, спр.827, арк. 287 зв. - 288 зв.

Прим.Кн. Примітка Йова Княгиницького до листа Кирила Ставровецького. - Манява, 1614. - Записана у "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.XVII ст.", який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, спр.827, 1, арк. 171.

Прич.отех. Марка Антонїѧ архієпскопа Спалатенского. Причины ѡтєханьѧ єго зє Влѡхъ. - Єв'є або Вільна, п. 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр Унікат, Ст.-4442.

Проп. Проповіді на неділі після пасхи. - Поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному

відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N192.

Проп.Д. Проповіді Данила (Смотрицького). - Смотрич, II пол.XVI ст. - Зберігається у Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна, ф.Погодіна, N 840.

Проп.р. Різні проповіді. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 II/73.

Просф. Просфонима. - Львів, 1591//РИБ - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3 (приложения). - С. 61-75.

Пчела Пчела: збірник повчань поч.XVII ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр РК 899.

РДВ Реєстр доходів і видатків. - Львів, 1607-1645. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 147.

РЕА Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России /Собрал и издал С.А.Бершадский. - СПб., 1882. - Т.I: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388-1550); 1882. - Т.II (1550-1569); 1903. - Т. III: Документы к истории польских евреев (1364-1569).

Рєз. В.Рєзанов. Драма українська. - К., 1926. - Вип.1.

РЗВ Реестр запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго.- Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр. 1691.

РИБ Русская историческая библиотека. Литовская метрика. - Пг., 1878 - T.IV; 1882 - T.VII; 1903. - T. XIX; Юрьев, 1914. - T.XXX-XXXI.

Римша, Хрон. Римша Андрей. Хронологїя Кото́рого сѧ мᶜца што за стары́хъ вѣковъ дѣѥло короткоє описа́нїє. - Острог, 1581. //Я.Запаско. Мистецька спадщина Івана Федорова. - Львів: Вища школа, 1974. - С. 33, 36 (фотокопія).

Розм. Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) - Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри SL nº 7; N 2. 290.

Розм.пап. Розмова папіста з православним. - Б.м.н., 1598. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 291.

РПР Реєстр写 пописованя роти пана Филона Кмиты Чорнобыльского старосты через Григорья Александровича Ходковича. - Б.м.н., 1567. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф.16, спр. 3, арк. 84-93.

Сак. В. Вѣршѣ на жалосный погребъ Зацного Рыцера Пєтра Конашєвича Сагайдачного... Зложоныи Прєзъ... Касїана Саковича. - К., 1622. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 171.

Свєнц. І.Свєнціцкий. Нариси з історії української мови. - Львів, 1920.

Свєнц.Кат. Каталог книг церковно-славянской печати/Зладив др.Иларион Свєнціцкий. - Жовква, 1908.

Сем. Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський). - Б.м.н., I пол. XVII ст. - Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M.S.March 187.

СИМКЦА Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского центрального архива при университете св.Владимира Н.Каманиным и М.Истоминым. - К., 1890. - Вып.1.

Син.Тр. Синаксаръ прєждє минєи...//Трїωдіон си єстъ Трипѣснєцъ ст҃ои Вєликои Пѧтдєсѧтницы. - К., 1631. - С.812-816.

Сл. о зб. Слово о збвреню пєкла... - Б.м.н., I пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.)//ЗНТШ. - Львів, 1908. - T. LXXXI. - С.5-50.

Сл. о см. Слово о смерті як прийде до чоловіка. - Б.м.н., XVI ст. (за списком XVIII ст.)//

Русский филологический вестник, 1910. - N 3-4.

Служ. [Служебник]. Божественная литургія иже в стых наших Іоанна Златоустаго Василія Великаго и преждесвщеннаа. - Стрятин, 1604. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр. ф.3, N 62.

См. В. Герасим Смотрицький. Вірші//Библіа сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта... - Острог, 1581. - Арк.7-7 зв.

См.Грам. Грамматіки славе́нскиѧ правилное сѵнтагма. Потща́ніемъ Многогрѣшнаго Мніха Меле́тіѧ Смотри́ского. - Єв'є, 1619//Мелетій Смотрицький. Граматика.../Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1979.

См. Каз. Казанъе на честныи Погребъ пречестного и превелебного мужа и отца Леонтіѧ Карповича... презъ... Мелетія Смотриского отправова́ное. - Вільна, 1620. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 218.

См., Кл. Смотрицкій Герасим. Ключъ црства небесного и нашее христіанское духовное власти нерішімый узелъ. - Острог, 1587. - Зберігається у ЦНБ НАН України.

Соб.Наг.Стетк. Соболь Спиридон. На гербъ велможных их милостей панов Стеткевичов// Апостолъ тетръ сирѣчъ Дѣаніѧ и Посланіѧ Хвыхъ стыхъ бжественныхъ Апслъ... Коштомъ и накладомъ Є. М. Пана Богдана Сте́ткевіча. - К., 1630. - Арк. тит зв.

Собр. Събра́ніє Короткой Науки О артикулах вѣры Православно-каѳолической хрістіянской... - К., 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3748.

Собр. сл. Събраніє. Вкратце Словес от Бжственнаго пи́саніа, и з Объясненіем Изложе́ніѧ Стых Апслъ, Двунадесѧти Артыкуловъ Правосла́вной Вѣры. Выдруковано Коштом и накладом... Алексаидра Шептицкого З шептиц. Працею і стараньем Ієромонаха Павла Домжива Лютковича. -Угорці, 1618. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 407.

Спис. Обличительные списания против жидов и латинян по рукописи Императорской Публичной библиотеки 1580 г. Сообщил Андрей Попов//Чтения в Императорском Московском ун-те. - 1879. - Кн.І. - С.1-21.

Сур. Суразький Василій. О єдиной істинной православной вѣрѣ... Книжица в шести отделахъ. - Острог, 1586. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3627.

Сур.Сл. Сло́во албо Наука стго оца ншего Єфрема Сѵріна на Преображеніє га ба и спса нашего Іса Ха... - К., 1623//Стго Оца Ншго Андреа Архіепспа Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіє на Апокалѵпсіи стго... Іоанна Бгослова... - К., 1925. - Арк.123-126 зв.

Тест. Тестаментъ в христѣ побо́жного и сла́вного мона́рхи свѣта Васи́ліѧ це́сара кгре́цкого до сна своего южъ коронованого Льва филозо́фа дѣдича и цесара тогожъ цеса́рства. - Острог, 1614. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд N 568.

Тест.Ст. Тестамент війта владичинського Стефана. - Холм, 1646 // Slavia orientalis. Ročnik XII. - 1963. - N 3. - S. 470-471.

Тр. Тріωдіон Си есть Тріпѣснецъ. - К., 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-388.

Травн. Травник - лікарський порадник. - Б.м.н., XVI ст. - Зберігається в Науковій бібліотеці Харківського державного університету ім. М.Горького, шифр 1-2. 121 159/с.

Траг. Трагедія руська. - Раків, поч.XVII ст.// Pamiętnik teatralny, kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera. - Warszawa, 1973. - R. XXII. - Z. 2 (86). - S. 280-289. (Між стор. 289-291 поміщена фотокопія).

Траг.п. Вірші з трагодіи Христос пасхон Григорія Богослова. - Львів, 1630//ЗНТШ. -Львів, 1914. - Т. CXVIII. - С.161-178.

Тр. П. Тріωдіон си есть Трипѣснець стои Великои Патдесатницы... - К., 1631. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-413.

Тр.ПАК Труды Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава, 1912. - Вып.VIII.

Тр.Ч. Тріωдіон си есть: Тріпѣснець стои великои четырдесатницы... - К., 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-434.

Тр.ЧАК Труды Черниговской архивной комиссии. - Полтава, 1913. - Вып.X.

ТУ Торгівля на Україні. XIV - середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. - К.: Наук.думка, 1990.

УЄ N 5 Учительне євангеліє. - Львів, 1585. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 5.

УЄ N 31 Учительне євангеліє. - З території Бойківщини, к.XVI ст. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.1, N 31.

УЄ N 32 Учительне євангеліє. - Б.м.н., 1645. - Зберігається в відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 32.

УЄ N 56 Учительне євангеліє. - Б.м.н., к.XVI ст. - Зберігається в Рукописному відділі бібліотеки АН Росії у Санкт-Петербурзі, Збірка Калужняцького, N 56, шифр 12.3.1.

УЄ N 62 Учительне євангеліє. - Височани, 1635. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 2, N 62.

УЄ N 77 Учительне євангеліє. - Б.м.н., к.XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 77.

УЄ N 78 Учительне євангеліє. - Чалгани, 1605. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 78.

УЄ N 88 Учительне євангеліє. - Б.м.н., I пол. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України , ф.77, N 88.

УЄ N 91 Учительне євангеліє. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 91.

УЄ N 236 Учительне євангеліє. - Б.м.н., 1640 (покрайній запис). - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 236.

УЄ N 256 Учительне євангеліє. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 256.

УЄ N 552 Учительне євангеліє (Передмова). - Заблудів, 1568.- Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 552 (569).

УЄ N 29515 Учительне євангеліє. - Устрики, I пол. XVII ст. -Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29515 (429).

УЄ N 29519 Учительне євангеліє. - З території Бойківщини, XVI ст.. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).

УЄ Вол. Волинське рукописне учительне євангеліє. - Володимир, 1571//Волинский историко-археографический сборник. - Житомир, 1900. - Вып. II.

УЄ Єв. ЄѵГлїє ѹчи́телноє албо Ка́занꙗ на кождꙋю неДлю и свѧта ѹрочистыи... (Передмова). - Єв'є, 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-531.

УЄ Кал. ЄѵГлїє ѹчителноє албо Ка́занꙗ на кождꙋю НДлю и Свѧта оурочистыѣ. ПреЗ СТ. ѠТца нш͠его Калліста... по грєцкꙋ написаноє, а тєпеР повторє ново з' грєцкого и словєнского языка на рꙋскїй пєрело́жєноє... повєлєнїєМ Петра Моги́лы... - К., 1637. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-421.

УЄ Кан. Уривки з Канівського учительного євангелія. - Б.м.н., 1 пол. XVII ст.// Университетские известия. - К., 1911. - N 2. - С. 37-39, 78-79.

УЄ літк. Літківське євангеліє. - Б.м.н., XVI ст.// ЧИОНЛ. - К., 1911. - Кн.XXII, отд.3. - С.72-74; К., 1912. - Кн.XXIII, отд.3. - С.1-48.

УЄ Ст. Транквіллїон Ставровецкій Кирилл. ЄѵГлїє ѹчитєлноє (Передмова). - Рохманів, 1619. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-691.

УЄ Триг. Тригорське учительне євангеліє (уривки). - Б.м.н., XVI ст. // Университетские известия. - К., 1911. N 10.

УЄ Трос. Тростянецьке учительне євангеліє (уривки). - З території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologiczne. - Warszawa, 1931. - T. XV, cz. 2.

Уж. 1643 "Граматика слов'янська" І.Ужевича /Підготували до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970 (паризький список).

Уж 1645 "Граматика слов'янська" І.Ужевича /Підготували до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970 (арраський список).

УИ Университетские известия. - К., 1911. - N 2, 9, 10; 1913. - N 6.

Укр. п. Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст./ Упорядники В.П.Колосова, В.І.Крекотень. - К.: Наук.думка, 1978.

Ун.гр. Унія греків з костьолом римським. - Вільна, 1595 //РИБ. - Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882. - Кн.2. - С.111-168.

УТ Український травник. - Б.м.н., XVI ст.// Romanoslavica. - Bucureşti, 1967. - Vol. XIV. (Фотокопія між стор. 384-385).

ХЛ Хмільницький літопис. - Хмільник, 1636-1650 рр.// Лѣтопись Самовидца. - К., 1878. - С.77-81.

Хрон. Книга глаголємаꙗ кроникъ, сирєчь собранїє ѡТ многихъ лѣтописєцъ ("Хронограф"). - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Леніна (Москва), ф. 236, N 4.

ЦБ Лит. Центральна бібліотека АН Литви у Вільнюсі.

ЦДАДА Центральний державний архів давніх актів (Москва).

ЦДІАК Центральний державний історичний архів у Києві.

ЦДІАЛ Центральний державний історичний архів у Львові.

ЦДІА Лен. Центральний державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.

ЦДІА Лит. Центральний державний історичний архів Литви у Вільнюсі.

ЦНБ Центральна наукова бібліотека НАН України в Києві.

Час. Часословъ, сирѣчъ послѣдованїє слоужбы по прєданїю цєрковномꙋ... ПовєлєнїєМ... кн. Янꙋша ѾстроЗского, Каштаꙗна Краковского, из'ѡбразисꙗ. - Острог, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3628.

Час.На г.Лв. На герб м. Львова // Ѡро́логїон Сирѣчъ, Часословъ Полꙋставный. - Львів, 1642. - Арк. тит.зв.

Час.Слово Сло́во дꙋшеполезно... Ѡ исхо́дѣ дꙋши ѡт

тѣла...// Ωрологіон Си рѣчъ, Часословъ Полѹста́вный. - Львів, 1642. - Арк. 266-278 зв.

Час.Табл. Пояснення до таблиці визначення часу за місячними кругами//Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по прєданїю церковномѹ... Повєлєніє^м^... кн.Янѹша Ωстро^з^ского... из'ωбразисѧ. - Острог, 1612. - Арк. 311-316 зв.

Час.Туп. Тупик то єсть оуказ о празниках движимых // Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по прєданїю церковномѹ... Повєлєніє^м^... кн.Янѹша Ωстро^з^ского... из'ωбразисѧ. - Острог, 1612. - Арк. 308-310 зв.

Чет. Четья 1489 р. - Рукопис зберігається у ЦНБ НАН України, шифр ДА/415 л.

ЧИОНЛ Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. - К., 1890. - Кн. IV; 1891. - Кн.V; 1892. - Кн. VI; 1893. - Кн.VII; 1894. - Кн.VIII; 1898. - Кн. XII; 1899. - Кн.XIII; 1900. - Кн. XIV; 1901. - Кн. XV; 1903. - Кн. XVII; 1904. - Кн. XVIII; 1906. - Кн. XIX; 1911. - Кн. XXII; 1912. - Кн. XXIII.

ШКН Акад.Ол.Шахматов, акад.Аг.Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменницької староукраїнщини XI-XVIII вв. - К., 1922.

Юр. Юридика монастиря св. Юрія. - Львів, XVI ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр 140.

Яв.ИЗ Ю.А.Яворский. Исторические личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX вв. // Науковий збірник товариства "Просвіта". - Ужгород, 1931. - Річник VII-VIII.

Яв.Рук. Ю.А.Яворский. Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII веков,. - Прага, 1931.

А[1]. **1.** Перша літера алфавіту на означення голосного звука "а".

2. Має числове значення: а҃ - 1; ҂а҃ - 1000, а також значення порядкового числівника "перший": Ѡгороды два по(д) дворомъ засѣѧные а҃ мако(м) а дрѹги(й) ѡгороднымъ насѣнемъ (1552 *ОЛЗ* 177); Зачало ·а҃· (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 88); чꙗсть а҃ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 188); неха(й) длъжници повѣдаю(т) што комѹ бы(л) винен... иванови брепеви золоты(х) ·є҃·... лазореви злоты(х) ·а҃· (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 16, 13 зв.); Вѣстникъ а҃ Ѡповѣдаѐ(т), що за ди́во сѧ стало (Львів, 1631 *Волк.* 3 зв.); Данъ в Арклѣю а҃ Авгѹста ҂ахн рокѹ (Ірклиїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

А[2] *спол.* **І.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*перелічувальний*) і, та: А Юрий... Монтовтовичъ..., а Богдан Сенкович... ключник лѹцкий, а хорѹжий володимирьский... а Немирѧ... Толпыжинский, подѣлили есмо кошерьскую во‹ло›сть на полы (Кошир, 1502 *AS* І, 147); жаловали нам... земѧне Волынскии: Игнат, а Богдан, а Ивашко Джусичи, штож кнѧгини... держала под собою близкость их, именѧ, ѹ Волынской земли... безправне (Вільна, 1507 *AS* ІІІ, 44); а при то(м) были дворѧне... па(н)... песлѧ(к), а па(н) андре(и)... жаба... а... земепи(н)... балаки(р) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 102); посла(л) есми... г(с)дрю моему ѡсетрины бочку а лещо(в) добры(х) бочку а две бочки плотиць (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1); а были при то(м) ва(с)ко присѧ(ж)ни(к) а дрѹгы(и) гри(ц)ко а трети(и) да(х) а четве(р)ты ива(н) краве(ц) (Львів, 1584 *Юр.* 8); кого боли(т) селезе(н), а(л)бо оутроба възми ·д҃· ло(ж)кы боуквицѣ варенои, а ·д҃· ло(ж)ки вина, а ·л҃· зе(р)нь пе(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); Инъвентаръ манастыра нашого Мелецъкого... черезъ предки наши фундованого, а черезъ насъ, яко потомковъ: Александра Пронского... а Федору Романовну... а Януша Жаславского... *а* Олександру Романовну (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 365);

(*чергується із сполучником и*) і, та: Я Федор... даю знати сим моим листом, иж есми ѡстал винен Грицкѹ, а Юхнѹ и Семашкѹ Ласковичом... сто коп грошей (Краків, 1538 *AS* IV, 141); Я алекса(н)де(р)... и я Якѹбъ чашъникъ бра(ц)ла(в)ски(и)... А я Миха(и)лъ Кропи(в)ницъки(и)... и я Алекса(н)дра пясочинъская... сознаваемо: Ижъ мы... квитѹемо се (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27).

2. (*єднальний*) і, та: в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)ти были боⷯре житоми(р)скии... юшко по(п)кови(ч) а ива(н) пражо(в)скы(и) (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); па(н) загоро(в)ски(и)... поведи(л) и(ж) ѡ(н)... того име(н)я николи кгва(л)то(в)не не ѡ(т)нима(л) ѡ(д)но... на ве(ч)ность купи(л) а ѡную суму... непитущому ѡ(т)да(л) (Вільна, 1546 *ЛНБ* 5, II 4043, 3); Я анъдре(и) а я миха(и)ло юхновичи еловича куне(в)ские сознаваемъ... Што зѧть нашъ... зоставилъ намъ дѹховницою своею ѡпекунами жоне дете(м) (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); Тако(ж) кого трѧ(с)цѣ... дръжи(т), възми боуквицѣ ло(ж)-коу, а двѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тъплою, и пїи (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7 зв.); Слоужѣте ре́чи посполи́той потоу́жне а вѣрне, живо́тъ скромный ведѹ́чи // хова́ючисѧ помѣрне (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 11-12); Палінодія или Книга Обороны... Всходней Церкви... презъ архимандрита Захарію Копистенского... выдана а подъ розсудокъ

поддана святыхъ Всходныхъ патріарховъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 313); В то́мъ те́ды прекра́сномъ садꙋ оустáвичне сѧ жона цр҃ѧ новходоносо́ра прехожáла, а з веселіемъ и оутѣхою все мѣсто ѡгледáла (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); Которы(и) же то те(с)таментъ за поданє(м) ви(ш) рєчоное ѡсобы а за принятє(м) мои(м) урядовимъ до книгъ нинє(ш)ныхъ кгро(д)-скихъ… слово в слово увє(с) уписанъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 219);

(*поєднує другорядний присудок з головним, перев. з повторним підметом*) і, а, та: ино, мы видѣвше их (sic! — *Прим. вид.*) доброи воли токмє(ж) и полнꙋю заплатоу, а мы також(д)єрє и ѡ(т) на(с) єсмы дали… слꙋзѣ нашемꙋ, їѡнꙋ талмачꙋ, тоє прѧ(д)речєнноє село (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); ино, мы видѣвше и(х) доброволни токмє(ж)… а мы також д(є) и ѡ(т) на(с) єсмы дали… слꙋзѣ // нашемꙋ, вѣрномꙋ панꙋ, косте кръжє столникꙋ, тоє прѣ(д)рєчєнноє село (Хуші, 1507 *Cost. DB* 175-176);

(*при додаванні вживається замість слова* "додати") і, *діал.* а: bini: два а два (I пол. XVII ст. *Сем.* 38).

3. (*зіставно-протиставний*) а: коли которыи мешчане киевскии привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано на кляшторъ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); кнѧзь… поставилъ перед нами светковъ… которыижъ и насъ по тымъ ꙋрочищамъ и гранемъ водили и тыи нам грани и копцы старыи, которыи скажєныи, а иншии цєлыи, старыи грани намъ ѡказывали (Ковель, 1537 *AS* IV, 112); ꙋ воротъ замъковыхъ воєводиныхъ стерегꙋтъ сторожи два… в дєнь ꙋ бронє стоѧчи а (в) ночи… по бла(н)кахъ ходячи и кличꙋчи (1552 *ОКЗ* 37); ми(с)ко сн҃ъ футко(в) ва(с)ку(в) с пола(в) оучини(л) запл(т)оу… с пасѣкы пола(в)скоѣ ко(т)рая лєжи(т) межи бы(р)вою а(н)дрѣє(м) з вы(ш)нѣ строны а з ни(ж)нєѣ строны ти(м)ка пасє(р)ба ва(н)дово(г) (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); Нє пꙋстъ ли сѧ ста(л) слꙋцки(х) до(м); єгда в папежа хитрого оувѣрили, а простотꙋ рꙋскꙋю ѡ(т)бѣгли (п. 1596 *Виш.Кн.* 242); А гды была шестаѧ година на дн҃ь, распѧто… два разбоиници, єдиного на правои сторонѣ, *а* дроугого на лѣвои (XVI ст. *УЄ Трос.* 70); Тогды Лєвко старыи рѣкъ: млы(н) вашъ, а зємля вала(л)ская (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); А дроу́гиє повѣдáютъ… же то є́сть ди́въ мо́р'скій нѣя́кій: з'вѣ́рхꙋ до по́ѧса стáнъ панáньскій, а дáлѣй ры́бѣй (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Єпетрáхилєвъ два Адамáшковыхъ ѡди(н) чи(р)воны(и) а дрꙋги(и) пст(р)и (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 257); Во дни палє́нъ бы́лъ ѡ(т) слнца а вночи ѡ(т) зи́мна (серед. XVII ст. *Хрон. 49*); сáмъ Бг҃ъ ѡзнайми́лъ, якѡвы(и) коне́цъ грѣшногѡ стрáшный, а праве(д)ногѡ весє́лый (Чернігів, 1646 *Перло* 128);

(*у сполуч.* **а не, а… не, а нѣ**) а не: быває(т) де(и) панъ буча(ц)ски(и) и перемешкиваєть часто в дому моємъ алє де(и) зъ своими властъними речами а нє зъ чиими инъшими (Луцьк, 1517 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); Дѣдъ: Старецъ, ꙋмалителнѣ же: старчикъ, дѧдко, а нє дѣдко (1627 *ЛБ* 34); Павєлъ ст҃ый повѣдаєтъ, же антихристъ вийде спосрє(д) ѡ(т)стꙋпнихъ сынѡвъ гєретицкихъ, а нє з' ри́мꙋ, анѣ з' єрꙋ(с)лима (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом окремі члени речення*) а, і: Ино… ты водлє комисєи наших в томъ сѧ нє справовалъ, а намовє своєй досыть нє вчинилъ (Краків, 1538 *AS* IV, 138); Зємѧнє волы(н)скиє… приєхавъши до лꙋцка ѡтъказали нє хотѧчи дати пописывати имєнє(и) по(д)даныхъ своихъ бє(з) старъших там кнзє(и) пановъ а въ головахъ бє(з) пановъ радныхъ (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); В которо(и), де(и), то(и), будє взя(ли) шафара..., а при нє(м) скри(н)ку (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); внєсєна была… дрꙋка(р)ня… которая ижь за нєдоста(т)ко(м) а пото(м) за смє(р)тю дрꙋкаря тоє(и) дрꙋка(р)нѣ згасла была (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); бáрзѣй сро́жшомꙋ сꙋдꙋ подлáгꙋт' кото́рыѣ чꙋже́є грáбѧтъ и драпѣжат', а з' сле́зъ и з' крви оубо́гихъ людій на богатство сѧ здобывáют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53); панъ Киевъски(и) сꙋмъмꙋ певънꙋю… ꙋ себє дотрымалъ и ѡнoє ѡ(т)дати за частокротъною реквизициєю впродъ конъвенътови… а потомъ тєперєшънємꙋ поводови збороняълся (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.);

(*у сполуч.* **а такежь, а также**) а (і) також, а (і) теж: А та(к) па(н) дя(т)ко мо(и) нє хотєчи мєнє…

ку жадно(и) шкодє приводи(т) а такє(ж) хотєчи ми єго м(л) ласкавую мл(с)ть з сєбє... показа(т)... поступи(л)' бы(л)... ча(ст) имє(н)я (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 24); Того жь року... прыбыто(к)... лѣхтаро(в) мосиондзовы(х) ѕ҃ ...// цєкглѧстая кита(и)ка а҃ знову тафта чє(р)вона *а* та(к)жє лазоровы(и) єпєтрахє(л) (Львів, 1643 *Інв.Усп.* 78 зв.-79);

(*у сполуч.* **а к тому**) а (і) до цього: она безъ жадное близкости, а къ тому безъ нашое данины тое селищо держала (Львів, 1510 *АЮЗР* І, 44); Я си(х)но а ѡлє(х)но гри(н)ковичи кози(н)скии... вы(з)навае(м)... што(ж) котороє дворищє исаєвскоє *а* к томꙋ полѧ и сєножа(ти)... в крємѧнєцкомъ повѣтє... мы тоє дворищє... продали (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фотокоп. 13); Што сѧ дотычєт ѡпєки, напрод господарини и матꙋхнє моєй... и дѣткамъ моимъ... а к томꙋ ѡтчизнє и всєй моєй маєтности, то всє порꙋчаю въ ѡпєкꙋ ... Панꙋ Богꙋ (Рожана, 1571 *AS* VII, 396);

(*у сполуч.* **а и єще**) та й ще: ‹Н›а которыи и(х) слова проклѧтыи... мови(л) с҃тыи Іѡа(н)... прєбєзоу(м)ныи Жидовє, ци нє досы(т) маєтє на тѧ(ж)ки(х) моука(х), которыи єстє задали нашємоу... избавитєлю, А и єщє свои(м)... гноус'ны(м) насмѣваніє(м) (XVI ст. *УЄ Трос.* 73);

(*у сполуч.* **а наболей, а наиболше, а особливе, а праве** *приєднує пояснювальні або уточнювальні члени речення*) а зокрема, а майже, а найбільше: и пишєш: штож длѧ всѧкоє потрєбизны зємскоє, а наболєй в нынєшнии часы надєваючи сѧ слꙋжбы нашоє, кн‹ѧ›зѧ Ивана єси на тот рок к нам нє ѡтпустил (Вільна, 1506 *AS* І, 133); За тым пораду вам, православным, даю: поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а найболше по // своем спасении (1608-1609 *Виш. Зач.* 203-204); за то бєрꙋть с паствы ѡтъ трєхъ воловъ грошъ а ѡсобливє с кожъдого вола по в҃і головажє(н) соли (1552 *ОЛЗ* 184 зв.); нѣкоторыѣ, а ѡсобли́вє бога́тыѣ, ча́стѡкро́т' мо́вити звы́кли, што ѣсти ма́ємѡ заꙋтра (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 368); панъ Ма(т)фє(и) Нємири(ч), будучи такъ шко(д)ливє зранєны(и) и (з)мо(р)дованы(и) а правє за мє(р)твого лєжачи на по(с)тєли... ѡповєда (!) то(т) дєспєктъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51);

(*у сполуч.* **а наконецъ** *при переліку приєднує останні слова*) і нарешті: За вѣру православную наступуєшъ на права нашѣ, ламаєшъ вольности нашѣ, а наконец на сумнєнє наше налѣгаєшъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Посло́мъ Апо́сто(л)ски(м)': инъквизи́торомъ, вы(ш)пырачом', ча́стымъ нагл ѧда́чом', а наконе́цъ и зако(н)ничимъ нєзличо́нымъ рєгꙋламъ, и ихъ бра́тиѧмъ, кото́рыє южъ, свои́ми Ап(с)толскими приви́л'ами, нє то(л)ко єп(с)ко́помъ ровна́ютьсѧ; а́лє те́жъ ихъ прєвыша́ютъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.).

5. (*зіставно-пояснювальний*) а: Кнѧжє Андрѣю, мой ѡтєць постꙋпил прєдкꙋ твоємꙋ, а дѧдкꙋ моємꙋ того полѧ по той дꙋб (Острог, 1506 *AS* III, 38); прусы имє(н)є єсть вла́снаѧ ѡ(т)чи(з)на за(н)ка... в тую ѡ(н) ѡ(т)чизну... тє(т)ку в҃шу а жону свою ꙋвє(л) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 5); Такъ тє(ж) што(м) бы(л) далъ,... швакгро(м) мои(м),... на порꙋдкꙋ, жє(м) мє(л) ма(л)жо(н)ку мою а сє(с)трꙋ и(х) пєрє(д) ꙋрядо(м) бє(л)зски(м) ставити, которая вырєчє(н)є зо (в)сихъ добръ... ꙋчинити мєла (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86); тꙋю пра́цю мою... Лєксіко(н), по слове́нскꙋ Рєче́нни(к), а по Лати́нѣ Дікціонаръ назва́вши... ѡто... на свѣт' выпуща́ю (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); має(т)но(ст) свою... сєло Хажы(н) в воєво(д)ствє Києвски(м), в повєтє Жытомє(р)скимъ а (в) ключу Бє(р)дычо(в)ски(м)... пану Мо(с)чєни(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

II. (*зв'язує речення*) **А. 1.** (*з'єднує частини складносурядного речення*) а) (*починальний*) (*у стандартних формулах*) а, і: А на то єсмо дали им сєс нашь л‹ист› (Кошир, 1502 *AS* І, 149); а на то є(ст) вѣра... Стєфана воєводи... и вѣра боя(р) наши(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); А на то єсмо и(м) дали сєсь на(ш) листъ сѡєєискою пєча(т)ю (Київ, 1508-15135 *ПИ* N 5); *а* при то(м) были дворѧнє... па(н)... пєслѧ(к), а па(н) андрє(и)... жаба (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-* 216, 102); А были при то(м) оучтивии панове (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); А на свєдєцство тоє рєчи до сєго листу пєча(т) мою прикладаю (Вінниця, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 45); А то ся стало съ порадою и зъ доволєніємъ (!) благовѣр-

ныхъ пановъ нашыхъ урочистыхъ (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 226); А на потве(р)женъя того мого те(с)таменъту... просила є(с)ми и(х) м(л) пановъ приятє(л) пєчатаровъ... ѡ приложєнъє пєчати (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219);

(*вживається на початку прямої мови*): И мо́вили ме́жи собо́ю, а чи ср(д)це наше не роз'горовалосѧ в' нась, коли мо́ви(л) на́мь на поути (1556-1561 *ПЄ* 333); нѣкоторыи рекли, а чи не могль єсть то(т) то ко́торый же ѡ(т)тво́риль ѡ́чи слѣпона́рожен'ного оучи́нити абы и то(т) не оумрль (Там же, 397);

(*вживається на початку кількох сурядних речень з метою підсилення висловленої думки*) а, і: А вы юж там з великими скаржиными, яко хочете, так себѣ поступайте, а вы юж там як хочете, так ся дмѣте, напинайте (1598 *Виш.Кн.* 122); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит, пусть в богатьствѣ с оным богатым // гобзуют... а мы, православныи, терпим, а мы похулени, поруганы и посмѣяны будем, а мы, стискаеми, убожимо и алчемо, а мы смиряймо ся и понижаймо, а мы не погоршимося, если и во умаление приходимо, но благодарнѣ сей крест нѣсимо (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 161-162); А вы котóрыѣ... пова́жною Малже́нс(т)ва // ша́тою приѡдѣтыми ста́листесѧ, не покала́йте єѣ, прошꙋ васъ..., а вы Жóны мѣйте дóсытъ на мꙋжовъ ва́шихъ любóвной чи́стости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 92-93);

б) (перелічувальний) (*нанизує речення в певній послідовності*) а, і: Напервє почовши (!) ѡтъ Кримеша... // а потомъ по Заєчицкиє... полѧ... а ѡттоль по Блꙋдовскиє старыє полѧ... а ѡттоль великою дорогою, што идєтъ ѡт Звинѧчей, берєгъ полѧ Тꙋрєго... а ѡттоль... по Конюсскиє старыє полѧ, ѡлижъ засѧ до Кримєшо и къ границы Загоровской (Володимир, 1513 *AS* III, 104-105); а заты(м) єго ѡдинъ с ты(х) хлопо(в) рогатиною ꙋ груди вдарилъ а о(н) заты(м) на долъ впалъ та(м)... єго... забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Мѡ́сей... Жиды по днꙋ мо́рскомъ сꙋхѡ и бє(з) жа́дноѣ шкóды перевє́лъ: а́ по пре́стю Жидо́в' ты́м'же Пóсохо(м)... в тоеж' море оуда́ривши, вѡ́ды мóрскїѣ стѧгнꙋль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117).

2. (*приєднувальний*) а) (*приєднує до попереднього тексту складнопідрядні речення*) а, і: а длѧ лє(п)шии (!) справє(д)ливости просили є(с)мо пана дми(т)ра алєкса(н)дровича штобы пєча(т) свою приложи(л) к семꙋ моємꙋ ли(с)тꙋ (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); а привилєи що имали они на тоты вышеписа(н)нїи села... ѡ(т) стєфана воєводы... загинꙋли (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131, 1, 282); а повѣдилъ передъ нами, штожъ тое селищо држалъ бояринъ Кієвскій Еско Косткúничь (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); Тыє люди... до гꙋмъна с цепомъ ходѧть. А єсли которы(и) бꙋдє вола мети тогды винєнъ ꙋ плꙋгъ пꙋщати (1552 *ОЛЗ* 187); А тому которы(и) ся хочє(т) правовати и жупицꙋ твою взѧти пусти єму и плащъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); Сию книгꙋ... Фєѡдо(р) и(з) жоною своєю... придали... кꙋ храмꙋ... Николы... А хто бы имѣлъ сию книгꙋ ѡ(т)далити ѡ(т) то(г) прє(с)тла б҃жиа да бꙋди (!) прокля(т) (II пол. XVI ст. *УЄ* N 23, покр. 3., 17-18); а чого не могли забрати, то пото(п)тали и подъданы(х) моихъ... побили (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); а хтобы єи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои ц҃ркви нахаи бꙋдет проклѧт (Нижня Вижниця, 1646 *Паньк.* 24); А коли знову по(т)рєба бы была не бу(д)те якъ пе(р)ве(и) бо мы все з бого(м) починаємь // и на того надежъдꙋ маємъ ѡ(д) всѣхъ враговъ на(с) ѡборони(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1-1 зв.);

(*у сполуч.* **а такъ**) отже, отож: А так што сѧ дотычєть пꙋщи Вашей Милости, ино ѧ без дозволєнѧ Вашей Милости не росказал своим мꙋжиком ꙋ тꙋ пꙋщꙋ... ꙋєжчати (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); а та(к) се(н)ко бєлокриницки(и) из брато(м) свои(м) аки(н)фою... ѡчєви(с)то пєре(д) нами вызнали и(ж) на то вола вси(х) и(х) є(ст) (Кременець, 1542 *ЦДІА Лит.* 1280, 1, 1360); А та(к) ѧ ѡ томъ людє(и) добры(х)... которыє бы то достато(ч)не вєдали... опытива(л) и ѡни то... на (и)мѧ... ꙋрочища мєновали (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 101); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣчє(х) ꙋпоминає(м) ва(с) абы ся єстє не противили и(н)ши(м) людє(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а та(к) прошу пановє судьєвє, абы стє мѧ в҃ша мл(с)ть ѡ(т) того по(з)ву и ѡ(т) рєчи во(л)нымъ ꙋчинить рачи(ли) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); А та(к) мєнованы(и) возны(и)... ста(м)ту(л) ѡ(д)єха(л) и ѡ

ты(м) тую правдивую реляцию свою сознавши, проси(л), абы была принята (Житомир, 1649 *ДМВН* 189);

(*у сполуч.* **а также, а тежъ**) а також, а теж: а та(к) же не мае(т) са дша и тѣло наше темностїю стати, к(д)ыжь оугасне(т) свѣти(л)ни(к) дшевный и телесный (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 112); а теж ми там заразом было поведано, иж ми иншаа челад до бѫды кнажати…, до Степана пошла, тогдым мѫсил за тою челадю ехати и до леса их ѡтвести (Степань, 1544 *AS* IV, 412);

(*у сполуч.* **а до того, а еще, а к тому, а пакъ**) а ще; а крім того: а до того свѣ(д)чило ва(м) ваше злое сѫмнѣнA, и(ж) есте сA ѡбѣцали вѣры ѡ(т)врещисA и антихри(с)ту поклонитисA (1598 *Виш. Кн.* 293 зв.); Переказа ѡтъ копачовъ. А еще перекажають ѫходомъ ѡнымъ таковымъ же ѡбычаемъ копачи з драбовъ, которые по городищамъ и селищамъ ѡнымъ ходAчи могилы роскопывають и ищѫчи тамъ… пе(р)стене(и) мощи погребеныхъ выкидывають (1552 *ОКан.З.* 30); мещане гдрьскиє зѫбожоны знищены ижъ ѡни только сами тAгнѫть и носать беремAнь местъскиє а поплечъники ихъ в томъ имъ не помагають а к томѫ ижъ ѫставены на нихъ по всимъ селамъ… мыта новыє чого пере(д) тымъ не было (1552 *ОВол.З.* 201); а па(к) ѡни привилїє балоша хорги кѫпежное, що има(л) ѡ(н) ѡ(т) стопочившаго родителѣ нашего… на тое вышеписанное село, еще дали ѫ рѫки… могили чашникѫ (1507 *Cost. DB* 98);

(*у сполуч.* **а и**) а й, та й: Поведили тыє мещане… ижъ ѫпросилъ… королA… панъ дмитре(и) кмита бѫдѫчи на тотъ часъ старостою житоми(р)скимъ за пѫстое а и в тотъ де(и) часъ было в томъ селе люди // которые ви(н)ни были за(в)жды вежѫ воротънѫю поправълA(ти) (1552 *ОЖЗ* 128-128 зв.); тогды тамь вробили емо(ѫ) вечерѡ(ѫ) а марѳа послуговала а и лаза(р) быль ѡди(н) с тыхь которыи сѣдѣли с нимь за столомь (1556-1561 *ПЄ* 399 зв.);

(*у сполуч.* **а то**) а то: ти(ж), шкоды которыѣ сѣ стали с обѫдвѫ сторѡ(н)… а то та(к), абы было заложено, абы ѡ(д)на сторона дрѫгои стороне не ѫспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 456); Та́кже и в напо́ахъ лаке́ѫючихъ ба́рзо присто́йне // и го́же того мѣша́ю(т), а то́ дла ро́зности квѣтѡ(в), з котo̒ры(х) бере́гъсA, розмайтѫю и ди́внѣйшѫю ты(ж) ма́етъ якo̒вость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184-185);

(*у сполуч.* **а затимъ**) а потім: посилами чере(с) пана миколаA добра(н)ско(г) ф҃ злоти(х): а зати(м) е(с)ли на(с) г҃ъ б҃ъ в добри(м) здровїю и в покою заховати рачи(т): и дрѫгѫю ф҃ злоти(х) в коро(т)ки(м) часе хоче(м) послати (Яссі, 1602 *ЛСБ* 370, 1);

(*у сполуч.* **а про то**) а через те, а тому: а про то кра(л)… мае(т) ѡсѡбныи свои послы послати до нашего г(с)п(д)ра… которыи послове… ѫзѣли бы записы, якое и ка(к) великое вино… кролевна еи мл(с)ть имала бы (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); и мови(л) емоу і҃с чадо ѡставлAю(т) сA грѣси твои, а бо(л)ше не смоутисA ба(р)зо в той болести своюй. а про то ѡнь ты(ж) не мови(л) х҃оу же я прїшо(л) и(н)шеи болести злѣчитисA оу тебе (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 129);

(*вводить вставні речення*) а, і: я Вашей Милости тѫю сѫмѫ пенезей, которѫю есми… взAл, не прѫ, а не дай того Пане Боже, ижбых сA мел тым ѡбходити (Степань, 1544 *AS* IV, 413); А чого Боже ѫховай теж, абих я с тых роков… заплатою похибил и до замкѫ кнAзA… самъ не привез, або ким не прислалъ, тогды ѡбьвAзѫюс и бѫдѫ винен тыи роки… совито заплатити (Вільна, 1555 *AS* VII, 9);

б) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом прості і складносурядні речення*) а, і, та: дань грошовую и медѫвую (!)... ‹поделили есмо им› то на полы... *а* всеи дани ‹прихо›дить сто грошей широки(х) а деса(т) оузки(х) грошей (Кошир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 18 а); тыи млины на(м) его мл(с)ть да(л),... а мы за то его мл(с)ти дїяковали есмо (Гирлов, 1512 *Cost.DB* 500); а то де(и) є(ст) меновите скрыня великая *а* в не(и) //... брамо(к) пе(р)ловы(х)... пе(р)стене(и) де(и) золоты(х) чотыри с каме(н)ми (Володимир, 1581 *ЖКК* II, 101-102); мы записоуемо имѣнA затеви своему коурилови и сестрѣ своеи ганну(с)цѣ на вѣчность...а до того имѣнA нѣхто не маеть сA припоминати ѡ(т) наши(х) бли(ж)ни(х) (Львів, 1584 *Юр.*7 зв.); То ро(с)казала и просила абы свои ми гро(ш)и ѡ(т)прави(л) А ѡ(н) ся вымовля(л) и вымовляе(т) же свои(х) гро(ш) нѣ маю (Снятин,1607 *ЛСБ* 418); Яцко Мулярченко ис своим шурином... погодилися межи собою с права,

наказаного декретом правным..., а тепер тот шурин его... осѣлъ на своей отчизнѣ (Бориспіль,1638 *АБМУ* 26); книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную... даемо... До Ц(е)р(кв)и Святаго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаила за панованіа... Пана Гетмана Станѣслава Конецпо(л)ского. А далисмо за то осмнасце злоти(хъ) За своє отпущеніє Грѣховъ (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX Misc.8);

(*у сполуч.* **а такожъ, а такъже, а тежъ**) а також: а тако(ж) кѹпце(м) ѡ(т) землѧ(х).... кралѣ его мл(с)ти да є(ст) и(м) слобо(д)но... по нашеи земли ходити и торговати (Гирлов, 1518 *Cost.DS* 495); А та́къже и Ѡ(т)чи́знѹ, и Кре́вныхъ, и пови́нныхъ при́ѧтелей опѹща́єт, нико́ли до ни́хъ вернѹтисѧ во́ли не ма́ючи (Єв'є а. Вільна, п 1616 *Прич.отех.* 12 зв.); Впра́вдѣ зо́лота, пе́рел и дороги́хъ ка́мене(н)... не приношѹ: а те́жъ то теле́сной и ко́нской оздо́бѣ слѹжит, и зопсова́но подле́жит (Київ, 1623 *МІКСВ* 75);

(*у сполуч.* **а такъ, а то**) отож, отже: А так я водле росказанья и листѹ господарского послалъ есми тамъ слѹжебниковъ своих (Володимир, 1513 *AS* III, 104); кгды здобывши ся ѡтъкѹль люди приходять тогды и трехъ каде(и) сыченья на ѡдинъ день неставаєть а иногды... черезъ ко(л)ко дневъ ѡдноє кади сыченьє трваєть *а* такъ нєровны(и) завжды бываєть доходъ с ко(р)чмы (1552 *ОЧерк. З.* 9 зв.); И ты(ж) не маю(т) из собо́ю мо́вити про́стою мо́вою, є́дно слове(н)скою... А такъ нн҃ѣ тому ѹчатся до бо(л)шихъ наѹкъ приступѹючи ко диалектице и рето́рице (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8 зв.); А такъ бѹдѹчы мы пи(л)но потребни пн҃зе(и) на власные пи(л)ные... потребы нш҃ы продали єсмо тотъ до(м) нш҃ъ с плацомъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); А такъ мъни при той справи бывшы на то даю сеи квитъ мои с подписомъ руки моеи (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); а то за певноую суму грошій злоты(х) к҃є остапкови затеви се(н)ка дуниѧ... тоє дворище пода(л) ѧ(м) єму (Львів,1578 *Юр.* 1); А то южъ къ православнымъ замыкаю туую предмову учителными... словы тыми (Київ,1621 *Коп.Пал.* 322);

(*у сполуч.* **а к тому, а ку тому**) а до цього: а на Володавє млын и мєлник, *а* к томѹ на Шѹминѣ млынець кн‹ѧ›зю Андрѣю достал‹о сѧ› (Кошир, 1502 *AS* I,148); Рємєсники... дають... колѧ(д)ки по в҃ грошє(и) а къ томѹ лѹчьники по лѹкѹ добро(мѹ) (1552 *ОКЗ* 39); И завжды того въ Кгрецыи ужывають, А ку тому, того мира великого посветивши его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195);

(*у сполуч.* **а еще, а ещо, а и, а и еще, а пакъ**) а й, а ще: а єще ми Єго Милость придал к тым моим имѣнѧм є҃ї коп грошей Литовскоє монѣты (Камінь, 1523 *AS* III, 256); Взали(с)мо ѡ(т) ковалѧ... чи(н)шѹ зло(т) к҃а А єще винє(н) зло(т) десѧ(т) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 1); а єщо продал Єго Милость мнѣ попелѹ шестдесѧть лаштов (Вільна, 1555 *AS* III,9); а и словом ѡ том казали єсмо тобѣ ѡт нас мовити томѹ... дворѧнинѹ Ивашкѹ (Мельник, 1501 *AS* I,146); А и заплативши то пре(д)се ничого противко сего листу моего... ничого мовити не маю и не бѹдѹ мочи (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5,II 4045, 75); а па(к) костє крьжє столникь да(л) племєници своєи... измѣноу за тоє село... половина сєла на тѹтовѣ (Хуші, 1507 *Cost. DB* 175);

(*у сполуч.* **а кром того, а окромъ того, а надто**): а крім того, а понад те: тепер... ѡни лежат межи Инкгѹла Великого и Малого, а кром того пѧтсот чловєков... межи Богѹ и Днєстра также поготовѹ (Варшава, 1544 *AS* IV, 385); А ѡкромъ того тымъ... чотырем сторожомъ давано на рокъ з дворовъ г(с)дръскихъ... двє колодє жита (1552 *ОЛЗ* 170);ѹ Ивашъка драба в҃ волы взалъ... ѹ митка ра(д)ковича кобылѹ взалъ А на(д)то де(и) взалъ и҃ ма(ц) пшеницы (Там же, 188 зв.);

(*приєднує речення, що доповнює, уточнює думку, висловлену у попередньому реченні*) а: Я хвєдо(р) иванови(ч) руси(н)ая ма(р)я романо(в)на бєлосто(ц)кого хвєдоровая русиновая сознаваємъ..., и(ж)... позычили єсмо... ѹ его мл(с)ти пана ивана миха(и)лови(ча) хре(н)ни(ц)кого пѧ(т)десѧ(т) ко(п) гр҃шє(и) лито(в)ски(х) *а* в гро(ш) по десєти пн҃зе(и) биты(х) (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4043,148); На поча(т)ку была мова, а мова была ѹ бо(г)... всє ся черезъ неє стало, в не(и) живо(т) былъ. а живо(т) былъ свє(т)ло(ст)ю лю(д)скою. *А* свє(т)лость в тємностѧ(х) свети(т) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 88); а ѡ́нь бы(л) сре́броліо́бєць; *а* тако́вы(и) жа́дєнь не мо́жєть

нѣчо́го до́брого оучини́ти (1645 *УЄ* N 32, 194 зв.); смє(р)тъ... жа(д)но(и) вєдомо(с)ти ѡ при(с)тю своє(м) зна(т) нє дає(т), а што бо(л)шо(г)[о] часу и годины ѡно(и) вєдатъ жадєнъ нє можє (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 217);

(*у сполуч.* **а прото** *приєднує речення із відтінком висновку*) тому, через те: Всякоє дерево котороє нє роди(т) ѡвоцѹ доброго вытинаю(т) и (в) ѡго(н) мєчу(т) А прото из ѡвоцовъ познають ихъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 7 зв.).

3. (*приєднувально-підсилювальний*) (*приєднує до попереднього тексту переважно питальні й окличні речення*) а: А чомужъ, якъ Хрістосъ ходилъ, тако не ходитъ, но завжди его носятъ? (1582 *Посл. до лат.* 1124); А ѡнь... мови(т), вѣдаю...и(ж) вы хочєтє І҃са... в роука(х) своихь имѣти; ѡво ѧ єго ва(м) выда(м), *а* што ми за то дастє? (ХУІ ст. *УЄ Трос.* 47); Росказанємъ вселенского патріарха двоженцѣ выволано, єреси выклято, сповѣдники уставлено,... владыкам негодным от мѣсца своєго отступити казано. *А* вы що учинили? Єдного єсте патріарха... ве Львовѣ бити казали, а другому... до себе єхати не казали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Ачко́лвєкъ те́ды вы єстє не́мощны, ле́чъ то́тъ кото́рый ва́съ посыла́єтъ си́лный єст҄. А кто́ жъ ты вжды е́стєсь; Я е́стємъ кото́рый Н҃бо розпѧлє(м) (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128 зв); ведаетъ пан воевода счо чынит, и ми тут же з ним сполне росказуемъ...А такъ, отче, мовчы и занимей! (1649 *ШКН* 180);

(*у сполуч. з займ.* **ти** *уживається при звертанні*) а, і: а ты, Скарго,... языка святаго славенскаго людей... шкалюеш, гониш, срамотиш... и блюзнерства потварные смышляеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 221); *А* ты Алєка́ндрє, такъ мнѡгими ѡкрѹтами то́єжъ чи́нишъ, а кро́лємъ тєбє называ́ютъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

4. (*зіставно-протиставний*) а: дєржал бы єси их по томѹ, как было за кн‹ѧ›зѧ Михайла... конєчно, а инак бы єси того нє вчинил (Мельник, 1501 *AS* I, 146); тогды вы шари(н)ци заплатитє вины старостє Вруцкомѹ... пѧ(т)дєсѧ(т) кѡ(п) гро(ш)и а вы рємєзовичанє пано(м) свои(м) вины потому(ж) заплатитє по пѧ(ти)дєсѧ(т) кѡ(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220,І,4); я сплю, а сердце мое чюеть (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); Пєрєкопъ подъ тою стороною горы початъ вшырки чотырохъ сажонъ а глубины выкопано мало болшъ сажнѧ (1552 *Очерк.З.* 5); по(п)... са(м) идє(т) до цє(р)кви а попадия идє(т) на рыно(к) с хлѣбо(м) с цибулєю (Васлуй,1561 *ЛСБ* 34); Которы(х) то вси(х) бу(д)нико(в) и бо(н)даро(в)... в лєсє(х) нанє(в)ски(х) побито... и подрано, а и(н)ши(х) бу(д)нико(в)... з буды и (з) лєсо(в) поро(з)гаця(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); фєдуръ єму даровалъ быка двагу(д)ка, а Іва(н) єго даровалъ нивою... на орєкъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); И такъ розышлися с того мѣстца, а Никифор тамъ зосталъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); девки мои зпознавши овечку свою межъ овечками еи, почали нять, а пастух еи дочкам моим тое овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7); Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwaremo A w toim sia zwáryt tysto (Яворів, 1619 *Гав.* 17); тот же возный официалитер о том созналь свою реляцию, а менованый протестансъ просилъ, абы тая его протестация... и возного реляция до акътъ приняты... были (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532).

5. (*єднальний*) і, та: кн‹ѧ›г‹и›ни Михайловой пѧтдєсѧт грошєй широкихъ, а пѧт оузких: а кн‹ѧ›зю Андрєю толкож (Кошир, 1502 *AS* I,148); а повѣдал господарю, штож ѹ Болблєх шєсть слѹжоб людєй, *а* в Сєлци двє слѹжбє, *а* в Соловичох ѡдна слѹжба (Краків, 1515 *AS* III, 126); Порохѹ гаковъничъного нєда(в)но присланого бо(чє)чок S҃. а давъного порохѹ...солѧ(н)ка на три пальцы нєпо(л)на (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); ѹры своє шикова(л) проти(в) всходѹ с҃лнца, ажъ кгды мгла к полѹднє виѹпала, а с҃лнцє ся я(с)ноє ро(с)свѣтило (1582 *Кр.Стр.* 45); Мы... наказали и тую ниву при Тишку зоставили, а Тишко маеть ему одорати его ниве, где ему укажеть, *а* до нивы Тишковы Войтехъ жадное потребы... мети не маеть (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 8); язы(к) чловєчѣй малый члонокъ є(ст). а ник(т)о єго нє можє(т) оумѧкьчити и оусмирити (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 56 зв.); Рокошъ вєликий по(д) Вислицєю былъ, противъ кролєви, а кро(л) по(и)малъ бы(л) гє(р)бу(р)та (серед.ХУІІ ст. *ЛЛ* 166); Зємлѧ ѡ(т) Н҃бсй принѧла́ Б҃га и Свѣтѹ показа́ла плотоно́сца а Н҃бо ѡ(т) землѣ

принѧло, чл҃вка свѣтоно́сца (Чернігів, 1646 *Перло* 27);

(*приєднує дієприслівниковий зворот*) і: кн‹ѧ›зь Андрѣй маєт за тоє подворьє тыи пѣнѧзи ѡтложити· а ѡтложивши тыи пѣнѧзи... маєт тоє подворьє к своєй руцє мѣти (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); а зоста́вивши на земли, в избе, на полыумерлого, челяд розогнавши, маетности з дому моего немало побрали и розшарпали (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); алє... абыс'мо ѡ(з)до́бныѣ и ра́сныѣ гро́на ѡбира́ли, а в' праса(х), ср(д)ц' нши(х) тає́мнє их' вытиска́ючи, абы́с'мѡ нового́... напо́ю... роскошова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 492).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) (*вживається на початку головної частини з підрядною*) 1. (*умовною*) то : Єсли хочъ увойти у пожитокъ вѣчный, а ты исполни заповѣди (XVI ст. *НЄ* 10); аще сѣ кто покꙋси(т) и нє испльни(т) нашє даанїє, а то(т)... да имає(т) дати ѡ(т)вѣт, на страшнум судищи (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

2. (*часовою*) то: кгды...єсми ѡ(т)толя почалъ уєжчати, а ѡни, догони(в)ши мєнє... ѡкру(т)нє збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); коли сѧ таа во́да изроу́шова́ла, а скоро єдно агглъ вышолъ изъ тои воды (поч.ХУІІ ст. *Проп. р.* 4).

3. (*умовно-часовою*) то, тоді: коли ся наꙋча(т) а мы и(х) зася пꙋ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); кг(д)ыжъ то(т) де́крет' са́мъ на се́бє выдає́шъ а пре́то ѡ(т)поусти дол'жником' дол'ги (Острог, 1614 *Тест.* 169).

4. (*причини*) то: А поневажъ такъ тіи речи уморено и заложенемъ проклятства молчати о нихъ приказано, а Микита и отступникове не безъ выступку то, што публичною ухвалою естъ погребено, свербячимъ языкомъ розгребати важатся (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 744).

5. (*допустовою*) то: а хоть тєле́сныє [раны], часомъ нєоулѣчоными трафлѧю(т)сѧ бы́ти, *а* прєдсѧ нє ѡ(т)рѣка́ємосѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 68).

А³ *част.* (*підсилювальна*) і, а, та й: А штожъ за дивъ, же тамъ о апеляцыяхъ канону не было, бо много каноновъ межы оными... не доставало! (Вільна, 1599 *Ант.* 555); Клєйно(т) то оуна́съ(!), а клєйно́тъ коштόвный, Скарбъ то Дороѓій, а скарбъ нєвымовный: За ни́мъ Рѡ́ссїѧ поживе́тъ в' поко́ю, По ты́мъ розбо́ю (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Та́ѧ ла́комцѡ(в) прокла́таѧ офѣра, сирѡт' и вдѡвъ кри́вдитъ: та́ѧ оубо́гихъ сꙋсѣдѡвъ з' маєтности вызꙋва́єт'... а так' хи́трє, так' зрадли́вє... жє якобы ѡни бѣдныѣ выгнаныѣ всє доброво́л'нє чини́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69);

(*уживається при повторенні того самого заперечного займенника*) зовсім, цілком: вы(с)вє(т)чаємо созънаваючи зѡбопо(л)нє жє вжє ничо(г) а ничого мєжы нами на ѡбоє стороны до дня сєго(д)нєшънєго нє до(с)тає(т) ѡ што бы(с)мо ся мєли право(м)... трꙋ(д)нити (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5,ІІ 4058, 27); Дай ми, котрого нѣчъ а нѣчъ незмѣщаетъ (Львів,1630 *Траг.п.* 169); ѡво зъгола всє А всє што ѡ(д)но колъвєкъ в томъ за(м)кꙋ... было ...погорєло жє залє(д)во самъ...ꙋшолъ згорєнъя (Київ, 1640 *ЛНБ* 5,ІІІ 4063, 21);

(*уживається при повторенні займенника* **такий** *з несхвально-лайливим відтінком*) такий-сякий: Слышахомъ... жесь ты, митрополите такий а такий, прото казали есмо тебе зъ столици твоее скинути (Вільна, 1599 *Ант.* 693); войтовичъ... заволал:... "бийте, забийте такого а такого сына!" (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/ІІІ,603);

(*уживається при повторенні того самого прислівника*) дуже : Обычай бо есть латыне, мирское и поганское хитрости в том уживаючи, так сладко а сладко говорити...лжу покрываючи (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 163); А видячи єго таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божеєй, часто а часто єго навежалъ, утвержалъ,... писмены своими (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27);

(*уживається при повторенні тих самих іменників з метою протиставлення уявної подібності виражених ними понять*) і, а : Єсли трꙋдный а вонтпли́вый оу тєбє сꙋдъ оба́чишъ мєжи кро́вью а кро́вью мєжи спра́вою *а* спра́вою, ра́ною *а* ра́ною, и сꙋдьє́въ мєжи бра́мами твои́ми оба́чишъ слова рѡзныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 153 зв.);

(*уживається при повторенні того самого слова з метою підсилення експресії*) а: Милостивый княже, воеводо Кіевскій, пане а пане нашъ милостивый! (Київ, 1575 *АСД* IV, 15);

(*у сполуч.* **а бодай**) хоч: пан Потей... всѣхъ вѣръ собою спробовалъ и в кождой штожъколвек часу забавился, также и жидовское не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Пёрест.* 30);

(*у сполуч.* **а ведже**) то ж, але ж: А веджє, што сѧ дотычеть того зъєханѧ... абы вже твоѧ Милость там на тоє местцо нє єхал и назад ѿттол сѧ вернѹл (Краків, 1539 *AS* IV, 202); Тыє вси люди... на местъско(и) зємъли... живѹчи а то(р)говъли и всѧкихъ пожитковъ посполѹ з мещаны... ѹживаючи *а* вє(д)жє врадѹ... местъского нє слѹхають (1552 *ОВол.З.* 201); а вѣдьже якъ при́стои(т) кролѐв'ство своє стєрѐчи ѡ(т) нѐпрїѧтєлѧ... та́к' при́стои(т) стєрѐчи абы в нєго и грѣхи встоу́пѹ нє мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161); А ветъ (!) же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка... даровала перомъ такую народу Роскому описовати славу? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1139);

(*у сполуч.* **а вшакожъ**) адже: і ачь тоє чинѧ(т) кторы и(ж) ко́лвєкь смєртє́лныи грѣхы; *а* вша́ко(ж) два соу(т) пра́вє проти(в)ны то́и хвалє́бнои ст҃ости з'вла́ща нє́нависть коу бли́жнємѹ а грѣ(х) нєчи́сты(и) (Львів, 1585 *УЄ* N 5,113 зв, на полях);

(*у сполуч.* **а звлаща**) особливо: мы стєфань воєво(да) знаючи, и(ж) ка(ж)домоу наимоцнѣишомоу панствѹ... є(ст) пожиточно заховати ми(р) и поко(и) и(з) иншими панствы прилєжными и сѹсє(д)ными, а (з)влаща(м) (!) зємлѧ(м) наши(м)... є(ст) на(м) слѹшно то(т) ми(р) и покои вичнїи ѡ(т)новити и потвръдити (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); бобровъ по речькахъ рыбъ *а* звлаща верезѹбовъ а рыбицъ ѹсходи(тъ) тамъ рекою богомъ з морѧ множъство великоє (1552 *ОБЗ* 143 зв.); па́родо(к), я́года тєр'пка́ѧ, нєдозрѣлаѧ, а звла́ща ви́ннаѧ (1596 *ЛЗ* 68); а певне, коли бы там был, *а* звлаща епископом, не мѣлъ Павел святый его пробачати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Што́смы тє́жъ прєдъ поча́ткомъ пєрєсторо́ги: Сщ҃єнникѡмъ, и приконцѹ положи́ли Мл҃твы и Єктє́нїѧ вєлми приго́дныи, *а* звла́ща по(д) тєпє́рєшнїи а правє ѡплака́ныє ча́сы (Київ, 1639 *МІКСВ* 218);

(*у сполуч.* **а меновитє**) тобто, а саме: Скрыня с пъриви(л)ями и(с) квитами розъмаиты(м)и на до(л)ги а мєновитє то єстъ квиты на дол(г)ъ... панѹ миха(и)лѹ (Володимир, 1578 *ЖКК* I,151); росказалъ вмл҃(с) слугамъ ...которыє...єго...пограбили а мєновитє лє(т)ни(к) табиновы(и) чо(р)ны(и) и по(л)чамарокъ (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв);

(*у сполуч.* **а навет**) а навіть: А навет, если не хочеш плодоносия спасителнаго языка словенскаго от Великой России доведоватися, доступи в Киевѣ в монастырь Печерский (1608-1609 *Виш.Зач.* 218);

(*у сполуч.* **а овшемъ**) тим більше, надто: Нє во(н)плю же то вм(с)ть сами ѹ себє ѹважити и зо мною а ѡ(в)шє(м) з многими которыє сѹ(т) того(ж) розѹмєнѧ зъгодитисѧ бѹдєтє хотѣли (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(*у сполуч.* **а праве**) власне, якраз, саме: слоухай же чл҃че каж(д)ый яко тоу(т) са(м) хс҃... мови(т) и(ж) ѡ(н) єго ст҃аѧ мл(с)ть прозирає(т) ср(д)ца нашѣ которїи нє(д)балє слѹхаємо наукы єго ст҃ои а правє сѧ и(з) ни(х) насмѣвають и злый прикла(д) до ни(х) прїкладає (к.XVI ст. *УЄ* N 31, 206); Якожъ я найменшій отъ духовныхъ и свѣцкихъ зацныхъ особъ о то многократъ уживаный, а праве якъ примушоный будучи... склонилемся къ написаню тоей книги (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318);

(*у сполуч.* **а предъся**) однак, проте: А предъся и татъ спокоемъ ся выседети не можетъ: грозятъ ему затрудненьемъ панованья его самого и потомъства его светобливого (Вільна, 1599 *Ант.* 955);

(*у сполуч.* **а принамнѣ**) принаймні: писал есми о моих потребах не до Константинополя, але до Волох, што иначей у моем листѣ не знайдется, только его кажите толмачити, а принамнѣ надто дайте на пробу Янего (Львів, 1605-1606 *Перст.* 38).

А⁴ *виг.* 1. (*при вираженні подиву*) а: [вигуки] оудивлє́нїѧ:... а (1596 *Грам.З.* 83).

2. (*при вираженні жалю*) а: [Мєждомєтїѧ]... Жалѣющагѡ: яко агъ, ахъ а (1619 *См.Грам.* 194); А: Голосъ жа́лованьѧ (1627 *ЛБ* 5); А, А, малы́й отрок' єсмъ нє могѹ мови́ти (Львів,1631 *Волк.* 22).

АБАНОВЫЙ *див.* **ГЕБАНОВЫЙ.**

АББРЕВІАТОРЪ *див.* **АБРЕВІАТОРЪ.**

АБДАНКЪ *ч.* (*стп.* abdank, habdank, *нім.* abdanken) давній польський герб у вигляді літери W: Лєбєдь, абда́нкъ, подко́ва, и при Кр(с)тѣ стрѣлы, Твоє́й

слꙋжа(т) дѣлности (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); Кле(и)нотъ который Хмє(л)ницькихъ до(м) приωздобляє(т) в мꙋжъности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ моцъно ꙋтверъжає(т), Недивъ; бо абда(н)къ, знакъ є(ст) щодрой Пово(л)ности Крєстъ за фѣръмамєнътъ вѣры, Хмє(л)ни(ц)ки(х) мꙋ(ж)ности (1649 *РЗВ* 1 зв. ненум.).

АБЕЦАДЛО *с.* (*стп.* abecadło, abiecadło, obiecadło) алфавіт, азбука: Боу́ква: азбоука, алфа́бе(т), албо абеца́дло (1627 *ЛБ* 12).

АБИ[1] *див.* **АБЫ**[1].

АБИ[2] *див.* **АБЫ**[2].

АБИЄ, АБЇЄ *присл.* (*цсл.* абие) **1.** Зараз, зараз же, зразу: х҃с помоли(в)сѧ...и великы(м) голосо(м) рє(к) лазароу грѧ(ди) во(н). и абїє изы(и)де оумє(р)лыи...и иде в до(м) свой (к.XVI ст. *УЄ* N 31,38); Власне той хитры, а неиначей, Скарго, твоему костелови щастье даровал, которого господь наш... приразившагося и показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поклонения ищучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абие оттряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш.Зач.* 230).

2. Знов: такожє и со задоу абиє жє нєчєстивии врази придоша (1489 *Чет.* 10 зв.).

АБО[I] *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи, чи то: Чини(м) знамѣнито си(м) нашимъ листо(м) хто на него посмотри(т) Або чтꙋчи єго въслышить (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп.50); коли которыи мешчане киевскии привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано... отъ колоды по грошу (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а хто бы мелъ тамъ с пчолою стоѧти або зве(р) ловити тотъ повиненъ панꙋ кꙋницꙋ дати (1552 *ОВін.З.* 140 зв.); а єстє бы (!) до тє(г) при(ш)ло и(ж) бы тє(н) фи(л) або дѣти єго... //...хотѣли то в ы(н)ши рукы пу(с)ти(ти) тєды та строна або дѣти и(х) буду(т) бли(ж)шїѣ ω(д)купи(ти) тоту ролю (Одрехова, 1585 *ЦДІАЛ* 37, 1, 22 зв.- 23); тє(с)ли конашеви... ωбица(л) ω(т)да(т) або ω(т)роби(т) за ру(з)ки до сажєня щѣпо(к) по(л)то(р) гро(ш) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 3 зв.); ты тежъ прислалесь ми два або три листы (к.ХУІ ст. *Розм.* 63 зв.); Они... зъ панами... мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали//... зъ людомъ посполитымъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1064-1065); Та(к) нище(т)наѧ бы́ти має(т) ωдє́жа, жєбы жа(д)нои фа́рбы або кро́ю но́вого // нѣчо́го нє мѣла (серед. XVII ст. *Кас.* 3-3 зв.); тє́ды роска́жє(т) сп҃ни(к) абы принесли ємꙋ двѣ кꙋко́ши а́бо коу(р)кы (1645 *УЄ* N 32, 191);

(*у сполуч.* **або и, або тежъ**) або і (й), або також: Повинныи... бояре слꙋжити конъно збро(и)но и єздити съ старостою *або* и безъ старосты... противъ люде(и) неприятєльскихъ (1552 *ОЧерк.З.* 8); И коли дей вже было въ ночь година або и пять, то пакъ дей пришедши до господы моей владыка Луцкий Кирило Терлецкий ... мене...змордовалъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* І/1,397); Якω гды за́прит'сѧ това́рина, хотѧ́й ви́дитъ же єго бью́т', же мꙋ́чатъ, а́бω и на смє́ртъ вєдꙋ́тъ, нє помагаєт' ємꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1135); Ѡколо замъкꙋ на некоторыхъ местъцахъ дири по(д) стенꙋ што ко(т)ка або те(ж) и песъ по(д) стенꙋ влезти можеть (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); село... и приселокъ...аре(н)дова(ли) єсмо... до дво(х) живо-то(в) то є(ст) его м(л) самому а по немъ пото(м)кови которому бы то приходило и власне належало або теж до ле(т) петидесѧ(т) (1588 *ЛСБ* 98).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*при повторенні*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а є(с)либы(х) я або жона моя або дѣти мои або бли(ж)ниє мои тꙋю менꙋ рꙋшили тогды я заплачи(!) г(с)дрю королю тысѧчю ко(п) гро(ши) (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); Кгды ся придасть черкасцомъ бꙋтынокъ або языки з люде(и) неприятєльскихъ тогды старосте... што лепшое: кони *або* зброя*або* языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); Єсли бы ста́нꙋлъ Ное, або Іовъ, або Данїилъ, сыновъ и цо́рωкъ ихъ нє вы́бавятъ (Київ, бл.1619 *О обр.* 94); А моє недосто́инство єѣ тепе́рь Ти́по(м) поновило з' Єкзємплѧ́рꙋ Печє́рскогω по трє́тє дрꙋкова́ногω; нє розꙋмѣючи самомнѣннω ω собѣ, а́бымъ таковомꙋ дѣлꙋ, а́бω на(д) и́нныхъ, а́бω з' и́нными любωтрꙋдными бы(л) здо́л'ный (Львів.1646 *Жел.Сл.* 5 зв);

(*чергується з* **албо, или**) або...або: просилъ єсми єго плачливе, абы ми того зрадцꙋ моєго выдалъ, албо єго до везенѧ... послалъ, або самъ зъ нимъ поєхалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 1358); хо́чешъ кꙋпи́ти до́брꙋю ша́пку? Або книжкꙋ зацнꙋю францꙋзкꙋю? А(л)бо

нємєцкꙋю? А(л)бо латинскꙋю? А(л)бо нєписанꙋю (к.XVI ст. *Розм.* 26); єсли бысмѡ нє были самѡвла́стныи, събо́ю вла́днꙋчїи, тогда́ бысмо бы́ли абѡ Ка́мєнїємъ, или Жєлѣзомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) або, або ж, тобто, чи, чи то: А то ис тою цєглою сꙋмꙋючи которая ꙋ пєчи выпалєна вжє а нє выбрана а нєпалєноє цєглы сꙋхоє жъ аі грома(д) або стыръть по(д) дахомъ (1552 *ОКЗ* 37); ѡнї по́дали ємоу ча́сть ры́бы пе́чєноѵ и ѡ(т) пчє́ль со́ть [пла́стръ або стєлникъ мєдоу] (1556-1561 *ПЄ* 334); а што ся тычє з строны причи(н)ку або прибудовлѣ тєды при ѡ(д)даню пѣнязи(и) маю(т) вывести право вшы(т)ко (Одрехова, 1592 *ЦДІАЛ* 37, 6, 2); положи(л) є(с)ми ма(н)да(т) або позо(в) задво(р)ны(и) (Житомир, 1605 *ДМВН* 103); ѡ моско́вскомь або роу́ско(м) на́родѣ розмайто писали ста́рїи исто́рикове (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 47); Ком'пози́торъ; або склада́чъ си́хъ вѣршѡвъ; Кири́лъ ста́рий Тран'кви́лю(с) Ставрове́цкїй (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

II. (*зв'язує ре́чення*) **1.** (*розділовий*) або, чи: а єстлибы былъ на тоє имєнє... привилєй чийколвєк, або ꙋписано бꙋдєт ꙋ євангѣлиєх, я и потомки мои... под князєм Василєм... того имєня... нє маєм поискивати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); А єсли ихъ нє ѡсꙋдить або єго нє слꙋхають тогды атаманъ тєсєльски(и) маєть дати вєдати горо(д)ничомꙋ ѡ винє на ви(н)номъ (1552 *ОЛЗ* 176 зв.); Где бы тежъ вдова сына дорослого мела, а послати бы его на войну... не хотела, або онъ самъ ехати не хотелъ, и таковый кождый все именье тратить на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 402); Бо що за споле́чно(ст) мо́жє быти справє(д)ливости з нєпра́востю або що за това́риство свѣтлости с тємностами (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 112 зв., на полях); алє ино́г(д)ы ро́зность быває(т) до́браа, бо... бы... ма́ла бы́ти єдность мєжи ними або ми́рь та́кїи яко(ж) и є(ст) (1645 *УЄ* N 32, 71).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*при повторенні*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: кгды ся што в замкꙋ ѡтъ вєтрꙋ сказить дощки гдє пошпадываю(т) або глина ѡтъ стєны ся ѡтъвалить або мостъ...почнєть казитися то мєщанє и боярє ѡправовати повиньни вси (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв); єсли бы коли або помышлє(н)є про́тивъ томꙋ припа́ло, а́бо вꙿ чита(н)ю пи́смa ст҇ого якая вон'тпли́вость оуроди́ласє: гва́лтъ собє само́мꙋ... за́вшє оучини́тъ волє́лємъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 4); Але всѣ... въ той сенсъ фундаментомъ Церкви быти его розумѣютъ, же онъ — або вѣру бозства... наперв҇ѣи оказале оголосилъ... або же онъ, першій въ личбѣ и выборнѣйшій... Евангеліе по свѣту разсѣвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 357);

(*чергується з* **аболи**) або... або, чи... чи: Такъже и мне або въ томъ несчастье загородило, або ли тежъ негодность... не допустила... же бымъ ку началу якому благому тое речы поводъ слушный възяти могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБОЛИ, АЛБО**[1]**, АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АБО[2] *част.* (*питальна*) хіба, невже: нє ви́дитєли, и(ж) подєти́нѣли єстє а нє то(л)ко подєти́нѣли, алє смѣлє мовлю, што и побѣснили, понє(ж) вꙿ пре́лє(ст) заблудили. Або нє види(ш), и(ж) вꙿ правосла(в)но(и) вѣрѣ нє ма(ш) инъшы(х) вымышлєны(х) т'щєславны(х) нововына(й)дєны(х) тытуло(в) и на́звыскъ вс́єго восто́ка и крꙋга миръского сторона(х) соборꙋ, то(л)ко одно имя...хри(с)тїа́ни(н) (п.1596 *Виш.Кн.* 72); Розгнѣвался́ те́ды дв҇дъ на Іѡа́ва, и ре́клъ посло́ви: чомꙋ єстє по(д) мꙋръ пристꙋпова́ли, або нє вѣдаєтє жє пора́жка вєльми зꙿ стѣны быва́єть (серед. XVII ст. *Хрон.* 257); мр҇іа стръво́жилася на оноую мо́ву... Або вла́сно(ст) є(ст) дв҇амъ до́брьі(м) боятися и лякатися на вся́коє прїйтїє мꙋжа (1645 *УЄ* N 32, 311).

Див. ще **АЛБО**[2]**.**

АБОВѢМЪ[1]**, АБОВѢМЬ, АБОВЕМЪ, АБОВИМЪ** *спол.* (*стп.* abowiem) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної*) бо, тому що: повєда́ю вамъ. Ижъ кгды бы ся з ва(с) два зє(з)во́лїли на зємли́ о вся́кꙋю рє(ч) кото́роє бы проси́ли, ста́нє(т)ся имъ ѡ(т) ѡ(т)ца моєго кото́ры(и) єсть на нб҇єсѣхъ абовѣмъ гдє суть два або три собра́ни во и́мя моє, та(м) єстємъ в посрє(д)кꙋ ихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 9); нє шанꙋйтє вина абовѣмъ тєплоє повѣтрє є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 42); па(н) Ма(р)ти(н) Бутови(ч) и пн҇и Алекса(н)дровая Бутовичовая... на то

ω(т)повєдили, жє ся того до(л)гу нє можє(м) заприть, абови(м) нєбо(ж)чикъ па(н) Ѧлєкса(н)деръ Бутови(ч) то у тєбє позычи(л) (Житомир, 1605 *ДМВН* 96); И ѡвшє(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдоуе(ш)сѧ зацнѣйшїй: Абовѣмъ Вожа людѡви с тєбє сѧ дало, И такъ доброгосѧ Пастырѧ оуказало (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Абовѣмъ личачи законы ω(т) початкꙋ свѣта, до нншнаго, нашого, видимω законъ Натꙋры, Законъ Моисеѡвъ, и той законъ нашъ Ласки, и в тыхъ трохъ законахъ троѧкіи ѡфѣры знайдовалисѧ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); ω Г(с)пжє моѧ; то дивна слава твоѧ... Абовѣмъ ты Маткою; Црꙋ Агглскомꙋ зостала, И тогось Панієнскимъ Млєкомъ питала. Которїй гойнꙋю Рꙋкꙋ свою ѡтворѧєтъ. Всѧкоє животноє живитъ, и питаєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 36 зв.).

(*із сполучником на другому місці*) тому що, оскільки: цѣна абовѣмъ товаровъ твоихъ нєсправє(д)ливаѧ є(ст) иди гдєколвєкъ з божою помочью шꙋка(и) собѣ лєпшого (к. XVI ст. *Розм.* 55); наоука абовѣ(м) ты(м), кто єє набылъ... пожиточна єсть, ѡвꙋю наоучаючи потрєбны(х) наоукъ, а ѡвоє призвычаючи до красны(х) спра(в) (Острог, 1614 *Тест.* 134); Нбо абовѣ(м) барзо высокоє было, потрєба тєды было драбины высокой, прє(з) которꙋю бы моглъ до нба встоупити члкъ мизєрный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295); былъ абовѣмъ Павєлъ зацнымъ и выборнымъ шлѧхтичомъ з насѣнѧ Авраамовогω... и могл сѧ слꙋшнє называти шлахєцтвы таковыми (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 135).

Див. ще **АЛБОВѢМЪ, БОВѢМЪ[1].**

АБОВѢМЪ[2] *част.* (*підсилювальна*) бо, же, ж: Гдє абовѣмъ заздрость бєзєцнаѧ, нє шкодитъ: Тамъ приѧзнь плынєтъ, и всє доброє походитъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 96); Можємω абовѣм єсли захочємω, зложити з сєбє оучинки тємныѣ, и розобратисѧ з грѣхωвъ якъ з сꙋкнѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57); Самый абовѣмъ порѧдокъ (который єстъ всѣхъ рєчый дꙋшєю) мѣти то хочєтъ, абы каждый в своємъ постановєню, в которомъ положоный єсть, бѣгъ своєй повинности выполнѧлъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.).

Див. ще **БОВѢМЪ[2].**

АБОЛИ, АБОЛѢ *спол.* (*стп.* aboli) **I.** (*зв'язує члени речення*) (*розділовий*) або, чи, чи то: панъ владыка Луцкий съ крылошаны своими, зобравши себе на помочь великое войско людей, то есть поганцовъ Татаръ, не ведати если зъ орды, аболи откулъ инуль,... //... наслалъ... оное все войско... на тое имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* I/1, 224-225); такъ и они..., если кого набривши по собѣ въ болотѣ свѣта,// теды заразъ на смерть, албо на муки розмаитые, гды же всюды имъ о то не трудно, если бы хто зъ ними не хотѣвъ шалоным быти, а болѣ тежъ манѣтомъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 18-19); А таковый пло(д) жизни вѣчнои, аболи роскоши Нб(с)нои, якω гроно вина чꙋдногω: Великоє показꙋєтъ вамъ нн҃ѣ... Рꙋка и ꙋста Іиса сна Бж҃їѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 168).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи: Бо члкь прє(з) хтиво(ст) свою є(ст) тѧгнєный ко грѣхоу, яко чтити ѡца своєго а нє грѣшити проти(в)ко нємоу, аболи котрїи съгрѣшаю(т), тєды ты(ж) члкь нє проу(д)ко сѧ порьвє(т) съгрѣшити проти(в)ко ѡцоу и мтцѣ (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 176); въ понедѣлокъ рано... в мѣстѣ Дубенскомъ... мещане Дубенскіе нашли тѣло чоловѣка забитого, незнаемого, которого // не ведати, если, гдѣ индей хтось забивши, подвезъ, аболи тежъ кто тутъ въ мѣстѣ забилъ (Луцьк, 1596 *Ив.* 280-281).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*чергується з* **або**) або... або, чи... чи: Такъже и мне або въ томъ несчастье загородило, аболи тежъ негодность... не допустила... же бымъ ку началу якому благому тое речы поводъ слушъный възяти могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБО[1], АЛБО[1], АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АБРЕВІАТОРЪ, АББРЕВІАТОРЪ *ч.* (*стп.* abrewjator) автор скороченого варіанта великого твору: А штось рекло о свѣдоцтвахъ, ‹з› Златоустого св. приведеныхъ, тоежъ ся заразъ мовитъ и о свѣдоцтвахъ, приведеныхъ зъ св. Ѳеофилакта, который Златоустого св. аббревіаторомъ бывши, иншого зданя быти не моглъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 445); Што ся... Ѳеофилакта свѣдоцтвъ дотычетъ, той такъ маетъ быти розумѣнъ, якъ розумѣного быти преложилемъ Златоустого св., которого Ѳеофилактъ... былъ... абревіаторомъ (Там же, 448).

АБСОЛЮЦІА *ж.* (*пол.* absolucja, *лат.* absolutio) (*відпущення гріхів*) розгрішення, абсолюція: За што онъ на патріарху блюзнилъ и запречилъ, а папежскими абсолюціами, которіи ему не помогли, тѣшачися, а патріаршую клятву канонную и синодалную легце поважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

АБТЕКАРКА *ж.* (*особа, яка виготовляє і продає ліки*) аптекарка: тамже на тотъ же часъ мещанку места луцкого, Войтеховую Абтекарку, которая пахоля... подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпровожала... самую зшарпали (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 112).

АБЪШЛАГЪ *ч.* (*стп.* abszleg, apszlag, *свн.* abslag) виготовлена зі спеціальної тканини деталь одягу; обшлаг: ω(н) же дѹбови(ч) ме(л)... абъшлагу лєкрацеи ки(л)чибогу... шалєкъ того всєго по(т)рошє за ко(п) д҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 37).

АБЫ[1], АБИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб, аби: и на то и листы н‹а›ши... ѹказывала и била нам чолом, абыхмо то єй потвердили (Вільна, 1503 *AS* I, 125); а про лѣ(п)шеє сведе(т)ство и твердость проси(л) єсми... абы и(х) мл(с)ть к семѹ моєму записѹ свои печа(т) приложили (Київ, 1508 *ЦНБ ДА*/П-216, 170); казаль абы єи дали ясти (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); пн҃и ма(т)фєєвая... просила пн҃а федора абы тєло брата... в цє(р)кви при ω(т)цы своємъ поховалъ (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Ко(н)дратъ поведѣлъ жонѣ Са(м)соново(н), абы до (с)воєє коморы шла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(н) ясликовски(й) ωповеда(л)... // и на(с) проси(л) абы(х)мо на ωгледа(н)є того кгва(л)ту... до жо(р)ницъ єхали (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.); росказала(м) тобѣ абысь пришолъ ω четвєртой годинє (к. XVI ст. *Розм.* 7); Илє било моци и си(л) старале(м) се аби брата вашей мл(с)ти зара(с) (!) били ω(т)правлени ω(т) его гп(д)р(с)кой мл(с)ти (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); Прóто далъ знáти внѹчкови... потáємнѣ абы штонараньшей пришо(л) до него (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 50 зв.); ω милосє(р)дє є(г)[о] светоє мило(с)ти, абы мєнє во(д)лугъ гриховъ моихъ нє кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); яко з давъныхъ часовъ такъ и тепе(р) его ца(р)скомѹ величе(с)твѹ єсътесьмо прихилъными и нє зычимо того абы гнѣвъ яки(и) межи людъми его ца(р)ского вєличєсътва и межи нашими заходивъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(*у заголовках деяких параграфів Литовського статуту з пропущеним головним реченням*) щоб: Абы шля(х)ти(ч) бєзпра(в)нє нє бы(л) има(н) ани сажо(н) (1566 *ВЛС* 2 зв.); Абы жидо(м) ничого нє арє(н)довано (Там же, 24 зв.);

(*з відтінком припущення, сумніву*) наче, начебто, буцім, буцімто: Нехайже того θилялетъ и жаденъ иный нє твердитъ, абы Анътиохейский соборъ таковымъ умысломъ тотъ канонъ мелъ постановити (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А в писмѣ святомъ ничого не найдем, абы Петръ святый в Рымѣ мѣл столец епископскій держати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Алє жáден з҆ нихъ нє розѹмѣлъ абы Зáко(н) тотъ коли ω(т) ни(х) вырывáтисѧ и выворочáти мѣлъ, и ώвшемъ кóждый з҆ нихъ ствердѝлъ: и на кóжды(и) дéнь тамъ оумножáєтъсѧ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 162); Вѝдачи кѹпцóвѣ ижъ сѧ на грóбѣ положѝлъ, тéды мнимáли абы які́и чáры чинѝлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 61).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: и такѹю єсми змовѹ ѹчинили съ... кралє(м)... ижє тоуюто... сєстрѹ кралѣ... нашемѹ... воєводи маю(т) дати, абы емѹ была жєна (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); Встала єсмь, абыхъ отворила милому моєму (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53); послáль вѣстники прє(д) лицємь свои(м) которыи идоучи в҆стоупили до мѣста... абы ємоу господоу наготовали (1556-1561 *ПЄ* 259); абы и на(м) в то(и) краинє богомолиє и памє(т) и по(х)вала была... помо(г)ли є(с)мо ва(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Нóи архѹ готѹєтъ божимъ повелéнїємъ, абы въ потóпъ нє згѝнулъ зъ сво(и)м поколєньємъ (Острог, 1581 *Римша. Хрон.* 36); копию з ли(с)ту ст҃ѣ(и)шаго патрїа(р)ха... намѣстнику в рѹки подали, абы ω(т)цѹ вл҃цѣ до рѹкъ ω(т)да(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.); абы певнѣй было рѹкою моєю по(д)писалємъ (к. XVI ст. *Розм.* 72); Абы таковы(м) ω(т)даванємъ побору посєсыя и ды(с)позицыя нє ѹрастала свє(д)чы(л)сє

(Вінниця, 1614 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3149, 2); Преподобный Ѳеодосій единого отъ братій посылалъ до Константинополя, абы ему уставъ Студійского монастира... принесъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1010); своє‹е› Виглядаем з неба роси заранноя, Аби отвѣлжила поля зораннии (1648 *Єлег.* 152); Записую за працу и за сорокоустъ, абы... с ла(с)ки своєє за душу мою гришъную ѡ(д)правили пя(т)десятъ золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212);

(*як компоненти складених сполучників* **для того абы, абы... для того, дѣля того... абы, затымъ... абы, на то... абы**) для того, щоб: для того послал (єсми) слꙋжебника кнѧзѧ... з листомь королевским... абы єго нигдє до Берестѧ нє гамовано (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); ста(в) гулєвє(ц)ки(и) спусти(ти) мєли длѧ того абы вода зо ста(в)у гулєвєцкого воды в ста(в) лѧховє(ц)ки(и) нє спирала (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39); абы́мсѧ комоу нєзда́лъ рєчъ нєподобноую мо́вити... длѧ того бовѣмъ плачꙋ и жа́лꙋю (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); Дѣля того научайте ся, хрестіане... абы ся сокотѣтъ выдъ всякыхъ дѣлъ лихыхъ (XVI ст. *НЄ* 18); За тымъ єго мл(ст) кнзь ку(р)пски(и) посла(л) мєнє ис тымъ дворєниномъ... абы я имъ школꙋ... ѡ(т)пєчата(л) (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 13); На́ то бовѣ(м) хс и оумѐръ и ожи(л), абы и мєр҆твы́ми и живы́ми влада(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 84); Нато вы посла́ны ѡ(т) нб(с)ногѡ па́на, Абы през ва́съ была́ Црковъ єгѡ бꙋдова́на (Чернігів, 1646 *Перло* 52 зв.).

3. (*приєднує підрядну означальну частину до головної*) щоб: звычай єсть подлѣ бєгꙋ свѣта, абы знамѣнитыє, а ѡхотныє послꙋги, которыєж маєстатꙋ панскомꙋ напротивку нєприѧтєлєй єго вѣрными бываючиє засъ щєдростливостью королєвъ, або кнѧжат вєликих имъ отдаваны были (Львів, 1509 *AS* III, 69); Не розумейтежъ насъ в.м. за такихъ, абысьмы незгоды, ростырковъ и замешанья въ речы посполитой жедали (Вільна, 1599 *Ант.* 979); Таковый гѧжа́ръ са́мъ на себе наложи, абы(с) ко́ждоє спра́вы са́мъ досмотрѣлъ, и жа́дноє нѣкг(д)ы нє пєрєба́чилъ (Острог, 1614 *Тест.* 160); Показалося и то, же такъ и учителевъ церковныхъ здания того не было, абы єдинъ быти мѣлъ пастыръ найвышшій (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 492); Пєршаѧ є(ст) причи́на абы моглъ чловє(к) до такъ тѧ́жкого живота мѣти това́риша и помо́щника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 929).

4. (*приєднує підрядну частину способу дії до головної*) щоб: помочноє, што на нєго приходить, ємꙋ бы єстє давали по томꙋ, как и пєрєд тым бывало, конєчно абы то инак нє было (Краків, 1523 *AS* III, 248); Всимъ епископомъ и презвитеромъ приказано естъ Пасхи обьходъ стеречи отъ четырнадцатого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господень све-тилсе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 142-143); а вѐдьжє якъ при́стои(т) кролѐв҆ство своє стєрѐчи ѡ(т) нєпріѧтєлѧ и ѡ(т) зра́ды, так҆ при́стои(т) стєрѐчи абы в нѐго и грѣхи встоупꙋ нє мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161).

5. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якби: Лѣп҆шє бы́ло бы ємоу́ абы(с) быль и нє народиль члкь тъ(и) (1556-1561 *ПЄ* 185 зв.); абы(м) змєрзлъ встыдъ бы ми быль (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); абы тежъ и такъ было, теды тоє, што ся у чужой земли дѣет, вам судити ани за то карати не приналежит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

6. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) щоб: в ба́рановци знашли вѣдмь ки́лка и боѧлисѧ палити абы нє горїи было (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); южь бо трїи дни сѣдѧ(т) при мнѣ... а роспоустити и(х) го́лодны(х) нє хочо́у абы нѣяко нє ослабѣли на поути (1556-1561 *ПЄ* 71 зв.); быдлѧ(т) бє(з) пастырѧ нє смѣю(т) в полє пꙋщати абы и(х) волкъ нє шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 17 зв.); Малжонка... тихо(ст) захова́ти пови́нна, абы́ спо́лны(х) нєдоста́тковъ малжѐнски(х), пожа(р) нє выходи́лъ з҆ домꙋ ѡ́ныхъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 921).

7. (*приєднує підрядну частину міри до головної*) щоб: ꙋста(в)уємъ и(ж) дороги звєчныє маю(т) быти водлє староода(в)ного ѡбычаю такъ широки а́бы сѧ два возы фꙋрма(нъ)скихъ розминꙋти мо(г)ли (1566 *ВЛС* 84 зв.).

8. (*приєднує вставні уточнювальні речення*) щоб: Таковои в҆ на́шихъ прови(н)циѧхъ, и Цєрквѧ́хъ пова́жности яковои (абы́мъ сє нє встыда́лъ пра(в)ды вы́знатъ) хто́жъ ко́лвєкъ и́нъший. Єсли бы мєнє тє(ж) и Ри(м)скїє достоє(н)ства повабѧ́ли и до ты́хъ при́стꙋпъ... за́вшє мѐлємъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616

Прич. отех. 3); А тотъ квитъ дарови(з)ны... мнє Прє(з) Єго м(л) Пана брата Сознаны(и) в нивчомъ прєюдыковати нє має(т), которы(й) квитъ, абы ваги достатóчное бы(л)... Приятєлє(и) мои(х)... ѡ подъпи(с) рѹкъ и ѡ приложе(н)є Пєчатє(и) ѹпросилє(м) (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); Влáснє тáкъ, и на(д)то, прызнáти ѧ мѹшѹ И абы хто ѡ(т)мѣннеѝ ѡ нимъ рéклъ, нє тѹшѹ Истинно нєпорóчна, Пáстыра стє мѣли, Гóлодѹ стє дѹшного, за нимъ нє тєрпѣли (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 15).

АБЫ[2]**, АБИ** *част.* (*модальна*) щоб, аби: кмети и ѹбозіи лю(дї) абы сѧ вєрнѹли с обѹдвѹ сторѡ(н) (Ясси, 1510 *Cost. DB* 470); ми(р) межи нами, абы сѧ нє злама(л) и нє приказ(л) (Гирлов, 1518 *Cost. DB* 495); Шляхта абы тє(ж) ты(м) же способо(м) во(и)ну служили и почты ставили (1566 *ВЛС* 40); Сходитисѧ маю(т) хлопята до школы на годину пєвнѹю, то єсть днѧ вєлúкаго на ѳю годинѹ абы вси стали (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); бєгѹновъ чєрнцовъ и чинови томѹ противны(х) абы в то(м) мона(с)тырє нє // приимовано єдно таковы(х)... которыє бы сє зышъли до наѹки (Дермань, 1602 *ПВКРДА* IV-I, 37-38); Такжє ку показаню права, єсли быстє якоє мѣли абистє положили и шкоды заплатили и во всємъ сє ѹсправєдливили (Київ, 1618 *ЦНБ ДА /П*-216, 102); пово(д) нинє(ш)ни(и) вє(р) вшу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышъ ѡзначоны(и) позываєтъ и припозываєтъ, на которомъ... абыстє вє(р) вша, стану(в)ши, на всє правнє ѡ(т)повєдали и скутє(ч)нє усправєдливили(с) (Горошки, 1642 *ДМВН* 223); ѡзна(и)мує(м)... мє(ш)чаномъ максимовъски(м)... абы(с)тє... на вшєлякую пови(н)но(ст) и по(с)лушє(н)ство... ѡ(т)цо(м) нико(л)ски(м) ѡ(д)давали... иначє(и) абы(с)тє нє чинили (Чигирин, 1650 *Гр. Хм. М.*).

АВАРЫ *мн.* (*тюркські племена*) авари, аварці: тóє мѣсто ѡ(т) сарвáра котóрый з' авáрами албо Гѹннами мóрємъ, и ѡ(т) Кагáна скиѳского котóрый землéю, Кѡнстантінопо(л), послáны бѹдѹчи ѡ(т) Козрóѧ... облєгли, чѹдо(в)нє оборонúла (Київ, 1625 *МІКСВ* 127).

АВВА *ч.* (*гр.* 'αββα) (*при звертанні до Бога*) отець: Авва нєпостижімый, бгъ прє(д)вѣчныхъ вѣкѡвъ Розѹмновѣчною всѣхъ ѡбдарилъ чловéкѡвъ Словéсною дшею (Львів, 1642 *Бут.* 4); (*настоятель монастиря; монах-старець*) отець: Живо(т) Аввы Макáріа Єгúпє(т)скаго, и Макáріа Алєксандрїйского (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 1); Пріими мєнє Авва, а єсли нє бѹдѹ постúти, а тыхъ дѣлъ што ѡни чинúти, кажи мєнє вы́гнати з' Монастыра (Там же, 6).

АВГУСТЪ, АВЪГУСТЪ *ч.* (*цсл.* авъгоустъ, *гр.* αυγουστos, *лат.* augustus) серпень: ‹Писанъ› в Кошерѣ, м‹и›с‹ѧ›ца август‹а› аі (Кошир, 1502 *AS* I, 149); Писанъ в Киеве, в лѣто 7020, мѣсяца августа 25 дня, индикта 15 (Київ, 1512 *АрхЮЗР* 1/VI, 18); М(с)ца авгѹста, по гебрєискѹ ловъ либо авъ, просто сєрпєнь (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); рокѹ... тисєча пя(т)со(т) дєвє(т)дєсятого м(с)ца авгѹста шостогона(д)ца(т) дня (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); да(н) з ко(р)суня рокѹ ҂чє авгу(ст) ла дня (Корсунь, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 113); Въ Львовѣ при храмѣ столéчномъ стогѡ Вєликомчника Хва Ґєѡргїа, лѣта Г(с)днѧ ахмѕ. М(с)ца Авгѹста ві днѧ (Львів, 1646 *Ном.* 6 зв.); На по(д)горю єп(с)пскомъ... М(с)ца Августа и дня (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

АВИДЖЕ *част.* (*підсилювальна*) адже: Ѡбáчє Вшáкжє, авúджє (1627 *ЛБ* 147).

АВИЗОРИАЛНЫЙ *прикм.* Повідомний. **листъ авизориалный** див. **ЛИСТЪ.**

АВСОНЬСКИ *присл.* По-латинському, по-латині: Лúст' той в' єгúптє авсон'ски начєртáный, роу́скимъ языко(м) в сармáтєхъ даровáный (Дермань, 1605 *Нал. Л.* 44 зв.).

АВТЕНТИКЪ, АВФТЕНДИКЪ, АВЪТЕНЪТИКЪ *ч.* (*стп.* autentyk, *гр.* 'αυθεντιχός) оригінал: Подобнѣйшїє и го(д)нѣйшїє соу(т) сáмыє ав'ѳтє(н)дики, ѡриґінáлы, а нúжли з нихъ прéписы до оувѣрéн'ѧ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 45); А такъ Правовѣрный Христїанúнє... ѡ(т)прáвивши гóдныи довóды, ѡ... исхожéню Дха... нє гóлыми и нє вѣтрными слѡ́вы, áлє Автéнтиками (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 164); станувши очевисто возный енералъ... урядови нинешнему зъ его авътенътику и присяги на урядъ возновский добре знаемый... ку записаню до книгъ... кгродскихъ... сознал (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 448).

АВТЕНТИЦЕ, АВТЕНЪТИЦЕ, АВЪТЕНЪТЫЦЕ. Те саме, що **автентичне**: Якожъ и де[к]рета

вышърєчоныє автєнътицє указавши, про[си](л), абы тыє ѡбмовы позваноє на сторону ѡ(т)ло[жи]лъ (Житомирщина, 1600 *ККПС* 171); Анъдрє(и) Стєфановичъ Шомака... // то(т) тєпєрєшны(и) квитъ с кни(г)... кгро(д)ски(х) володимє(р)ски(х) мєнованому пану до(л)жникови своєму автє(н)тицє вынявши,... проси(л), абы єго... доброво(л)ноє зознаниє принято (Володимир, 1637 *ТУ* 305-306); На рокахъ судовы(х) зємъски(х)... пєрє(д) намы... писаръ... подалъ выпи(с) с кни(г) кгро(д)ски(х) Києвъски(х) авътєнътицє выдан(и) з ўписанъємъ в нємъ по(с)сєсыи в сєло лутаву (Київ, 1639 *ЦНБ* II 23254, 1).

АВТЕНТИЧНЕ *присл.* (*стп.* autentycznie) (*згідно з оригіналом*) правдиво, вірогідно, достовірно: ў пана Прокопа мєлє(ч)ка за(в)шє ѡ старо(м) до(л)гў помни(ти) на що и мунимє(н)та сў(т) ў брацтвѣ автє(н)ти(чнє) пописаны (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.).

Див. ще **АВТЕНТЫЦЕ.**

АВТЕНТИЧНЫЙ, АВТЕНТИЧЪНЫЙ, АВТЕНТЫЧНЫЙ, АВТЕНЪТИЧНЫЙ, АВТЕНЪТИЧЪНЫЙ, АВТЕНЪТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНТИЧНЫЙ, АВЪТЕНТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧЪНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧЪНЫЙ *прикм.* (*підтверджений, доказаний*) справжній, достовірний, дійсний, автентичний: а(н)дры(й) мє(д)ви(д)ски(й) ўстнє со(з)на(н)є своє в тыє слова ўчини(л)... и(ж)... подалє(м) и положилє(м) позовъ кгро(д)ски(й) вини(ц)ки(й) а(в)тє(н)ты(ч)ны(й)... в брамє мє(с)цко(й) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); шляхетный панъ Василий Ярмогенъ... очевисъто передъ нами, судомъ становъши, поднеслъ позовъ одъ поводъки,.. на рочъки теперешъние выданый и вънесеный, авътенътичный, такъ се въ собе маючий (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 363); тамъ жє с тымъ Позвомъ Положилємъ ѡ(т) тоє(ж) Панєє Сто(л)никовоє Новагоро(д)скоє Позовъ Кгро(д)ски(й) чє(р)ниговъски(й) Автєнътичъный (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177); Я... во(з)ны(и) єнєра(л)... поро(з)носило(м) и ро(з)дало(мъ) позвы... авътєнътычъныє (Київ, 1646 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 763, 14).

А́ВТОРЪ, АЎТОРЪ *ч.* (*лат.* auctor). **1.** (*творець, засновник, організатор*) автор: тво́рецъ, створитє(л), робо(т)ни(к), а(в)то(р) (1596 *ЛЗ* 80); гдѣ́ то напєре́дъ зышло́ бы сѧ подо́бно припо́мнѣти о... цнѡ́тахъ вл(д)ки лоу́цкого, кото́рый... а́второмъ, спра́вцєю, тє́слєю, и бўдовни́чимъ тоє́и надотлѣлои є́дности... назва́тисѧ мо́жєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 205 зв.); гдѣ се они повинни справовати и вывести се, яко не суть и не были ауторами всѣхъ бунтовъ (Краків, 1604 *АрхЮЗР* 8/V, 301); са́ми ст҃ыи ѡ(т)цы... тоє́є ра́ды моє́є достатє(ч)ными были Аоу́торами, а́лбо приво́(д)ц҃ами (Єв'є а.Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 2 зв.); Са́мъ Г(с)дь бўдўчи доро́гою, и Бг҃омъ, длѧ тєбє а нє длѧ сєбє пришє́дши, жє́бы всєго до́брогѡ тобѣ бы́лъ а́второ(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 249); вшєлѧкі́ѣ тє(ж) спра́вы лю(д)скіє, своѣ(х) пе́вныхъ и розмѣро́ныхъ часѡвъ справова́ны бўдўчи, зⁱ пожи́тко(м) изⁱ ўтѣхою своѣ(х) автороѡ(в) доконыва́ны бываю(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 311); по(д)даныє з сєла Станишо(в)ки... протє(с)товали напроти(в)ко... пану Сєвєринови Пото(ц)кому яко авторови и росказуючомъ... ѡ то ижъ... па(н) Пото(ц)ки(и)... // ...протєстуючихъ... каза(л) мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 198-199).

2. (*той, хто написав якусь працю, твір, книгу*) автор: має(т) вѣдати хрє(с)тѧ(н)ски(и) чита(л)ни(к) и(ж) тыи выклады ст҃ы(х) авторовъ су(т) вѣрнє выбраны (XVI ст. *КАЗ* 593); та́къжє и на Дѣ́ѧнїа ап(с)льскіє того́жъ а́втора бє́сѣды (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. ненум.); Книги къгрецкие и латинские... розныхъ авторовъ... отцу архимандрите Печерскому оферую (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); Ласка́вый Чите́лникў, подобаєтⁱ ва(м)... то вѣда́ти, длѧ чо́гѡ авторъ ва́жилъсѧ подыймова́ти, та́къ вєли́кўю и тѧ(ж)кўю пра́цў ѡколо тои прєза́цной кни́ги (Чернігів, 1648 *Перло* 7 ненум.).

АВФТЕНДИКЪ *див.* **АВТЕНДИКЪ.**

АВШУСЬ *ч.* (*стп.* auszus, ausus, *свн.* ausschuss) найгірший гатунок, брак: Данило ми(л)ковичъ... мє(л)... поло(т)на колє(н)ского а(в)шусу шту(к) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 57).

АГАЙ *виг.* (*при вираженні здивування чи занепокоєння*) о, ах: De Interiectionibus... Агай, галѧ, hui (1645 *Уж.* 74).

АГАРЯНЫ *мн.* Магометани, мусульмани: сия бо-

жественная церковъ была изницона и ободрана, все побрано… и попалено все отъ поганого царя Перекопского Мендикгирия и отъ нечестивыхъ его агарянъ (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

АГАТОВЪ *прикм.* (*який стосується агату*) агатовий. **камень агатовъ** *див.* **КАМЕНЬ.**

Пор. **АХАТИСЪ.**

АГГЕЛОВЪ *див.* **АНГЕЛОВЪ.**

АГГЕЛОКЪ *див.* **АНГЕЛОКЪ.**

АГГЕЛСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛСКЇЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЪ *див.* **АНГЕЛЪ.**

АГГЕЛЬ *див.* **АНГЕЛЪ.**

АГГЕЛЬСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬСКЇЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬСКЫЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГЇЯЗМА *див.* **АГЇАЗМА.**

АГНЕЦЪ, АГНЕЦЬ *ч.* (*цсл.* агньць) **1.** *Ягня, заст.* агнець: якимъ... реклъ пастыре(м) свои(м) приженѣте ми вї агнець чисты(х) єрѣє(м) (1489 *Чет.* 15 зв.); на ше́сто(м) собóри и агнце(м) Хва ѡбраза сыи (!) ѡ(т)цы малїоваты запрѣтили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (*Лв*) 30); *У порівн.*: пр(о)ркь Ісаіа мови(т) тыми словы... Яко ѡвча на заколенїє ведєса, яко агне(ц) прамо стрегоущемоу его бе(з)гласе(н), тако не ѡ(т)връзає(т) оусть свои(х); во сомиренїи (!) соу(д) его воза(т) са (!) (XVI ст. *УЄ Трос.* 73).

2. Виріб з тіста у вигляді баранчика, що використовується в православнім обряді; паска: Того дѣля на день воскресения христова православные християне приносят во церков освящати брашна або колач або пасху або агнец (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 134); и такъ вшедши въ церковъ, антимисъ зъ олтара и агнецъ взялъ (Володимир, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 339); **агнецъ великодный, великоденный агнецъ, агнецъ дорочний, дорочный агнецъ** — великодній баранець, паска: его стои мл(с)ти зготована горница и агне(ц) велико́дный оупече́но (XVI ст. *УЄ* N 29519, 239); Єв(г)листа выписоуєтъ... якъ ты(ж) хс, изъидши великоденного баранка, або агньца, роздаєтъ оученикомъ своимъ тѣло своє и кро́вь свою (1556-1561 *ПЄ* 317); Ку тому въ дорочномъ агнъцу, которого посветивши у великий четвертокъ въ церкви Греческой звыкли ховати, - аза тежъ тамъ въ томъ сакраменте не целого Хрыста приймуютъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); Ку тому, церковъ Восточная ховаютъ агнецъ дорочный для хворыхъ и посвещаютъ у Великій четвертокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 201).

3. Частина проскури, яка виймається для жертвоприношення під час літургії: Яко мертвого тру́па, опла́тъка глытають, а Христа живого в хлѣбѣ отмѣтають... Там правди́вый агнець с косте́ла изгнано, абы жидовскую пасху празновано (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Антідωронъ, выкладаєтъса да́ръ, то естъ Про́сфоры онои з которои Агнецъ вынятый єстъ, роздробле́ніє, и люде(м) прихо́дачи(м) // роздава́ніє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 266-267).

4. *Перен.* (*про безгрішну людину; про Ісуса Христа*) лагідна, покірна жертовна істота: яко овча на заколенїє ведєса... теды того напо(л)нилоса нн҃ѣшнего стого днє чере(з) того ти́хого и неви(н)ного агньца пре(з) мѫкѫ га на́шего Іс ха (поч. XVII ст. *УЄ* N 236, 14-14 зв.); Ты естесь Агнецъ, а́гнецъ незлоби́вый, чи́стый, безгрѣшный... справедли́вы(й) (Львів, 1631 *Волк.* 4); безъ бл(с)вена Агнца, албо Па́стыра... зъ само́гω жада́на зыскѫ и ла́комства важилися нѣкоторыи до тоєи книги пристѫпити и ωнѫю вицова́ти (Київ, 1639 *МІКСВ* 216); **агнецъ божий, божий агнецъ** — у християнській літургії і релігії назва Христа: вси грѣшници пришли видѣти є(г), и поклонитиса агньцю бжию (1489 *Чет.* 111); ωто агне(ц) бжїй которїй на себе въ(з)ме(т) грѣхы (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 129 зв.); тѫжъ при Бж҃омъ Агнъци, сто четырдеса́тъ и чтыри ти́сачи сто́али (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 9135).

5. *Перен.* Паства: Ре́кль іс... пе́трови... па́си агньцѣ мои (1556-1561 *ПЄ* 440 зв.); Петре, паси агнца моя, паси овца моя, паси агнца моя (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

АГРОСТЪ *ч.* (*лат.* agrostis) (*назва рослини*) метлюг, *діал.* мітлиця: agrostis, агро(с)тъ зеліє (1642 *ЛС* 76).

АГЪ *виг.* (*при вираженні співчуття*) ах, ох: Знаменова́нїа Междоме́тїа сѫтъ различна... Жалѣющагω: якω агъ ахъ... Плачѫщагω: якω ωхъ ω ω ω (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 194); ωле: агъ, ахъ (1627 *ЛБ* 151).

Див. ще **АХТЕ, АХЪ.**

АҐІАЗМА, АҐІАЗМА, АГІЯЗМА *ж.* (*гр.* ἁγίασμα) свячена вода: А которые бываютъ барзо хворые и зъ свѣта сходятъ, а прагнутъ Таинъ Христовыхъ, жебы не агіязмою, але самымъ тѣломъ и кровію Христовою причащены были, пильная есть того потреба (1631 *АЗР* IV, 526); ώвый єстъ непотрéбный придáтокъ в' Требникꙋ Стрáтинскомъ... ω причащéніи Агіáзмою, áбо стóю Водóю Бгоавлéнскою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); причащéніє Агіазмою йстаа єстъ непотрéбница, и старый забобóнъ (Там же, 5 зв.).

АҐНУСОКЪ *ч.* Ягнятко з воску, освячене Папою Римським, яке має охороняти від лиха: срамлáют сѧ на себѣ кр(с)та Хва носи́ты и в' мѣсто того агнꙋ́с'ки якієсь з вóскомъ пóсѧтъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (*Лв.*) 30).

АҐРАВАЦИЯ, АКГРАВАЦИЯ *ж.* (*стп.* agrawacyja, *лат.* aggravatio) кривда, утиск: позваныє... //... ку велико(и) акгравацин и шкоде протестантъта теперентънего,... тоє всє чинячи записати и приняти не хотели (Володимир, 1643 *ТУ* 3135-324).

АҐРАВОВАТИ, АКГРАВОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* agrawować, *лат.* aggravare) **1.** (що) Погіршувати, обтяжувати: а самии панове унити... справы нашн вытачаючы, акгравовали (!) и въ нивечъ обертали (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817).

2. Утискувати, неволити, кривдити: сами при потенъции своей чоловека до сорока в личбе... подданыхъ мученем, коний, быдла и што се толко подобало, такъ и // подданых былицких, яко и в дворе поводов, акгравовали и незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/VI, 469-470).

АДАМАНТИННЫЙ *прикм.* (*лат.* adamantinus) сталевий, залізний, *перен.* незламний: adamtinus, адама(н)ти(н)ный (1642 *ЛС* 68).

Див. ще **АДАМАНТОВЫЙ.**

АДАМАНТОВЫЙ *прикм., перен.* (*твердий як сталь*) незламний, непохитний: Лéчъ тымъ и ипымъ не даючи мѣсца вы́крꙋтомъ, статéчности Адамáнтовой бꙋ́дте в' вѣрѣ (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32);

(*який не викликає заперечень*) переконливий: И вѣртє ижъ оустáли, вéдлꙋгъ Пр(о)рка, непрїáтелскїи орꙋ́жїѧ: бó мóцно Адамáнтовыми пригвóжденъ єстъ врáгъ прáвды довώдами (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32).

Див. ще **АДАМАНТИННЫЙ.**

АДАМАНТЪ, АДАМАНЪТЪ, АДАМАТЪ (*гр.* ἀδάμας, -ντος) **1.** (*дорогоцінний камінь*) алмаз, діамант, *заст.* адамант: adamas, адамантъ (1642 *ЛС* 68); тамъ каме(н) адаматъ, а ес(т) такъ тве(р)ди(и) же его нѣчи(м) не роздѣлитъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); Адамáнтъ є́сть таковóй твердости, ижъ ани ω(т) желѣза ани ω(т) кáменѧ не мóжє бы́ть покрꙋшóнъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 428 зв.); *Образно:* Апостола... Павла... зоветъ столпомъ Церкве и, надъ желѣзо и камень моцнѣйший, духовнымъ адамантомъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.*395); *У порівн.:* жéзлъ желѣзный, вѣра твердаѧ, пáче желѣза и адамáнътꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

2. *Перен.* (*тверда опора*) кремінь: Тобє южъ Мꙋры мои полєцáю, ω(т) Ярослáва котóрыи маю, Лю́бо то слáвы: ты ихъ бꙋдь Атлáнто(м). Бꙋдь Адамáнтом' (Київ, 1633 *Євфон.* 308).

АДАМАШЕКЪ *ч.* (*стп.* adamaszek, *слат.* adamascus) те саме, що **адамашка**: Выдала есми жонѣ Михеля адамашекъ сховати, изъ скрыни своее вынемши (Краків, 1518 *РЕА* I,95).

Див. ще **АДАМАШОКЪ.**

АДАМАШКА, ЄДАМАШКА. ЄДОМАШКА, ОДАМАШКА, ОДОМАШКА *ж.* (*стп.* adamaszek, *слат.* adamascus) (*гатунок шовкової тканини*) адамашка, адамашок: жаловалъ Намъ восковничій и соленичій Берестейскій... о томъ, ижъ... Мошеєвая докторовая, Марьяма,... жону мою помовила адамашкою, рекучи, бы жона моя, безъ ее вѣдома, изъ ее скрыни адамашокъ мой выняла (Краків, 1518 *РЕА* I, 93); К томꙋ теж ꙋзѧл есми ꙋ Их Милости рꙋхомых рѣчей... шата поношенаѧ черленои ж адамашки (Несухоїж, 1550 *AS* VI, 5); Тры одомашки чорныхъ со креесты шытыми на золоте (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); в то(и) же скрини... адамашки жо(л)тоє локо(т) деся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 79); стихарь 1 одамашки чирвоное, стихарь 1 одамашки жолтое (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 366); хочеш ли аксамитꙋ єдомашки... блаватꙋ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.); взели... ꙋ себестияна... // ...ку(р)ту єдамашки гво(з)диковое (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.).

Див. ще **АДАМАШЕКЪ, АДАМАШОКЪ.**

АДАМАШКОВЫЙ, АДАМАШЪКОВЫЙ, ЄДАМАШКОВЫЙ, ОДАМАШКОВЫЙ, ЯДАМАШКОВЫЙ *прикм.* (*який стосується адамашки, виготовлений з адамашки*) адамашковий: кнѧз Андрей тоє имєньє … кꙋпилъ за пѧтьсотъ копъ грошей широкихъ, Чєскоє монєты и за шꙋбꙋ ѡдамашковꙋю (Краків, 1539 *AS* IV, 184); ꙋзѧл єсмы ꙋ Их Милости… рꙋхомых рѣчей… шата ѡдамашковаѧ чєрлєнаѧ з олтабасом, дєвѧт брам злотоглавꙋ (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); бєлоголо(в)скиє шаты то є(ст) чамара адамашковая брꙋна(т)ная… шꙋбка кита(и)чаная (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.); надали єсмо… до церкви… с҃того сп҃са в чєтвєртни… єдамашковыи пєтрахиль (Четвертин, 1610 *ВИАС* I, 10); рызы червоные ядамашковые (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502); взято… доломанъ Адамашковы(и) лазꙋровы(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105); ѡбрꙋсъ вєлики(и) взорꙋ адама(ш)кового ты(м) ся прыкрываєтъ прєстолъ для порохꙋ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 76).

АДАМАШОКЪ, ОДАМАШОКЪ, ЯДАМАШОКЪ *ч.* Те саме, що **адамашка** : въ той скрыни иншихъ никоторыхъ твоихъ речей не было, только мой адамашокъ (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); дрꙋгы(и) ризы чи(р)воного адамашъку (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); лє(т)ни(к) ѡдамашку чи(р)воного з оксамитомъ из брамами (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); сєго трꙋпа розными шатами пъстрыми оукрашаю(т)… шматѧ того злотогловоу, или ядамашʼкꙋ… и инъши(х) сꙋкє(н) скꙋпостїю ты(м) подобны(х) привѧзалы сꙋ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 231 зв.); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграбилъ… шапочъка чо(р)ная… Адамашко(м) зєлєны(м) облямованая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26); за которые то пѣнезѣ купилем на ризы адамашку чирвоного до церкви (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 260).

Див. ще **АДАМАШЕКЪ.**

АДВЕРСАРЪ, АДЪВЕ́РЪСАРЪ *ч.* (*стп.* adwersarz, *лат.* adversarius) ворог, противник, неприятель: въ тотъ часъ, коли ся крывда и вере и церъквамъ и духовенству вашому таковая деяла, мовчали есте, панове адъверъсары (Вільна, 1599 *Ант.* 679); Яко кгды бысь и ты хотѣлъ до сакраменту насвятшого приступити, въ той часъ пришолъ бы до тебе адверсаръ твой якій, о которомъ ты пребачилъ и, припадши до ногъ твоихъ, просилъ бы о отпущеніе, а ты бысь ему отповидѣлъ (1603 *Пит.* 74); Єсли бы… дєкрє(т) яки(и) Противны(и) На(м) з Нєласки К(р) Єго М(л) Статися мѣлъ, На Про(д) Просити, абы(с)мы ѡ(т) шко(д) Прєзысковъ и Накладовъ Адвє(р)саромъ Нє платячи, волни были (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); Б҃гъ зо всимъ своимʼ во́йскомъ… на згоче́нʼє би́твы зʼ адвєрса́ромʼ твоймъ, длѧ выбавє́нѧ тєбє ѡ(д) смє(р)ти, рꙋшилʼсѧ са́мъ собо́ю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 159).

АДГЕРЕНТЪ, АДГЕРЕНЪТЪ, АДЪГЕРЕНТЪ *ч.* (*стп.* adherent, *лат.* adhaereo "бути близьким") прибічник, прихильник; прислужник: И єжєли ты́и Дє́вѧтʼ // Ча́стѡкʼ выймꙋючи выража́ємѡ Дє́вѧть Хо́рѡвʼ Аггльскихʼ, взыва́ючи с҃ты(х) Б҃жїихъ, кото́рыи… ѡ(т) Г҃да Б҃а на исполнє́нїє мѣстъ, сʼ кото́рыхъ Люцифєръ зʼ свои́ми Адгєрє́нтами стрꙋчо́ный сʼпалъ, мѣстцє назначо́ноє маютъ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217-218); помененый протестанъсъ… оферуючьсе о то в судах належныхъ яко перъвей зачалъ, такъ и до конъца з вышъ пречечоными принъципалами и их адъгерентами правъне чынити, илекротъ того будетъ потреба (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 818); па(н) Бєлєцъки(и) зособна з Звягля… з а(д)гєрє(н)тами и помо(ч)никами своими…// хлопов… з мѣста повыганялъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195).

АДДИЦИЯ *ж.* (*стп.* addycja, *лат.* additio) додаток: урожоного Яна Заваду за оборонъцу тое справы придалисмы, о чом тот мандатъ, арештъ и аддиция ширей в собе маютъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 178).

АДЖАМСКИЙ, АДЗЯМЕСКИЙ *прикм.* Перський. **коберецъ аджамский (адзямеский)** *див.* **КОБЕРЕЦЪ.**

Див. ще **АЧАМСКИЙ.**

АДЖЕ *част.* (*підсилювальна*) адже: гдє сѧ… скрыєшь прє(д) дх҃о(м) б҃жи(м)… гдє оутєчєшь ѡ(т) лица єго… всюды бо лицє єго єсть, ибо столица єго, а(д)жє го(л)дꙋє(т) ємоу (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 48 зв.).

АДЗЯМЕСКИЙ *див.* **АДЖАМСКИЙ.**

АДИЛОНЬ *ж.* (*гр.* ἀδολος) назва церковної книги: Книги грє(ц)киє ро(з)ны(є)... Трїωдиωнъ параклѣтики євхолокгиωнъ... Адило(н) писаная в полѣтурѣ // лыту(р)гии ґрє(ц)коє початокъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 33-33 зв.).

АДМИНИСТРАТОРЪ, АДМѢНѢСТРАТОРЪ, АДЪМИНИСТРАТОРЪ *ч.* (*стп.* administrator, *лат.* administrator) **1.** Правитель, намісник: Богуш Корецкий,... ознаймую сим моимъ листомъ, иж... змовилъ и пошлюбил есми взяти у закон светый малъженский за сына моего князя Яхима дочку... администратора и гетмана землѣ Лифлянтское (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 290);

керівник, управитель: Черънишевъский... был... слуга рукодайный нашъ и адъминистраторъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); П҃. Алєксандє(р) прокоповѣчъ провѣзо(р) и адмѣнѣстрато(р) дрѹка(р)нѣ (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 59 зв.).

2. Заступник, намісник: не архимандрит самъ в особе своей, але мы капитула естесмо тых добр дедичами, а архимандрит толко на час справца и администраторомъ их бывает (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 204); такъ же и добрами вшелякими, помененый отец Исакий, адъминистраторъ от насъ назначоный, рядити и заведовати будет... до поданъя и назначенъя архимандриты инъшого (Новогородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570).

АДМИНИСТРАЦИЯ, АДМИНИСТРАЦЫЯ *ж.* (*стп.* administracja, *лат.* administratio) **1.** Розпорядження, завідування: позъваный... тых местечок и салетръниковъ... пречоному Черънишевскому, которому в администрацию тые добра подали есмо были, уступити не хочетъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 121); великую часть добръ и кгрунтовъ нашихъ власныхъ... до староства Переаславъского и администрации добръ нашихъ салетрныхъ здавна... належачих..., кгвалтовне... посягнулъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

2. Виконання: маючи пречоного Валенътого Лонъского в секвестре своим якобы о скрадене церкви недавно з упору поставленое схизматицкои, не допустили и допуститъ администрацыи сакраментовъ не хотели (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494).

Див. ще **АДМИНИСТРОВАНЄ.**

АДМИНИСТРОВАНЄ *с.* Те саме, що **администрация** у 2 знач.: О которым таковым недопущеню администрованя сакраменътовъ... взявши ведомость, его милость ксендзъ аръхидиаконъ... двох з каплановъ... Луцких... на местце судовъ... посилал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); пречоные особы, препомневши права посполитого... а покой посполитый... взрушаючи, зверхности маестату его королевское милости спротивляючысе... администрованя сакраменътовъ святых духовъным҃ и заживаня оныхъ свецъкимъ, з канцелярии... листы заручные // вынесъшы, приневоляючы забороняютъ, жебы люде... до церквей ихъ униацъкихъ ходили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 814-815).

Пор. **АДМИНИСТРОВАТИ.**

АДМИНИСТРОВАТИ, АДМѢНѢСТРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* administrować, *лат.* administrare) (що) виконувати: будучи я с повинъности моее плебанъскои реквированый од неякого Валенътого Лонъского перед смертю его близкою, абым оному сакраменъта светое, до збавеня души людзъкое пилно потребъне, администровал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); Ажє є(ст) пра́вє, я́кобы Проводнико(м) я́ки(м) и законоѹчи́тєлє(м) Сщ҃єнникω(м), та(к) и́ншїи Сакрамє(н)та и та́ємницѣ збавє́нѧ лю(д)скогω, яко набáрзѣй Сакраме́нтъ покѹты стоѣ, адмѣнѣстрѹючи(м) (Львів, 1646 *Ном.* 5 зв.).

АДМѢНѢСТРАТОРЪ *див.* **АДМИНИСТРАТОРЪ.**

АДМѢНѢСТРОВАТИ *див.* **АДМИНИСТРОВАТИ.**

АДОВЪ, АДОВЫЙ *прикм.* (*який стосується пекла*) пекельний: х(с)ъ б҃ъ... пришолъ моцно въ адова мѣста в тѹю тємность (1489 *Чет.* 48); пла(ч)мосѧ всѣ по нє(м), я(к) погибєлию вѣ(ч)ною умр(є) і въ адовѣ(х) пропастє(х) погрєбъстисѧ изволи (1599 *Виш. Кн.* 217); Выдъ дна адового, и выдъ смерте вѣчнои... насъ ослободилъ, и пушовъ выдъ насъ на небо (XVI ст. *НЄ* 74); Рачилесь, до адовыхъ кгмаховъ съступити: И тамъ въ темности, собою розсвѣтити (Львів, 1630 *Траг. п.* 164); Бѣсωвє зломѹ нача́лници тмо́ю свѧзаны И въ адовѹ про́пасть прєлєстници

загнаны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); *Образно*: В то(и) тогды проха(ж)цѣ мыслєно(и) а тоє кни(ж)ки, знашо(л) єсми лмѹ глѹбокѹю, которал ӑдовы(х) послѣ(д)ни(х) ко(н)цо(в) досѧгаєтъ, таа лма, которѹю дхозрителі пропа(сти)ю вѣчною называютъ (1599 *Виш. Кн.* 214); **брамы адовы** *див.* **БРАМА[1]**; **броны адовы** *див.* **БРОНА[2]**; **ворота адовы** *див.* **ВОРОТА**; **врата адовы** *див.* **ВРАТА**.

Див. ще **АДСКИЙ**.

АДСКИЙ, АДЪСКИЙ, АДЬСКИЙ *прикм.* Те саме, що **адовъ**: Хс... оустрашилъ адьския силы (1489 *Чет.* 333); По изверъжєнїю, диаволы на трохъ мѣстехъ зостали: єдины, вышше на воздоусѣ надъ водами, дрѹгии на земли; третїи, въ ӑдъской пропасти подъ землєю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв.); ovcinus, адски(и) (1642 *ЛС* 294); богача грѣшногѡ, дїаволи несли дѹшѹ до а(д)скихъ по(д)земныхъ темнихъ мѣстъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128).

АДЪ, АДЬ *ч.* (*гр.* ᾅδης) (*за релігійними уявленнями - місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників*) пекло: ѡнъ бо пре(д)течевалъ, въ ѡный страшный грозный адъ (1489 *Чет.* 38 зв.); оумри то(л)ко оузри(ш)... а(д) с пропастью глѹбокою оузришъ рѣкѹ ѡгнє(н)нѹю (п. 1596 *Виш. Кн.* 257); Коли умеръ богатый, погребли его у аду, та мучивъ(ся) тамъ, изъ мукы просивъ милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ ему у половени (XVI ст. *НЄ* 148); Бѣды называєтъ, которыи смрътъ родатъ. Штожъ, до аду ли войдєтъ вшєлакїй бѣдѹ подеймѹючїй (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); тѹтъ приходитъ до смерти и дїспѹтѹєтъ зъ нєю г(с)дь, и росказѹєтъ, абы выпѹстила зъ адѹ и смє(р)ти дши, и ємѹ ихъ ѡ(д)дала (Вільна, 1627 *Дух. б.* 97); Радѹйся Нбо... //...бо твой Црь адъ темны(и) побѣж(д)ає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26-26 зв.); Абовѣмъ волєю ѡ(т)цевскою... звѣтлжи(л) смерть вѣчнѹю... и ада разори(в), южниковъ вѣчныхъ свободивъ з неволѣ бѣсовскѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.); *Образно*: Змій великїй ѡ(т)стѹпникъ: Адъ ро(з)зѣвлаючїй пащєкѹ свою: Князь области темностей (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); **адъ преисподний** - пекло: таковых [еретиков] прокляли и отслали... святии богоносниии отци во адь преисподнии (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 134); адъ преисподнїи: найнижшєє на самомъ сподѣ мѣстцє пропастноє, ӑбо пекло, долъ (1627 *ЛБ* 172); **во адѣ ся знайти** — опинитися в пеклі: а коли ѡ(т) того весєлѧ и триоу(м)фѹ радости ми(р)ское порьва(н), тогды зара(з) во адѣ сѧ знашо(л), тогды зара(з) во ѡгнь вве(р)же(н) бы(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 243).

2. За релігійними уявленнями — підземне царство: аггли которїи згрѣшили, то є(ст) дїаволи, єщє сѹдѹ и за ѹчинки свои карана нє взали, и нє мѹча(т)сѧ въ огни пеке(л)но(м), але сѹ(т) запе(р)ти въ адѣ, которы(и) нє єстъ пекло(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 11); Абовѣмъ пекло ся розумѣетъ, што палитъ и печетъ, а адъ... розумѣется мѣстце невидимое или мѣстце темностій и низких пропастей, до которыхъ Христосъ обоженною душею, души отъ ада высвобожаючи, зступилъ (1603 *Пит.* 66); землѧ, и море, пекло, и адъ, дадѹтъ своихъ мертвыхъ на сѹдъ Бжїй (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. Могила: А братьѧ причинцы смерти єгѡ кгды во ономъ зломъ сѹмнє(н)ю тѣшили оца своєгѡ: нє хотѣлъ припѹсти(т) потѣшєньѧ а реклъ: зъстѹплю до сына моєгѡ плачѹчи до адѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 62).

адъ аспидный — злоба: Нє явна ли речь яки(м) дхомъ... тоє чинитъ, кгды(ж) на початкѹ якобы оуказѹєтъ выводы и притѧгаєтъ до згоды, а на остаткѹ адѹ аспи(д)ного по(д) ѹстнами задержати нє могъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); **во адѣ чрева носити** (що) — мати пристрасть (до чого): Я(к) сѧ ѹсправедливи(ш) бѹ с того ко(р)чма(р)ства, которое // всѣгды во адѣ чрева своєго носиши (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв. - 255).

АЄРНЫЙ, АИРНЫЙ *прикм.* Повітряний: ты(м) вазєнѧ(м) ваши(х) Пано(в), бѣсо(в) воздѹшны(х) поднєбєсны(х), болшей мѹчи(т)... и ва(с), и(м) слѹжащи(х), та(к) ѧвно и голо(с)но ѡбличає(т), и(ж) а(ж) то(т) крыкъ аєрные воздѹхи прелєтѣвши, всѣ нєбесные крѹги прошикнѹ(в)ши у прстла (!) стыѧ Трцы сѧ опираєт(т) (1598 *Виш. Кн.* 310 зв.); ѡблакъ аирный (Чернігів, 1646 *Перло* 142);

порожній, повітряний: праведно вам правовѣрным глаголю, иж есми от страха и ужаса в забвение... пришол, дивуючися тому трудови того писаря и

разума его мудрости разсужаючи бѣглость и хитрость, а все аерная, а не небесная же знаидох бо в том писанию (1608-1609 *Виш. Зач.* 209).

АЄРОВЫМЫСЛНЫЙ *прикм.* Надуманий, неправдивий: Бо тежь нас Скарга в своих аеровымыслных книжках укорил, иж мы, Русь, словенскаго языка не разумѣем (1608-1609 *Виш. Зач.* 201).

АЄРЪ[1] *ч.* (*гр.* ἀήρ, ἀέρος) повітря: все свещеныя книги вознесоутсѧ на аєре [н]а ѡболоцє(х) (1489 *Чет.* 375 зв.); яко надъ тобою вмѣсто свѣтлости, аєръ наполнивсѧ дымовъ скварокъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 55 зв.); Якъ по збытнемъ дожчи чистый аєръ и свѣтлый стаєтсѧ: Такъ по слєзно(м) дожчи ясность ѹмнаѧ настѹпѹє(т) и тихость (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 20); въздѹхъ: Повѣтрьє, зр(и) аєръ (1627 *ЛБ* 19); **на всякъ аеръ** — куди вітер віє: А часть еретицкая - Петра Монта, который чловѣкъ хитрый былъ, временемъ служачій, на всякъ аеръ рушаючійся, таемного еретика… епископомъ… наставили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1177).

АЄРЪ[2] *ч.* (*тур.* agir) аїр, лепеха, *діал.* аєр: Свири(д) Сємєнови(ч) шостакъ… мє(л)… аєрѹ камєнє(и) в… пє(т)рѹшкового насє(н)я (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 33).

АЖБЫ[1], АЖЪБЫ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб, аби: и король Єго Милость писалъ ѡ томъ до мєнє, ажбыхъ я ємѹ тоє имєнє ѡграничил по томѹ, яко тоє имєньє на замокъ Володимєрский было дєржано (Володимир, 1513 *AS* III, 104); мы тежъ въ томъ мѣщаномъ очивисте росказали, ажъбы… вси посполу стерегли, естлибы коли Богъ помогъ твоей милости Татаръ поразити, нехай бы они ихъ чергами стерегли (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); а протож приказѹємъ вамъ, ажбы єстє ємѹ в тыхъ имѣньѧх дѣл дали (Львів, 1524 *AS* III, 267); приказѹємъ тобє, ажбы єси того борѹ єго бєзправнє рѹбати и пѹстошити нє казала (Краків, 1543 *AS* IV, 328); прото… приказуємъ тобє ажъ бы єси за си(м) листо(м) ма(н)дато(м) нши(м) перед нами г(с)дрємъ на со(и)мє ва(л)но(м)… ста(л) (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.); (*з відтінком припущення, сумніву*) ніби, буцім: Пришли до мєнє панове мєщанє лво(в)скиє… жалуючи на мєнє пєрє(д) посла(н)цємъ митрополита… а(ж)бы(х) я и(х) клѧ(л) свово(л)нє бє(з) ви(н)ности… и колачо(в) свтити нє каза(л) (Львів, 1552 *ЛСБ* 17).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: кнѧзь Александръ перед нами… ѡ то тѣбє листы нашими позовными на рокъ зємский пєрєд насъ позывалъ, ажбы єси перед нами самъ сталъ… и подданых своих кѹ правѹ поставилъ (Краків, 1538 *AS* IV, 134); вє(д)ши всадилъ єго [должника] в тємницю, а(ж)бы ѡ(т)даль што винєнъ (1556-1561 *ПЄ* 81 зв.); Ґды рєчи оумилованѡѣ запалъ въ ср(д)цѹ // взбѹжоный, ширитсѧ своѣмъ поломєнємъ, анѣ оуспокоитисѧ допѹщаєтъ, ажъбы то, што милѹєтъ, ѡдєржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

3. (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: Прєто єму зара(з) прєчъ з по(с)ро(д)ку брати(и) ѹстѹпити казали, и всѣмъ братия(мъ) з онымъ, яко зѡ противнико(м) жа(д)нои ко(н)вє(р)сации нє мѣли, ажъ бы ся покаялъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1124, 34).

Див. ще **АЖЕБЫ[1].**

АЖБЫ[2], АЖЪБЫ *част.* (*модальна*) щоб, аби: правило светы(х) ѡтє(ц) кажє(т) што нєподобає(т) мѹжє(м) вокупє съ жєнами исъ дѣвками ѹ во(д)но(м) мѣстци стоя(ти) алє мужиє а(ж)бы стояли ѹну(т)ри цє(р)кви а жєны и дѣвки ѹ при(т)вори пєрє(д) цє(р)ковью (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости и жаль за твоего брата..., и Богу не буде такъ жаль за тебе, якъ мовитъ Іаковъ апостолъ (XVI ст. *НЄ* 29).

Див. ще **АЖЕБЫ[2].**

АЖЕ[1] *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну частину причини до головної*) тому, тому що, оскільки: ѡнъ за… посыла(н)ємъ моимъ тамъ до смєдина приєхати… нє хотє(л) ажє(м) мусѧлъ єха(ти) с тымъ листо(м)… до само(г) кнзя… до чо(р)торы(и)ска (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); ажє была вєчєрная година… А єзѹ(с) вшє(д)ши до костєла почалъ выметати продаючиє в костєлє и спроворочалъ столы ти(х) што пнзма га(н)длюю(т) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 48); ажє трифолои южъ про(ч) су(т) проданиє, котры(х) и тєра(з) многиє потребую(т) абы были знову выдрѹкованы (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043,

45 зв); Ажє бы́ли ба́рзѡ оубо́гїѣ нє ма́ючи за што новѡ́ѣ сѣти кȣпи́ти, старȣ́ю поправова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); ажємъ єстъ в лєтєхъ подєшълымъ и нє могȣчи ѡномȣ выдолати… тотъ млынъ… иванови Сахънови… на вєчъныє… часы… продаю (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: Аже хвалишися щастием ради фундования наук в родѣ и костѣле латынском папежскаго послушенства, преславно славнѣйший ксенз Скарго, — признаваем и мы (1608-1609 *Виш.Зач.*224); Ажє злѡпомни́вого чл҃вка и моли́тва нє єстъ Бг҃ȣ пріємна… само́го Гд҃а… послȣхай (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 62).

3. (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурєно ажє вши(ст)ко зопсовано (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 165).

4. (*приєднує підрядну частину способу дії до головної*) що: ілїю зъстоупи́вши з во(з)дȣхȣ // во́зъ ѡгнє́ныи на́гло въсхити(л) єго, та(к) ажє товаришь єго єлисє́и ѡбыр'валъ около нєго пла(щ) хвата́ючисѧ єго (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 155 зв. (на полях).

Див. ще **АЖЪ**[1].

АЖЕ[2] *част.* **1.** (*підсилювальна*) аж: А за тымъ… взѧл'сѧ на мл҃твы ажє до днѧ взываючи бг҃а ѡц҃а абы ємоу да(л) такȣю мо(ц) и силȣ ижє бы мȣглъ выполънити єго… // волю (поч. XVII ст. *УЄ* N256, 9-9 зв.); Ты(х) побо́жны(х) про(д)ко(в) свы(х), пото́мо(к) побо́жный Наслѣдо́вца зосталєсь: и дѣди(ч) ѡстро́жны Цнѡ́тъ и(х) знамєни́ты(х): ѡ котры(х) брми(т) сла́ва И брмѣти пото(л) бȣдє(т), поко(л) ажє На́ва… //… бѣ(г) свой бȣдє(т) справовати По морȣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14-15).

2. (*обмежувально-видільна*) тільки, лише: нн҃ѣ ажє ѡ(т) пн҃а Андрєя стрєлє(ц)кого …//… ѡдобралємъ ю(ж) по(д) часъ ȣпа(д)нєнїа в корȣнє монєтъ всєго… злоты(х) 50 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 3 зв.-4).

Див. ще **АЖЪ**[2].

АЖЕБЫ[1] *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб, аби: приказуемъ вамъ… а-жебы есте отъ тыхъ мѣщанъ нашихъ Кіевскихъ мыта… не брали и вездѣ ихъ добровольне а безмытне пропускали (Вільна, 1545 *АЮЗР* I, 299); мы и прє(д)ци нашѣ ѡ(т) вѣка єсмо нє слыхали, ани в' писмѣ нє читали, Ажєбы которыи чл҃къ има(л) Бг҃оу ш'то в'чинити, яко мы тобѣ в'чинили (XVI ст. *УЄ Трос.* 73); Просил мене… Маир Мошѣевич… ажебых я уставу ему далъ по тому, яко я державалъ оранду от старосты кремянецкого мыто замковое (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: Аже бы еси знаками совершенными увѣрился, яко те, а не другие истинною в церкви правдивой христовой знаходятся, кратко ти покажу (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 174); а́жє бытє лє́пѣй зрозȣмѣли маєста(т) и вєли́кость єгѡ потвє(р)жȣ и ѡбѧсню подобєнство(м) якы(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 236); Ѡ которыхъ то справ свои(х) згубє постєрєгаючи цєлости во всє(и) своєи, ажєбы прє(з) то шкоды яко(и) нє поноси(л) и повторє протє(с)туєтъся и солєнитє(р) манифєстує (Житомир, 1650 *ДМВН* 198).

Див. ще **АЖБЫ**[1].

АЖЕБЫ[2] *част.* (*модальна*) щоб, аби: возъны(и)… подъданых тамошънихъ до гъромады зволавъши и ѡ новымъ дєръжавъцы имъ ѡбъвєсътивъши, подъданъство и посълушєнъство ажєбы звыча(и)ноє пану своєму пєлънили, ѡбъвєсътилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

Див. ще **АЖБЫ**[2].

АЖЛИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну частину причини до головної*) тому що; через те, що; оскільки: и ничого… ȣпоминатися нє маю, а(ж)ли на ба(р)вѣра и на (с)правȣ а(ж) до вылєчє(н)я моєго давано (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 16).

АЖНО[1] *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: пєтрь… оуско́чи(л) в мо́рє а дроугы(и) оучєнїцї лодаю пєрєєхали… //… тѧгноучи сѣть з' рибами а коли южь выстоуповали на бєрєгъ и оу(з)дрѣли ажно оуглѧ роспалєноє лєжитъ (1556-1561 *ПЄ* 439 зв.-440).

АЖНО[2] *част.* (*підсилювальна*) (*уживається для вираження несподіваності дії*) аж тут, аж ось: А по

ко́лкꙋ днїи ворочаю́чисѧ а́бы ю по́нѧлъ з'стꙋпи́лъ и ѡглєда́лъ сте́рво лво́во, ажно ро́й пчо́ль бы(л) в пащо́цѣ лви́ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.); пришол до ровꙋ и пойзрѣлъ в него, ажно данїилъ сѣдѣлъ межи лвами (Там же, 372); Подобно с презреня доброго тоє ся стало чого мы самы собѣ зычили и старалисѧ ѡ тоє абыхмо... могли през посла(н)цовь своихъ... вашє(и) царской велможности... поклꙋнъ сво(и) ѡ(т)дати: Ажно бг҃ъ всемогꙋщи(и) здаривъ на(м) ѡ(т) твоего ца(р)ского величества посланцꙋвь (Черкаси, 1648 *ВУР* II, фотокоп. N 12).

АЖЪ[1], АЖЬ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: панъ ратомъски(и)... за по(д)воды мещанъ ималъ и везалъ и... пꙋгами билъ ажъ сѧ ѡтъкꙋпили люди пн҃а го(р)ностаєвы (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); панъ Борис... брамку... // шаблею... порубалъ на штуки, и иныхъ речей не мало,... и не перестал шаблею рубат, ажъ ся ему зламала (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374-375); ѡто делатє(л) ждє(т) че(с)ного ѡвощу зє(м)лѣ те(р)пливе его ждучи а(ж) при(и)детъ до(ж)чь ра(н)ни(и) и по(з)ны(и) (II пол. XVI ст. *КА* 173); Баязитъ, цѣсаръ турецкій, отъ Тамерляна... //... былъ пойманый и въ клѣтце замкненый и завжды былъ вожонъ, ажъ косткою рыбею самъ задавился, абы соромоты ушелъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73-74); то(т)то плени-поте(нт) позваны(х) ко(н)трове(р)сии жа(д)ное чини(т) не може(т) и в речь сѧ вдавати с поводомъ а(ж) первє(и) будетъ ꙋзнано черезъ сꙋдъ є(с)ли же мо(ц) добраѧ а(л)бо нѣтъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 29 зв.); Мꙋже́вє, што ре́клъ, же не въкꙋсѧ(т) сме́рти, ажъ оуви́дѧт' о́браз' При́стѧ его, сꙋть ты́и три Ап(с)лове (Київ, 1625 *Сур.* 123); Тєды... иѡсифъ и мрїѧ... // закрыли его такъ долго, а(ж) престаноу(т) младе(н)цѣ и дѣточкы оныи забивати (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 142 зв.-143); В рым'ской це́ръкви звы́чай е́стъ напе́рвей тꙋю та́йнꙋ дѣтемъ дава́ти, ажъ по́чнꙋть до́брое ѡ(т) зло́го розе(з)нава́ти, в седми́ наприкла́дъ лѣтехъ (Львів, 1645 *О тайн.* 32); Аж ѡ(т)далил ѡ(т) церкви вышнеи Вызнецкои иное на тоє мѣсце та(м) положилъ лѣпшеє (Нижня Вижниця, 1647 *Паньк.* 24); и та́къ до́лгѡ з ни́ми жа́ла, а́жь ячме́нь и пшени́цꙋ до гꙋменъ схова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 195);

(*із співвідносним словом у головній частині*) поки: дотолѧ на ва(с) кликали, крычали и вола́ли, а(ж) ва(с) с того мѣсца... изогнали (1598 *Виш. Кн.* 308); Смꙋтны бы́ли Ап(с)ли,... и стоѧ́ли по́ты дивѧчи́сѧ, аж' два аг҃гла прише(д)ши оутѣшили и́хъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 13); пѣснь пта́ха... та́къ быва́єтъ чл҃вкомꙋ кождо́мꙋ вдѧ́чна, ижь коли єгѡ заслы́шитъ ро́зꙋмꙋ ѡ(т)хо́дитъ и вслѣдъ єгѡ по́ты и́детъ ажь си сто́митъ и оумира́єтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.); **ажъ поки, поки (пока, поколе) ажъ** — аж поки, до того часу поки: алє хс҃... за́(в)жды сѣди(т) на правицы бѧ҃, ждꙋчи а(ж) по́ки поло́жени бꙋдꙋ(т) во́рогове єго по(д) но́ги єго (Вільна, 1596 *З. Каз.* 91); чини́ти того не перестанꙋ, а́ж' по́ки тебѣ в пе́ршой свѣтлости ѡба́чоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); И долгого покою оныхъ набавилъ, Поки ажъ сѧ бунтовници зъ свѣта звели (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); тогды... маетъ... малжонка // моя... то держати и вживати... пока ажъ тая сума... грошей будетъ малжонце моей... отдано и заплачено (Затурці, 1559 *ИКА*, дод. 87-88); И вжо они... золотыхъ черленыхъ до Скарбу Нашого давати, не мають до того часу, поколе ажъ вся тая десеть годовъ вольности ... сполна выйдеть (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: костантинъ ꙋвидє(л) ажь самъ г(с)ь... дає(т) великомоу николє ис правоє роуки єванг҃лїє (1489 *Чет.* 107 зв.); ваша мл҃сти знаєте, аж бил нам дѡлжен тот коснар (Гирлов, 1513-1515 *Cost.DB* 509); те(ж) даємо ва(м) зна(ти) а(ж) коро(л) єго м(л) до(з)воли(л) нам сто ка(н)тарє(и) спижи купи(ти) ꙋ зє(м)ли єго мл(с)ти и бє(з) мыта выпу(с)ти(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мовивъ Павелъ: Мужеве, вижу, ажъ изъ досадовъ и великовъ тяготовъ, не лише кораблеви тяжко, али и душамъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 15); Кто бы ималъ гварити, ажъ не такъ, яко(м) писа(л), да буде(т) прокля(т) въ все(м) вѣцѣ и въ будущомъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); а потым вижу, аж отец Леонтий... идет до мене (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 411).

3. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо, коли, як: а(ж) сѧ прилꙋчит да побѣгнє(т) нѣкоторыи па(н) или слꙋга… кролѣ полского… до на(с)… тотъ имає(т) просити соби ми(р) и ласкꙋ ω(т) пана жигмонта (Яcси, 1510 *Cost. DB* 472); Ажъ выдпустите вы вашимъ виноватымъ, вытпустить и вамъ отецъ вашъ небесный; ажъ вы не вытпустите вашимъ виноватымъ, ни отецъ вашъ небесный не вытпуститъ вамъ вины вашѣ (XVI ст. *НЄ* 52); слѣпый слѣпого // ажъ водитъ, оба у яму упадутъ ся, погынетъ и путь, и убогый (Там же, 145-146); **ажъ дасть богъ** — якщо (коли, як) дасть Бог: и мы то отложили ему до нашого щастного, ажъ дастъ Богъ, приѣханья къ великому князству Литовскому (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68).

4. (*приєднує наслідкову підрядну частину до головної*) так що, аж: Па́нны слꙋже́бници єй вси поднᲀвши подо́лки по по́єсъ, и пошли в та́нє(ц) в ко́ски, в косте́лѣ а(ж) вси полѧка́лисѧ ві́дачи тоє (1509-1633 *Остр. л.* 132); Єга са(м) впа(л) по шию ажъ є(с)мо его мꙋсѣли виволочити (1582 *Кр. Стр.* 43 зв.); А помєнєно(г) Пн҃а яна Ко(з)ло(в)ско(г)… мєжы колоды вкипули и лома(ми) накидали ажє… ко(н) помєнєно(г) ко(з)ло(в)ско(г)… ꙋрвавшы(с) додому прибє(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

5. (*приєднує підрядну частину міри ознаки до головної*) що аж: и приш'ли и насыпали ωбѣ ло́дѣ та́кь ажь сѧ затоплѧли (1556-1561 *ПЄ* 227 зв.); Такь его ωкроу(т)нѣ били, а(ж) его ст҃ое тѣло кровїю скипѣло (XVI ст. *УЄ Трос.* 67); И Стефана Зизанего… обещестилисте и на его здоровя такъ єсте важили, ажъ през комин вытиснувшися, утѣкъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); пахо(л)ка… Ти(ш)ка… в ногу лєвую вышє(и) колєна з ру(ч)ницы по(ст)рєлєно, а(ж) куля навылє(т) вы(ш)ла (Житомир, 1609 *ДМВН* 142); и гды ся важилъ служити литургію, теды явне Господь Богъ чудо показалъ, же келихъ засмердѣвся зъ сакраментомъ ихъ, при много людій, ажъ не могли поживати (бл. 1626 *Кир. Н.* 15); При (т)рѣскꙋ оукажется с повѣтра ωгнь блиснетъ, ажъ будетъ че(р)воно (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

6. (*приєднує підрядну означальну частину до головної*) що, аж: Тогды єди(н) ω(т) столчи(х) да(л) ємоу поличо(к) та(к) моцный, а(ж) его ст҃аа милость оупа(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 62); За короля Августа былъ такий голодъ великий, ажъ люди зъ голоду мерли (поч. XVII ст. *КЛ* 75); Гди ся Води изберꙋт по(д) Зе(м)лю такъ великой моци аж ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

7. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) тому, через те: и не маючи ся я где подети, ажъ мусила дей есми тамъ у Берестечку чоловека поняти, который мене до брати моее… отвез (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Ѡнъ [папєжъ]… Жикгмоунта цє́сара нє хотѣ(л) // короновáти, а(ж) моу́сѧлъ его в' колѣно целовáти (Острог, 1599 *Ист. фл. син.* 49 зв.-50).

Див. ще **АЖЕ[1]**.

АЖЪ[2], АЖЬ *част.* **1.** (*підсилювальна*) (*переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають часові відношення*) аж: мы… пословы и рада… явно чини(м)… и(ж) а(ж) коли ω(т) давны(х) часω(в) мєжи и(х) мл(с)ти зємлѣми бы(л) цѣлии… и вичныи ми(р) и покꙋи (Каменець, 1510 *Cost. BD* 454); ждали єсмо кнѧзѧ Коширского вєсь дєн аж до ночи (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); всѣ(х) жє нáродовъ ω(т) авраáма ажъ до́ дв҃да ро́довъ чты́рьнадесѧ(т) (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.); ꙋ воєво(д)ствє бра(с)лавско(м): почавшы черє(з) рокъ ωсмъдеся(т) ωсмы(и) а(ж) до того часꙋ во(з)ны(х) нє было, которыє бы слушнє ꙋря(д) сво(и) выконыва(ти) могли (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II. 4047, 26 зв.); Ажъ по сеймѣ указалъсе декрет сеймовый (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); я ива(н) жданови(ч) щєниє(в)ски(и)… зє(з)нава(м)… и(ж) пн҃ъ ωфана(с) ко(р)ко(ш)ка… застави(л)… сєлищє дзꙋко(в)скоє зо (в)сими… //…пови(н)стями (!) …ω(т) запꙋ(с)то(в) вєлики(х) мя(с)ны(х) рꙋски(х) а(ж) до таково(г) рокꙋ запꙋсто(в) вєлики(х)… в рокꙋ при(ш)ло(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 48-48 зв.); тѣло єгω прєз по́стъ ажъ до н(д)ли свѣтлои… нєбы́ло ωбваро́вано, цѣло и ненарꙋшнє прєбывáло, ажъ до часꙋ погрєбєнїа (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); в то(м) жє року… вєсна была ба(р)зо сꙋхая… а що сѣяно ярины, то за посꙋхою нє сходило, ажъ по ст҃о(м) пєтрѣ дощъ спалъ, то(ж)

почало сходити (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); вшелякихъ пожитько(в) приходячи(х) заживать маютъ ажъ до ω(д)данъя собе ты(х) чотиро(х)сотъ золотыхъ польски(х) (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218);

(*у сполуч.* **ажъ и**) аж: я сам тую землю в покои держал аж и до сих часов, ωдно не вем, для которое причины тыи подданыи... кгвалтовне са в тую землю мою вълпирают (Шайно, 1538 *AS* IV, 175); болшую похвалу всходная церковъ относитъ... гдыжъ якъ за часу семи соборовъ и нижей по ныхъ... ажъ и до сихъ нашихъ днiй въ церкви всходной... естъ много, высоце учоныхъ, мудрихъ учителей (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 913);

(*переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають просторові відношення, вказуючи на певну межу або відстань*) аж: И мы промежи Их Милости гранми на полы подѣлили, почонши ωт рѣчки ωт Лобанки... аж до рѣчки до Мокреца (Острог, 1506 *AS* III, 38); ȣходъ на самари почонъши ωтъ ωльхового плеса и волъчее воды // ажъ до верхȣ а по реце тясмени ωтъ ȣстья ажъ до верхȣ... староста даивалъ ихъ комȣ хотячи (1552 *ОЧерк. З.* 10-10 зв.); та(м)же границȣ рȣбежи... въ береза(х) ȣчинили то є(ст) поча(в)ши з головы ω(т) долины... а(ж) до долины днепреца (Київ, 1578 *ЦНБ ДА/П* - 216, 108); вша мл(ст)... наехавшы... на... име(н)е жо(р)нищское... ȣв однȣ сторонȣ... речки а(ж) до ȣстья... всѣ кгрȣнты пана по(д)коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); пнове Тишове... на поле ро(з)робляючи и сеножати кося(чи), почавъши ω(т) ре(ч)ки Ѡ(л)шаницы... ажъ по место Ѡбуховъ (Горошки, 1642 *ДМВН* 222); Море четвертое идетъ ω(т) сiракȣсъ... ажъ подъ Византiю (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.);

(*у сполуч.* **ажъ и**) аж і: нехай вѣдаютъ запевне которыиколвекъ и в самомъ Римѣ... мешкаютъ... и в... землахъ што за Алпiйскими... горами... албо за бескидами, ажъ и до Гадыра живȣ(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 195);

(*у складі прийменникової конструкції, що виражає міру ознаки*) аж: а на воскресенiе хво болото великое было а(ж) по колѣна (1520 *Остр.л.* 130);

(*у складі прийменникових конструкцій, що виражають об'єктно-просторові відношення*) аж: листъ его записный слово отъ слова с початку ажъ до конца, в книги замковые записати казалъ (Затурці, 1559 *ИКА*, дод. 89); вша мл(с)ть рачи(ли)... црквъ на(ш)у малева(ти) ȣ середине... почо(н)ши звръхȣ а(ж) надо(л)... до(б)рыми красками (Ясси, 1565 *ЛСБ* 1, 38); тая (ж) рука вся сина, потлучена, почавши ω(т) рамена а(ж) до пясти (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118);

(*у складі прийменникових конструкцій, що виражають об'єктні відношення*) аж: ȣста(в)уемъ... абы нихто... почо(н)ши ω(т) вы(ш)шого а(ж) до ни(ж)шого ста(н)у... не сме(л) въ зброя(х)... до судȣ... приходити (1566 *ВЛС* 50 зв.); Прійдѣтежъ теды и приступѣте до того прелюбезногω оца нашего всѣ... //...Иноцы Аггл(с)когω Чина ω(т) первого ажъ до послѣднего, ω(т) старѣйшого ажъ до юнѣйшого послушника (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 34-35); А оныхъ которыи пред домомъ были поразили слѣпотою ω(т) намнѣишегω ажь до наболшогω (серед. XVII ст. *Хрон.* 31);

(*уживається для підсилення висловленої думки, ознаки чи дії*) аж: шȣлжинци спалили а(ж) сагнȣли за ωстрȣгъ (!) миль вi (1509-1633 *Остр. л.* 129); а въ домехъ деревяныхъ ажъ скрозь кули проходили съ тыхъ делъ, которыми зъ замку великого стреляно (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 11); заволала на вас христiанская жона... которую есте в пол службы казали бити во уста аж до крове (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Ажъ вкоротцѣ и дальшихъ отъ отступниковъ приведеныхъ свѣдоцтвъ доткнуся (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 445); Але поизри по ωколо себе, ажъ ты въ тмѣ сидишъ, по(и)зр(и) къ горѣ на(д) себе, ажъ на(д) тобою мѣчъ виситъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.);

(*у сполуч.* **ажъ назбытъ**) аж надто: Вижу, же ся ажъ назбытъ запалилъ зъ мудрое мовы и ростегаешъ, яко бачу, жакгли красомовъства своего (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); Не мовмω, же ажъ назбыть насъ ωбразили, и барзω великiѣ прикрости и кривды нам починили, для чогω не можемω и(х) прощати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 60);

(*у сполуч.* **ажъ не**) як не: А гдѣжъ найлѣпѣй и

6 928-4

снадиѣй ма бытъ проповѣдь науки збавенное, ажъ не въ церкви (1603 *Пит.* 81);

(*уживається для вираження несподіваності дії*) **коли раптом, аж ось, аж:** Я до скрын пойду, коваля призвавши... и посмотрю у скрынях, аж она [жона] мало не всю маетност мою... выбрала (Гуляльники, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 281); А коли пришло до великого мира, ажъ того у Вашихъ "Требникахъ" пусто! (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Oś v Bysa Druhy sedit w toim Pekli Tá me tam stáwił pry tepli Aż ty na mene kiwáiesz Ta słowá táki wołáiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 22); А гды пришло до речи, ажъ они всѣ въ дрова, и заровно зъ иными пытаютъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318);

(*вводить вставні слова у речення*) **аж:** Зобрáлесьсѧ ω(т)че ипáтїй ажъ дúвъ на такъ потоу́жный довóдъ яко паоу́къ на сѣти (Острог, 1598 *Отп. КО* 29).

2. (*обмежувально-видільна*) **лише, тільки:** ω забороне(н)є чере(з) вря(д) кгродьски(и) во(з)ному єздити на вси справы а(ж) за листы врядовыми (1566 *ВЛС* 131); ажъ з' двω(х) лоуцкихъ, з' двωхъ хωлмски(х) бискȣповъ тóлко сѧ по одно(м) сóвитомъ бискȣпѣ вылоупи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); И завжды того въ Кгрецыи ужываютъ. А ку тому, того мира великого посветившы его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Подданый... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляря..., который..., набравшисе своеволи... прочъ пошовъ..., ажъ теперъ прочули, ижъ у Сивску мешкаетъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157).

Див. ще **АЖЕ**[2].

АЗА *част.* (*стп.* aza) (*питальна*) **хіба, невже, чи:** А тéлецъ ωный жидóвскїй ω(т) злóта зо всѣ(х) вóлею згóднє вылитый, аза нє былъ и нє єстъ пéвны(м) знакомъ згóды, аза тáмъ згодúвшися на свою безȣмнȣю згóдȣ, нє выкрикáли нє веселúлисѧ, мóвѧчи, тоє на(с) боу́де(т) боронúти ω(т) всѧкого зла (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); якъ сє вамъ подобає(т) тоє вино? смакȣє(т) ли ва(м) добрє аза нє пеннє // фарбованоє аза негодно до питѧ (к. XVI ст. *Розм.* 42-42 зв.); Аза нє вѣдаешь же тє зарáзомъ... ωслáвать и ωсȣдать (Єв'є а. Вільна, п. 1616 — *Прич. отец* 12 зв.); quare Аза (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще **АЗАЖЪ, АЗАЛИ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАБЫ *част.* (*стп.* azaby) (*питальна*) **те саме, що аза:** азабы таковыє мѣсца имъ належати могли которыє нє криво присяжцомъ, яковыми они соутъ, алє доброго сȣмнѣньѧ и неподозрѣной цноты люде(м) пре(з) право соутъ оуказаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.).

Див. ще **АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЖБЫ *див.* **АЗАЖЪБЫ.**

АЗАЖЪ, АЗАЖЬ *част.* (*питальна*) **те саме, що аза:** Чомоу(ж) ω(т)че владыка, тáкъ смѣлє и беспéчнє замыдлѧ́єшъ ωчи, и на нóжки выставити а прáве всємȣ свѣтȣ свою несхвáлнȣю оцȣковáти оусилȣєшъ згóдȣ. азажъ нє явны тоєє вáшєє бѣдноє згóды ωвоцы по всемоу томоу панствȣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.); ȣкажи ми штȣкȣ Аксамитȣ чорного... гляди єсли добра є(ст) Азажъ видилесь коли подобнȣю (к. XVI ст. *Розм.* 53); Азáжъ нє вѣдаєшь, же сѧ ты з нами нє згажáєшь ȣ вѣрѣ, и длѧ того(ж) я с тобою нє мáю жáдной спрáвы (поч. XVII ст. *Проп. р.* 186); Азажъ Панове ра(и)цы Лвовскиє..., що(с) бо(л)шого На(д)то Себе быти розȣмѣютъ, же на(с) Народȣ рȣского При бокȣ своє(м) мѣти нє хотя(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); А зажъ то не великая скараня Божого темность въ той таемници трутизну подавати цесаремъ, которая естъ подана уживаючимъ на позисканье живота вѣчного? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 934); тепéръ Пєтрє слáвы Докáзȣй: Кды през тебє прáгнетъ Рȣсь напрáвы. Азáжъ Ѳрóнъ Митрополїи нєдодáсть ωхóты; Мáресъ нє трáфи(т): ты з' Нба впáкъ достáнє(ш) Цнóты (Київ, 1633 *Евфон.* 307); quare, аза Азажъ (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще **АЗАБЫ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЖЪБЫ, АЗАЖБЫ *част.* (*стп.* azażby) (*питальна*) **те саме, що аза:** Азажъ бы однакъ тыи ω(т)стȣпци ω(т)толѧ потѣхȣ яковȣю собѣ обецовати могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.); Яко гдыбы которой ма(т)цѣ маючой сына єдиначка пекного, мȣдрого... пришлосѧ єго погрести, аза(ж)бы нє бустaвичнаѧ жалость и повседневныи слезы єй з того были (Вільна, 1627 *Дух. б.* 173).

Див. ще **АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЛИ *част.* (*стп.* azali) (*питальна*) те саме, що **аза**: аза́ли не во́(в)на ов'цѫ оука́зѫє(т), якъ и козѫ о́стрые ко́смы (Вільна, 1596 *З. Каз.* 82 зв.); Я барзо хочѫ ѣсти // ѫдели ми тѫ штѫкѫ мя́са Азали не маешь рѫкъ такъ есть маю ле(ч) не могѫ дотыкатисѧ (к. XVI ст. *Розм.* 20 зв.-21); Азали вжды з мл(с)рдья своего... и се(р)дце и хѫть Єго к(р) м(л) до того наклони(т), якобы нѣкого нѣ в чомъ не кри(в)ди(ти) (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); азали не ваша королевская милость по смерти митрополитовой // мни митрополію дати рачил (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41-42); Але мо́ви(т) до на(с), Аза́лим' ва́м' еще ма́ло зоста́ви(л), зоста́вивши та́къ мно́го до́бръ и клейно́тѡвъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 32); зычили быхмо собѣ самодержца господаря тако(го)... яко Ваша ца(р)ская велможно(ст)... азали бы пре(д)вѣчное пророчество ѡ(т) христа бг҃а нашего исполнилося што все в рѫкахъ его ст҃ое мл(с)ти (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. N 12).

Див. ще **АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЛИБЫ *част.* (*стп.* azaliby) (*питальна*) чи ж: Наза(в)трее ожидалисмы, азали бы митрополи(т) з' якою ѡбъмовою вчорашнего ѡменканьѧ с призваньемъ на(с) до яки(х) намовъ впосредокъ насъ былъ присла(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12 зв.); мѫжъ нѣѧкій мѫдрый оучинивши пилность ѡ своей забавѣ кѫсилъсѧ, всего што сѧ на свѣтѣ // дѣетъ спробовати, азалибы в' чомъ пожитокъ нашолъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 353-354).

Див. ще **АЗА, АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗБУКА, АЗЪБУКА *ж.* **1.** Азбука, алфавіт, абетка: Каталогъ Ре́чій и По́вѣстій нахо́дѧчи(х)сѧ в' Бе́сѣдахъ Ст҃го ѡ(т)ца на́шего Макаріа Єгѵпетскаго, ве́длѫгъ Азъбѫки (Вільна, 1627 *Дух. б.* 387); Бѫква, азбѫка, алфа́бе(т), албо абеца́дло (1627 *ЛБ* 12); Писмо: азбѫка, съста(в), змежи а́збѫки котра́ѧ ко́лве(к) лѣте́ра // та́кса зовѣтъ писмо: я́кѡ а б в г д. и про́чаа (Там же, 81-82).

2. (*вміння читати*) грамота: а потомъ до школы... впали... детокъ велю шляхецкихъ и люду посполитого учечихъсе заставши, одних, книги одбираючи, о голови // имъ ими (!) нагайками безвинъне били, секли, знучали з них азбуки (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 593-594).

3. Правдиве, істинне вчення: Где ку зрозумѣнью повторывши мое першые слова, нынѣ знову указать неотмѣнную старожитность нашего Православия, а нашего крывославия... //... и того чогось хотѣлъ зъ азбуки ти научить, кгдыжъ зъ псевдологии не бачу (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 266-267).

азбука пасхалная — (*таблиця для визначення часу щорічного святкування Великодня та інших т.зв. рухомих свят*) пасхалія: азъбѫкѫ пасха(л)ноую з' то́й та́блички мо́же(т) позна́ти, на котро́й лите́рѣ ро́к' стои(т), и в' котрі́й дн҃ь М(с)ца Па́сха боуде(т) (Острог, 1612 *Час. Табл.* 311).

АЗБУКОВНО *присл.* Буквами, буквенно: Типогра́фски Азбѫко́вно Числó Кни́ги (Київ, 1628 *Дор. Поуч.* 520).

АЗБУЧНИКЪ *ч.* Буквар: Бѫкварѣ: а́збѫчники (1627 *ЛБ* 12); abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642 *ЛС* 62).

АЗБУЧНЫЙ *прикм.* Азбучний, алфавітний: а называ́ютъсѧ те(ж) стихі́ами и лѣте́ры а́збѫчныи, ижъ з' ни(х) всѣ кни́ги сѫтъ написаны (1627 *ЛБ* 234); **порядкомъ азбучнымъ** *див.* **ПОРЯДОКЪ.**

АЗИМА *ж.* (*гр.* ἄζυμος) маца: Єсли́ бы кото́рый Єп(с)пъ... або хтоко́львекъ з' катало́гѫ Клі́рикѡ(в), по́стилъ з' Жида́ми ... або ѡ(т) ни(х) а́зимы, то есть опрѣсноки пріймова́лъ... звере́чи з' ста́нѫ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 275).

АЗОТЧАНЕ *мн.* (*мешканці м.Азота*) азотяни: коли на свитанью встали азотчане назаѫтрее, ажно дагонъ лежалъ тварью на земли, предъ скринею г(с)днею (серед. XVII ст. *Хрон.* 202).

АЗЪ[1], АЗЬ *займ.* (*цсл.* азъ) я: Се азъ рабъ вл(а)д(и)кы моего І(със)у Х(рист)а Іѡ Стефан Воевода ... знаменито чиним ис сим нашим листѡм (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1); Се азъ гедиѡнъ Болоба(н) єпископъ галицкии Лвовски(и) и каменѣца подо(л)скаго (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1); Сего ра(ди) и са(м) хс҃... ре(к) а(з) ѡ(т)ци мо(и) при(и)демо и ѡбите(л) в ни(х) сътво-

римо (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); А ѡ собѣ а(з) и са(м) свѣдитє(л)ство ва(м) даю, яко гра(м)мати(ч)ного дробѧ(з)кꙋ нє и(з)оучи(х) (1599-1600 *Виш. Кн.* 203); азъ ми́мо идꙋ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 165); ѡ Хє Црꙋ и Бжє мо́й, Азъ нєдосто́йный ра́бъ тво́й (Чернігів, 1646 *Перло* 74); Азъ Григорій Пецякъ... книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную и (з)о... Олексою Гусако(м)... даємо... До Ц(е)р(кв)и С(вя)того Храма (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8).

Див. ще **Я, ЯЗЪ²**.

АЗЪ² *ч.* **1.** (*назва першої літери у слов'янському алфавіті*) аз: Азъ. двоє з̑начи(т), в҆ азбꙋцѣ Славе́нско(и) Пе́рвомꙋ Писме́ни имѧ: а в҆ язы́кꙋ Славе́нском҆ мѣстои́мени, Я (1627 *ЛБ* 5); **ани аза знати** — ні аза не знати, нічого не знати: мнѣ сѧ ви́ди(т) лѣпшє є(ст) ани аза зна́ти, то(л)ко бы до Ха сѧ дотиснꙋти, которы(и) блжє(н)нꙋю простотꙋ лю́би(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 225).

2. *Вл. н.* : Ми(с)ко Азъ (1649 *РЗВ* 52 зв.).

АИРНЫЙ *див.* **АЕРНЫЙ.**

АЙНО *част.* (*підсилювальна*) (*вживається у сполученні з питальними словами для посилення питального речення*) так, отож; *діал.* айно: Айно, чомъ Христосъ истямляетъ на судѣ сесѣ дѣла? (XVI ст. *НЄ* 12); И позвѣдовали его вуйняне (*в рук.* вун(н)яне. - *Прим. вид.*) и рекли: Айно, мы што учиниме? (Там же, 20).

АКАДЕМИЦКИЙ *прикм.* Академічний: до писа́ньѧ того ли́ста оудалє(м)сѧ а нє длѧ шале́ноє ѡказа́лости, ани длѧ про́жнихъ акадєми́ц҆кихъ шко́лныхъ бгословцовъ сва́ровъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 10).

АКАДЕМИЯ, АКАДЕМІА, АКАДЕМЇЯ, АКАДИМЇѦ *ж.* (*гр.* Ἀκαδήμεια) (*навчальний і науковий заклад*) академія: Але ... бачу, ижесь естъ учень академии Острозъское (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); О чомъ читай собе казанье князя Станислава Кгродицкого, доктора и професора академии Виленъское, въ року 1587 выданое (Вільна, 1599 *Ант.* 771); Нє при́стоитъ те́жъ мнѣ и того замо́лчати добродѣ́йства... жє Акаде́міа та(к) мнѡ́го на́родови на́шемꙋ пожи(т)кꙋ и оутѣхи принесла, ижъ нема́ло з҆ нєи людє́й оучо́ных҆... вышло (Київ, 1631 *Тр. П.*8 ненум.); въ акадєміи іночєской глаголємо(м) в скитꙋ, да(т) сє(п). ·ѳ· дня, в лѣто хво ахлг(м) (Скит Манявський, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.); Григо́рій Бꙋто́вичъ, Стꙋдєнтъ прєза́цной Акаде(м): Замои(с): (Львів, 1642 *Бут.* 3 зв.); academia, акадимїѧ (1642 *ЛС* 64); важылисе... якуюсь акдемию въ Киселинє... фундоватъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 789); Академїа. Academia (1650 *ЛК* 4135).

АКАѲИСТЪ, АКАѲІСТЪ, ОКАФИСТЪ *ч.* (*гр.* ἀκάθιστος) (*хвалебний спів, молитва в честь Христа, Богородиці та окремих святих*) акафіст: а въ каждꙋю нєдѣлю... ѡкафистъ свєтой Богородицы... //... абы пѣли (1577 *AS* VI, 79-80); ты́и Сты́и Млтвы Акаѳістами з҆ гре́цкогѡ языка названы, жє Нєсѣда́ючи чита́тисѧ ма́ю(т) (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 5 ненум.); Ака́ѳисты, якъ мно́го но́чїй, чита́ючи, Бга, Чи́стꙋю Дв̃ꙋ, за всѣхъ блага́ючи, Стра́вилъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 5); при Ака́ѳістах҆ и Пара́клисѣ, ча́стѡ ма́єм҆ мо́вити то́є по(з)дorовле́н҆є, абы ѡна [богородиця] насъ... борони́ла ѡ(т) всєгѡ злогѡ (Львів, 1646 *Зобр.* 20).

АКВАБИТА *ж.* Те саме, що **аквавита**: Яжъ хоти(л) Абы поту(ж)ни(и) пошла справа просило(м) ѡ(т) нєго писа(н)я — до пна локгофета и даровало(м) му аквабиты (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.).

АКВАБИТКА *ж.*, *пестл.* Оковитка, горілочка: А п(н) локгофетъ мови(т) Акваби(т)ку А до того цукрꙋ роблєного по фу(н)ту (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2).

Пор. **АКВАБИТА.**

АКВАВИТА, АКВАВѢТА *ж.* (*лат.* aqua-vitae "вода життя, жива вода") (*горілка, тільки один раз дистильована*) оковита: выда(н)... патріа(р)сѣ всєлє(н)скомꙋ... шкату(л)ку з фляша(ми) и а(к)вавѣтою (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Горелъки простой куфъ две, аквавиты куфа одна (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133).

Див. ще **АКВАБИТА.**

АКВАВИТЫЙ *прикм.* Оковитий. **горилка аквавитая** *див.* **ГОРѢЛКА.**

АКВАВѢТА *див.* **АКВАВИТА.**

АКВѢЛІОН *ч.* (*лат.* aquilo) північний вітер, аквілон. *Образно:* Юж весна і лѣто зимѣ уступают, Юж жнива і осѣнь аквѣліон голдуют (1648 *Елег.* 152).

АКЕЛДАМА *ж.* (*ар.* hekal "поле" + dama "кров") поле крові: явно то є(ст) всѣ(м) мєшкаючи(м) въ єрусалимє я(к) названо полє ѧзыко(м) и́(х) акє(л)дама то є(ст) полє крови (II пол. XVI ст. *КА* 4).

Див. ще **АКЕЛДАМЪ.**

АКЕЛДАМЪ *ч.* Те саме, що **акелдама.** *Образно* (*несхвально, злобно про церкву*): Скоундъ бы сѧ це́рковъ Акєлда́момъ мѣнова́ла, Кгды́ бы́ тако́вый злы́й и́дъ в' собѣ оукоха́ла (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

АКИ *спол.* (*цсл.* акы) (*зв'язує члени речення*) (*порівняльний*) як: да нє будєтъ родъ и(х) християнъски(и) аки бє(з)словєсєнъ нєнаꙋчения ради (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣеш вѣдомости о том или как повод доброволнѣ, аки аспид глухий, затыкает уши (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); и та́къ всѣ аки вода оупада́ємо (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213).

АКИНѲЪ *ч.* (*гр.* νάκινϑος) (*дорогоцінний камінь*) яхонт: Ре́клъ г(с)дь до Мѡисе́ѧ мо́вачи: мо́вь сн҃ѡ́мъ Ізра́илєвымъ абы мнѣ взѧли пе́рвость ѡ(т) ко(ж)дого чл҃вка (!), а то єсть пе́рвости, золото, срєбро, мѣдь и Аки́нѳъ, и шарла́тъ и кармази́нъ сꙋко́нный (серед. XVII ст. *Хрон.* 101 зв.); А та́къ пошли мнѣ чл҃вка оумѣе́тнаго который бы оумѣлъ ро́бить зо́лотомъ и сре́бромъ... и аки́нѳомъ (Там же, 293).

АКІЯНЪ *див.* **ОКЕАНЪ.**

АККОЛИТЪ *ч.* (*гр.* ἀχόλονυος — шматок (хліба), αχολοσ — кроткий) церковний прислужник: Пе́ршїй е́стъ, вратáрства, а́лболи вра́таръ. Дрꙋгїй чте́цъ, и́ли пѣве́цъ. Тре́тїй єкзорки́ста, и́ли заклина́тель, Четве́ртый акколи́тъ и́ли свѣщено́сєцъ. П́ѧтый по(д)діаконъ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16).

АККОМОДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* akomodować, *лат.* accomodare) (*зробити придатним для використання в певних умовах, з певною метою*) пристосувати: длѧ того ст҃ы(и) васи́лїй ємоу слова тыхъ пса(л)ми́сты нє бои(т)сѧ а(к)ко(м)модова(т) (!) або пристосова(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АКОБЫ *див.* **ЯКОБЫ.**

АКРИДЫ, АКРІДЫ, АКРЫДЫ *мн.* (*гр.* ᾽ακρις, -ιδος) **1.** Рід їстівної саранчі: И быль іѡан' нь одѣань вълосами ве́л' боудо́выми а по́ясь ко́жаныи по бе́дрѡ(х) єго́ і ядаль акры́ды (саранчю) и ме́(д) ди́кыи (1556-1561 *ПЄ* 129 зв.); Сє́й акрыда́ми и ме́дѡ(м) дивны(м) лѣсны(м) в поусты́ни палєстинъской жи́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 247).

2. Рослина, трава: акри́ды, вє(р)шки дєрєваны́и пꙋчѧ (1596 *ЛЗ* 25); акрі́ды: трава а(б) зѣ(л)є котро́гѡ ко́рє(н) в'коло себе́ и́ны(х) зе́лї(и) сма(к) притѧга́є(т), вдѧ́чный до вкꙋшє(н)ѧ и трва́лый в' сы́тости є(ст) (1627 *ЛБ* 173); А ижъ Акри́ды ѡ́нѣ а́бо прꙋжіє трава съ т' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 889); Кормлѧ Іѡаннова была Акри́ды, а́бо прꙋжіє (Там же).

АКРОСТІХІСЪ *ч.* (*гр.* ακροστιχις) акростих: акро́стіхісъ, краєгра́н: Ро́жай вѣрша та́къ зло́жены(и), же на вышшїи литє́ры и головны́и имѧ якоє́ або мо́вꙋ замыкаю(т), прє(з) гла́вы вѣршѡ(в) перехо́дѧчи (1627 *ЛБ* 174).

АКРЫДЫ *див.* **АКРИДЫ.**

АКСАМИТНИЙ *див.* **ОКСАМИТНЫЙ.**

АКСАМИТНЫЙ *див.* **ОКСАМИТНЫЙ.**

АКСАМИТЪ *див.* **ОКСАМИТЪ.**

АКСАМИТЪНЫЙ *див.* **ОКСАМИТНЫЙ.**

АКСИОМА *ч.* (*гр.* ᾽αζίωμα) аксіо̂ма: ѡ(т)ко(л) и на́вышший пога́нскій фѣлозофъ Аристо́тєлєсъ зоста́вилъ тако́воє Аксиѡ́ма. Коне́цъ Пе́ршій є(ст) в' прє́(д)сѧв'зѧ́тю послѣднѣйшїи в' выкопа́но (Львів, 1646 *Зобр.* (*передм.*) 2 зв.).

АКТИКОВАТИ *див.* **АКТЫКОВАТИ.**

АКТОВАТИ *дієсл. недок.* (що) (*про судову справу*) відбуватися, точитися, розглядатися: при оправованю се справы межи... Яномъ Грузевичемъ... а велебнымъ... Пе́тромъ Могилою... позваными о якоесь выбитье з кгрунгу якобы до села Бугаевъки належачого, дня нинешнего актованое, обличъне постановивъшися... Серафионъ Билский... Нектарий Заневичъ соленитеръ се сведчили (Люблін, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 726); тая справа,... у ро(з)ныхъ судовъ,... по ки(л)какро(т), з великимъ, сумъпто(м) и шкодою єє, актує(т) и точи(т),... и єще длу(ж)шую рємора(м) и проло(н)кгацию мєла (Житомир, 1639 *ККПС* 193); тую справу зо вси(м) єє єффе(к)го(м) на и(н)ши(и) тє(р)минъ, на которо(м) я бо(л)шую справу в судє... актованую покажу, ѡ(т)ложитъ рачили (Люблін, 1643 *ДМВН* 230).

Див. ще **АКТОВАТИСЯ.**

АКТОВАТИСЯ, АКТОВАТИСЕ *дієсл. недок.* (*про судову справу*) відбуватися, точитися: тая справа не з акторату его м(л). пана белъско(г)[о],... але кня(жт)... Коре(ц)кихъ за по(з)вомъ моимъ по(д)-комо(р)скимъ... есть приволана, и актуе(т)се (б. Вільшанки, 1639 *ККПС* 275); диляцию позваны(и)... повиненъ будетъ пробовати на те(р)мине пришло(м) с книгъ ѡного кгроду, в которомъ се справа... актовала (Київ, 1643 *ДМВН* 248); Еремия Михал Корибут по справах подданых своих...//... которая бы ся колвекъ справа перед поменеными судами... актовала и до суженя припала, дае моц и зуполную пленипотенъцию... Станиславови Косцелскому (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

Див. ще **АКТОВАТИ.**

АКТОРАТЪ, АКЪТОРАТЪ *ч.* (*cmn.* aktorat, *лат.* actor) право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти: до одосланя тое справы на поле до подкоморого и проваженя поводом акторату и направеня границ старовечных, през продков верности вашое попсова́ных ... на рокъ вын написаный тымъ позвом позывают (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); такъже и до прислуха(н)я се присуже(н)я акъторату,... акто(р) з све(д)ками на справе(д)ливое ведене и сыпанъя границъ менованихъ, присегу выкопати схочетъ (Шумськ, 1639 *ККПС* 221); я, комо(р)никъ, взы(с)ку с присуженемъ а(к)торату... з учиненемъ и вложенъемъ проте(с)-тацыи... была бы того потреба, взда(л) (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); Еремия Михал Корибут... созналъ, ижъ... будучи опекуномъ княжатъ их млстей прирожоным, такъ з акторату своего и помененыхъ княжатъ их мл... //... дае моц и зуполную пленипотенъцыю... Якови Заваде ... Якови Суслови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

АКТОРОВЪ, АКЪТОРОВЪ *прикм.* (*належний позивачеві*) позивачів: а мы по(з)вани бѹдѹчи... ѹ то(г) сѹдѹ стати... //... и всяко(г) постѹпъкѹ акъторового бы и неправъно(г) пичи(м) николи не бѹречи сами ани чере(з) ѹмоцованого не апелѹючи до инъшого сѹдѹ... во всѣе(м) се зара(з) та(м) же и ѹ(и)стити бѹде(м) повинъни (Кременець, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34 зв.-35); су(д) головны(и) декретомъ своимъ... з ѡчевистое ро(с)правы ѡбею(х) сторо(н) за тою и(н)к-визициею А за доводы Акторовыми пну по(д)-коморому б(р)асл(а)вскому всѣ тые добра кгру(н)ты его выбитые присѹди(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); Репроте(с)товалъсе пленипоте(нт) акто-ровъ имене(м) при(н)цыпала свое(г)[о] (Горошки, 1642 *ДМВН* 221).

АКТОРЪ, АКЪТОРЪ *ч.* (*лат.* actor) **1.** Позивач: поводова, оскаржена або потерпіла сторона: то ѹчи-нилъ еси и для того шкоды помененые нагороди(т) которые собе шацѹемъ або и(н)стикгато(р) // нашъ на десетъ тисече(и) гриве(н) и томѹ акторѹ проти(в) тебе по(с)тѹповать што право ѹкаже(т) (Вільна, 1580 *ЖКК* I, 190-191); ѹмоцованы(и) его мл(ст)и пна вое-воды... григоре(и) деде(р)кало захованши собе всѣ ѡбороны правные: не вдаючися в право, не при-знаваючи нале(ж)ности сѹдѹ актора та(к) те(ж) рокѹ ани позвѹ поведи(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); Акто(р) се све(т)чы(т) на по(з)ваного же про-ти(в)ко ко(м)промисови зволочае(т) справѹ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); хто до чого, не належитъ, то тежъ и права не маетъ... за чымъ Просила ѡ(д) Акътора яко неналежъного волъности (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 140 зв.); июлиа 19 кгды пнове ак-торове складалисѧ на выкѹпно процесѹ с пото(м)-ками ка(м)пѣяновыми та(к)же и за дворо(м) ѡтос-лати то(т) процесъ обовѣ(м) вива воце допѹстили ѡны(м) апелѧцыи дале(м) и я на тѹю справѹ велѣгъ (!) рахѹ(н)кѹ fr. 20 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18); и ак-тор о(т) стороне поводово(и), ѡ которого поцио-ритатемъ ѡ(с)ве(д)чалъсе у(з)налъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238).

2. Дідич, власник: позваные... з стрелбою огнис-тою, кгвалтовне на добра наше и державы пререченого актора местечка Домонтовъ, Песчаное и Злотоношъ наехали и оные добра и села, до нихъ належачие, опановали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 154).

АКТОРЪКА *ж.* Дідичка: на'сейме теперешънемъ //... припадал термин... в справе о забранє... кгрунтовъ... потомкови деда, матки и брата акторъки (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 174-175).

АКТЪ, АКЪТЪ *ч.* (*cmn.* akt, *лат.* actus) **1.** (*окремий прояв якої-небудь діяльності*) акт, дія, рішення,

розгляд: для которое де(и) со(л)живости мое(и) и не будѹчи ѡ(т) ни(х) бе(з)пе(ч)ны(и) всполо(к) з ними ты(х) акто(в) спра(в) судовы(х) роко(в) недавно про(ш)лы(х) справова(ти) в книги записыва(т)… не могу (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7); то(т) во(з)ны(и) тую фу(н)дацию юри(з)дикции (!) мое(и) ѡ(б)вола(л) и публикова(л) зачи(м) мя по(д)комори(и) до акту тое справы сторона(м) приступова(т)… наказа(л) (Кременець, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 46 зв.); хотячи таковогo поступку своего ушти на невинны(х) поводовъ, которые зъ звыча(и)ною то(л)ко бронею на(д) два(д)ца(т) коне(и), ле(д)во што бо(л)ше, до акту приехали, упережаючи протестацию свою (Ісайки, 1643 *ДМВН* 237).

2. Церемонія, обряд: Лечъ я и самъ очевисте при том… был, кгды в костеле… томъ актъ се отъправовалъ (Луцьк, 1606 *АрхЮЗР* 8/III, 522); При то(м) жалосно(м) актѣ хочѹ оуказати якіи шюты гетма(н) повиненъ мѣвати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49); абовѣмъ // згромажаючися на такій акты нѣчого иного не дѣлали, ено плакали и рыдали, такъ на Погребенїи якъ и по Погребенїи (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 8-9); и такъ за брата… естъ припяты(и) и поличены(и) межи нами и для того и писмо(м) симъ естъ означены(и) тенъ актъ во вѣчныя роды (Львів, 1650 *ЛСБ* 1043, 78).

3. (*дія в театральній виставі*) акт: Прѣшій актъ тои комедїи на триоу(м)фѣ ха҃ ба҃ нашего, кды до Єр(с)лимоу… вѣеждаєт, забавится; дрѹгый покаже(т) свѣта того марно(ст) и ѡ(т)мѣнно(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 80 зв.).

4. (*правовий урядовий документ*) акт: Причина того тая есть, же вѣдаемо, ижъ в ты(х) актахъ чере(з) похлѣбцы дворѹ римского в коупѹ злоҗоныхъ много ся такихъ речїй найдоуєтъ, которые фѹндаментѹ правды не маютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 151 зв.); та(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(и) тое справы во(н)тливости в то(м) акте не ѡзначи(л) и за неведомо(ст) ѹчинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); ѡ томъ стан́ѣ любо бы болшъ такъ з старогѡ якъ и з новогѡ Тестаментѹ мовити годилося, але же намъ ѡ томъ нн҃ѣшнїй актъ мовити не позволяє(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 925); **актъ граничный** — акт, документ із визначенням границь; розмежувальний акт: сторона поводовая домавяе(т)се…, абымъ ѡ(д)тявъши таковое ѡ(д)роче(н)е того акъту грани(ч)ного, чере(з) є(г)[о] м(л)… выданое, до ко(н)тинуѡванъя ѡного приступилъ и стороне по(з)вано(и) справоватисе наказалъ (Вільшанка, 1639 *ККПС* 228).

5. *лише мн.* **акта** (*урядові книги*) акти: Минѹта из актъ права рѹско(г) (Каменець, 1577 *ЛСБ* 1201); а до того и ко(н)трове(р)сыи его пре(з) возного до актъ поданое всее не вписали (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); Кото(ри) реляцию свою учинивши, просилъ, абы была при(н)ята до акт нини(ш)ни(х) и записана, што ѡтрималъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); менованый протестанс просилъ, абы тая его протестация… и возного реляция до акътъ приняты и записаны были, — што отрималъ (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); **акта братские** — книги для запису документів церковного братства; братські акти: ѡ(т) пн҃а Федора Малера дарови(з)нѹ пана дѣди(н)ского ѡ чо(м) в акта(х) бра(т)ски(х) ѡ ѡста(т)ка(х) прочти взелемъ… 100 (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 2); **акта ґродские** — книги для запису документів міського самоврядування; гродські акти: для лѣпшеи вѣры злецилисмы тое оповѣданье наше… кнѧзю Юремѹ горскомѹ послови воево(д)ства кїевского, до актъ кгро(д)скихъ… донести (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); Пере(д) ѹрядомъ акътами пинешними кгро(д)скими Житомеръскими… //… до приня(т)я нискe(и) меновано(и) справы ѡ(т)… Пана Крыштофа… подалъ… Лявдѹмъ (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 40-41); **акта електовые** — книги для запису виборців або осіб, обраних до певних органів влади; електові акти: На што Акта Єлектовые И фѹндацыя цеховъ, а(л)бо Бра(т)ствъ реме(с)ны(х)… ты(х) намъ книгъ Єлектовы(х) Боронятъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2); **акта земские** — книги для запису справ земських судів; земські акти: А видечи бы(ти) тые ли(сты) целые… и ничо(м) ненарѹшеные…, до актъ нинѣшъни(х) зе(м)ски(х) ѹписати велели (Кременець, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 32); **акта подкоморские** — книги для запису судових справ, пов'язаних з розглядом та розмежуванням земель, маєтків; підко-

морські акти: Которы(и) ли(ст) ѡбвєша(л)ны(и) до актъ по(д)комо(р)скихъ поданы(и), в тыє слова писаны(и) (Люблін, 1643 *ДМВН* 229); **акта посполитыє** — книги для запису публічних справ; публічні акти: длѧ лѣпшєи вѣры злєцилисмы то́є оповѣда́ньє на́шє... посло́ви воєво(д)ства кієвского... до актъ посполи́ты(х) вѵвєсти и єкстракты до воєво(д)ствъ взѧти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); **акта радецкиє** — книги для запису справ міського уряду; акти міської ради: братия всѣ моло(д)шыє квѣтъ свои бра(т)скиї, прєшлы(м) ста(р)шы(м)... дали, и до актъ радє(ц)кихъ ввєли (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61).

АКТЫКОВАНЄ *с.* (*в актові книги*) вписання, внесення: Который то возный... тот инвентар... до актыкованя до книг нинешних на вряде подал (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 287); Позиває(т) до постановє(н)я ниякого дми(т)ра радєвича... котори(и) смє(л)... // ка(р)тѹ змышлєнѹю сфабрикованѹю до кни(г) пода(л) и ты(м) волю нєбо(ж)чици за(т)ру(д)ни(л) до актыкова(н)я (Вінниця, *ЛНБ* 5, II 4058, 52-52 зв.).

Пор. **АКТЫКОВАТИ.**

АКТЫКОВАТИ, АКТИКОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* aktykować) (що) (*в актові книги*) вписати, внести: тежъ черезъ листъ мой отвористый, под печатью моею... давши его перве, передъ посланьемъ возного... до книгъ урядовыхъ кгродскихъ актыковати (Луцьк, 1587 *АрхЮЗР* 6/I, 164); теды... на томъ аркушѣ, што хочутъ, попишутъ и маетности того шляхтича... до книгъ гродскихъ актикуютъ, — такіи то вызуиты маютъ свои штуки (бл. 1626 *Кир. Н.* 20); до... ѡ(т)ца єпископа посылалє(м) с тєстамє(н)то(м) нєбо(щ)ки пни бѹча(ц)ко(и) далє(м) на ѹко(щ)ты абы а(к)тыкова(н) fr. 44 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 4).

АКЦЕНТЪ *ч.* (*лат.* accentus) (*позначка наголосу на письмі*) акцент, наголос: пишєтє жє ѹдаю(т) жєбы а(к)цєнтовъ 20 нєдоставало, то нєподобная, до того рѹ(с)кого пи(с)ма и грє(ц)кого є(д)ны су(т) акцє(н)ты, то нє дєфєкты пи(с)ма алє рачє(и) дєфєктъ милости бли(ж)нєго (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

АКЦЕСІЯ *ж.* (*стп.* akcesja, *лат.* accessio) здобуття права на власність; угода про прибуток: яко ничо́го томѹ нєсуволоча́ла сполє́чность на́ша зѵ грє́чєскими цр҃кв́ами, та́къ з дрѹго́и стороны сполє́чность зѵ ри(м)скимъ костє́ло(м) жа́дной бы в то́й мѣрє акцєсіи (*на полі:* **прибы(т)кѹ.** - *Прим. ред.*) нє оучини́ла (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203 зв.).

АКЦЕССОРЫЯ *ж.* (*стп.* akcesoryja, *лат.* accessorium) *юр.* Вирок: констытуцыя есть и право посполитое, же судъ отъ тыхъ акцессорый апеляцыи допускати не маетъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/I, 330).

АКЦИЯ, АКЦЫЯ, АКЪЦИЯ *ж.* (*стп.* akcja, *лат.* actio) **1.** Справа, судовий процес: а пово(д) с права посполитого ѹказа(л) жє и тыє дрѹгиє ѹчасники в позовъ вложоныє и знєсєнъємъ позву ничого то(и) акъции моє(и) противъ нєму дєрєкговатъ нє можєтъ (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/I с, 1860, 17 зв.); Я Станисла(в)... а я Полониѧ Чєрєвчыєвна малжонка єго власнаѧ... єсмо позывали по(з)вы зємскими... пана Ѳєдора Ходику... ѡ нєкоторыи крывды мои и килка акцы(и) задали имъ были ѹ которы(х) сє были апєляцы(и) на трыбуна(л) выточыли (Київ, 1621 *ЦНБ* II 20756, 1); А тєжъ сторона нє ѡ кгрунътъ Тули(н)ски(и),... алє ѡ кгрунътъ Лєщи(н)ски(и), якобы кгвалътомъ ѡкупованы(и), акъцию свою нєви(н)нє и(н)тє(н)товала (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); панъ Янъ Трємъбицъки(и)... ѡхороняючи цєлости права своєго... // абы жа(д)ноє бє(з)правъє такъ праву, яко и добромъ своимъ прє(з) акъцию тєпєрєшънюю нє заходило... повторє протєстовалъсє (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 252-253); такъжє нєконътєнтуючисє взятъємъ котъла и инъных рєчєй.., забранємъ и на свой пожитокъ оборочєнъємъ, о некоторые вже кривъды, шкоды и деспекъта сутъ акции зачатые (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475); **дати акцию грабежовую** — порушити судову справу про грабіж: она теды, не позвавъши до выкупна тое тканки, дала акцию грабежовую, за чимъ слушне позваный [утверждаетъ] же не грабилъ (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 365).

2. Позов: (с)правы ѡноє вла(с)ноє дєди(ч)... жора(в)ницки(и) скѹтє(ч)нє влилъ и справы до тоє акцы(и) налєжачиє всѣ до рѹкъ... ѡ(т)далъ (Люблін, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9); то(т)жє ѹмоцованы(и) позвано(г)... просилъ абы сторона поводовая всѣ контєнта

в позвє мєнованыє показала А мяновитє протєстацию и ѻвєсъ процєсъ в то(и) справє зачаты(и) ѡтъколъ можєтъ сє показатъ жє тая акция нєналєжна и нєслушнє поводъ ѡ тѹю мниманѹю кривдѹ чинитъ (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65); позъваная Сторона... повєдила жє тая Акъция мниманая єстъ нєналєжъная абовємъ... жадъного тытѹлу права и прєтєнъсѹ такъ до тоє має(т)ности... и до тыхъ подъданыхъ, нє показѹєтъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141).

АЛАБАНДИНЪ *ч.* Назва коштовного каменя: алабантина по латы(н)ски... то(т) камє(н) алабандинъ названъ єстъ по зємлѣ гдѣ ѡ(н) растє(т), во алаба(н)ски(х) страна(х), а та зємлѧ лєжитъ во асии вєлицѣи (XVI ст. *Травн.* 487 зв.); алабандинъ цвѣ(т) имѣєтъ чєрлє(н) и чистъ подобно сардїєвѹ камєни (Там же, 487 зв.).

АЛАВАСТРЪ, АЛАВАСТРЬ *ч.* (*гр.* ̓αλάβαστρος, *лат.* alabastrum) **1.** Алебастр, гіпс: алава́стръ, ка́мє(н) є́стъ та(к) назва́ны(и), и(с) того ка́мєнє оуро́блєный сло́икъ, а́лбо скри́но(ч)ка (1596 *ЛЗ* 25); Алава́стрь. Alabaster. Alabastrites (1650 *ЛК* 4135).

2. (*посудина, зроблена з алебастру*) глечик: А коли ѡнь быль въ виѳанїи в҆ до́моу си́мона троудоватого (прокаженого) и сѣдѣль за столомъ и пришла к҆ н(є)моу́ жо́на котораѧ то мала алавастрь мира [банкоу олѣю] на́р҆да пи́стикїѧ мно́гоцѣн҆ны (з нарьдового ко́рєна) и ро́з҆бивчи ба́н҆коу вы́льяла на главоу́ єго́ (1556-1561 *ПЄ* 183 зв.); алава́стръ, или стклѧни́ц(а): Ба(н)к(а), а́бо сло́икъ алѧба́стровый, або на́чи(н)є бє(з)ѹхоє (1627 *ЛБ* 174).

АЛБА *ж.* (*стп.* alba, *лат.* alba) (*білий довгий одяг, який католицькі священики одягають під ризу*) алба: тамже при томже костеле на розных местцахъ... орнаты, капы... ручники, албы, дзвоны, дзвоньки... позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269).

АЛБЕСТЕНЪ *ч.* Назва коштовного каменя: агатисъ по латы(н)... камє(н) агатовъ собою чєрнъ єстъ... подобє(н) камєню єго жє имєнѹємъ албєстє(н) (XVI ст. *Травн.* 487).

АЛБО[1], **АЛЪБО, АЛЬБО** *спол.* (*стп.* albo) **1.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або; чи, чи то: писал єси, якобы нє длѧ иных которыхъ справ своих, албо прыєтєлских то сѧ стало, нижли рєкѹчи, єси был измєшкал там для наѹки королѧ (Краків, 1538 *AS* IV, 163); *Я* ива(н) романови(ч) сєнюта вы(з)наваю... симъ моимъ ли(с)то(м) ко(ж)дому кому то(г) потрєба будє(т) вєда(ти) а(л)бо чтучи єго слыша(ти) (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 135); А єсли(ж) бы ѡво(н) бы(л) нєдостаточє(н)... и хотѣл҆ бы то поусти(ти) в о(п)цїи роукы а мєнє бы бг̅ъ по(д)помогль албо дѣти мои свои(м) вла(с)ны(м) грошє(м)... *Я* до таковою выкоу(п)на бли(з)шїи (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 17 зв.); А нє споминає ничо (*остання літера нечітка — Прим. ред.*) тоу єв(г)листа абы таа рѣчь зь якои ро(з)мовы а(л)бо с пыта́нѧ оучинєна (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 4, на полях); а если бы на станъ духовъный неоженивъшися вступилъ, таковому вже невольно было женитися, будучы попомъ (альбо дияякономъ) (Вільна, 1599 *Ант.* 741); не надѣй ся на здоровя твое, албо на юноство твое (XVI ст. *НЄ* 18); Оужовни(к) є(ст) злѣлѧ (!) ба(р)зо добро коли кого оужь а(л)бо гадина въкоуси(т) прикладаи до раны а(л)бо зваривши єго оу водѣ пїи (XVI ст. *УТ* 4 зв.); приказує(м) абы єстє пєрє(д) судо(м) наши(м)... в... воєво(д)ствє києвско(м) волы(н)ско(м) албо брасла(в)ско(м) в року... тисєча шє(ст)сотно(м)... ѡбли(ч)нє... станули (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); но́гъ твои(х) чир҆во́ныє а́льбо жо́л҆тыє боты на оучти́вость тобѣ тог(д)ы боу́дѹтъ, кг(д)ы в ни(х) хо́дѧчи по́ломѣнь запал҆чи́вости подо́пчєшь (Острог, 1614 *Тест.* 179); а чита́н҆є твоє нєха́й бѹдєтъ, На́продъ з҆ главизнъ слѡ́въ бл̅жє́нныхъ҆ ѡ̅цовъ... два ли́сты а́лбо три (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 199); Богда(н) хмє(л)ницки(и)... з во(и)ско(м)... запоро(з)ким ѡзна(и)мує(м)... абы(с)тє во въсє(м) по(с)лушъными были ѡ(т)цомъ нико(л)ски(м) мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) Києвъко(г) а(л)бо по(с)лушъника... ѡ(д) ѡ(т)ца игумєна нико(л)ско(г) Пу(с)ты(н)ского києвско(г) во въсє(м) слухали (Чигирин, 1650 *Гр. Хм. М.*);

(*у сполуч.* **албо (альбо) и, албо (альбо) тежъ (тыжъ)** або й, або теж: Бо если бы хто что начинати хотѣл альбо и начинал,... таковый не толко ничтожь не успѣет, але еще в прелесть и ересь самозаконную впадет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); А то ся дѣяти

мѣло, по року отъ Рожества Ісуса Христа 990, албо и нижей, гды тисяча лѣтъ зуполности своей доходила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 976); напервѣй, ижъ Жыдове свою паску… четвертогонадцать дня луны звыкли отправовати, которого колвекъ дня припадеть, будь то въ понедѣлокъ, въ середу, въ пятницу, албо тежь въ недѣлю, бо неоднаково бываєтъ (Вільна, 1595 *Уп. гр.* 141); и же(с)тє то вы с помочниками вашими … з ро(с)каза(н)я Пнювъ свои(х) а(л)бо тє(ж) з своее воли ѹчинили ведомо(ст) взяли Прє(з) што(с)те… до шкодъ Поводо(в) немалы(х) привели (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 73); Кто бы хтѣлъ достатечнє справы описати Петра Конашевича, и на свѣ(т) подати. // Мѹсѣлъ бы оу Кгрецкого Поєты Гомєра Зычить розѹмѹ альбо тыжъ оу Димостєна (Київ, 1622 *Сак. В.* 44-44 зв.).

2. (*при повторенні*) (*розділово-перелічувальний*) або… або, чи… чи, чи то… чи то: Хто маe(т) бо(р)ти… а(л)бо сєножати а(л)бо при сєножатєхъ лазни в чиє(и) пѹщи, тогды к озеру єха(ти) з неводо(м) во(л)но (1566 *ВЛС* 86); Посполите съ пустого корча альбо сова, албо пугачъ вылетаетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 9135); А вы мои дѣти, албо внуки, албо братя на и(н)ши(х) людїи не дайте, чо(м) та(м) моя мука великая (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); Теды бы былъ албо єго албо єпископію єго спомянул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); цнота красны(м) чинитъ крола, оурода бовѣ(м) и цоу(д)ность, албо хоробою альбо старостю лѣтъ оувѧдаютъ (Острог, 1614 *Тест.* 139); Алє запытаєшъ ли, єсли маe(т) тоє збѹдованє камѣнє, албо дерева, албо желѣзо: Нѣтъ, мовитъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); всѣ хотѣли быти ма(т)ками члч(с)кыми… всѣ замоу(ж) хотѣли, скоро бы и(м) лѣта, албо // зако(н) албо родичи ихъ допоустили (1645 *УЄ* N 32, 309 зв.-310);

(*чергується з* **або, алюбо, любо, будь, или, чы, чыли**) або… або, чи… чи, чи то… чи то: а мае(т)ності тыи прє(з) котрыи бы(х)мо мали затратити дѣтѣ свои, и(ж)бы кого з ни(х) забівати… албо запрѣти, албо ѡ(т)прїсагнѹти, або царовати // кого або дѣти по(п)совати (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 20-20 зв.); Злакъ: Зєлєность на травѣ… албо ярина ѡгородная… або всѧкаѧ трава квитнѹчаа (1627 *ЛБ* 43); Тогды ѡ(т)повѣдѧ(т) ємоу и они рекоучи Ги коли єсмо тебе видѣли алчного, албо жаждоущого а любо гостє(м), албо нагого, а любо нємоцного… и нє послоужили єсмо тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); прото жъ чоуйте бо нє вѣдаєтє коли // господарь домовый придеть любо въвечерь албо в поулъночи… абы нагле пришо(д)ши нє нашоль вась и вы спитє (Там же, 182 зв.-183); досить єстъ хр(с)тїанинови речей створєнихъ… бѹдь видомыхъ альбо невидомы(х) (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 22 зв.); Багряница: шарлатъ, албо єдвабъ багровои фарбы, или шарлатнаѧ шата (1627 *ЛБ* 5); Вторая потреба и того смотрѣти, въ которую то недѣлю отправоватисе маетъ, чы въ первую, чыли въ другую, албо во третюю и въ четвертую по пасцѣ Жыдовской (Вільна, 1595 *Уп. гр.* 141).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) або, або ж, тобто, чи, чи то: а ѡна, Светицкаѧ (и) Ядвига Ягодинская и их дети… ѡтъ всихъ доходовъ и вжитковъ и податковъ, албо дани… тымъ нашим листомъ, сказаньем (мают ѡтдалены быти) (Краків, 1539 *AS* IV, 185); до того доводѹ поможе(т) ми рѣка либа и мѣстечко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ѹ(с)тю тои рѣки, где впадає(т) ба(л)ти(и)ское а(л)бо прѹ(с)коє море (1582 *Кр. Стр.* 58); по(р)фира єсть жо(л)въ, албо риба котораѧ з себє пѹщає(т), ша(р)ла(т)ны(и) то єсть багровы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68); Туй видиме, ажъ ся бояли, ажъ ихъ пушлетъ вои, албо у пропасть (XVI ст. *НЄ* 105); тотъ нехай боудєтъ обранъ, которого дховенство и людъ посполиты(и) албо болшая личба прагнетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74 зв.); Року прошлого 1618, месеца листопада, зъ дня на ночь тридцатого, указалосе дивное видение на небе, которое кометою албо звездою злучою зовутъ (поч. XVII ст. *КЛ* 87); нашъ θро(нъ) а(л)бо столица ап(с)лъскаѧ длѧ мило(с)ти проти(в)ко всѣ(х) право(с)лавны(х) ѡ(т)цєрскои, з доброго вашего тѣшитисѧ звыклъ (Яссі, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Гды Снъ Бжїй… пришо(л) в домъ // тамъ… обачилъ Трѹбачовъ, албо Пищалникѡ(в) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 12-13); Фєлоны а(л)бо ризы (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53); мастю а(л)бо ше(р)стю перъши(и) конє два вороныхъ, третяя кляча половая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

(*чергується з* **или**) або, чи, тобто: Пытаю тя убо, кая польза кому альбо пожиток или корысть, или хвала богу от погибели и пакости с многими? (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 243);

(*у сполуч.* **альбо рачей (радший), албо снать**) або, чи, тобто: И патріархъ цареградскій Іосифъ... наглою смертю умер у Флоренціи, яко нѣкоторые геретици мовят албо рачей повѣдают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Повѣдь же ми, што было по овой безлѣпицы альбо радшей баламутни (Вільна, 1608 *Гарм.* 220); пото(м) поча(ли) примѣря просити, албо раче(и) згодꙋ з ѡбою запирати и такъ запе(р)лы згодꙋ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Нѐмѐншїй и ѡвый єстъ непотрѐбный Придатокъ въ Трѐбникꙋ Стратинскомъ, албо рачей нелѣпаѧ церемонїѧ ѡ причащенїи Агїазмою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); Єдна(к) же таковы(м) мнѡгым народомъ дши, албо снать и зацнѣйшеи, абовѣ(м) лѣпшїй єсть єдинъ который чини(т) волю бж҃ію, анѣжли тисѧча злостивыхъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи: коли вы ты(х) знаме(н) свои(х) с того сосо(н)я не вытепете а сосо(н)я с҃того николы не поступите до того рокꙋ а(л)бо нѣкако наши хо(д)ци и подыицу(т) сосо(н)е с҃того николы по(д) ва(ми) тогды вы шари(н)ци заплатите вины старосте вруцкомꙋ... пѧ(т)десѧ(т) кѡ(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Павелъ светый зоветъ его чловѣкомъ безаконія... и придаетъ, же ся маетъ превознести надъ то все, што зовутъ Богомъ, албо што фалятъ Бога (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 149); не розꙋмѣю того... же бы тамъ зъ якимъ поселствомъ ѡ(т) кого єздити мѣлъ, албо же бысмы што таковѡго постановити межи сѡбою мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 19 зв.); мнимаю ижъ ꙋфналь пре(з) подковꙋ зле есть вбитый албо хрыбе(т) есть ѡбражоны(и) (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); На той горѣ въ Кіевѣ, гдѣ стоялъ (которую зовутъ нынѣ "Вздыхалною", якобы отъ того, ижъ на ней... отъ трудовъ отдохнулъ, албо же тая гора оттоль называется "Вздыхалницею", ижъ, высокою будучи, люде идучи вздыхаютъ, а на верхъ вшедши отдыхаютъ спочиваючи)... церковъ... была поставлена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 970); соленитє(р)... протестова(л)се... зостави(в)ши собе ѡ(д)накъ во(л)ную по праву тое(и) проте(с)тацие(и) учине(н)є ши(р)шое и да(л)шое, єсли бы того во(д)лу(г) права належала, албо по(т)реба указовала (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

2. (*при повторенні*) (*розділово-перелічувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: V Štefanovy rote dyvonka płačet, I płačuci povidała: Štefane, Štefane, Štefan vyjvoda, albo me pujmi, albo me liši (1571 *П. про воєв.* 416); Азали то не антихристове, которые... Пречистую Богородицу и всихъ светыхъ блюзнятъ, мовечи, же албо еще не сутъ въ небѣ... албо же о насъ не вѣдаютъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 162); албо я тебе затрымати постараюся албо неха(и) кто рꙋчи(т) за тебе (к. XVI ст. *Розм.* 32 зв.); Оттоль значится, иж альбо Петръ святый в Рымѣ не былъ албо Павел святый не былъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53); не надо(л)го при насъ трвати бꙋдꙋтъ Кгдыжъ албо пре(з) злостъ нашꙋ потратимо ихъ, албо // пре(з) нашꙋжъ невдачно(ст) ѡ(т)наты намъ бꙋдꙋтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 281-282);

(*чергується з* **або, любо**) або... або, чи... чи: Онъ поведилъ, иж небожчикъ ускаржался: "або дей мя ножемъ сколото, албо мя полгакъ образилъ" (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381); бо ни єди(н) ты(ж) слоуга не може(т) дво(м) г(с)пдарємь слоужити любо єдиного полюби(т), а дроугого ненавидѣти боудетъ, алъбо єдиного дръжатисѧ боудеть а ѡ дроугомь почне(т) не дъбати (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) (*у сполуч.* **альбо радъшей**) або, чи, тобто: Трактуй же в.м. зъ светейшимъ отцемъ папежомъ черезъ послы свое... Албо радъшей самъ до него едь (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1013).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту складнопідрядні речення*) а: а(л)бо хтобы те(ж) ту(т) ѡста(в)шисе на ме(ст)це на(з)начоное... не приеха(л)... тогды кожды(и) таковꙋю(ж) винꙋ... выпо(л)нити бꙋде(т) повиненъ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); альбо єслись коли на ѡгнєвꙋю срѡдзе хора(л) (!) ѡный вѣчный полѡмѣнь собѣ на памѧть приведи (Острог, 1607 *Лѣк.* 39); Альбо ачей бы еси показал... ученика, который бы оную заповѣдь и науку... сам собою выполнил (1608-1609 *Виш. Зач.*

226); а(л)бо єсли бы вѣры нє мѣлъ тєды ѡномꙋ хо(ч) поша(р)паны(и) мє(м)ра(н) вє(р)нѣтє (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474);

(*у сполуч.* **албо и, албо тежъ (тыжъ)** або й, або теж: Подобъно мнимаете, же θлоренъцыя естъ вашимъ Острогомъ, жебы такъ всимъ отворомъ стояла; албо и ово ижъ нихто не слышалъ, яко потаемне въехалъ (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1111); ви́ди(ш) ли жє сѧ оупокори(в) аха́въ пєрєдо (м)ною, а прє́то нє навєдоу зло́є ка(з)ни за дн҃и єго, а́льбо і манасі́ѧ, которыи всѣ(х), и бал'вохва(л)ствѡ(м) и морды́рство(м) пєрєходи(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 25); А тутъ ми годится упоменути свещенников недбалыхъ... Бо другій и не знаетъ епископа своего, — чым же помазываетъ по крешенію дѣтокъ малыхъ? Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Албо тижъ и тоє знаю, Ижъ дєвять хоровъ агг҃ловъ Бг҃ъ маєтъ, Ѡ(т) которихъ на нєбѣ хвалꙋ приймаєтъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15).

Див. ще **АБО**[1], **АБОЛИ, АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛБО[2], **АЛЪБО, АЛЬБО** *част.* (*стп.* albo) **1.** (*питальна*) хіба, невже: ты тєды дворѧни́нє, // или мирѧни(нє) што знаєшъ и я(к) ѡ(н) є(ст) дꙋрє(н) и нє знає(т) ничого: альбо нє вѣдає(ш) и(ж) твоѧ бє́сѣда и хи́тро(ст) и мно́гословіє гл҃пъство(м) єстъ прє(д) бг҃мъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 235 зв.-236); А штожъ тутъ на то речете? Альбо яко то маете выгладити зъ своихъ же власныхъ правилъ и книгъ старыхъ Словенъскихъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 55); а́льбо єдно чл҃къ тръво́житсѧ; розоумноє ли ты́лько творе́ньє тоу́ю приганꙋ маєт(т)... //... тръво́жатсѧ и во́ды (Острог, 1607 *Лѣк.* 126-127); и вышше глаголет: "*Албо* раздѣлился Христос, албо Павел, Петр, Аполлос распялся по вас? *Албо* во имя Павлово, Петрово, // Аполлосово крещени есте?" (1608-1609 *Виш. Зач.* 7854-211).

2. (*підсилювальна*) (*вживається на початку розповідного речення*) адже, та ж: Якъ жє тєды ты нє встыда́єшъсѧ помовлѧ́ти оучєнико́въ нєдоскона́лости словами... // Албо розꙋмѣєшъ жє з' людми бє(з)мо́зкими... розмовлѧ́єшъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 295-296).

Див. ще **АБО**[2].

АЛБОВѢМЪ, АЛБОВЕМЪ, АЛБОВѢМЬ *спол.* (*стп.* albowiem) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної*) бо, тому що, оскільки: албовѣмъ любо кто кꙋпєцтвомъ сѧ бавитъ любо при дворꙋ сє знаидꙋєть... потрѣба бы было тлꙋмача нєякого принамнє(и) которого ко(л)вє(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); заправды нє могꙋ длꙋжє(и) чєка́ти Албовѣмъ комꙋ єстє(м) ви́ннымъ нє хочє(т) длꙋжє(и) чєка́ти (Там же, 33 зв.); албо́вѣмъ прє(з) нєго всѣ рє́чи сꙋтъ сотворе́ныи на́ нб҃ѣ и на зємли... хо(ч) кнѧ́зства, хо(ч) звѣрхности, всє прє(з) нєго, и в нєм' єстъ створе́но (Львів, 1646 *Зобр.* 4);

(*із сполучником на другому місці*) бо, тому що: и нє розумѣй прошꙋ абы(м) я тратилъ гроши мои дарємнє ꙋчыню а(л)бовѣмъ тобѣ рахꙋнокъ всѣхъ выда(т)ковъ // которыись мнѣ прислалъ (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.-63); Тылько ты, Панно, нерачъ ся фрасовати: И материнскимъ ся жалемъ урывати. Сынъ албовѣмъ твуй, всѣм нам зъмертвых ся ставитъ: И радости с тобою, всѣхъ насъ набавитъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 168); Пови́нна на ѡста́токъ малжо́нка до́браѧ... при послꙋше́нствѣ и тєрпе́нїю, молча́н'є до мꙋжа своєгѡ захова́ти, тымъ албо́вѣ(м) всѣ нєстроє́нїѧ, и нєпоко́и домовыи погамова́ныє зостанꙋ(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 934).

Див. ще **АБОВѢМЪ**[1], **БОВѢМЪ**[1].

АЛБОЛИ *спол.* (*стп.* alboli) (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи, чи то: которы(х) то собє по(д)даны(х) пово(д) шацꙋє(т)... кождого зособна по пєтисо(т) гривєнъ по(л)ски(х) протожє бы єстє... ты(х) по(д)даны(х)... ꙋ сꙋдꙋ кꙋ выда(н)ю поstави(ли) а(л)боли за нєвыда(н)є(м) та(к)су за ни(х) заплатили (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, ІІ 4052, 52 зв.); Что жь будет скуток албо ли существо всего оглавления сего начертания к вашей любви... молю потерпѣти и извѣститеся о всем (бл. 1610 *Виш. Посл. Лв. бр.* 1352); то́тъ ѡ(т) свѧще́нства ѡ(т)да́лєнъ бывáєтъ... кото́рый в'дову женꙋ... ма́єтъ, а́лболи // вшєте́чницꙋ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16 зв.-17); **бо́лєй алболи мнѣй** — більш-менш, більше або менше: а єслибы // вонт'пилъ ѡ пє́вной ли́чбѣ, тогды во(н)т'пли́вє

маéть мóвити, жємъ съгрѣшылъ, напрыкла(д): пьѧ(н)ствомъ ѡколо дєсѧ(т)ка рáзовъ, болєй áлболи мнѣй, я́косѧ ємѹ здáсть (Львів, 1645 *О тайн.* 75-76).

2. (*пояснювально-уточнювальний*) або, чи, тобто: Рѹкоположє́нїє, áлболи въскладáнїє рѹ́къ архїєрє́йскихъ в' посвѧщє́нїю свѧщє́нника (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 15 зв.).

Див. ще **АБО**[1], **АБОЛИ, АЛБО, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛДОМАШЪ *ч.* (*мад.* áldomás) могорич, пригощання: И питъ на тото алдомашъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); былъ руща́(н)скыи бирувъ Мигаль Мєлєнтїовъ на алдомаши (Там же, 224).

АЛЕ *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*зіставно-протиставний*) але, а, та, проте: Правда, выездили на тоє полє єздоки... алє конца томѹ нє вчинили (Острог, 1506 *AS* III, 38); Чорна есмь, але красна дцѣреи Iерусалимскихъ, яко станы кедра, якоже то кожа Соломонова (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50); Стоить замокъ на горє нєвысоко(и) алє прикро(и) (1552 *ОВол. З.* 195 зв.); в то(и) липє была грань рѹбєжи, алє выгорєла (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П* - 216, 110); А гды торба посрод рынку упала... слуга замковый не вѣдаючи, чий то Волошин, але розумѣючи з Волох єго быти, торбу взял, и... отнес до замку, до вряду (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Нєємáнъ гєтмáнъ цр҃ѧ сїрїйскаго... бы́лъ мѹ(ж) мѹ́жный и богáтый, áлє трѹдовáтый (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); А що ѡгладáли разѹ́мны(и) óчи нш҃ѣ, то(г)да тóє хотѣли слѹги вáшѣ... Провади(ти) мєжи пѡга(н)скїи бѡги, Алє проу(д)ко поломáли сво(и) нѡ́ги (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв. ненум.).

2. (*протиставно-уточнювальний*) але, а, тільки: пан Богѹш нє маєт индє нигдє того имєнѧ ѡбєрнѹти, алє маєт записати... комѹ бѹдєтъ єго волѧ (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); Каждаѧ речь света того подлѹгъ бєгѹ чловєчєнства вєдома єст кѹ сталости, котораѧжъ николи єст впевнєна и в памєти трывала, алє часомъ забытю ѡтдаєт сѧ и с памєти выходит (Вільна, 1514 *AS* III, 108); Ино я нє зымє(н)ѧ манасты(р)ского алє з ымє(н)ѧ моєго... тую да(н)... побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, N 38, 1); Мєщанє и волощанє пєрє(д) тымъ кгды замъкѹ ѹ чорънобыли нє бывалю алє только дворъ с пашънєю хоживали тогды на толокѹ ѡрати и жати, на стравє дворъно(и) (1552 *ОЧорн. З.* 55 зв.); нє пóтрєбоую(т) з҆доро́выи лѣкарѣ алє нємо́ц҆ныи (1556-1561 *ПЄ* 231); ту(т) нє идє(т) ѡ шма(т) зємли, алє о всє имє(н)є (Житомир, 1584 *АЖМУ* 94); кг(д)ы кролє́в҆ство нб(с)ноє ѡтвóрѧ(т), и ви́дѣти боу́дє(т) рéчь мо(ж)наѧ самóго крóлѧ, ю́жъ нє прє(з) подобє́н҆ства... áлє твáрѹ в' тва(р), южъ нє прє(з) вѣрѹ, áлє самы́ми ѡчи́ма (Острог, 1607 *Лѣк.* 49); мóвитъ, нє вѣришъ ѳѡмо... //... доткни́сѧ рѹкóю и досвѣдчъ... и нє бѹдь нєдовѣркомъ, алє бѹдь вѣрнымъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 218-219); Мóжєтъ ли хто нє бѹдѹчи ієрє́ємъ, áлє свѣцкимъ раздрѣши́ти кáющагосѧ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 14 зв.); тáкжє Iєлєзáвєль цари́ца нє ми́слила ѡ смє́рти; алє ѡ залїóтахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 126); пєрє(д) ѡбли́чьємъ твои(м) положи рѹкѹ твою под҆ бєдро моє, и оучини́шъ мнѣ милосє́рдьє и прáвдѹ, жє бысь мєнє нє погрє́бль во Єгиптѣ áлє мєнє вы́нєсъ з тоє́й зємли и поховáй въ грóбѣ прóдковъ моихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 75).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складносурядного речення*) **1.** (*протиставний*) але, а, та, проте, однак: И ѡни мовили: "Были грани наши в том мѣстцы, алє выказали их Порыдѹбцы" (Шайно, 1538 *AS* IV, 173); Кѹль камєнъныхъ ѡколо польтрєти пяди зї алє дєла до тых кѹ(л) нєтъ (1552 *ОЧерк. З.* 6); нб҃о и зє(м)лѧ пєрєминоу(т) алє слова мои нє прєминоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 103 зв.); Дóбрѣ єси бы(л) прочолъ закон҆никѹ. Алє ср(д)цє твоє далєко ѡ(т) того, бо тѹ... ба(р)зо сѧ ѡмили(л) (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 300, на полях); Хиба быстє собє знову якого Филялета змыслили, але и мы тежъ окажемъ не одного Еленхопсевда, которые его выткнутъ и покажутъ быти Филопсевдомъ! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1105); Ѡ котрóй нє только пр(о)рци повѣдали, Алє и сїбíлли ѡныє написáли (Львів, 1616 *Бер. В.* 80); Володимеръ то услышавши воздухнувъ и рекъ: "благословенни ты, которыи на правици станутъ, але бѣда тымъ, которыи на лѣвици" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 975); Так сѧ проудко фортоуны кола обєртают сцєптры в ярмо, достатки в нє(д)зоу (!) ѡ(т)мѣняю(т) алє ты цныи народє люб тєрпиш

ѡ(т)мѣноу в дочасных рѣчах, вѣроу держиш не ѡ(т)миня (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); а тое вамъ ѡзна(н)мѣемъ же до на(с) присилаю(т) ѡ миръ просячи але мы имъ до конца не вѣримъ (б. Константинова, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); **але паки** — але ж: А езовито уже и на самого бога Христа лжу творит … Але паки повѣдаю их тебе, езовито, в чем ся твой костел римский распространил по всем свете (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 184).

2. (*протиставно-уточнювальний*) але, тільки: И Смѣдиницы мовили: "Правда ест, иж на тое мѣстце на следогоне схоживали сѧ, але землѧ наша ест, смѣдинскаѧ потѧл, покѧл есмо заводили" (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); Село (!) з болота возѧть што ві косаровъ накосѧть але сами не косѧть ѡ(д)но гребѧть (1552 *ОЛЗ* 185); чотырьдесѧ(т) и шесть лѣ(т) е(ст) боудована тая то цр҃ковь а ты за три дн҃и хочешь въздвиг'ноути еи, але ѡнъ повидѣ(л) ѡ цр҃кви тѣла своего (1556-1561 *ПЄ* 348); Я-(м) де(и), по(ш)сла (!) про(ч) поневоли з дому и (к)люч ѡ(т) коморы повѣси(в)ши, але, де(и), есми ничого з дому [не брала] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); то не была// мо(л)ба, а́нѣ моли(т)ва, а́ле пытанѧ и ѡ(т)повѣ(д), и оповѣда(н)е было (Вільна, 1596 *З. Каз.* 88-88 зв.); Кгарнецъконтѧетъ три штибры… за якъ веле кѧплю тѧю ча́сть Але не венце(и) проси аниже годи(т)сѧ (к. XVI ст. *Розм.* 27); Были, заправды, и иншии овцы, то есть, погане, але тыи не были зъ овчарни Христовы (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 434); В малъже́нстве пора(д)номъ нико́ли ро(з)во́дѧ нимаѡ́ть, але звѧзокъ его е́сть нерозе́рва́ный (Львів, 1645 *О тайн.* 162); не сподѣваѐ(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѧгъ быти ми(р) межи нами але неха(и) бѧдетъ такъ якъ г(с)дь бг҃ъ изволи(т) (б. Константинова, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*протиставний*) але, однак, проте: А хотяжъ апостолове иные были ровные во всемъ Петрови, *але* въ томъ не были ровни: бо владза ихъ зъ ними заразомъ уставала, але Петрова владза трывала завъжды въ наместникахъ его (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1087); если сѧ не хотѣлъ на(д) сн҃о(м)… змиловати але сѧ было змиловати на(д) прч(с)тою маткою (поч. XVII ст. *УЄ* N 256, 8); хоть такое писмо старые демони змышляют, але речь вся Потѣева, якобы усты сам мовилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); пре́то(ж) если и на самоу́ю доскона́лость зно́воу взыйти не змо́жешъ, а́ле // хоть ма́ло що ѡ(т) тое зара́зы плюга́в'ства себе ѡ(т)да́лишъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 34-35); Хотъжесь, и въ гробѣ, рачилъ ся положити, Але нато, рачилесь то учинити, Абысь … Радости вѣрныхъ своихъ гойне набавилъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 165); хотѧ(и) то ка́занѧ мое стра(ш)ли́вое… але прѧдко многихъ чл҃вѣкѡвъ вѣрныхъ, приво́дитъ на покаѧнїе истенное (Чернігів, 1646 *Перло* 127); хотѧ естесь молоды́й, а́ле тобѣ бг҃ъ да́лъ оура́дъ ста́рцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 369).

2. (*протиставно-приєднувальний*) але, а, проте, однак: З ѧходовъ ве(р)хѧ писаныхъ не завъжди ро(в)но але яко коли ѧхо(д)нико(в) много бываетъ… поведилъ… ча(и)ка боѧринъ ижъ онъ… взѧлъ… медѧ… деѵѧносто каде(и) (1552 *ОКан. З.* 29 зв.); Не мелъ бысь таковоrо отказу. Але якось заробилъ, таковый тежъ и ответъ маешъ (Вільна, 1599 *Ант.* 949); не хо́че(т) бовѣ(м) ср҃ти грѣшного чл҃ка, але бы́ сѧ наве(р)ноул' и жи́въ бы́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); На́дъ и́нъшими вынесло́сти не мѣла; Але е́сли якѧю мѣла, а́лбо мае́т', а лю(д)кой помочи… бра́ла (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 9 зв.); То́е спра́вивши рѧкодѣлїе возми: не нѧдачи анѣ примѧша́ючи себе, до чита́н'ѧ и рѧкодѣлїѧ, жебы́сѧ в' то́мъ бе́з' пе́рестанкѧ знаходи́ти, але жебы то́лко в' порожнева́н'ю не бы́ти (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 200); Бо и ѡра́чъ не то́л'ко збо́жѧ сѣет'; ко́л'ко бы е́дно з' его потребѧ ста́ло але абы, и иншихъ многих' перекорми́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 563); ты нн҃ѣ изгна́ный… але если бысь и тѧ в' мѧках' твоихъ; по(д)несъ ѡчи твои на высотѧ, тог(д)а оузришъ яко Бг҃ъ Нб(с)ный ѡ(т)враща́етъ ѡ(т) тебе Лице свое (Чернігів, 1646 *Перло* 158).

3. (*протиставно-уточнювальний*) але, тільки: прото домовлялсѧ, абы стал кнѧзь Дмитръ, але ижъ кнѧзь Дмитръ на рокѧ не становилсѧ, просил пан воевода, абы жалоба… сѧ ѡказала… чинити правомъ ѡ то (Книшин, 1554 *AS* VI, 163); Пра́вда же то сна(т) коли(с) в полще бывало, же цїга́ни(н) мо(ж)-

ныє шла(х)тичи, а плебани свои(х) паны поседали, але якъ циганωвъ с короны высвѣцоно, такъ сѧ и той... звычай ω(т)менилъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 196 зв.); тылько... абысь не впа(л) в що оупадаю(т) незбо(ж)ныє ани бовѣм великости грѣхо(м) до ω(т)чаѧнїа звыкли приводити, але єсли кто має(т) дш҃оу безбожноую (Острог, 1607 *Лѣк.* 10).

Див. ще **АЛИ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.**

АЛЕҐАЦИЯ, АЛЕКҐАЦИЯ, АЛЕКҐАЦЫЯ, АЛЛЕҐАЦІЯ *ж.* (*стп.* alegacja, *лат.* allegatio) доказ, посилання на щось: А умоцованый стороны позваное... при перьшихъ алекгациях и оборонахъ своихъ стоячи, поведилъ, иж... о каране самое особы духовьное... у права светъского зысковать не може (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/VI, 103); На реляцыяхъ теды нашихъ дня третего мца декабра по реферованыю намъ тое справы стороны обои постановившыся — позвани, при першихъ алекгацыяхъ своихъ и // конституцыяхъ стоечи, просили волности албо одосланья на соймъ (Варшава, 1614 *АрхЮЗР* 8/V, 420-421); Въ Канонахъ Нікейскихъ канону о аппеляціи мнѣманой, ведлуг ихъ аллегаціи, не найдено (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 590); Я, комо(р)никъ, алекгациє, стороны поводовоє, передо мъною вношоныє, добре у себе уважи(в)ши... до є(к)зеквова(н)я ωного приступилъ (Київщина, 1639 *ККПС* 234).

АЛЕҐОВАТИ, АЛЕКҐОВАТИ, АЛЕКҐОВАТ, АЛИКҐОВАТИ, АЛЪЛЕКҐОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* alegować, *лат.* allegare) (чим, що) доводити, доказувати; виправдуватися (чим): Але и того всего не беру собе на помочь, хотя бы выкрутачъ могъ тымъ безъпечьные алекговати. Але я... маю моцьнейшые// доводы... на которые ся (большеи) огледаю (Вільна, 1599 *Ант.* 505-507); Сейм... прожно и тым алекговат мает, бо та констытуцыя не то в собе замыка, абы се шкрутынѣум гратит мѣло (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 515); Бо што сторона, аликгуе, жебы то ту(т) тѣла вма(р)лы(х) поховано мено (Житомирщина, 1639 *ККПС* 7854).

АЛЕКТОРЪ, АЛЕКТОРЬ *ч.* (*гр.* ἀλέχτορις) півень: правдоу повѣдаю тобѣ, ещє не възглаcить алекторь (не запоєть когоуть або пѣвєнь) а ты сѧ три разы мене запринъ (1556-1561 *ПЄ* 410 зв.): алєкто(р), пѣве(н) (1596 *ЛЗ* 25); Алєкторь. Gallus (1650 *ЛК* 423).

АЛЕЛУІА *див.* **АЛЛИЛУІЯ.**

АЛЕЛУѦ *див.* **АЛЛИЛУІЯ.**

АЛЕТЬ *див.* **АЛИТЬ.**

АЛЕФБЕТЪ *ч.* (*гебр.* alefbet) алфавіт, азбука, абетка: Далєть: Страхъ, або Таблиц̑, слωво д҃ алє(ф)бєтꙋ єврейского (1627 *ЛБ* 200).

Див. ще **АЛЕФВИѲЪ, АЛФАБЕТЪ.**

АЛЕФВИѲЪ *ч.* (*гебр.* alefbet) те саме, що **алефбетъ**: виѳъ: Домъ, або завстыжє(н)є, имѧ вторoи литери але(ф)виѳꙋ є(в) (1627 *ЛБ* 194).

Див. ще **АЛФАБЕТЪ.**

АЛИ *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*протиставний*) але, а: то(т) бы ємꙋ непоруши(л) нашего даанїа... али б‹ы› ємꙋ ꙋтвръди(л) и ꙋкрѣпи(л) (Бадевці, 1500 *Cost. S.* 256): "Не плачьте", мовитъ, "не умерла дѣвка, али спитъ" (XVI ст. *НЄ* 156); Познаваємω з давнїхъ вѣкωвъ, якω При потопѣ люде пили и или, скакали и грали, али несподѣванє оумωрени водами потопним(и)... скоро згинꙋли (Чернігів, 1646 *Перло* 126); **не лише... али, не тылко... али** — не лише (тільки)... але (а): коли постишъ, а ты перестань лихое дѣло чинити (*в рук.* чинити. - *Прим. вид.*); не лише выдь мяса, али и выдь лихого дѣла, чомъ буденъ лихое дѣло чинити, а ты утратишъ платню свою (XVI ст. *НЄ* 16); А отводечи ихъ отъ боговъ поганскихъ, которимъ ся были зъ молодости призвычаили, и частокротъ имъ не тылко // тые животные офѣровали, али и дочки и сыны свои приносили (1603 *Пит.* 78-79).

2. (*розділовий*) чи, або: послѣди, на конец, прилог али поклеп, от себя приложены, от здѣ починается (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 1359).

3. (*при повторенні*) (*розділово-перелічувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: заде(р)жал ли десѧтинꙋ, али бе(з)божнымъ, али клѧты(м), али шатанови ω(т)данымъ каждый такій заразъ зосталъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202 зв.).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складносурядного речення або приєднує до попереднього тексту зв'язане змістом окреме речення*) (*протиставний*) але, а: на ꙋсихъ ихъ тѣхъ селъ да не

имаютъ ходити... глобници ни ходити и ни жадною (!) глѡбоу брати... али оуси глѡби щоса наидꙋтъ на тыхъ люди ѡ(т) тыхъ сєлъ а ѡни оуси абы были нашємоу мѡнастыри ѡ(т) поутнои (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); Коли умеръ богатый, погребли его в аду, та мучивъ (ся) тамъ, изъ мукы просивъ милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ ему у половени, али не слухали его (XVI ст. *НЄ* 148); Аще ра́но ро́спростръ крилѣ оу́ма мо́єго, И полєщꙋ в далє́кїи прєдѣли мо́ра тво́єгѡ. Али и тꙋ Рꙋка́ твоа́, всємогꙋщаа цр(с)твꙋєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 31);

(*приєднувальний*) (*уживаєтьоя на початку речення, в якому підсумовується сказане у попередньому тексті*) тож, отож: Али пости, христіанине, такъ у любости, у правѣ, у вѣрѣ правуй, якъ апостолъ Павелъ (XVI ст. *НЄ* 16); "Тверезѣтъ ся и сокотѣтъ ся, чомъ ворогъ вашъ дявулъ, якъ левъ рычучи, ходитъ (*в рук.* ходи. — *Прим. вид.*) и смотритъ, кого бы прожеръ. // Али спротивляйте ему твердовъ вѣровъ" (Там же, 102-103).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*). **1.** (*приєднує підрядну частину часу до головної*) як, але: И лє́дво тро́ха вы́тхли: али Тꙋрчинъ на́шолъ, Зъ многоли́чбнымъ пога́нствомъ на Ѡ(т)чи́знꙋ на́шу (Київ, 1622 *Сак. В.* 46); у вечоръ, толко што спать злегли, али... Яцько Єсиповичь з сыномъ своимъ Мишкомъ... з лезивомъ и з коробами въ ночи пошли въ боръ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 80).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) як: а ґды ты по́йзришъ наза(д) себє на жи́тїє твое́ грѣхолю́бноє, али за тобо́ю идє́тъ множєство грѣхо́въ твои(х) оу стра́шни(х) лицахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

Див. ще **АЛЕ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.**

АЛИАСЪ *див.* **АЛИЯСЪ.**

АЛИБО *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) (*розділовий*) або, чи, чи́ то: И мы пытали Джусичов, маютли ѡни на то который доводъ, иж са ѡ тыи имѣна кназю єє, а либо єй самой вспоминали за ѡтца нашого... корола Єго Милости (Вільна, 1507 *AS* III, 44); ѡнъ да имаєтъ соби спрашꙋвати на него зако(н) прѣд на́ми алибѡ прѣдъ ігоумєнѡмъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); призволили на(с) до того чтыри алибо и далѣи єсли жє г҃ь б҃ъ призволи(т) дмитръ дꙋброва дмитръ стахови(ч) федо(р) васи(л) иванищи(н) (Сатанів, 1590 *ЛСБ* 135); А єсли бы... ѡди(н) проти(в) дрꙋгому в нєбы(т)ности и при бы(т)ности пи(л)нова(л) ꙋстава(л) алибо здава(л), тєды то ꙋ ка(ж)дꙋго права... при(и)мовано бы(ти) нє можє(т) (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1);

(*чергується зі сполучником* **либо**) або... або: а чий бꙋдет нєвод, либо кназа Андрѣєвь а либо кназа Иванов, ино на кназа Андрѣа дѣль, а на кназа Ивана дѣль, а на нєвод дѣль (Святе Озеро, 1509 *AS* III, 69).

II. (*зв'язує речення*) (*розділовий*) або, чи: чи́бы да́ковалъ гдє́бы єго то што на́съ долєга́єтъ, долєга́ло, алибо́ бы о(н) чого нє розꙋмѣємо, долє́глость такоу́ю, и(з) вда́чностью и(з) мовча́ньємъ вы́трвати мо́гъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214);

(*чергується зі сполучником* **либо**) або... або: нєха́й в҃м, рꙋши(т) оуважє́ньє того, жє либо бы єстє на́мъ ѡ(т)стꙋплє(н)а вѣры на́шєє зы́чили... алибо́ бы в чо́мъ и́ншомъ то́є бы́ти могло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 216).

Див. ще **АБО[1], АБОЛИ, АЛБО[1], АЛБОЛИ, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛИЖЪ *спол.* (*зв'язує члени речення*) (*протиставно-уточнювальний*) але, а, однак, проте, тільки: А мєщанє ижъ подачки на замокъ и на поды(и)мованьє пословъ дають про то нє повиньни єздити на полє алижъ съ самимъ старостою (1552 *ОЧерк. З.* 8); воєводовє и старостовє вєдꙋчи право з шля(х)тичо(м) в повєтє своє(м) свє(д)ко(в) своєє ю(р)здыцыи стави(ти) нє могу(т), А ли(ж) з ы(н)шого повєтꙋ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); Ку тому и право посполитое свецькое, намъ отъ пановъ нашихъ (наданое и) попрысяжоное, аза не мовитъ: "ижъ никого не маемъ карати, алижъ правомъ прекonаного?" (Вільна, 1599 *Ант.* 559).

Див. ще **АЛЕ, АЛИ, АЛИТЬ.**

АЛИЖЬ *част.* (*підсилювальна*) аж, навіть: послалъ г(с)ь б҃ъ а҃нгла своє(г) блюсти єго алижь и до Рима (1489 *Чет.* 104 зв.).

АЛИКГОВАТИ *див.* **АЛЕҐОВАТИ.**

АЛИЛУЙ *ч.* (*цсл.* аллилуя, *гр.* 'αλληλονια,

стгебр. hallelu) хвала Богу. Вл. н.: Сава алилꙋ(и) (1649 *РЗВ* 92 зв.).

Див. ще **АЛЛИЛУІЯ.**

АЛИТЬ, АЛЕТЬ *спол.* (*стп.* alić) **I.** (*зв'язує члени речення*) (*протиставний*) але, однак: тепе́(р)... веселйшъсѧ, тепе(р) га(н)цоує(ш), по годинѣ по дни, але(т) пла́чешъ, але ламентоуе́шъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 234; Оцтомъ и жолчу го, ахъ мнѣ, напавали: Иже незлѣзъ съ Креста, збыть ся уругали. Ркомо на смѣхъ, Кролемъ го называючи, Алеть и правду подъ тымъ признаваючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*приєднує до попереднього тексту із ним зв'язане змістом окреме речення*) (*протиставно-приєднувальний*) але, однак: Про́то(ж) и единопохо́дное похоже́ніе исто́тне называ́етъсѧ, и то вла́сность его есть велми призвойтаѧ. Алеть ѡ то́мъ бꙋде(м) мо́вити напото́мъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 200); Под котрою особою, многось справилъ: И дивныхъ добродѣйствъ невдячныхъ набавилъ. Алеть хвалы тобѣ, не хотѣли дати (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

2. (*приєднувальний*) (*приєднує підрядну частину часу до головної, вказуючи на швидку зміну дії*) як, аж: Ле́дво ѡкомъ мгне́шъ, алить внеть голова спа́детъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 50); ско́ро за́се покйнꙋлъ ѡ́ного на́ землю, а́лить сталъ змїею (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

Див. ще **АЛЕ, АЛИ, АЛИЖЪ.**

АЛИЯСЪ, АЛИАСЪ *спол.* (*стп.* alias, *лат.* alias) (*зв'язує члени речення*) (*пояснювально-уточнювальний*) або, тобто: доперож казалъ передние двери до церкви з притвору, алиасъ бабинъца, выбитъ (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 752); тогожъ рокꙋ... ѡ(д)не(с)ло(м) таки(и) же листъ зарꙋ̂чъны(и)... до села блаженикoвъсчизъны Алиясъ назъваныхъ бридъковъ и в ворота двора... григоръя макъсимовича триполъского вотъкнулъ (Овруч, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 137); На которо(м) яко на завито(м) абы(с)те в.м. ставши, стены и кгрунътовъ своихъ пи(л)новали, наро(з)ники рахновские [!], алиа(с) христановские при(з)нали (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 263); (в) по(д)даны(х) в то(м) же Се(л)цу алия(с) Ру(д)ни на селе видело(м) коморы пошо(т)биваные (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

АЛКАНА, АЛКАНЇЄ *с.* (*цсл.* алканиє) **1.** Сильне бажання їсти, відчуття сильного голоду, голод: алка́ніє, йсти хоте́ніє (1596 *ЛЗ* 24); Агглъ: ...вь не(м)жє ѡгнь пали(т), а нє спалитъ... где алканїє, проклинанїє и странное блꙋ(з)нѣрство на соз̑дателя своего (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278).

2. *Перен.* Сильне бажання, прагнення до чогось: написана є́стъ всѧ твоѧ ми́лостинѧ... написано естъ твое а(л)ка́нѧ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 78 зв.).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧТВО, АЛЧЬ.**

Пор. **АЛКАТИ.**

АЛКАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* алкати) **1.** (чим і без додатка) Відчувати сильний голод, голодувати: польза есть тѣломъ алкати а дшею безчисленꙋю злобꙋ держати (1489 *Чет.* 311); а(л)ка́лъ є(м) и да́листе ми я́сти, пра́г̑нꙋ(л) є(м) и напойлисте мѧ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 83); сами из гост̑ми сѧ свои(ми) пресыща́єте, а сироты це(р)ковные а́л̑чꙋтъ и жа(ж)дꙋтъ (1598 *Виш. Кн.* 272 зв.); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит... // ...а мы, православныи... посмѣяны будем, а мы, стискаеми, убожино и алчемо (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161-162); Алчю. Esurio. Fame laboro. Vrgeor (1650 *ЛК* 423).

2. *Перен.* (чого та з інфінітивом) Сильно бажати, прагнути (чого): адамъ... смертью ѡсꙋженъ бы(л) алкавъ бо илья пр(о)ркъ нбса затворилъ (1489 *Чет.* 309 зв.); ѡбаче где сѧ то(л)ко ѡт васъ ѡбрѣтае(т) исти(н)ны(и) сщени(к)... которїи... бгобойне живꙋчи... правдꙋ видѣти а́лъче(т) и жаждет̑? (до 1596 *Виш. Кн.* 263 зв.); Ознаймѣте ми, о такой ли то любви спас рекл, котрая в трапезах... и питиях розмаитых со музиками ся єднает или которая правды и спасения людского алчет и жаждет, открыйте ми (1598 *Виш. Кн.* 117).

АЛКЕОНЪ *див.* **АЛКІОНЪ.**

АЛКЕРЪ *див.* **АЛКИРЪ.**

АЛКИРИКЪ, АЛКИРѢКЪ *ч.* (*невелика бічна кімната*) ванькирчик: И тꙋю дꙋшꙋ на́шꙋ та́къ за́цнꙋю Црцꙋ... покри́въ тѣло(м) зе́мны(м) и посади́лъ ю оу гли́ннномъ ал̑кирѣкꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 2); А вь то́мъ ал̑ки́рикꙋ абѡ оу гли́нѧно́й храминѣ оучини́в̑ то́й црици па́ть ѡко́нецъ (Там же, 3).

Пор. **АЛКИРЪ.**

АЛКИРЪ, АЛКЕРЪ, ОЛКИРЪ *ч.* (*стп.* alkierz, alkierz, *нім.* Erker, *слат.* arcora) (*бічна кімната*) ванькир, *діал.* алькир: И дла то́го(ж) Ха҃... на оу́лица(х), на табли́ца(х), на поло́тна(х), в' алкирѣ(х), на ѡпо́на(х) выѡбража́ємо и малю́ємо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 135); а надъ тое ешче шафу, алиасъ аптичку, въ алкиру стоячое... презъ челядь ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542); а потомъ дворъ вышеменованый, в котором было избъ две з комнатами, з алкером и коморою в синехъ... спалили и в попел оберънули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96); напротивко знову будинокъ старый, издебка белая з олкирем (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

АЛКИРѢКЪ *див.* **АЛКИРИКЪ.**

АЛКИЯНЪ *ч.* Те саме, що **алкіонъ:** halcion, а(л)киянъ птица, зѣмородокъ (1642 *ЛС* 214).

АЛКІОНЪ, АЛКЕОНЪ, ГАЛКІОНЪ *ч.* (*гр.* 'αλχνων) зимородок: Є же дла́ єді́на // п'та́ш'ка, котора́го называ́ю(т) ал'кєѡ(н), кото́рый при бе́рєгꙋ мор'ско(м) на пѣскоу гнѣздо́ собѣ маєть (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* N 29515, 158-158 зв.); То(л)ко то крє́тꙋ, зємла по́кармо(м): вѣтръ, хамєлє́ѡнꙋ: салама(н)дрѣ жи́ръ, ого́нь, вода га(л)кі́ѡнꙋ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 7 зв.);Тамъ же єсть Алкіѡнъ морскій птахъ гнѣздо робитъ при мори на са́момъ пескꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

Див. ще **АЛКИЯНЪ.**

АЛКОРАНЪ *ч.* (*ар.* al-koran) коран: чє(р)нє(ц) єдє́нъ аріа́нинъ... зложи(л) нѣкій алкоранъ, котры(м) махомє(т)скіє блоу́ды по всє(м) свѣтѣ ро(з)ишли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 5); Под тот час Мелетій володимерскій умер, а на єго мѣсце... пан Потей... который... всѣхъ вѣръ собою спробовалъ... а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

АЛЛЕГАЦІЯ *див.* **АЛЕҐАЦИЯ.**

АЛЛИҐОРІЧНЫЙ, АЛЛІҐОРИЧНЫЙ *прикм.* Алегоричний: Аллігори́чный Вы́кладъ Видѣнїа оу Ієзєкі́йла Пр(о)ро́ка ѡписаного (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 10); Аллигорі́чный вы́кладъ Моисєєвого за́конꙋ (Там же, 387).

АЛЛИЛУІЯ, АЛЕЛУІА, АЛЕЛУА, АЛЛИЛУІА *виг.* (*цсл.* аллилуя, *гр.* 'αλληλονία, *стгебр.* hallelu) алілуя, хвала Богу: ал'лилꙋіа, хвала б҃ꙋ (1596 *ЛЗ* 135); Тыежъ // псальми... апостолъ, аллилуія... молитвы посвещенія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 213-214); Алєлꙋа, дн҃сь сп҃сєнїє мі́рꙋ явиса (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

АЛЛОЄ *с.* (*стп.* aloes, *лат.* aloe, *гр.*'αλόη) **1.** *бот.* (*тропічна або субтропічна рослина*) алое, столітник: выпуканія твоа раи зернятыхъ яблокъ со овощомъ яблоннымъ кипрове съ нардомъ... фистула а циномонъ со всякимъ древомъ..., мирра, аллое съ всими первыми мастьми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53).

2. (*густий сік з цієї рослини*) алое: [А] заты(м) прише(д)ши Іѡсифь съ Никодимо(м) коу тѣлоу ст҃ому ... из'навши, ѡбьвиноули ч(с)ты(м) простирало(м), напоустив'ши змир'ною и ал'лоє(м), дорогими мас'тами (XVI ст. *УЄ Трос.* 80).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЄСЪ, АЛОЙ.**

АЛЛОЯ *ж.* Те саме, що **аллоє** у 2 знач.: Пришолъ пакь и никоди(м) который быль пере(д) тым' пришоль вночи ко і҃сви несоучи намѣшаной мир'ры и ал'лои якобы сто литрь (або фоун'товь) (1556-1561 *ПЄ* 434).

Див. ще **АЛОЄСЪ, АЛОЙ.**

АЛМАЗЪ *ч.* (*гр.* 'αδάμας) (*коштовний камінь*) алмаз: алма(з) болши силꙋ имѣетъ єгда вдѣла(н) єсть в жиковинꙋ златꙋ или в сребренꙋ или во иныѣ метали (XVI ст. *Травн.* 486 зв.); Адама́нтъ: Ді́амєнтъ, а́бо твєрды́й, нєꙋжи́ты(и), алма(з), мос(к): дорогій ка́мєнь, а кро́въ ко́зліа єго ма(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172).

АЛМАРЇА, ОЛМАРИЯ, ОЛМАРЫЯ *ж.* (*пол.* almarja, *лат.* armarium) шафа, скриня: каждая ѡ(л)мария по по(л) г҃ зо(л) (1607 *ЛСБ* 1044, 3); столярꙋ за ѡ(л)марыю до друка(р)ской избы дале(м) зло(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4); которы(м) нєдо́сы(т), нє ти(л)ко шꙋфла́да а́бо кошикъ, алє анѣ а(л)марїа або шафа до схова́на // ты(х) ре́чи(и) кото́риє збира́ємо або до пєрєхова́на того що смо... зоста́вили (серед. XVII ст. *Кас.* 40 зв.-41 зв.).

АЛОЄСЬ *ч.* **1.** Те саме, що **аллоє** у 2 знач.: Алоесъ спулъ и змирну ти офѣрую (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); А никѡди́м' принѣсъ масти дорѡгїи,

Бал҆самъ, сми́рнꙋ, и алѡєсъ, и такъ сна́ли съ Кр(с)та Тѣло Гн҃є (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЙ.**

АЛОЙ *ч.* Те саме, що **аллоє** у 1 знач.: aga(l)lochum, ало(й) дрєво (1642 *ЛС* 75); Ало́й. Aloe (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЄСЪ.**

АЛТАБАСОВЫЙ, АЛТАЙБАСОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з алтабасу*) парчевий, *заст.* алтабасовий: Делиѧ алтабасоваѧ, подшита кꙋнми, соболи Д҃ (1558 *AS* VI, 214); петрахил алтабайсовый белое дно (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

Див. ще **АЛТЕМБАСОВЫЙ.**

АЛТАБАСЪ *ч.* (*тур.* alton-bazz) (*вид тканини, а також вироби з неї*) парча, *заст.* алтабас: Князя Слуцкого алтабасъ, крестъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМПМ* I , дод. 8).

АЛТАЙБАСОВЫЙ *див.* **АЛТАБАСОВЫЙ.**

АЛТАРЬ *див.* **ОЛТАРЬ.**

АЛТЕМБАСОВЫЙ, АЛЪТЕМЪБАСОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **алтабасовый**: Что тѧ по(л)зꙋєтъ ал҆тє(м)басовы(и) копєнѧ(к), ко(ли) гєєн҆на тѧ в нѧдра своѧ тѧ с ни(м) прїимє(т) (п.1596 *Виш.Кн.* 232 зв.); шатъ коштовныхъ, яко злотоглововыхъ, альтемъбасовыхъ и инъшихъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 171).

АЛФА *див.* **АЛЬФА.**

АЛФАБЕТЪ *ч.* (*лат.* alfabetum, *гр.* 'αλφά+βητα) алфавіт, азбука, абетка: Боу́ква: азбꙋка, алфа́бє(т), албо абєца́дло (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще **АЛЕФБЕТЪ, АЛЕФВИѲЪ.**

АЛФАВИТАРЬ *ч.* Буквар: Дѣткомъ оучи́тисѧ починаю́чимъ Бꙋква́рь звы́клє рє́кши Алфавита́рь з тои Гра(м)ма́тіки вычєрпнєный… до выꙋчє́н҆ѧ пода́ванъ нєха́й бꙋдєтъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3 зв.).

Див. ще **АЛФАВИТНИКЪ.**

АЛФАВИТНИКЪ *ч.* Те саме, що **алфавитарь**: abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642 *ЛС* 62).

АЛХИМИЦКИЙ *прикм.* (*який стосується алхімії*) алхімічний: Роботу, которую килка лѣтъ скончити старалемся, и не безъ кошту и накладу тое все робило и не докончило, алхимицкую,… оному [пану Борецкому] ее пущаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

АЛЧБА, АЛЧЬБА, АЛЪЧБА, АЛЪЧЬБА *ж.* (*цсл.* алчьба) **1.** Те саме, що **алканѧ** у 1 знач.: ани оужасаитєсѧ страха, ани ѡ(т)баитє смр҃ти ѡсужєния адамава ани ѡ альчбѣ ни ѡ(т) голоду ни ѡ(т) скорби (1489 *Чет.* 207 зв.); а(л)ч҆ба, голо́дно(ст) (1596 *ЛЗ* 25); єщє бо(л)шєю а́лчбою и жа(ж)дєю, свѣцки(х) доста(т)ко(в) прагнꙋчи, ѡболѣли єстє (1598 *Виш. Кн.* 272); Ѡбыва́тєлѣ пе́ршїи, и мєща́нє прєд҆нѣ́йшїи того мѣста соу́тъ; патриа́ръховє… трꙋдолю́бци… тꙋла́ющиисѧ въ гѡрахъ, и пꙋсты́нѧхъ… в҆ наготѣ, въ а́лъчбѣ, и жа́ждѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.).

2. Піст: аще хощєтє оувѣдати што єсть алчьба алъчьба оубо єсть крылѣ мл(с)тни (1489 *Чет.* 310 зв.).

Див. ще **АЛЧТВО, АЛЧЬ.**

АЛЧЕБНЫЙ *прикм.* (*цсл.* алчьбныи) (*який стосується посту*) постовий: приидѣтє свѣтло ко дароу алчєбномꙋ (1489 *Чет.* 311).

АЛЧЕНЪ, АЛЬЧНЫЙ *прикм.* **1.** (*цсл.* алчьныи) (*який відчуває сильний голод*) голодний: алчєнъ бы(х) нє дастє ми ясти (1489 *Чет.* 291 зв.); Тог҆ды ѡ(т)по́вѣдѧ(т) ємоу́ и они́ рєкоучи́, ги҃ коли́ єсмо тєбє́ ви́дѣли ал҆чного, ал҆бо́ жа́ж҆доущого… и нє послоужили єс҆мо́ то́бѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); алчен буди и жажден, кроток… не горделивъ (Вільна, 1600 *Катех.* 81).

2. *У знач. ім.* Голодний: Покажѣтє(ж) ми ѡ згꙋ́ду вѧ́жꙋчїи, гдє кото́ры(и) з ва(с)… //… а́лчны(х) прєко(р)ми́лъ, жа(д)ны(х) напои(л), стра(н)ны(х) ꙋпокои(л), наги(х) ѡдѣѧлъ, бо(л)ны(м) пословжи(л), в тє(м)ница(х) навєжа(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.).

Див. ще **АЛЧУЩИЙ.**

АЛЧТВО *с.* Те саме, що **алканѧ** в 2 знач.: той… твоему костелу щастье даровал, которого господь наш Исус Христос, приразившагося и показавшаго ему… царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поклонения ищучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абиє оттряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш. Зач.* 230).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧЬ.**

АЛЧУЩИЙ, АЛЧЮЩИЙ *дієприкм.* (*цсл.* алчоущий) **1.** *У знач. ім.* Голодний: раздраблѧи хлѣбъ свои алчющимъ (1489 *Чет.* 290 зв.); и далѣй мовить

к(д)ы сѧ по(с)тишь раздраблѧй алчоущимъ хлѣбъ свой (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 16 зв.); а тое в людей наω(т)нѣмаючи силою, в' мѣра(х) по(д)зе(м)нихъ якъ найскри(т)нѣе єси ховалъ, а до того алчѹщаго єси не нако(р)милъ (Чорпа, 1629 *Діал. о см.* 269).

2. *У знач. ім.* Жадібний, спраглий (чого): одна(к) чаю на б҃а, яко алчѹщи(х) и жа(ж)дѹщи(х) правдѹ видѣти достато(ч)нѣе напои(т), насыти(т) и ѹдовли(т) (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); Прійдѣте алчѹщїи правды: да насытитесѧ звидѣнїа славы єѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще **АЛЧЕНЪ.**

АЛЧЬ *ж.* (*цсл.* алчь) те саме, що **алкáнѧ** в 1 знач.: А што(ж) ино(к) не вмѣє(т) бесѣдовати с тобою... альбо его пытае(ш) ω скорьбе(х) внѹтрьни(х), алчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Виш. Кн.* 237 зв.).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧТВО.**

АЛЧЮЩИЙ *див.* **АЛЧУЩИЙ.**

АЛЪКЕРМЕСЪ *ч.* (*ар.* al-kirmiz) сироп з черв'яків: побрал... шкатулка з олейками розмаитыми: з дриякъвою, алькермесомъ, сервистаномъ и с килку безоаров, за золотых шест десят (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654).

АЛЪЛЕКГОВАТИ *див.* **АЛЕҐОВАТИ.**

АЛЪТЕРНАТА *ж.* (*стп.* alternata, *лат.* alternatio) право, яке визначало владу при спорі двох рівних достойників: ей милости панеи воеводиной Белъзской и княжати его милости Пронскому, водле алътернаты в томъ листе ихъ милостей вечыстомъ дельчомъ описаное, до шафунъку и подаваня тежъ старшого або игумена прыпалый тогъ манастыр зо всимъ (Володимир, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 511).

АЛЬБО[1] *див.* **АЛБО**[1].

АЛЬБО[2] *див.* **АЛБО**[2].

АЛЬФА, АЛФА *ж.* (*гр.* ἄλφα) (*назва першої літери грецького алфавіту*) альфа.

альфа и омекга — початок і кінець чого-небудь: ямъ єстъ алфа и ωмекга, пе(р)шїи и ωста(т)ни(и), почато(к) и конецъ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21 зв.); А то єсть бг҃омръзко и не по законоу, на всѧко(и) бо цр҃кви и во цр҃кви, алфа и ω, сирѣчъ почато(к) и конець, и главою є(ст) кр(с)тъ хвъ (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 106 зв.).

АЛЬЧНЫЙ *див.* **АЛЧЕНЬ.**

АЛЮБО *спол.* (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи, чи то: не вратьсѧ, милый мои, подобенъ буди серне алюбо ланятъку еленему на горахъ Веѳилъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51); кождое цр(с)тво, роздѣлившеесѧ в' собѣ, запоустѣе(т) и кождое мѣсто а любо дω(м) роз'деленный противъ собѣ, не стане(т) (1556-1561 *ПЄ* 57); а што коли я а любо по мнѣ будучій наложимъ на тое имѣнье, //... тогды вси тыи наклады мои маетъ панъ Петръ а любо дѣти его поплатити мнѣ (Луцьк, 1564 *АСД* VII, 28-29).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*чергується з* **альбо, любо**) або... або, чи... чи, чи то... чи то: Тогды ω(т)повѣда(т) емоу и онѝ рекоучи. г҃и коли есмо тебе видѣли алчного, албо жаж'доущого а любо госте(м) албо нагого, а любо немоцного, албо в' тем'ници, и не послоужили ес'мо тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); А любо на те(р)мине... станете любо ни(т), я а(л)бо уря(д) мо(и) водлугъ права посполитого поступлю (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

Див. ще **АБО**[1]**, АБОЛИ, АЛБО**[1]**, АЛБОЛИ, АЛИБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛЮМНЪ *ч.* (*стп.* alumn, *лат.* alumnus) семінарист, бурсак, учень (*що навчається безкоштовно*); вихованець: Розносѧтъ [ялмѹжны] немнѣй Алюмнове презацныхъ ω(т) тебе оуфѹндованы(х) в' Кієвѣ шкω(л), Семїнарїй и Бѹрсъ (Львів, 1639 *Ан.* 8 непум.).

АЛЯБАРТА, АЛѦБАРТА, ГАЛѦБАРДА *ж.* (*стп.* alabarda, halabarda, halabarta, *фр.* hallebarde, *свн.* helmbarte) (*вид старовинної зброї*) алебарда: По(ч)ты слѹже(б)ныхъ... ротъмистръ... ѹказалъ ротѹ свою... в зброахъ с ко(р)ды а з аляба(р)тами (1552 *ОЧерк. З.* 15 зв.); дреко(л), алѧба(р)та (1596 *ЛЗ* 44); Дреколь: алѧбарта, галѧбард(а), албо кїй, сокира, рогатина (1627 *ЛБ* 33).

Див. ще **ГАЛАБАРТЪ.**

АЛЯБАСТРОВЫЙ, АЛѦБАСТРОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з алебастру*) алебастровий: Гробъ той и по сесь день аляб<ас>т<р>овый контовный зрится (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1009); алавастръ, или скклѧниц(а): Ба(н)к(а), або слоикъ алѧбастровый, або начи(н)є бе(з)ѹхое (1627 *ЛБ* 174).

АЛЯКАНТЪ, АЛѦКАНТЪ *ч.* (*від назви іспанського міста Аліканте*) сорт вина: Или не вѣдаес(ш), и(ж) в ты(х) многи(х) миса(х) по(л)мисъка(х)... // ...и вина(х), мѹшкателахъ ма(л)мазіѧ(х), аляка(н)то(х)... то(т) смыслъ еще мѣста не имае(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 237 зв.-238); То́жъ розѹмѣй ѡ медѹ, мал҃мазіи, алѧка́нтѣ, и ѡ горѣлцѣ, и вса́кїй // напо́й, если без мѣры: то смерть... тѣлѹ твое́мѹ (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.-5).

АЛЯНОВЕ *мн.* (*назва стародавнього сарматського племені*) алани: При ты(х) кгота(х)... пре(д)ка(х) литовъски(х) менъкали дрѹгые алянове и печенѣгове (1582 *Кр.Стр.* 60 зв.).

АЛЯТЕРНЪ *ч.* (*лат.* alaternus) (*вид дерева*) жостір, крушина: alaternus, аляте(р)нъ древо (1642 *ЛС* 76).

АЛѦБАРТА *див.* **АЛЯБАРТА.**

АЛѦБАСТРОВЫЙ *див.* **АЛЯБАСТРОВЫЙ.**

АЛѦКАНТЪ *див.* **АЛЯКАНТЪ.**

АМАЛИКИТЪ, АМАЛЕКИТЪ, АМАЛЕХИТЪ, АМАЛИКІТЪ *ч.* Представник стародавнього арабського племені: кды [моисїй] ѡпоу́щалъ отѧжа́лые длѧ грѹбости тѣла рѹкы, звитѧжа́ли и ве́рхъ бра́ли амалеки́тове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135); такъ ты(ж) оучинилъ кды амалехи́тове зепсова́ли и спали́ли сих҃хе(н), и такъ поеумира́ли (Там же, 218); амали́къ... сы(н) еліфа́са ѡ(т) ѳа(м)ны заложницѣ бы(т): л҃ѕ. в҃і. з҃ котро́гѡ *амали́кіты* (1627 *ЛБ* 174-175); вы́ѣжча́лъ д҃вдъ и мѹжове егѡ, и бра́ли полоны з гесѹры и з҃ амалики́товъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 237).

Див. ще **АМАЛИКЪ.**

АМАЛИКЪ *ч.* Те саме, що **амаликитъ**: амали́къ: Лю́дъ ли́жѹчый з҃ е(в): // и си(р): лю(д) ѹдара́ючый, метафо(р) антіхристъ (1627 *ЛБ* 174-175): Амали́къ ме́шкаетъ на полѹдни (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АМАТИСТЪ *див.* **АМЕФИСТЪ.**

АМАТИЦЯ *ж.* Назва коштовного каменя: вка́за(л) еи тогды таблицѣ плантѣ҃. злотые оу слоновѹю ко(ст) прекла́даны... М҃сць на дїаментѣ, ма́рсъ на аматицѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69 зв.).

АМБИЦІЯ *ж.* (*лат.* ambitio) амбіція, гонор, честолюбство: Найдетъ все тое въ тепереш немъ своемъ дому доброволное з҃ самой роспусты и амбиціи (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 925).

АМБОНА, АМЪБОНА *ж.* Те саме, що **амбонъ**: ксендзъ Антъоний Янишевъский... противъко... подданым... подкоморого браславъского... о порубанье олтара в косътеле... зъ амъбоною... протестовал се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156).

АМБОНЪ, АМВОНЪ, АМВОНЬ, АНБОНЪ *ч.* (*гр.* ἄμβων) (*місце в церкві для проповідей*) амвон, казальниця: повелѣлъ патриярхъ сре(д) ц҃ркві вчинити амбонъ и самъ оусѣдо(л) на не(г) (1489 *Чет.* 20 зв.); Але з воплемъ немалымъ с҃вщенику служащомѹ ѹ пр҃стла б҃жия досадѹ немалую нанесли есте и хотящому сове(р)шити ѡ(т)пустъ з амбона спустили есте (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); И взя(л) мя с те(м)ницѣ до церкви... ѹбравши мя ѹ фелон в а(м)бонѣ и мусѣ(л) емъ ся кляти и по(д)писа(л) е(м) ся на его рѹкописа(н)е (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); а самъ отецъ владыка уступилъ на анбонъ (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); подъ той... часъ першее знаменитое чудо въ... храмѣ... сталося, же гды діаконъ, на амвонѣ стоячи, папежа... спомянулъ, на - тыхъ - мѣстъ палата оной церкве упала, діакона... убила, зачимъ и литургія скончена не была (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1020); Во второмъ степени сѹтъ дїа́коны которыхъ послѹга шир҃шаѧ естъ... их҃ оурѧ(д) ева́(н)гелїе чита́ти на ам҃бо́нѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 132); Амво́нь. Ambona (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **АМБОНА.**

АМБРОЗІЄВЪ *прикм.* ◊ **амброзієва трава** — назва трав'янистої рослини: амброзієва трава... е(ст) горѧча и соуха... язвы заживлѧе(т) (XVI ст. *Травн.* 28).

АМВОНЪ *див.* **АМБОНЪ.**

АМВОНЬ *див.* **АМБОНЪ.**

АМЕНЬ *див.* **АМИНЬ.**

АМЕТИСТОВЪ *прикм.* ◊ **аметистовъ камень** — те саме, що **амефистъ**: то(т) амети́стовъ ка́мень... дражаиши есть всѣ(х) камени, которые цвѣтомъ сѹть багрѧни (XVI ст. *Травн.* 490).

АМЕФИСТОНЪ *ч.* (*гр.* αμευνστινος) те саме, що **амефистъ**: в пе́рвомъ рѧ́де бѹде ка́мень сардїо́нъ, топазїо́нъ... В тре́темъ лїгїрїо́нъ... и амефисто́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще **АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).**

АМЕФИСТЪ, АМАТИСТЪ *ч.* (*гр.* 'αμέυνστος) аметист: ω(з)доблєны... камѣньє(м) дороги(м)... пѧты(и) са(р)дони(с)... двана(д)цеты(и) амати(ст) (XVI ст. *КАЗ* 659); То́жъ мо́жемо розѹмѣти и ω фѹдаме́н'тахъ мѣста того с҃того; кото́рїи сѹтъ ω(т) ка́менїй многоцѣнныхъ: пе́ръвыи а́съпи(с), самфи́ръ... гїаци(н)тоу(с) амефи́стъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 68 зв.).

Див. ще **АМЕФИСТОНЪ, АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).**

АМИНЕКЪ *ч.* (*стп.* aminek, *лат.* ammium) кмин: bupleuron, аминєкъ зєлиє (1642 *ЛС* 106).

АМИНЬ, АМЕНЬ, АМИН, АМИНЪ, АМѢНЬ *част.* (*цсл.* аминь, *гр.* 'αμήν, *гебр.* amen) (*стверджувальна*) (*заключне слово молитви, проповіді і т. ін.*; *означає* "так", "справді", "істинно") амінь: ємѹ слава ввѣки вѣкω(м) ами(н) (1489 *Чет.* 6); Во имѧ Божє амин (Краків, 1507 *AS* III, 39); да бѹди проклатъ (!) ωтъ милостивого Бога... въ сей вѣкъ и въ бѹдѹщий, в который... воздасть кождомѹ по дєламъ нашимъ. Аминь (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); ами(н), запра(в)ды а(л)бо нєха(и) та́къ бѹдетъ (1596 *ЛЗ* 24); по доброй волѣ своей... полецаю душу мою грѣшную Господу Богу, а тело мое ко погребенію земному, отдаю се ув опеку // - амень - сину моему Антону (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 13-14); А мы тебє... за то и за всѣ и́ншыи нєзлѣчо́ныи добрѣйства твои сла́вити и хвали́ти бѹдємо нн҃ѣ, и за́вжды и на́вѣки вѣко́мъ: Ами́нь (Вільна, 1620 *См. Каз.* 28); Во имя Отца і Сына і Святаго Духа... Аминь (Брацлав, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 220); Сє мы и дѣти и́х же далъ єси на(м) Г҃и Б҃є, С кото́ры(м) абы́стє по до́лгомъ и щасли́во(м) вѣкѹ, на то(м) свѣтѣ в҆ прибы́тка(х) нб(с)ны(х) вѣчнє царствова́ли оупрїймє вамъ зы́чѹ, Ами(н) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 906); И на увесь его дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѳема Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); А коли рєкли вси аме́нь, сѣли до ѹчты (серед. XVII ст. *Хрон.* 388 зв.).

АММОРѢЙ *ч.* Те саме, що **амморѣйчикъ**: Амали́къ ме́шкаєтъ на полѹдни, хєттѣи и євве́и, Євѹсе́и и Амморѣи по гора́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АММОРѢЙЧИКЪ, АМОРѢЙЧИКЬ *ч.* Представник стародавнього племені на Близькому Сході: пришли до жере́ла кади́са: и вы́били всю кра́инѹ амали́дскѹю и Аморѣйчика кото́рый ме́шкалъ во Асонфама́рѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 29); ста́нѹли проти́въ Арно́нѹ въ пѹщи на граница(х) Амморѣйски(х) бо Арно́нъ дѣли(т) Моави́ты ω(т) Амморѣйчиковъ (Там же, 141 зв.).

Див. ще **АММОРѢЙ.**

АМОМЪ *ч.* (*лат.* amomum) ароматична рослина, з якої виготовляли бальзам: амω(м) длѧ того тако єсть названо, поне́же та трава имѣетъ дѹ(х), аки синомомо(м), а то є(ст) корица а ростє(т)... въ асирїиски(х) и въ армєнски(х) страна(х) (XVI ст. *Травн.* 352 зв.).

АМОРѢЙЧИКЪ *див.* **АММОРѢЙЧИКЬ.**

АМПУЛКА *ж.* (*лат.* ampulla "пляшечка") (*посудина кулястої форми*) дзбан: Келих ценовый, ампулки цыновые (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

АМФОРА *ж.* (*лат.* amphora, *гр.* 'αμφορεύς) (*антична керамічна посудина*) амфора: амфо́ра: флѧша, ко́нва, ваз (1627 *ЛБ* 175).

АМѢНЬ *див.* **АМИНЬ.**

АНАКАРДЪ *ч.* (*лат.* anacardium) **1.** Назва субтропічного дерева: anacardium, анака(р)дъ дрєво и(н)ди(й)скоє (1642 *ЛС* 82).

2. Плід цього дерева: Анакардъ є(ст) пло(д)... дрєва, а дрєвоу томѹ имѧ... єлєѳа(н)тисъ... то(т) жє пло(д) растє(т) во индєискы(х) страна(х) на дрєвѣ прєжє имѧни тово (XVI ст. *Травн.* 39).

АНАЛОЙ *ч.* (*гр.* 'αναλόγιον) (*високий столик із похилим верхом для богослужбових книг або ікон*) аналой: Ѡдна хѹстка на анало(и) турє(ц)кою роботою є(д)вабємъ вышываная на завою (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 69).

АНАПЕСТЪ *ч.* (*гр.* 'αναπαιστος) (*у віршуванні — трискладова стопа з наголосом на останньому складі*) анапест: anapa(e)stus, анапєст нога стихотво(р)ная (1642 *ЛС* 82).

АНАФЕМА, АНАТЕМА, АНАФТЕМА, АНАѲЕМА, АНАѲИМА *ж.* (*гр.* 'ανάδεμα) **1.** (*відлучення від церкви*) анафема: дх҃ъ с҃тыи ты́лко ω(т) ωц҃а похо́дитъ а ω(т) сн҃а под҆ анаѳе́мою (1509-1633 *Остр. л.* 132); также от сваров, клевет их манастырских... варовати и боронити, абы в манастырєх светых и

обителях школ для науки детинное не было под анафтемою (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); на таковогo кождого хто бы кольвекъ тѹю волю мою... в чомъ кольвекъ нарѹшилъ, нехай зоставаетъ анаѳема и всякое неблагословеньство зъ проклѧцствомъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-I, 53); А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, теды подъ декретъ страшный анаѳемы муситъ таковый подпадати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 321); А кто бы мѣлъ ѡ(т)далити ѡ(т) црк҇ве и престола... си(и) ст҇ы(и) слѹжебны(к), да бѹде(т) прокля(т) анаѳемою // ст҇ы(х) ѡц҇ъ ти҇ иже в никеи (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, 62, 52-53); anathema, анаѳема, про(к)лятїе (1642 *ЛС* 82); И на увесь его дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѳема Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); **анаѳемѣ отдавати (отдати, предавати, предати)** — піддавати (піддати) анафемі, віддавати (віддати) анафемі; відлучати (відлучити) від церкви: Мы тых҄ кото́рыѣ штоко́л҄векъ // приклада́ютъ ал҄бѡ одыймѹют҄ ѡ(т) Це́ркве выклина́емѡ... прокла́тствѹ и Ана́ѳемѣ ѡ(т)даемѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 82-83); мы... тебе яко непослушъного... ѡ(т) всего ѡбъщениѧ вѣръны(х) ѡ(т)лѹчимъ и анафеме вѣчне(и) яко еретическаѧ му(д)ръствѹющаго ѡ(т)дадемъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1 зв.); ѡни́ збира́ючи сѧ собо́рно з҄ оною црк҇о(в)ю многочи(с)лено св҇ты(х)... ѡ(т)цевъ... и о́ные во(л)ки и зміи ѡ(т)гона́ли, съ престо́ловъ змѣтовали, и анаѳе́мѣ предава́ли (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); мы... тебе... яко чло(н)ка гнилого ѡ(т) црк҇внаго испо(л)не(н)ѧ... ѡ(т)лучи(м) и анаѳе́мѣ... предади(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2); неха(и) бѹде(т) про(к)лѧ(т) зо всѣмъ анафемѣ его предае(м) (Київ, 1646 *ЛСБ* 574); **в анатему впадати** — бути відлученим від церкви: А за нарушенъемъ... сего листу... моего... таковый кождый нарушител в срокгое каранье церковное, то естъ в проклятство и анатему, подлугъ правил светых апостол... впадати маетъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 436-437); **анаѳемѣ поддати** (кого) — прокляcти: профанаторовъ святого символу, отъ... церкви отлучили и анаѳемѣ поддали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 733); **подъ анаѳему себе подкинути** — бути проклятим; віддатися (піддатися) анафемі: Але ца́ло то́ хова́ти всею мо́цю и пи́лностю я(к) зѣн҄кѹ в҄ о́кѹ, абы́смы сна(т) по(д) анаѳе́мѹ та́къ мно́гихъ... Ст҇ы(х) Ѿц҇о́въ себе́ не по(д)ки́нѹли (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 229).

2. *Лайл.* (*про людину, відлучену від церкви*) проклятий: А хтобы мѣлъ тое наданье мое ѡтъ церкви Божей ѡтдалити... жона моѧ... або хто близни мой, анаѳима, да бѹди проклатъ (!) ѡтъ милостивого бога (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); Аще и бра(т)скаѧ любо(в) правосла́вны(х) хр҇стїѧ(н) с҄ предѣло(в) е(ст)стве(н)ны(х) мѧ вытѧгае(т), яко и анаѳема (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); то́тъ ма́етъ бы́ти анаѳе́ма хто́бы реклъ, же кли́рикомъ во́лно жо́ны мѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 45); Єсли́ хто все пода́ніе Црк҇о́вное на пи́смѣ а́лбо бе(з) пи́сма пода́ное ѡ(т)кида́етъ, неха́й бѹдетъ анаѳе́ма (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); А ктобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкве тои нехаи бѹдет проклят анаѳема и маранаѳа (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25).

Див. ще **АНАѲЕМАТА.**

АНАФОРА *ж.* (*гр.* ἀνάφορα) хліб (символ тіла Христа), приготовлений для причастя: Мисо(ч)ка для анафори (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 20).

АНАФТЕМА *див.* **АНАФЕМА.**

АНАХОРИТЪ, АНАХОРЫТЪ *ч.* (*гр.* ἀναχωρητός) пустельник: оные анахорытове, то естъ пустынножытели... собою сакраментъ Тела Хрыстова на пущу бирали, и тамъ часомъ и черезъ два годы ховали (Вільна, 1599 *Ант.* 749); іно(к) або зако(н)ни(к), котории... хо́че(т) взыйти вы(ш)ше(и)... на за́мо(к) анахоритовъ (общежителей — *дописано на полях. — Прим. ред.*)... не мае(т)... з е(д)ного... бра́ти прикладовъ (серед. XVII ст. *Кас.* 63).

АНАѲЕМА *див.* **АНАФЕМА.**

АНАѲЕМАТА *ж.* Те саме, що **анафема** у 1 знач.: Але и анаѳема́тѣ прокла́тствѹ неро(з)грѣшеномѹ потѹплѧ́ю(т) и осѹжа́ютъ, хто́бысѧ чого таково́го ва́жити хотѣлъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 214).

АНАѲЕМАТИЗОВАННЫЙ, АНАѲЕМАТИЗОВАНЫЙ *прикм.* Відлучений від церкви, проклятий: А такъ каждый маетъ пилно стеречи, абы кого зведенаго и анаѳематизованнаго не наслѣдовалъ, бо канонъ мовитъ, ижъ хтобы посполитоватися мѣлъ з вылученными, съ посполства вѣрныхъ и самъ вылучеванъ бываетъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 60);

у знач. ім. Проклятий: Єретиковъ... за анаѳематизованыхъ, то есть за проклятихъ мѣти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 910).

АНАѲЕМАТИСОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* anatematyzować) відлучати від церкви, проклинати: Кто ихъ судилъ, албо штрафовалъ, канонизовалъ, то естъ анаѳематисовал? (бл. 1626 *Кир. Н.* 25).

АНАѲИМА *див.* **АНАФЕМА.**

АНБОНЪ *див.* **АМБОНЪ.**

АНГЕЛОВЪ, АГГЕЛОВЪ *прикм.* (*який належить ангелові*) ангельський, *діал.* ангелів: видели лице є(г) ка(к) бы аглово (1489 *Чет.* 106 зв.); Да вовергаеми претерпите пещь бѣд лютых, тогда узрите вометаемых — сожегаемых, а себѣ — спасаемых, тогда узрите хлад и пришествие ангелово (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); и вырва(л)сѧ з роу(к) агглбвы(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 99 зв.); паметаючи товіѧ намовы агглловы вынялъ з торбы // своей кѫсъ оутробы (серед. XVII ст. *Хрон.* 387 зв.-388).

Див. ще **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛОКЪ, АГГЕЛОКЪ, АНКГЕЛОКЪ, АНЪГЕЛОКЪ *ч.* (*зображення малого ангела*) ангеля, ангелик, ангелятко: той анкгелот(!) малюхны(и) естъ (к. XVI ст. *Розм.* 57); 5 кели(х)... крапе(ц) вежы(ч)коваты(и) з тва(р)ми трома ѡ(д)ливаними на сро(д)кѫ аггло(к) з рѫками и з скрыде(л)ками (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6 зв.); Мирница срибна грани(с)тая... зве(р)ху шрѫбка а(н)гелька злоцѣстого де(р)жачи (Там же, 18); А и тымъ се неконътентъуючы... олтаровъ два... //...збурили, зъ великого зась олтаря, анъгелки на нимъ будучие, злотистые... въ нивечъ попъсовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 563-564).

АНГЕЛСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛСКІЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛСКЫЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛЪ, АГГЕЛЪ, АГГЕЛЬ, АНЪГЕЛЪ, АНЬГЕЛЪ *ч.* (*цсл. анъгелъ, аггелъ, гр.* ἄγγελος) **1.** (*надприродна істота, вісник, виконавець волі Бога*) ангел: г(с)ь пошле(т) агглы своѧ со гласо(м) велики(м) трѫбнымъ (1489 *Чет.* 28); єдно ж тоє помыслить явилсѧ ємоу аггль гнь въ снѣ (1556-1561 *ПЄ* 135); тогды на воза(х) ѡболоковы(х) и агглами зо(б)ра(н)ни бѫдѫ(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 77 зв.); Чи не бо(л)ше(и) же бѫде(т) соро(м) на вселе(н)ско(м) позорищи, пре(д) тмы тмами агглъ, // архагглъ (1598 *Виш. Кн.* 276-276 зв.); то были ангели, што не переступали ни одинъ (*в ориг.* одиъ. - *Прим. вид.*) разъ заказъ Божій (XVI ст. *ПЄ* 7); Гудуть бо трубами, яко смоки рыкають, где божіи анъгели приступу не мають (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); агглъ ясны(и) прибѣжа(л), и вынялъ ср(д)цє з дитате (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42); діаволъ и анъгели Єго оусилѫєтъ Єго в свои краи заволочи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 248); Пыха настаршого Аггела з нба скинѫла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); ѡ таковой славѣ и свѣтлости стыхъ, и самыи Агглове Бжіи задивѫютъ сѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 164); **ангелъ злый, злый ангелъ** — диявол, чорт: чловѣкъ създанъ Бгомъ, власне на тоє мѣсце, с которог(о) випали анъгелове злы(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 130); Сътворив тѧ на мѣсцє тоє, с которого выпали злыи анъгелове (Там же, 4).

2. Вл. н.: Анътонъ Анъге(л) (1649 *РЗВ* 329 зв.).

АНГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛСКИЙ, АГГЕЛСКІЙ, АГГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛЬСКІЙ, АГГЕЛЬСКЫЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКІЙ, АНГЕЛСКЫЙ, АНГЕЛЬСКІЙ, АНГЕЛЬСКИ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛЬСКІЙ, АНЬГЕЛСКІЙ, АНЬГЕЛСЬКИЙ *прикм.* Ангельський: Єв(г)листа выписоуєтъ, (!) притчоу... ѡ радости агглской надъ єдины(м) грешникомъ каюшци(м)сѧ (1556-1561 *ПЄ* 187); тогды трѫбы аггл(с)кіи въстроуба(т) ве(л)ми и нбса зовьютсѧ яко трѫба (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 21, на полях); Невдѧчен бы(л) оный наро(д)... хлѣбъ а(н)глскы(и) ѣдѫчи проси(л) о мѧсо (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); Али Бгъ огородилъ люди ангелы, май бурше хрестяны, ангелъсковъ глотовъ объгородивъ ихъ дѣля того, што бы дявулъ не мугъ зло учинити (*в ориг.* оучити. — *Прим. вид.*) нѣкому (XVI ст. *ПЄ* 68); Вже от шести сот лѣт в печерах нетленьни, святыи постници по смеръти явлѣни... Блаженьный Феодосій, ангелскій сожитель, братій игумен и Христу ревнитель (к. XVI ст. *Укр. п.* 88); если бы и ангельски язык уврял, але ничто же успѣют (1608-1609 *Виш. Зач.* 208); Агглюмъ бовѣмъ оу Малахіѣ Пророка, Сщенникъ титѫлѫєтъсѧ, Агглскій животъ повине(н) // провадити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 10-11);

сїа зацно(ст) и сла́ва прехо́дитъ ра́зꙋмы Аг҃глскїи и чл҃вческїи (Чернігів, 1646 *Перло* 167); **аггелский хлѣбъ** *див.* **ХЛѢБЪ; аггельский чинъ** *див.* **ЧИНЪ; аггельское войско** *див.* **ВОЙСКО; трубене аггелское** *див.* **ТРУБЕНЄ.**

АНҐАРИЯ, АНКГАРИЯ, АНКГАРІЯ *ж.* (*стп.* angarja, *лат.* angaria, *гр.* ἀγγαρεία) повинність підданих, пов'язана з перевезенням речей, листів та ін.: гото(в)… оутерпле́ны(х) чере(з) наше анкга́рїи (*на полях* оутиски. — *Прим. ред.*) много при́кладо(в) припо́мнити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 208); О которые вси шкоды, укрывжения и уруганя, такъже анкгарие вшелякие… Матей Барчевъский… противко… Фридрихови Подгороденскому… солепитеръ се протестовалъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 426); подданыхъ бытемъ… такъ же и розными анкгариями розогналъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 493).

АНҐЕЛОКЪ *див.* **АНГЕЛОКЪ.**

АНҐЕЛЧИКЪ, АНКГЕЛЧИКЪ, АНЪКГЕЛЧИКЪ *ч.* Те саме, що **англїйчикъ**: ѡни всѣ звыте(з)ства и рыце(р)ски(х) суе(т)носте(и) крывавобитные бои нехто и(н)ши(и) не влю(х), не нѣмецъ, не мо(с)квити(н)… ани а(н)кге(л)чикъ показова(л), ѡдно лито(в)ские княжата (1582 *Кр. Стр.* 10); ятъ ви(х)тъ анкге(л)чик купе(ц) и мещани(н) льво(в)ски(н) ме(л)… я(ч)мению бочокъ м҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 87).

АНҐИРА *див.* **АНКИРА.**

АНҐЛЇЙЧИКЪ, АНКГЛЇЙЧИКЪ *ч.* Англієць: Се́имъ оу ва́рщавѣ бы(л) на которо́(м)… Бы́лъ посе́лъ анкглїйчикъ из жоно́ю (1500-1633 *Остр. л.* 128 зв.).

Див. ще **АНҐЕЛЧИКЪ.**

АНҐУРСКИЙ, АНКГУРСКИЙ *прикм.* (*з ангорської вовни*) ангорський: при жегнаню ксе(н)дза подъка(н)цлирого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)неня справы по(с)полито(и) рꙋ(с)ко(и)… ѡбеца(л) емꙋ чам(л)ѣль (!) а(н)кгꙋ(р)ски фия(лъ)ковое масти на плащъ (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

АНДРОГОНЕ *мн.* (*гр.* ἀνδρογουνος, *лат.* androhynus) (*за грецькою міфологією — люди з двостатевими ознаками*) гермафродити: андрого́не сꙋ(т) въ афрі́цѣ кото́рїи обо́е прирожде(н)е іма́ю(т)… пра́вое перси моу(з)чи(н)ское, а лѣвое же(н)ское, гермафроди́те (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

АНЕ *див.* **АНИ[1].**

АНѢЖЕЛИ *див.* **АНИЖЕЛИ.**

АНЕЖЛИ *див.* **АНИЖЛИ.**

АНИ[1], АНЕ, АНІ, АНѢ *спол.* **I.** (*з'єднує члени речення*) **1.** (*єднальний*) ані, ні: мы стефа(н) воево(да)… знаменито чиним… ѡже прїиде пр(д) нами… слꙋга нашь, вла(д)… по его доброи воли, ники(м) непонꙋженъ ани присилова(н)… и прода(л)… едно село, на тꙋтовѣ (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 255); а че(р)касцы… не маю(т)… ѡ(т) быстрицы а(ж) до е(р)данꙋ бобро(в) гонити… ани ры(б) по ѡзеро(м) ловити (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 101); нихто не мае(т) бе(з) дозволе(н)я… гребли засыпати ани ста(в)у за(и)мовати (1566 *ВЛС* 82); с которы(х) заста(в) не е(ст) повине(н) жадны(х) пови(н)ности(и) ани чи(н)шу ѡ(д)давати (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.); вы… жа(д)ного возного ѡчевисто не ставили пащстато(к) ани его меновали и меновати не ꙋмѣли (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); а кнѧжа́та вста́вили на(д) собо́ю з ни́шего наро́доу дѣлѧ того, абы не фо(л)кгова́ли бра́тꙋ, анѣ сва́тꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45 зв.); абы ся жаденъ зъ будучихъ по мнѣ не оповажилъ одбирати, ани што правотити подъ карою суду божаго (Фольварк, 1606 *ПЗУжг.* XIV, 226); Бо не за́вше в ѡбо́зѣ свѣжая воли́на, Добра з салама́хаю по(д)ча́съ кабани́на. // Нѣма́шъ та(м) каплꙋновъ, анѣ тлꙋстыхъ коко́шїй (Київ, 1622 *Сак. В.* 48 зв.-49); Жадныи ти тоѣ тиран не может ѡ(т)няти ани секты новыѣ, в чим спрофановати (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); Которого поданя мне, возно(му), ани его м(л). пну Мо(с)чени(ц)кому нихто не борони(л), ани з жа(д)ны(м) право(м) не ѡ(д)зыва(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182);

(*вживається при однорідних присудках із заперечним значенням замість пропущеної частки* **не**) ані не, ні не: Мы не вѣдаем, што то за конец, ани памѧтаем его (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); жаденъ папежъ не былъ, ани естъ антихристомъ (Вільна, 1595 *Уп. гр.* 145); сто презвитеровъ // которые при немъ были, не призволяли на тоую оунѣю, ани сѧ по(д)писовати хотѣли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 51-51 зв.):

Панъ воєвода Кієвскій по долгом розмышляню позволил не выдати, бо нѣкгды оный не был анѣ єстъ зрайцею (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); Нє ѡслабѣва́ймѡ прєтѡ́... и нє ѡпѹска́ймѡсѧ, анѣ по(д)дава(и)мѡсѧ и(х) штоде́нномѹ штѹрмова́ню (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136);

(*уживається при першому з однорідних членів речення у сполученні зі словами* **так тежъ, тыжъ**) ані: до... огорода не мае мѣти... Семенъ Третякъ жадное потребы, ани он самъ, так тежъ и жона его (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 15); Нѣкгды ю́жъ нє ѡсвѣтитъ ани головы́ твое́и во́ло(с), нє боу́детъ ты(ж) оуслы́шанъ в҆ оу́шахъ мои(х) твой го́ло(с) (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6).

2. (*при повторенні*) (*єднально-перелічувальний*) ані... ані, ні... ні: А ненадобе мне,... Яцъковичу, а ни сестре моей Кахне, а ни ближнимъ нашимъ, а ни щадкомъ нашимъ напотомъ по насъ будущимъ в тое ся имене уступати (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 227); а мы нє маємъ... ѡт того замъкѹ, ани платовъ мєстских, ани данєй жадныхъ... ѡтнимати (Берестя, 1508 *AS* III, 57); И вжо мнѣ Левкѹ... ани жонѣ моєй, ани детѣмъ нашимъ, ани ближнимъ нашим в тѹю продажѹ мою нє надобє ѹстѹпати(сѧ) (Краків, 1538 *AS* IV, 124); Мышъка, ани на ѹрад нашъ его выдати, ани на двор нашъ з нимъ єхати нє хотел (Вільна, 1565 *AS* VI, 277); а чє(м) нє зовѹ(т)сѧ патріаръшни(к), црогоро(д)скій, ани єрслмє(ц), ани ѡлєксандрієцъ, ани антіѡхієцъ, гдє головныи столы патріархо(в) нши(х) мєсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); лѧхове наро(д) на(ш) в мѣстѣ сє(м) пѹ(с)тоша(т) недопѹщаючи ѡ(б)ходо(в) мѣ(с)цки(х), анѣ рємє(с)лъ робити анѣ ѹ(ч)нє(в) рѹ(с)ки(х) ѹчи(т)и (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 8135, 3, 67, 6 зв.); мѧса его не хотѣли ѣсти ани пси ани птаси, ани па(к) жадноє ство́рєніє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); А вызнанья благочестія ане бѣсове, ани иньшое якое створенье звитяжити не могутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 343); сама́ та́ѧ бы́тность нєстворо́наѧ, нѣ маєтъ анѣ поча́тку, анѣ конца (Чернігів, 1646 *Перло* 11); ничого згола не заста(л) ве (д)воре: ани быде(л), ани збожъ, ани спрату домового (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);

(*чергується з* **ни, нѣ**) ні... ні, ані... ані: а жадин кнѧзь, ани пан и земѧнин, ни дворѧнин... в тыє дни... нє мають торговъ своих мєти (Краків, 1527 *AS* III, 301); чотыриста золотых, бєз двадцати золотых маю ... дати ... перед самою сѹботою в неделю нє ѡтбиваючи ни жадными рєчми ани товаром, толко готовыми грошми (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); Горо(д)нѧ нє накрыта ни (в)сходѹ ани помостѹ нєтъ ѡ(д)но стєна мѹ(р) стоитъ (1552 *ОКр. З.* 147); и ре́кль и(м) абы ни́чого нє бра́ли на дорогоу ни па́лицѣ ани мош҆ны... ани хлѣба (1556-1561 *ПЄ* 253); зезна(л) жє вши(т)ко ѹ цѣлѣ нѣ прибыло нѣчо(г) анѣ ты(ж) ѡтбыло (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служницѣ, ани вола, ани коня (XVI ст. *НЄ* 19); а та(к) ко(ж)дый... вѣдай, и(ж) має(ш) готовы(м) быти, на каждый ча(с) нє знаючи ни днѧ ани годины (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 4); нѣ ходотай анѣ Агглъ, Алє са́мъ Снъ Бжій с пала́цѡвъ Нб(с)нихъ, На стрѣте́ніє на́шє исхо́дитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 57);

(*вживається при відсутності частки* **не** *при обох однорідних членах речення або одному із них*) ані не, ні не: А мы ѡ то(м) анѣ знаємо анѣ ты(ж) знати хочємо (Унів, 1589 *ЛСБ* 111); ведже въ тыхъ речахъ имъ поблажати ани хочемъ, ани можемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 509); мы нє твори́ли оуби́йства, анѣ крали, анѣ чѹжолѡ́жили, ти(л)космѡ помысломъ з҆грѣши(л)и прє(д) тобо́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*єднальний*) ні, ані: воды многи не могли соутъ оугасити любви, ани рѣки затопити ее (поч. XVI ст. *Песн. п.* 57); нє мо́жє(т) бо дре́во до́брое зло́го плода ро́дити ани ты(ж) зло́є де́рево, до́брого пло́да ро́дити (1556-1561 *ПЄ* 40); Всѣ де́ватери Нбса, и землѧ, нє мо́гѹтъ в҆мѣсти́ти, Анѣ Агглѡве твои намъ ѡ нємъ възвѣсти́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(*вживається при відсутності частки* **не** *при другій частині складносурядного речення*) ані не, ні не: Не єсть болший слуга над своего пана, ани властъ божія тобѣ єст пода́на (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Не опустѣло небо без Сатани, ани церковъ опустѣла без Каіафи и без папежа (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); жа́днаѧ злость кара́ньѧ и соу́да бо́жого не оубѣг-

нє(т), анѣ тє(ж) до́броть бє(з) запла́ты перєба́чєна боудє(т) (Острог, 1614 *Тест.* 137).

2. (*при повторенні*) (*єднально-перелічувальний*) (*вживається при відсутності частки* **не** *при обох частинах складносурядного чи супідрядного речення або одній із них*) ані не... ані не, ні не... ні не: вы́йди з везе́нѧ и тепєрєшнєй пра́цы запла́тоу собѣ намалю(и), кото́рой ани ωко видѣло ани оухо слы́шало (поч. XVII ст. *Проп. р.* 33); жадны(м) способо(м) анѣ рости(р)кувъ межи ва́ми нє было, анѣ сѧ спѹръ и сваръ межи вами на(и)довалъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); тотъ ли́стъ, ани Па́вла стгω єстъ, ани та́къ ты́и сло́ва в҆ нємъ брма́тъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 278).

Див. ще **НИ**[1].

АНИ[2], **АНІ, АНѢ** *част.* **1.** (*заперечна*) не: ω(н), де(и), ани выслухавъши, єщє з очю зогна(л) и (з)соромоти(л), нє хотєчи чинити справє(д)ливости (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Ани для чого инъшого розъмножылосе межы людми такое ленивство, оспалъство и отъступенье ... яко набольшей для того, ижъ устали учытели..., устали казанья! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); єсли ми вѣришъ ани бѹдєшъ жаловати (к. XVI ст. *Розм.* 56 зв.); та́къ и тепе́ръ, ω това́рышѹ, анѣ дла то́го... та в҆ твоє(м) мо́цно(м) стоѧ(н)ю ма́ло пороу́ши(л) не́прїѧтель, мѣлъ бы́сь ю́жъ и са(м) себе вмѣта́ти в про́пасть (Острог, 1607 *Лѣк.* 97); твори́ли во́лю, но анѣ та́къ ωстави́лъ єси ты́хъ, згωрди́телєвъ твωи́хъ, но єщє и бо́лшєє добродѣйство твоє показалъ єси симъ нєвдѧ́чникомъ ла́ски твωй (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. (*підсилювальна*) навіть, ні: рек҃ла ємоу́ же́на ги ани то(г) нє маєшь чи́мь бы єси зачерль а стоуд҃нѧ єсть глоубока (1556-1561 *ПЄ* 354); И ре́кль єму а ні до села нє ходи, и неповідай нікомоу (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 57); ани гарєля... нє ωпѹстишъ бынамнѣй дороги(и) єстєсь повѣжъ ωстатнюю цѣнѹ (к. XVI ст. *Розм.* 54 зв.); а где видомого елементу нетъ, ку тому ани смаку вина не чуешъ, — а яко то виномъ назвати можешъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); нє смѣєтє анѣ губы роз(з)ѣви(ти), а звлаща до лю́тро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 148); Що тєжъ єстъ тръва́лоє и пе́вноє на свѣтѣ повѣ(ж) ми, має(т)ность ли, кото́раѧ ани ве́чера часо(м) нє дочека́ла, сла́ва ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); ани единого пункту от учения его не только не держиш, але еще другим... забороняеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); Сты(м) Ѡ(т)цώмъ анѣ на мысль нє приходи́ло, абы́смы опрѣсноко(м) Литѹргисова́ти мѣли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 277); в то(м) жє року... нє хотѣлося ничого родити, анѣ трава (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); на ра́дость вѣчнѹю, нє даєтъ имъ анѣ ма́ло, посмотрѣти на ню [душу] (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

3. (*підсилювально-заперечна*) навіть не, ні не: єдна(к) жє дарѹю ва(м) всѣ пло́ды в сєрє(ди)нѣ сѣдачьє, которы(х) вѣмъ, и(ж) ани снилосѧ ва(м), дабыстє и(х) творити дѣло(м) хотѣли (1598 *Виш. Кн.* 292 зв.); баба на торгъ гневалася, а торгъ о семъ ани ведалъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Анѣ сѧ ώчи мо́й оутѣшатъ смо́трѧчи на твою тва́ръ, ωхъ не́н҆дзнаѧ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6); а хто нє хо́четъ, той нєха́й нє идєтъ, бо анѣ го́денъ єстъ... ити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 121); гды ре́чи оумилова́ноѣ запа́лъ в҆ ср(д)цѹ // взбѹжо́ный, ши́ритсѧ своѣмъ по́ломєнємъ, а́нѣ оуспоко́итисѧ допѹща́єтъ, а́жъбы то, што ми́лѹєтъ, ωде́ржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

ани аза знати *див.* **АЗЪ**[2].

Див. ще **НИ**[2].

АНИЖЕ *спол.* (*порівняльний*) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частину складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну порівняльну частину до головної*) ніж, як: Кгарнєцъ коштѹєть три штибры... Алє нє венцє(и) проси аниже годи(т)сѧ (к. XVI ст. *Розм.* 27).

Див. ще **АНИЖЕЛИ, АНИЖЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИЖЕЛИ, АНЕЖЕЛИ, АНѢЖЕЛИ *спол.* (*порівняльний*) **I.** (*зв'язує члени речення*) ніж, як: волю на иншо(м) нѣшто зыскѹ ωтрымати анижєли шкодова́ти (к. XVI ст. *Розм.* 55); Смєртъ... добраѧ (кды чл҃ка чистоє сѹм(л)єніє ратѹєтъ) барзїй ѹтѣшаєтъ, анѣжєли иншыхъ жывыхъ людє(и), всего свєта панства и крѹлєвства... ѹвесєляєть (Корець, 1618 *З. Поуч.* 172); Вкѹсомъ волѣлъ єси роскошны(х) и ро(з)маиты(х) потравъ и питіа заживати, анѣжели до сакрамє(н)тѹ пристѹпати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); Любо то до ѹважєнѧ хѹть и оупре́ймость ба́рзѣй ани́жели самаѧ подарѹнкѹ матє́риѧ бра́на бы́ти

ма́єть, вь кото́рой хѣти зычли́вости я оупре́ймѣ... ѡфѣрѣю (Київ, 1631 *Тр. П.* 10 ненум.); пань бельски(и), яко сторона поводовая... анижели сторона по(з)ваная, мае(т) быти припущона зъ певьны(х) причинь (Київщина, 1639 *ККПС* 280).

II. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядні порівняльні частини до головної*) ніж, як: я тобѣ подамь венце(й) ани́жели стои(т) (к.XVI ст. *Розм.* 27 зв.); Ле́пей пре́то было кри́ла голуби́ные взя́ти и ѡ(д)летѣти... во пꙋсты́ню... Ани́жели доброво́лне слепы́мь ста(в)шися, зъ слепы́ми до про́пасти слепы́хъ прова́дити (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11); латвѣй не́бꙋ зни́кнꙋти и земли поги́бнꙋти, аниже́ли што зло́е оуте́рпѣти црк҃ви (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.); Тыѣ єдна́къ Бо́зскїи справы ра́чей а́бы шанова́ны и чче́ны были, анѣжели а́быся ѡ ни́хъ глꙋбо́кѡ и цѣка́во бада́но, потребꙋють (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 4 зв.).

Див. ще **АНИЖЕ, АНИЖЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИЖЛИ, АНЕЖЛИ, АНѢЖЛИ *спол.* (*порівняльний*) **I.** (*зв'язує члени речення*) ніж, як: Прето(ж) ра́доватися в кара(н)ю достои(т) лѣпше, ани(ж)ли го(р)шити (Острог, 1587 *См. Кл.* 12); то е́сть, же са(м)... неха(н) за вѣрꙋ оумре(т) анѣ(ж)ли бы и́ного до не́й примꙋшаючи мѣль забива́ти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 34 зв.); я могꙋ тобѣ продати якожъ колвекъ латвѣ(и) анижли кто инши(и) (к. XVI ст. *Розм.* 28 зв.); На всемъ томъ хорусте, для того, ижъ болшъ звирхней діалектики, анижли внутрной Богомъ дарованой церковной философіи наслѣдуєте (1603 *Пит.* 108); ра́чей терпѣти... чюжоло́жства зезволя́ють, ани́жли зако́нное малже́ньство попо́вь (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 40); Мнѣй было до тогож листу до тои унѣи только руку подписати, анѣжли цалый тестаментъ, а еще при наглом скованю писати (Львів, 1605-1606 *Пересm.* 44); присто́йный е́сть ча́съ и мнѣ ни́нѣ то́е мо́вити, и дале́ко бо́лшей, ане́жли ѡномꙋ пр(о)р(к)у, если бовѣмъ и не мѣста мно́гые, анѣ цѣлые повѣты наро́довь хочоу ѡпла́ковати, я́къ ѡнъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7); ты(л)ко бы лѣпшая ани(ж)ли за Сага(и)дачно(г) вдячно(ст) быти могла (Київ, 1627 *ЛСБ* 496); и рекла́: ѡ преблаженное Дре́во, щасли́вѣйшее ты, анѣж ли я (Чернігів, 1646 *Перло* 96); **болшей анижли** — більше як, більш ніж, понад: Аза́жъ не бо́лшей анѣжли ше́сть сотъ лѣтъ минꙋло, я́кѡ то́е пи́смо спра́вено е́сть (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225); **первѣй анижли, уперед анѣжли** — перш ніж: Якожъ и на соборѣ Флорентейскомъ первѣй, анижли се зогодили, был споръ о то (Вільна, 1608 *Гарм.* 185); Для кото́ры(х) и оупере(д) анѣжли почнꙋ ба́датися ѡ́коло пре(д)-сявзя́тя, розꙋмѣлемъ потре́бно бы́ти я́сне оуказа́ти проти́вникѡ(м) приказа́ня С҃тыхъ Ѡц҃ъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 193).

II. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядні порівняльні частини до головної*) ніж, аніж: еще повѣдаю ва(м) лацнѣйше є(ст) велбоудоу сквозѣ оуши иглиныи пролти а ни(ж)ли богатомоу в цр(с)тво нб(с)ное внийти (1556-1561 *ПЄ* 84 зв.); то не одного... отца митрополита... але и насъ всихъ заходитъ, же оны иначей речы удають, анижли ся што дѣетъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44); И за́йсте лѣпшая е́сть речъ, гды́ся грѣшный наворочае́т, ани́жли гды цнотли́вый вывыпае́ться и пышнитъ (Київ, 1627 *Тр.* 11).

Див. ще **АНИЖЕ, АНИЖЕЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИЖЪ, АНѢЖЪ *спол.* (*порівняльний*) (*зв'язує члени речення*) ніж, аніж: волѣ(л)бы лѣ(п)ше многокро(т) оумерети, а́нѣ(ж) това́рищо(м) грѣхи свои ѡказа́ти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 81 зв.); А наша милая Русь того не видятъ и волятся зъ ними братати, анижъ зъ Рымляны (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); Ба(ч)ны(и) и мꙋдры(и) Казнодѣя... по́вѣст, и(ж) пя(т) слѡ(в) вы́розꙋмѣны(м), анѣ(ж) тма́ми, непоня́ты(м) язы́ко(м)... мо́вити пожите(ч)нѣйшая ре(ч) естъ, по(м)нѣти повине(н) (Євїє, 1616 *УЄ Єв.* 6 ненум.).

Див. ще **АНИЖЕ, АНИЖЕЛИ, АНИЖЛИ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИКОЛИ *присл.* Ніколи: чего аниколи въ насъ не могъ зъєднати зъ отказу, же мы не хочемъ быть таковыми отщепенцы (1596 *МИВР* 68).

АНИМУШЪ *див.* **АНѢМУШЪ.**

АНИСЪ, АНИСЬ, ГАНЫШЪ *ч.* (*гр.* ἄνισον,

лат. anisum) **1.** (*трав'яниста ефіроносна рослина*) аніс, ганус: anicetum, ганы(ш) (1642 *ЛС* 83); Анісь. Anisum. Anicetum (1650 *ЛК* 423).

2. Пахуче сім'я цієї рослини: чѣмъ анисъ свѣжѣє тѣмъ лоу(т)че... // ...Анисъ пріать часто тогда жаждꙋ тꙋши(т); тои же анисъ аще кто часто пріемлеть ѡ(т)ворде(т) залаганїе жи(л) пече(н)ны(х) (XVI ст. *Травн.* 20 зв.-21).

АНИЯКИЙ *займ.* (*заперечний*) ніякий, жодний: та(к) и тепе(р)... ѡбецуе(м) и прирекае(м)... вси(м) ѡбывателе(м) ...//... кгру(н)то(в) и всякое мае(т)-ности... в нихъ ѡ(т)бирати и ѡ(т)водити анияки(м) способо(м)... не маемъ (1566 *ВЛС* 1-1 зв.).

АНІ[1] *див.* **АНИ[1].**

АНІ[2] *див.* **АНИ[2].**

АНКИРА, АНКІРА, АНҐИРА *ж.* (*лат.* ancora, *гр.* ἄγκυρα) **1.** Якір, кітва, кітвиця: anchora, а(н)кира, ко(т)ва (1642 *ЛС* 82); *Образно* : а єсли бы кто впосро(д)кꙋ оуста(л), пꙋстивился анкіры тоє стоє, выпасти моуси(т) заразъ, и оутопоути на глꙋбокость злостей припедии (Острог, 1607 *Лѣк.* 12).

2. *Перен.* (*про те, що зміцнює віру, надію*) опора: воєвни(к) паве(л) ...// ...причини(л) присꙗгоу, абысмо... моцное потѣше(н)є м(ѣ)ли, и заложоноую надѣю одрѣжали, которꙋю маємо я(к) анґирꙋ або котвицꙋ дш҃ѣ, моцнꙋ и певноу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АНКИРНИКЪ *ч.* Якірний канат <?>: anchorarius, анки(р)ни(к) (1642 *ЛС* 82).

АНКІРА *див.* **АНКИРА.**

АННАТЫ *мн.* (*стп.* annaty, *слат.* annata) річний дохід з церковних маєтків, віддаваний у скарб Ватикану, а потім на оборону Речі Посполитої: чомꙋ свѣцкїє стискꙋють на тоє, же дх҃овные проти(в) явномꙋ килкакро(т) в статꙋтє и конститꙋцїа(х) повтореномꙋ правꙋ, аннаты, которые в корꙋнє на оборонꙋ речи посполитои ве(д)ле конститꙋцїи,... оухваленыхъ зостати мѣли, с кроле(в)ства выдаютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); Штожъ и о аннатахъ, которыи зъ Полски до Риму идутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 928).

АНО[1] *спол.* **І.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*протиставний*) але, однак, проте, а: свѣ(ч) про(с)кꙋ(р) не даєте а хотя которы(и) рѣ(д)ко про(с)куры принесе(т) ано та(к) велики я(к) яблоко (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); але злого оумыслоу боудꙋчи, и хотячи ѡ(т)чаа(н)ными оумыслами рꙋкомо не мо(ж)ность, ано рачей нехоуть свою прикрыти, до которы(х) пр(о)ркъ за злє маючи мови(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 27).

2. (*пояснювальний*) тобто, саме: По том року 52 го..., по вознесенію Господню, не в Рыме, але во Іерусалимѣ найдуєтся, ано на оном заволаном апостольском соборѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 59).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складносурядного речення*) **1.** (*протиставний*) але, а, однак: ѡканный... хвалился х(с)воу вѣроу погоубити, лестью и грозою ано больше ся стая вѣра оутвердила (1489 *Чет.* 56); попалили вѣдми в миропол̈ю, для перестата морꙋ, ано еще горше мерло (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); я будучи аре(н)даро(м) ново таковы(и) обыча(и) ꙋводи(ти) ме(л) ано де(и) то пере(д) ты(м) бывало (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); Заслоняются тымъ Флорентійскимъ соборищемъ, ано... слабая ихъ оборона (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1121).

2. (*приєднувальний*) (*вживається на початку речення*) але, однак: Ано бы лѣпѣй гасити, коли у суседа горитъ, анижли коли до твоего даху прийдеть! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 147); И гдебы были отданы листы его власные, до его королевской милости пана нашого (писаные,) ... подобно бы показалася не одного справа, яко... о колько надъцать тисячей людей, зъ ведомостью господарскою, замордовати мено! (Ано и мухи бедное не задавлено!) (Вільна, 1599 *Ант.* 919); усе мы его Богомъ побиваеме, хоть зле учинивъ, хоть гораздъ. Ано, братя, Бг҃ъ указуетъ, што бесме задарь не иззывали имя Божіе (XVI ст. *НЄ* 212); не вѣдаю яковою сверꙋбачкою на(д) пристойность тѣкавѣй выбадꙋетъ, Ано што южъ събоpовъ повине(х)ни(х) декретами змоцнено, безъ выкрꙋтацтва, и безъ пытанья, чтити и поважати потреба (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 8); такъ хитро затягаютъ повагу клятвы папежской! Ано патріархове наши оныхъ ся не обавляютъ, але безпечне папежовъ выклинали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1092); Ѡ смерти ли маю мовити; ано ѡ той кождый знаєтъ, якъ єсть срога, якъ неꙋблагана (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 4).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: тыи слоужебныи жо(л)нѣре, прище(д)ши роз'боинико(м) голени... перебили. [А]на Іса пришли, и хотѣли ємоу та(к)же голени перебити... и оувидѣли, ано ю(ж) єго стаа мл(с)ть дхъ споусти(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 77); Ѡ(т)минѹла оуже Зима, а пришла Весна: и ба́чимѡ, а́но все створе́(н)є ѡты́ло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152).

2. (*уживається на початку головної частини складнопідрядного речення часу*) то: А кгды оувошли оу црковь ано гро(б) бжїи оубра́ныи кошто́вне на ки́лка а... стоѧлъ на скле́пѣ (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.).

3. (*вживається у приєднувальних конструкціях*) отож, тож: Та́ѧ... прокла́таѧ офѣра... оубо́гихъ сѹсѣдѡвъ з' мае́тности вызѹва́ет'... а так' хи́тре... же якобы ѡни бѣдныѣ... на все самѡхо́тне позвола́ли: а́нѡ где бога́тый плащ' свой роспѹстит', ѡ(т)то́ль оубо́гїй не то́л'ко ша́тинкѹ, але и тѣло свое оухилѧ́єть (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69).

АНО[2] *част.* (*стверджувальна*) отож, адже ж: Што́жъ єще, гды по́йзримъ на жи́тїє... Євѳи́мїа... и гды тогѡ по́стѹпки розбира́ти бѹ́демъ; ано Богобо́йне, чисто(т)не, стобли́ве и справедли́ве жи́лъ, ано овоцъ стора́кїй Гви принѣсъ, а́но... оумно́жилъ тала́нты... в'... оучи́нкахъ до́бры(х) бы́лъ вѣрнымъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 164).

АНОМАЛНЫЙ *прикм.* (*лат.* anomalia, *гр.* 'ανώμαλος) аномальний: Гра(м)ма́тїце се́й на чо(м) бы сходи́ло не е́сть та́къ дале́це е́й и́стотное я́къ ва́мъ оучителе(м) вла́сное Ано́малны(х) мо́влю именъ и глъ зобра́н'е и до вѣдомости оуча́щи(х)сѧ пода́н'е (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 4).

АНТЕПЕДЇОНЪ *ч.* (*гр.* 'αντπεδιον, *лат.* antependium) передня заслона вівтаря: До того(ж) належы(т) това(л)ня. Антепедїѡ(н) таковои(ж)е материи (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 75).

Див. ще **АНТЕПЕНДИЙ.**

АНТЕПЕНДИЙ, АНЪТЕПИДИЙ *ч.* Те саме, що **антепедїонъ**: Антепе(н)диа напре(с)то(л)ные... на ста урочи(с)тые припинати належи(т) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 75); тамъже апъпараты костельные, въ скринях будучие, то есть... орьнаты, анътепидия розные едъвабъные... сполни забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430).

АНТЕСЕССОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНТЕСИГНАНЪ *ч.* (*лат.* antesignanus) керівник, провідник: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженья, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то естъ до продкуючого межи ними писати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 506).

АНТЕЦЕДЕНСЪ *ч.* (*лат.* antecedens) (*попередні обставини, причини*) підстава: Знесши антецеденсъ отступницкого доводу,... мовлю, Петру св. межи апостолами первымъ быти не естъ удѣлной зверхности паномъ надъ ними быти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 531).

АНТЕЦЕССОРЪ, АНТЕСЕССОРЪ, АНТЕЦЕСОРЪ, АНТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪТЕЦЕСОРЪ, АНЪТЕЦЕССОРЪ, АНЪТЕЦЕСЪСОРЪ, АНЪѲЕЦЕСОРЪ *ч.* (*лат.* antecessor) (*той, хто своєю діяльністю передував комусь у якійсь справі*) попередник: пречоный отец архимандрит с капитулою, слугами и поддаными своими, на тое селце и дворок там будучий... през них и антецесоры порядне збудованый... наехавъши и там в том дворку малъжонку его менованую... заставши... з дворка уступит казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); Кѹ горѣ далє(й) маe(т) посылаючи тамъ посла(н)цовъ и брати(и) наши(х) Прокопа Малє(ц)ковича и Миколая Добра(н)ского... А ѡсобливе стое памяти Іѡ(с) Єреме(и), анъѳецесора своего до фѹ(н)датора црквє тоє стоє (Львів, 1610 *ЛСБ* 427, 1); на што и потверженья отъ Королей, ихъ Милости, Антецессорове наши одержали были (Київ, 1631 *ОЛ* 29); Леч же смерть неужитая оного фундатора и господина отца Павла, игумена, антецесора моего, с того света взела (Чорненський монастир, 1625 *ПККДА* I-1, 65); маючи есче ѡ(д) анътеце(с)соровъ позваного кривду и пре(з) выби(т)е части кгрунътовъ... до... доводовъ выслуханя... поводовая сторона просила (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238); помененые мешчане... заразъ по забитю... ксендза Якуба Косинъского, плебана ковелского, антецесъсора протестантисъ... розъные ексъцесса, посъполу з козаками, рознымъ теж католикомъ злости розъмаитые виражали, до ве-

ры своее приневоляли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

АНТИМИСЪ, АНТИМЇСЪ, АНЪТИМИСЪ, АНТИМИНСЪ *ч.* (*гр.* ʼαντιμήσιον) (*освячений плат на церковному престолі під чашею зі святими дарами*) антиминс: то(т) манасты(р) ѹнье(в)ски(и) по(д) бл҃(с)вине(м) и послуше(н)ство(м) нш҃и(м) є(ст) свт҃є(и)шє(и) митропо(л)и(и) киє(в)ское и а(н)тимисы нш҃и на пр҃(с)тлє(х) а нє влады(ч)ни (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18); Хтожъ ее светилъ хто анътимисы давалъ? пытайтеся: где по нихъ екджано? (Вільна, 1599 *Ант.* 945); слѹчиса в нѣкои(х) мира сего вєща(х) в домѹ моемъ бы(ти) бг҃ω(т)ступно(мѹ) вл(д)цѣ лѹцкомѹ иже дє(р)знѹвъ и внидє в це(р)ковъ... и властитє(л)ско изє(ли) с престола а(н)тими(с) (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); до того антиминсовъ на олтари где бы недоставало отъ благочестыхъ (!) для насвятшее оферы тѣла и крови сына Божого (Київ, 1623 *КМПМ* I, дод. 266); Злотоглаве(ц) на кшталтъ хѹ(ст)ки по(д) а(н)тимисо(м) лєжы(т) на прєстолѣ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 76).

АНТИОХИЯНИНЪ *ч.* (*мешканець Антіохії — стародавньої столиці Сирії*) антіохієць: ω(т)вєц‹а›лъ ст҃ый сємион‹ъ› родомъ оубо єс‹мь› антиωхиянинъ (1489 *Чет.* 2).

АНТИПАСХА *ж.* (*гр.* ʼαντίπασχα) Перша неділя після Великодня, провідна неділя: писа(н) зє (л)вова в нє(д)лю а(н)типа(с)ки року а҃фч҃и (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); А обира́на ты(х)то чтыро(х) бра́то(в) ста́ръши(х), и роздава́на имъ оура́до(в) послѹгъ цєрко(в)ны(х) вєдлѹгъ го(д)ности... В нє(д)лю Но́вѹю антипа(с)хи, ма́ю(т) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 40).

АНТИПАТРЇАРХА *ч.* Противник патріарха: а то ли оу ва́съ за патрїа́рхѹ єстъ, коѳъчикъ, анти́патрїарха, кото́рого про́дкове ва́ши... потопи́ли и прокла́ли (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 29).

АНТИФОНЪ, АНЪТИФОНЪ *ч.* (*гр.* ʼαντίφωνος) вірші із псалмів, які виконуються хором при богослужінні поперемінно на обох крилосах: псальми, пѣнія, антифоны, тропары, кондаки..., молитвы посвещенія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 214); Бо гды стоачи анʼтифо́ны три́ ω(т)спѣва́ю(т); пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) ла́вочка(х) сєдачи... є(д)но́го спѣва́ючого слѹхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

АНТИХРЕСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНТИХРИСТОВЪ, АНЬТИХРЕСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРІСТОВЪ *прикм.* **1.** (*який належить антихристові*) антихристів: Всѣ писма одностайне свѣтчатъ, же велми короткое маетъ быти царство антихристово (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 156); Видеши ли, Скарго, иж в твоих школах и науках... тайна и гнѣздо антихристово фундовано есть (1608-1609 *Виш. Зач.* 227); Епископъ... въ пысѣ // своей антихристовымъ естъ предотечею (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 712-713); тогда́ стра́шный пото́пъ ωгне́нный зато́питъ оуве́съ свѣтъ, и попа́литъ слѹгъ анти́христовихъ пѧтнωва́ныхъ, и само́гω анти́христа, и цар(с)тво єгω мра́чноє спа́литъ (Чернігів, 1646 *Перло* 142 зв.); ω(н)... ωдосла(л) и(х) до короля абы и(м) привилє(и) надалʼ и далъ и(м) що и до сєго часу муча(т) хр(с)тіа(н) якъ слугы и прєдытєчѣ а(н)тихристовы (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

2. (*подібний до антихриста, злий, нечестивий, підступний*) диявольський, антихристів: И не покланяются еретики теперъ иконе Іис Хрістове... ижъ маютъ печать анътихрістову на руце правой и на челѣ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 53); Пн҃вє за(с) надъ бг҃а бг҃ами вы(ш)шими на(д) своими порѹчными по(д)да(н)ными сѧ починили и... бєзъсловєсны(х) єстєство вы(ш)шєю // цєною (вʼ свои(х) анътихр(с)тово(г) закона права(х), на(д) лю(д) бж҃ій, имъ до часѹ по(д) вла(ст) злєцоны(и)) ωцєнили (до 1596 *Виш. Кн.* 261-261 зв.); а была таѧ нєвѣ(с)та ωболочєна в одѣ(н)є ша(р)латноє... маючи кубо(к) золоты(и) в руци своє(и) по(л)ны(и) гнюсу и плюга(в)ства (таа ѳа(р)ба значи(т) ωкрутєньство аньтихрє(с)тово) (*написано на полях. — Прим. ред.*) (XVI ст. *КАЗ* 643); Бѣгай от ных, бѣгай, бо, то не Христова, але антихристова вѣра, которой ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); Тогда в горшее и конечное зло... старший перст римскаго начальства... неисцѣлным гнильством (духа антихристова вѣтром поражен бысть) обложен был (1608-1609 *Виш. Зач.* 215).

АНТИХРИСТЪ, АНТИХРЕСТЪ, АНТИ-

ХРІСТЪ, АНТІХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ, АНЪТЫХРЫСТЪ, АНЬТИХРИСТЬ *ч* (*гр.* 'ἀντί-χιστος) 1. (*противник Христа*) антихрист: б8детъ ω(т)мѣтникъ нарицаемыи антихрестъ ω(т)лѫченыи во тм8 кромѣшн8ю (1489 *Чет.* 374); Єв(г)листа выписоуе ω поставленіи и црк҃внѣмь красномь и ω ан҃тихрӣстоу, и ω противен҃ствѣ ихъ (1556-1561 *ПЄ* 179); Естлиже мовятъ Римяне, же антихрістъ мелъ толко оденъ быти, и то не болшъ, одно полчверта року жити, а папежи пакъ оденъ по другомъ уже папуютъ полтораста лѣтъ, и далей (1582 *Посл. лат.* 1134); Кирылъ Ерусалимскій мовитъ, же антихристъ будетъ нѣкоторый человѣкъ отъ дьявола впроважоный, чарами и чарнокнижствомъ опатрены(й) (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 150); Абы антихриста мѣв собѣ любовна, которого воля богови противна, Готовишся его, як Христа, пріяти и послушаніе оному отдати (к. XVI ст. *Укр. п.* 83); Пыхою ка́ждого а особливе седа́чого в҃ косте́лѣ б҃жомъ, ка́ждый боачи́са ан҃ти́христа бриди́тиса моуси(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150 зв.); Папежъ... церковъ соборную каѳолическую у своем дворѣ у себе в Рымѣ быти повѣдает... личбу от створеня свѣта замешалъ и окоротилъ, и Антихриста утаил (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); амали́къ: Лю́дъ ли́ж8чій... // лю(д) 8дара́ючій, метафо(р): антіхристъ, сы(н) еліфа́са (1627 *ЛБ* 174-175); Полож8 ка́занїй па́ть... // ...Тре́тее ω ка́рностахъ; що наст8па́тъ на анти́христа (Чернігів, 1646 *Перло* 129-129 зв.);

диявол, чорт: а то значи(т) а(н)тихре(с)та теперешнего за которы(м) стоа(т) вси баламу(т)нѣ ру(с)кїи и ω(р)меньскїи... ту(т) вла(с)не зглажонь буде(т) и вси церемонѣи его ми(с)то а(н)тихре(с)та теперешнего... настане(т) иньши(и) го(р)ши(и) (XVI ст. *КАЗ* 631, на полях); Там же ся розбиють гордые народы, иже з антихристом приходять до згоды (к. XVI ст. *Укр. п.* 71).

2. *Перен., зневажл.* (*про того, хто не визнає всіх догм християнства, особливо православ'я*) антихрист, нехристиянин: Але то всѣмъ ку вѣдомости ознаймити, же намъ въ томъ великую кривду и всему хрестиянству дѣлаютъ, зовучы пастыра видомого церкве Божей — "анти[х]христомъ" (!) и "сыномъ д[ъ]яволскимъ" (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 116); А што бы́ло причи́ною до гане́нья и до называн҃а коста́нтѣ анти́хрїсто(мъ), то́, же былъ арїа́ниномъ, не признава́лъ ω(т)ца и с҃на, яко́го ко́ждого иωа́нъ с҃тый анти́христомъ зове́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); Але папежови лаяти, анътыхрыстомъ и непрыятелемъ Сына Божого называти,... // того ся теды всего... истенне годило чынити (Вільна, 1599 *Ант.* 659); Бо хто колвен (!) противко на8ки христовой 8чит инакший... то всѣ противници христовы, — то то сут антихристи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 84); и теперъ антихристове многіи настали, отъ сего зрозумѣваемъ, ижъ послѣдняя година естъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 316).

АНТІГРАФОНЪ *ч.* (*гр.* 'ἀντί+γραφον) копія: Зво́дъ: Пре́писъ, фо́рма, перепи́съ, перекла́дъ, копѣа, архе́типо(н), антї́графо(н), парадигма, апо́графонъ (1627 *ЛБ* 163).

АНТІДОРНЫЙ *прикм.* Призначений для "антидору", частини великої проскури: Да измые(т) водою добрѣ на(д) антідорны(м) блюдомъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 247).

АНТІДОТЪ *ч.* (*гр.* 'ἀντίδοτος) (*препарати для лікування отруєнь*) антидоти; *перен.* (*про засоби спасіння душі*): Кни́га та́а Б҃годх8нове́ннаа могла бы са сл8шне назва́ти До́кторомъ и Апте́кою на // хоро́бы д8шъ лю́декихъ: в҃ не́й... знайд8ютса и зба́ве́нныѣ Антї́дота и лѣка́рства на ты́нжъ хоро́бы (Львів, 1646 *Ном.* 6-6 зв.).

АНТІОХІЄЦЪ *ч.* (*мешканець Антіохії — стародавньої столиці Сирії*) антіохієць: а че(м) не зов8(т)са патрїарьшни(к), ц҃рогоро(д)скїй, ани ер҃слме(ц), ани ωлександрїецъ, ани а(н)тїωхїецъ, где головныи столы патрїархо(в) иных(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

АНТІХРИСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНТРА *ж.* (*гр.* 'ἄντρον) печера: А др8гїи вил8чены ω(т) ωбцова́на лю(д)скогω... сами жили въ п8сты́нахъ ти́лко съ звѣрми зе́мными, въ гора́хъ и а́нтрахъ зе́мныхъ яски́нахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 2 зв. ненум.).

АНУЖЛИ *част.* (*модальна*) (*уживається для вираження сумніву, припущення, здогаду*) ану, а що як: а до того ан8жли ты́е свѣдо́ц҃ства соутъ ω теперен-

нємъ схоже́нїи по(д) ча́сомъ боу́дꙋчомъ, кото́роє называ́ємо зєсланьє́мъ, ѡб'ясне́ньємъ, и ѡказа́ньємъ дх҃а ст҃ого (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 24).

АНФРАКСЪ *ч.* (*гр.* 'ανσραζ) (*коштовний камінь*) рубін: И насади́шъ в нєгѡ чоты́рє рѧды ка́мєньѧ, в пе́ршомъ рѧ́дє бꙋдє камєнь Сардїѡ́нъ ...Во второ́мъ анфра́ксъ, сафе́ръ и а́спєсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

АНХИМАНДРИТЪ, АНХИМАНЬДРИТЪ *ч.* Те саме, що **архимандритъ:** и рє(ч) ємоу анхиманьдритъ (1489 *Чет.* 3); и сє слышавъ анхимандритъ. подивилъсѧ. пошолъ к постєли ст҃го сємиона (Там же, 3 зв.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АНЪГЕЛЧИКЪ *див.* **АНҐЕЛЧИКЪ.**

АНЪДРИЄВЛЯНЫ *мн.* Назва людей за місцем проживання: оглядалъ есми... ранныхъ подданыхъ его милости пана Немиричовыхъ... Анъдриевлянъ, потлучоныхъ, побитыхъ кистенями, шаблями (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 164).

АНЪТЕПИДИЙ *див.* **АНТЕПЕНДИЙ.**

АНЪТЕЦЕСОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНЪТИХРІСТОВЪ *див.* **АНТИХРИСТОВЪ.**

АНЪТЫХРЫСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНЪѲЕЦЕСОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНЬГЕЛСКІЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНЬГЕЛЬСЬКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНЬТИХРЕСТОВЪ *див.* **АНТИХРИСТОВЪ.**

АНѢ[1] *див.* **АНИ**[1].

АНѢ[2] *див.* **АНИ**[2].

АНѢЖЕЛИ *див.* **АНИЖЕЛИ.**

АНѢЖЛИ *див.* **АНИЖЛИ.**

АНѢЖЪ *див.* **АНИЖЪ.**

АНѢМУШНО *присл.* Гнівно, зухвало: тогды пото(ц)ки(и) доси(т) анѣмушно строфова(л) хмє(л)ни(ц)кого (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

АНѢМУШЪ, АНИМУШЪ *ч.* (*стп.* animusz, *лат.* animus) характер, вдача, душа: длѧ то́го сн҃ъ б҃жїй на(и)бо(л)шъ кр(с)тъ собѣ ѡбра́лъ, жєбы... оумираючи потыка́тисѧ спанѧ́лы(м), бо(з)скои своєи си́лы анѣмоушо(м), з цє(р)бєро(м) сторожо(м) проклѧты(м)... оусилоу́ючи, и то длѧ ро(з)ны(х) причи́нъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 297 зв.); Вʼ тєбє Па́нскїй анимꙋшъ: чого́жъ ты нє зна́єшъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

сміливість, упевненість: протестуючый... неспodeваючысе на себе жадного небезпеченства, з анимушомъ своимъ в танецъ былъ пошолъ (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 602).

АНѲОЛОГЇА *ж.* (*гр.* 'ανυολογία) збірник, антологія: Ва́мʼ або́вѣ(м) вла́сно и ва́шим че́стнымʼ оучитєлє(м) догажа́ючи, Набоже́нства Пра́вило... ла́твыми Наꙋками и розмышлѧ(н)ми ѡбѧсни́вши, Титꙋло(м) за(с) Анѳологїа... албо зобра́нїємʼ Квѣткѡвʼ, ѡтитꙋлова́вши... до рꙋкъ ва́шихъ подаю́ (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

Див. ще **АНѲОЛОГЇОНЪ.**

АНѲОЛОГЇОНЪ, АНѲОЛОКҐИОНЪ *ч.* (*гр.* 'ανυολογίον) те саме, що **анѳологїа:** книги грє(ц)киє ро(з)ныє... типїк албо ꙋставъ грє(ц)ки(и) анѳологїонъ... анѳолокгиѡнъ дрꙋги(и) трїѡдиѡнъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 33).

АПАРАМЕНЪТЪ, АППАРАМЕНТЪ *ч.* (*стп.* aparament, *лат.* apparamentus) **1.** Костьольний одяг: тамъ же скрини и вси апараменъта костелные вытрести и переворочати казалъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/I, 500).

2. Кулі, порох та інші речі, потрібні для гармати: армату и аппарамента до ней належачой... побрали (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 380).

АПАРАТЪ, АПЕРАТЪ, АППАРАТЪ, АПЪПАРАТЪ *ч.* (*лат.* apparatus) **1.** Церковний або костьольний реквізит, речі: притомъ церковъ всю до кгрунту спустошилъ, аператы церковные, книги и звоны, образы попсовалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 257); Тамо бо ѡ(т)да(ст) ся кождо(и) цр҃кви, сребрєныи сосꙋды и апараты и книги (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Аппараты цр҃ковныє, сосꙋды. и ры́зы // посвячоныи, ѡбразы, и книги маю(т) быти в дозорѣ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 65-66); книги и апъпараты вси и што колъвекъ тамъ нашли забрали (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 542); єще́ возми́ собѣ на́чинѧ (то́ єсть, всѣ оубіоры и аппараты) Па́стыра гл҃ꙋпогѡ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2); орнаты, апъпараты, албы и што колъвекъ ено спряту костелного было,

все тое выкопавши, въ способъ лупу побрали и межи себе поделили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563).

2. *військ.* Сукупність речей, призначених для стрільби: позваный... //... скупивъши купу немалую... людей своих и на то засягненых спровадивъши, которых личъба сем тисечей людей выносила, арматы и всъи апараты... до буреня оборонъ вшеляких налечачие (!) способивши... страж оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 181-182); чого всего места поблизшые украинные такъ его королевское милости, яко панские и шляхецъкие, през додаваня апъпаратов военьных, бунтовъ и рад таемъныхъ чыненя, ребелизантом козаком помоцю были (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426).

АПАТЕКАРЬ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АПАТѢКА *див.* **АПТЕКА.**

АПЕЛАЦЫА *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЕЛЕВАТИ, АПЕЛІЛЕВАТИ, АПЕЛОВАТИ, АППЕЛЕВАТИ, АППЕЛОВАТИ *дієсл. недок. і док.* (*стп.* apelować, *лат.* appellare) **1.** (що, чого, від кого, від чого, до кого, до чого, на кого, на що, за що і без додатка) (*оскаржувати* (*оскаржити*) *ухвали нижчої інстанції перед вищою*) апелювати: за границу... ни(х)го никого позывати не мае(т) та(к) и апелевати никомꙋ не во(л)но а хотя бы ся и вы(з)вали и апелевали за границы лито(в)ские... тогды мы такихъ рече(и) сꙋдити не маемъ (1566 *ВЛС* 56); я ѡ(т) ко(ж)дого суду и ѡсобы апелевати ани ѡ злы(и) переводъ права... позывати не буду мочи (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 95); ѡ тую речъ, ѡ которую па(н) су(д)я княгиню... на теперещние // роки позвалъ... па(н) Ѡле(х)но... апелевалъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 70-71); А его мл(ст) панъ по(д)коморы(и) на мене возны(м) све(д)чи(л)се менуючи собе ѡны(и) декре(т) мо(и) кꙋ кривде на трибуна(л) апелева(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); мы апеловали до его к(р) м(с) стати ꙋ дворꙋ ѡ(т) свтое якгнишки за ше(ст) неде(л) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); Златоустый св., учитель // церковный знаменитый... розумѣючій... церковныи уставы и звычаи, гды бы былъ видѣлъ належность суду... и аппеляцыи право до біскупа... зажъ бы былъ, въ такъ тѣсномъ на себе разѣ, до суду его не аппеловалъ? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 621-622); А по (с)ме(р)ти... не чинечи ѡ(т) декрету сꙋдꙋ ѡного... не апелюючи и апеляции не прозе(к)вꙋючи чого все(г)... вшеляки(х) диляци(и) апеляции ексъце(п)ци(и) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсе (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); от которого декрету умоцованый стороны позваное до суду головъного трыбуналу Любелского аппелевалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423).

2. (на що і без додатка) звертатися (звернутися) до кого, чого-небудь за підтримкою: а по доводе его, тые попы апелевали на розсудок его милости отца владыки (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 365); он того декрету вм. не принявшы, апелевав абым до его милости нашого милостивого пана подвоеводего; я с тым декре(то)м вм. ездил есми до его милости пана подвоеводего и показалем его милости тие справы, што его милост, обачившы справы мои правныи, писати рачил до наместника (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 6).

3. Називати, іменувати: Нарица́ю: Называ́ю, апелл́юю (1627 *ЛБ* 70).

Див. ще **АПЕЛЛОВЫВАТИ.**

АПЕЛЕЦЫЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЕЛЛАЦИЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЕЛЛОВЫВАТИ *дієсл. недок.* (до кого) Те саме, що **апелевати** у 1 знач.: те́жъ чита́емо же сѧ до ни́хъ [цесаровъ] въ оутѧже́ныю би́скꙋпи не то́лко о по́мочъ оутѣка́ли, але што бо́лшаѧ, до ни́хъ я́ко до вла́сныхъ а на́йвышшихъ соуде́й апелловыва́ли за кото́рыми апеллѧціами, и соу́ды презъ ни́хъ ѡ(т)правованы бивали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120).

АПЕЛЯЦИЯ, АПЕЛЕЦЫЯ, АПЕЛЛАЦИЯ, АПЕЛЛЯЦИЯ, АПЕЛЛЯЦЫЯ, АПЕЛЛАЦІА, АПЕЛЛАЦІѦ, АПЕЛЯЦЕЯ, АПЕЛЯЦЫА, АПЕЛЯЦЫЯ, АПЕЛАЦЕЯ, АПЕЛАЦІЯ, АПЕЛАЦЫЯ, АППЕЛЛЯЦІА, АППЕЛЯЦІА, АППЕЛЯЦІЯ, АППЕЛЯЦЫЯ, АППЕЛАЦІЯ, АПЪПЕЛЯЦИЯ, ОПЕЛЯЦИЯ *ж.* (*стп.* apelacyja, *лат.* appellatio) **1.** (*оскарження ухвали нижчої інстанції перед вищою*) апеляція: ꙋста(в)уемъ естли бы... дрꙋгая сторона... хотела би (з) права ѡ(т)биваючи ты(х) с которыми ся не еднала... и зъ апеляцы(и) выпу(с)-

тила тогды таковы(и) ω(т)поръ ꙋ права нє має(т) бы(ти) при(и)мованъ (1566 *ВЛС* 56); мы ωбачи(в)ши то... и(ж) апєлацєя ω(т) судꙋ зємъско(г) и замъкового до єго королєвъскоє мл(с)ти идеть для тоє причины апєлацє(и) пану валє(н)тєму... нє допустили (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); ω што умоцованы(и) пана Пєтра Сємашко(в) на(вря(д) кгро(д)ски(и)... мною, возны(м), такую ωбтя(ж)ливо(ст) судовую яко тє(ж) ω //нєдопущє(н)є апєляцєи и ω шкоды свє(т)чилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93); ω(т) того дєкрєту сꙋда моєго на трибꙋна(л) апєлєва(л): я(м) єму апєляцыи нє допꙋсти(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); алє пновє ра(д)цє на ωборонꙋ и на права нашѣ нє(д)баючи, Апєллаци(и) до коря (!) єго мл(с)ти намъ нє допустивши вязєня(м) ωкрꙋ(т)нымъ и винами часто мо(р)дꙋю(т) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); При(з)нава́ю то, жє ты́є апєла́цїє бывáли... алє то зáразъ мóвлю з бє(р)нáр'до(м), жє ω(т)кóла дώбрыє лѣкарство брáли, ω(т)тóла зáсь злы́и прíкладъ взáвши трꙋтíзнꙋ тєрпѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); А речете ли: же тамъ до папежа Рымского апеляцыя? (Вільна, 1599 *Ант.* 549); повинъна буду... вси добра его освобожати... кром присеги ошацованыхъ, о которой закладъ и шкоды в незаступовано у кождом суде... где одно буду зъ потомками моими позвана, диляцый жадных и опеляцый незаживаючы, справитисе маю (Луцьк, 1606 *ИКА*, дод. 110); Пнꙋ Прокопови позычили(с)мо, кгды П: Стєфа(н)... єзди(л) до Ва(р)шавы з Аппєлацїєю зло(т) три(д)ца(т) (Львів, 1612 *ЛСБ* 1042, 2); нє маєтъ быти допусчоная апєляция а(ж) по усипаню копъцовъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247); ꙋмоцованы(и) поводовъ справꙋ тꙋю прєзъ апє(л)ляцию до трибꙋналꙋ тꙋтошнего... бєзъ припозъвꙋ выточилъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148); суд, ему тое апъпеляции допусътивъшы, рокъ за нею сторонамъ обомъ у менованого суду... въ Люблине... зложилъ и заховалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 4135).

2. Називання, назва: Нарєчєнїє: Назва(н)є, апєлла́цїа (1627 *ЛБ* 70); Нарицáнїє: апєллáцїа, назва(н)є (Там же).

АПЕРАТЪ *див.* **АПАРАТЪ.**

АПЕРТУРА *ж.* (*пол.* apertura, *лат.* apertura) розтин нариву: Якъбы хто бꙋдꙋчи нá // што хóрымъ, а казáвши цєлюрїкови апєртꙋрꙋ чинúти, мꙋ́жнє и тє(р)плúвє бóль óны(и) бє(з) трвóги и кúда(н)аса, гамꙋючи самóго себє зносúлъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 60-61).

АПОҐРАФОНЪ *ч.* (*гр.* ʼαπογραφον) список, копія: Звóдъ: Прє́писъ, фóрма, пєрєпúсъ, пєрєклáдъ, копѣа, архє́типо(н), антїґрафо(н), парадиґма, апóграфонъ (1627 *ЛБ* 163).

Див. ще **АПОҐРАФЪ.**

АПОҐРАФЪ *ч.* (*гр.* ʼαπογραφη) Те саме, що **апоґрафонъ**: Apograf: Przepis (Жовква, 1641 *Dict.* 49).

АПОКАЛИПСИЙ, АПОКАЛИПСІЙ, АПОКАЛІПСІЙ *ч.* Те саме, що **апокалипсисъ**: иωаннъ бгословъ вꙿ апокалипсии описꙋєтъ оноє мѣсто новоє знамєноуючєє црковъ бжꙋю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95); Са(м)... дїаво(л) ωчи тє́мностю накрывáєтъ, котóры(и) для того кня(з) тмѣ называ́єтся, що іωа(н) єв(г)лúста вꙿ апокалипсии своє(м) зáцнє показꙋє(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 189 зв.); тꙋю книгꙋ Апокаліпсіи с: Іωана Бгослóва ...//... нáшємꙋ мл(с)тивомꙋ пáнꙋ припúсꙋємꙿ и офѣрꙋємꙿ (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 3 зв.-4).

АПОКАЛИПСИСЪ *ч.* (*гр.* ʼαποκαλυψις) (*одна з книг християнської церковної літератури, в якій зібрані пророцтва про кінець світу*) апокаліпсис: Книги розныє... Єв(г)лїє ꙋчитє(л)ноє кїрылового прєклада(ня)... Апокалипси(с) то(л)ковы(и) прємудрости соломоня (!) друку Пра(з)кого (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 27 зв.).

Див. ще **АПОКАЛИПСИЙ.**

АПОКАЛИПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСИЙ.**

АПОКАЛІПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСИЙ.**

АПОКРИСИСЪ *ч.* (*гр.* ʼαπόχρηψις) відповідь: Апокрúсисъ áлбо ω(т)повѣдь, на кнúжкы о съборѣ бєрєстє́йскомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1).

АПОЛИНАРИСТЪ *ч.* Прихильник Аполінарієвого вчення: А яко жидо(в)скои нєвóлѣ брúдимо ся опрѣснокω(в), та(к) ты(ж) потоплáємо аполинарúстω(в) єретикω(в) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 48 зв.).

АПОЛИНАРНЕВЫЙ *прикм.* Який стосується науки, проповідуваної сектою аполінаристів: Ино хлѣб, а ино ωпрѣснок, що папежницы, ересю аполи-

нарневою заражены бꙋдꙋчи..., прѣсным ѡплатком приносѧт жрътвꙋ в тѣло христово и мовѧт людем: едно то все хлѣбъ; а то ту не едино (поч. XVII ст. *Вол. В.* 74).

АПОЛОГІЯ, АПОЛОГЕЯ *ж.* (*гр.* ᾽απόλογίς) (*книжка, основним змістом якої є захист, вихваляння когось, чогось*) апологія: тое слово проклятый андрей варкгоцкій въ свой лгарской апологіи проклятой вышпетил (поч. XVII ст. *Вол. В.* 73); Я Мелє́тїй Смотри́скїй... бы́вши взѧ́тый... в᾽ подозрє(н)є ѡ(т)стꙋ́пєства... а вы́йстьємъ по(д) и́мєнємъ моймъ з᾽ дрꙋкꙋ вы́данои Аполо́гєєю ѡтитꙋ́лова́нои Кни́жки... прє(з) сє́є моє́ оголошє(н)є... до вѣдомости доношꙋ (Київ, 1628 *Апол.* 3 зв.).

АПОСТАЗЇЯ, АПОСТАЗЇѦ, АПОСТАЗЫЯ, АПОСТАСІЯ *ж.* (*гр.* ᾽αποστασία) відступництво: всѣ вѣдаю(т), яко за ты(м) нєбачны(м) по́стꙋпко(м) митрополи́тины(м), мы грє́чєской рєлѣи лю́ди нєзно́сноє оутиснє́нье, а примꙋша́ньє до апоста́зїи на рѡ́зныхъ мѣсца(х) терпимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 28); прє(д) ки́лкома лѣты длѧ Бл҃гочє́стїѧ, за інсті́н᾽ктом и інста́нцїєю нєзбє(д)нои Унїтскои Апостасїи... шлѧхє́тный сєй Мꙋ́жъ всєдꙋ́шно шꙋкан᾽ былъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16); Что єстъ ѡ(т)щепенство, или апостазїѧ, и кто єстъ апоста́та вѣри право(с)ла́вной (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (*Лв.*) 32); своее помовы и блуду зацныхъ и преднейшихъ Сенаторовъ Короны... личиною свѣдоцтва не встыдливе покрывши, смѣютъ... до своее апостазыи, якъ рыбу до сети... простьѣ ловити, твердомшихъ утлити (Київ, 16135 *КМПМ* I, дод. 265).

АПОСТАТА *ч.* (*гр.* ᾽αποστατης) (*той, хто зрікся своїх релігійних переконань*) відступник: а потомъ сромотне запревшыся всего сталъся // апостатою (Вільна, 1599 *Ант.* 617-619); бєліа́ль, вєлї́аръ, прєстꙋ́пникъ, або апоста́та (1627 *ЛБ* 186); Алє нєвдѧ́чный Апоста́та... нато́сѧ Богобо́рнє ѡ(т)зовє́тъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 277).

Див. ще **АПОСТАТЪ.**

АПОСТАТСКІЙ *прикм.* Відступницький: Дымъ то[тъ] теды апостатскій невѣдомыхъ а на свѣта сего чячки оглядаючихся людій сердечныхъ очій зараза! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 654); тымъ снадней сдалося..., // абысте жаднымъ вѣтромъ апостатского унитского дыхания хвеятися не допущали (Київ, 16135 *КМПМ* I, дод. 265-266).

АПОСТАТЪ *ч.* Те саме, що **апостата**: шко́да жє́сь и вл(д)ки лоу́цкого, албо володи́мєрского, свѣдє́цтва проти́въ на́мъ нє приточи́лъ, бо и то тє(ж) такїє апоста́товє, яко и гєна́дїй былъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 107); А нѣкоторыє вѣрою торгують, и єретичество в полечность пріймують Сынове темности, Христу апостаты, от духа светого вьвѣки прокляты (к. XVI ст. *Укр. п.* 71); А васъ только два, и то // апостатовъ (и помочниковъ тоежъ справы) митрополита старъшого своего... важылистеся судити (Вільна, 1599 *Ант.* 545-547); Присмотрися, мовлю, православный, якъ той Канонъ апостатове переницовали невстыдливе (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 690); Це́рковь Б҃жа, ю́жъ того́ сма́кꙋ заживає́тъ... Прє(з) (тво́єи ст҃ыни) дойзрѣлыє цно́ты Остробо́дныє крꙋ́шитъ; Апоста́тѡвъ кгро́ты (Львів, 1642 *Бут.* 6).

АПОСТЕМЪ *ч.* (*гр.* ᾽αποστυμα) нарив, чиряк, фурункул: ѳєнꙋ(м) грєко(м) по ла(т)... //... гꙋнба мѣ(л)ко то(л)чєнаѧ и смѣшєна с жє(л)тко(м) яичнымъ... и прикладыває(м) к твєрды(м)... апостємо(м) (XVI ст. *Травн.* 208 зв.-209).

АПОСТОЛИЧЕСКИЙ *прикм.* Православний: Петръ Могила... Екзарха святѣйшаго Апостолическаго ѳрону Константинополского, Архимандритъ Печерскій (Київ, 1634 *КМПМ* I, дод. 555).

Див. ще **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛОВЪ *прикм.* (*який належить апостолові*) апостолів: Лечь богобойная... овечка Христова латво постеречи таковыхъ волковъ можетъ, памятаючи оное мѣстце апостолово: "и отъ васъ (мовитъ) самыхъ повстанутъ мужіе, мовячи превротность, абы отвели учневъ за собою" (1603 *Пит.* 102).

Див. ще **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛСКИЙ *див.* **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛСКІЙ *див.* **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛСТВО *див.* **АПОСТОЛЬСТВО.**

АПОСТОЛЪ, АПОСТОЛЬ *ч.* (*гр.* ᾽απόστολος) **1.** (*учень Христа, обраний проповідувати його вчення*) апостол: єщє павєлъ ап(с)лъ пишє(т) рєкоучи. нє впиваитєсѧ вино(м) (1489 *Чет.* 19); А кто сѣ покꙋсит

порѹшити [того] нашего даанїѧ… таковїи да ест проклѧт ѡт господа и спаса нашего Ісу Христа… и ѡт [вi вр]ъховних апостолъ (Сучава, 1501 *BD* II, 185); ярмарки два въ рокъ тамъ мети: одинъ на Вознесене Господне, а другій на день светого апостола и евангелиста Луки у въ осень (Вільна, 1528 *АрхЮЗР* 5/I, 36); А коли ю(ж) // былъ часъ сѣлъ за столъ а дванáдесѧ(т) ап(ст)ловъ с нимъ (1556-1561 *ПЄ* 318-318 зв.); Изъ сего евангелія указуетъ намъ, якъ силовавъ и иднавъ апостолы, што бы увуйшли у корабль (XVI ст. *НЄ* 113); діяволъ… и Петра верховного апостола на отщепенство привел (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Апостол Петр… толко житие доброе показати… учит (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); што Дамаски(н) (ст): в҆ Ги́мна(х) Црко́вны(х) спѣва́єт҆… // До чогѡ́ и Ап(с)лъ стый Па́вєлъ… ра́дою своє́ю прова́дит҆ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348-349).

2. (*церковна книга, що містить "Діяння апостолів" та їх "Послання"*) Апостол: Евангелие двое простыхъ безъ жадное оправы. Апостоловъ два (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); Єв(г)лїа і ап(с)ла въ цркви на ли(т)ургіи, просты(м) языко(м) нє выворочa(и)тє (п. 1596 *Виш. Кн.* 233 зв.); продалє(м) апостолъ тєтръ писаны(и) стары(и) (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 2); Ап(с)ль дрѹкова́ны(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 264); Ап(с)лы два дрѹкованыє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 28).

3. *Вл. н.*: Апосто(л) (1649 *РЗВ* 370 зв.).

АПОСТОЛЬСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛСКІЙ, АПОСТОЛЪСКИЙ, АПОСТОЛЬСКІЙ, АПОСТОЛЬСКЫЙ *прикм.* **1.** (*який стосується апостола (апостолів), належить апостолові (апостолам)* апостолів, апостольський: афония… похватилъ за ѡдръ прч(с)тоє хотѣ(л) совратити со ап(с)лки(х) плѣчь на зємлю (1489 *Чет.* 265); апостолъскимъ проповѣданиємъ и светыхъ… ѡцъ ѹзаконєниємъ… прєдася христовѣ цє(р)кви вся повєлѣнъная в законѣ хранити христоименитымъ правовѣрнымъ людємъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); они [геретикове] выворочаютъ слова апостолскіе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 154); руками апо(с)то(л)скими диѧлосє много знако(в) и чу(д) мєжи лю(д)ми (II пол. XVI ст. *КА* 135); Петръ, верховный апостолъ, отщепенец былъ и з горкимъ плачем и с покаянієм своим до апостольскаго лика принят єст (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); такъ и мы чотыри посты // в҆ Рокѹ по́стимъ, а мєнови́тє навєснѣ вєли́кїй по́стъ, в҆лѣтѣ Ап(с)льскїй, в҆осєни Спсо(в)… а в҆зимѣ Рожєствє́нный (Київ, бл. 1619 *О обр.* 156-157); Нєха́й жє сы́нъ Правосла́вный ѡ Любо(в) стара́єт҆сѧ пи́лнє… и снѡмъ Бж҃їи(м) назва́ный бѹдєтъ, по глаголѹ Апл(с)комѹ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349); **апостолский канонъ** *див.* **КАНОНЪ; апостолскоє правило** *див.* **ПРАВИЛО; апостолскоє предане** *див.* **ПРЕДАНЄ; право апостольскоє** *див.* **ПРАВО**[1]**;**

(*організований, проповідуваний апостолами*) апостольський: Блгволєнїє(м) бга ѡ(т)ца… и ап(с)льскы(м) проповѣданиє(м) и сты(х) бгоносны(х) ѡ(т)цъ ѹзаконєниємъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Съ початку науки апостолское, яко въ хронологіяхъ и традиціяхъ отцовъ святыхъ почитаемо, церковъ Божія… оферу много лѣтъ однаковую въ сакраментахъ Господнихъ посвяцала (1603 *Пит.* 41); тогда учат святую евангельскую и апостольскую проповѣдь толкованием простым, а не хитрым (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); *Я* нєдосто́йный въспрїа́хъ па́сти Црковь Бж҃їю… Апл(с)кимъ жє повиноу́ющєсѧ оучє́ниємъ (Львів, 1614 *Вил. соб.* 2); Што бовѣмъ то за дивъ, же братъ брата // болшимъ отъ себе, ведлугъ науки апостолской, честію чинячи, титулы чести вынеслыи ему приписуетъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 494-495); **апостольская дѣйма** *див.* **ДѢЙМА; апостольский соборъ** *див.* **СОБОРЪ; бесѣды апостольскиє** *див.* **БЕСѢДА; дѣяния апостольскиє** *див.* **ДѢЯНИЯ; книги апостольскиє** *див.* **КНИГА; писаніє апостольскоє** *див.* **ПИСАНИЄ; писмо апостольскоє** *див.* **ПИСМО; слѣдъ апостолький** *див.* **СЛѢДЪ.**

2. (*який стосується послідовників апостолів*) апостольський: Тымъ способомъ для того и продковъ вашихъ, то естъ апостолскихъ епископовъ, Панъ Богъ на высокости замку // поставилъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 134-135); Выгнаный патріарха, мужъ воистинну апостолскій, шолъ зъ мѣста одною сукманиною приодѣтый, босый (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 777); то єсть правдываѧ вѣра стая Ап(с)лскаѧ (Чер-

нігів, 1646 *Перло* 12); **апостолская церковъ** *див.* **ЦЕРКОВЪ.**

3. (*який стосується католицької церкви*) католицький. **намѣстникъ апостольский** *див.* **НАМѢСТНИКЪ**; **столица апостольская** *див.* **СТОЛИЦА.**

4. *У знач. ім.* Вл.н.: Макъсимей Апостолский, рукою властною (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 1359).

Див. ще **АПОСТОЛИЧЕСКИЙ, АПОСТОЛОВЪ.**

АПОСТОЛЬСТВО, АПОСТОЛСТВО *с.* (*сан апостола*) апостольство: Єв(г)листа поведаєть, якь хс҃ дною зломаного ѹздо́ровилъ и якь єго са́мого на ап(с)льство позва́ль (1556-1561 *ПЄ* 44 зв.); ты... пнє҃... о(у)кажи на(м) которого єси ѡбра(л) с ты(х) двох абы вза(л) дѣлъ о(у)раду єго и апо(с)то(л)ства ѡ(т) которого ѡ(т)па(л) июда (II пол. XVI ст. *КА* 5); Збываетъ еднакъ повѣсти на слова овыи... ижъ Петръ апостолъ... въ своемъ апостолствѣ былъ надъ иныхъ апостоловъ, ревностью и вспанялостью ума, а не владзею болшею вывышшоный (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 452); Оучини́вши Х(с)с г(с)дь Оуч҃никѡ(в) своѣхъ Знамени́тыми, великимъ са́номъ Ап(с)лства... освача́єтъ ихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216).

АПОСТРОФА *ж.* (*гр.* ʾαπόστροφη) (*риторична фігура, звертання до відсутньої особи як до присутньої, до предмета як до людини*) апострофа: Скончивши тыи свои глиняныи доводы, отступникъ до такой ся апострофи удалъ: "давная, мовитъ, речъ, якъ ся въ томъ не обачатъ?!..." (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 504).

АПОФАСИСА *ж.* (*гр.* ʾαποφασις) ухвала вищого церковного уряду: Сего ра́ды мы с повинности па́стырства на́шего, и водлѹ́гъ апо́фасисъ сирѣчь декре́ту Вселе́нского патриа́рха... манасты́ръ во ѡдержа́нїє вѣчноє... бра́тству хра́ма ѹспе́нїа пресвятыя богома́тере... присужа́ємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143).

АППАРАМЕНТЪ *див.* **АПАРАМЕНТЪ.**

АППАРАТЪ *див.* **АПАРАТЪ.**

АППЕЛОВАТИ *див.* **АПЕЛЕВАТИ.**

АППЕЛОВАТИ *див.* **АПЕЛЕВАТИ.**

АППЕЛЯЦЇА *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕЛЯЦЇЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕЛЯЦЫЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕЛАЦІЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕТИТЪ, АППЕТИКЪ *ч.* (*стп.* apetyt, apetyk, *лат.* appetitus) **1.** (*бажання їсти*), апетит: єсли́бы(с)... збы́тни(м) по́сто(м) аппети(т) до ма́са оускроми́лъ бы(с), албо що иншеє незно(с)нє бы(с) ѡ(т)правова(л) б҃а ми́лоу(и), которїй всѣ ѡныи ре́чи сахаро(м) и медо(м)... соло(д)кими оучинитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); Вспомнимъ и мы, Леч҃ъ невчасъ єго напомнена. Поднебе́ню н҃шему го́ркїи зъзбридзе́на Аппети́тѹ кла́много (Вільна, 1620 *Лям. К.* 11); а(ж) второ́го... дна присилованы голодо(м) бѹдѹчи... не та(к) з хо́ти аппе́титѹ, яко з потре́бы ѹжива́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 12 зв.).

2. *Перен.* (*прагнення до чогось*) апетит: тоу(т) бе́ре(т)са д҃ша за самы(и) розѹмъ, за(с) пре(з) волю порѹша́ется, а́пъпетикъ почува́ючїй, жебы згоди́лиса з вышъшою ча́стю, же якъ ѡкрѹгло(ст) вы́шшаа порѹша́єтъ ѡкрѹги по(д)зе́мныи свои(м) порѹшена(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219).

АППРОБОВАТИ *див.* **АПРОБОВАТИ.**

АПРЕЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРИЛЕВЫЙ *прикм.* (*який відбувається у квітні*) квітневий: отецъ Теофанъ Скуминовичъ... на рочъки кгродские Луцкие априлевые, в року нинешнемъ близко прошлые, в справах... монастыра Госцького... ехалъ (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 271).

АПРИЛЬ, АПРЕЛЬ, АПРИЛЪ, АПРЫЛЬ, АПРѢЛЬ *ч.* (*гр.* ʾαπρίλιος, *лат.* aprilis) квітень: скончаса мученїє с҃тогo славного великого страстотерпца х(с)ва геѡргея м(с)ца апрѣла (1489 *Чет.* 188); П‹и›сан... апрел‹а› к҃є (Вільна, 1506 *AS* I, 134); Писа(н) сеи запи(с) по се(д)мои тисащи лѣта н҃иго апри(л)а в҃ днь҃ (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); М(с)ца априла, погебреи(с)кѹ ниса(н), просто кветень (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); Рокѹ по нарожe(н)ю с҃на бо(ж)его ҂аф҃пѕ м(с)ца Априля десятого дн҃я (Житомир, 1586 *ПИ* N 16); м(с)ца апреля три(д)цатого дн҃я (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); цирокграфъ згѹбилемъ писаны(й) десятого дна апрѣля, рокѹ семъдеся(т) пятого (к. XVI ст. *Розм.* 72); Рокѹ тисеча ше(ст)со(т) три(д)ца(т) пято(г) м(с)ца Априля три(д)цато(г) дн҃я (Київ,

1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103); рокꙋ 1645 априля 22 мы ниже(й) по(д)писаные депꙋтаты... реляцию такꙋю чинимо (Львів, 1645 *ЛСБ* 1058, 3 зв.).

АПРОБАЦІЯ, АПЪРОБАЦИЯ *ж.* (*стп.* aprobacja, *лат.* approbatio) апробація, схвалення, затвердження: гды апробація на тые рѣчи вышъ помѣненые отъ великоѣ церкве прійдетъ, жадная сторона быти противною не маетъ (Львів, 1602 *АЗР* IV, 244); указалъ апъробацию албо конъфи(р)мацию, ты(х) привилєовъ короля є(г)[о] м(л). Жикгимонъта третєго (б. Вільшанки, 1639 *ККПС* 282).

Див. ще **АПРОБОВАНЪЄ.**

АПРОБОВАНЪЄ, АПЪРОБОВАНЄ *с.* Те саме, що **апробація**: умоцованый... Михаил Везловский... сторону поводовую... в отбытю речи, в томъ декрете описаное, зъ апробованъемъ тестаменту... до звыклое годины дня двадцат пятого генвара вздал (Варшава, 1629 *ЧИОНЛ* XIV-3, 147); конъсє(р)ватъ... наказалъ, абы мъ я... копъци посыпалъ, а по усипаню копъцовъ... для апъпробованя тыхъ границъ и копъцовъ межы вышъ мєноваными добрами допусти(л) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 260).

Пор. **АПРОБОВАТИ.**

АПРОБОВАТИ, АППРОБОВАТИ, АПЪПРОБОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* aprobować, *лат.* approbare) (кого, що і без додатка) затверджувати, схвалювати, санкціонувати, апробувати (що): теды сама очевисте засвѣжа для небезпечности од того злого чоловѣка до учиненя осветченя не прибыла, теды теперь... очевисте протестацыи... апробую (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); которые записы мы межи собою на вѣ(ч)ны(и) дѣлъ доб(р) нши(х)... маємо... то(г)ды тые... записы нши во всѣ(х) и(х) пꙋ(н)ктє(х)... апробꙋє(м) ратихвикꙋє(м) (Жорница, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112); Алексанъдеръ Вишъневецъкий... тых добръ... набылъ. Што оному конституциею... естъ апъробовано (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); моцью судовъ каптуровыхъ, згодне на сеймику въ воеводстве Кіевскомъ уфаленыхъ, а на конвокацыи апробованыхъ, приказуемъ, абы в.м., передъ судомъ нашимъ каптуровы(м)... сталъ (Житомир, 1632 *ТУ* 297); Фрідерикъ Цє́саръ третій Ри́мскій аппробꙋєтъ, Котрый Ге́рбъ ѡказа́лый Дрꙋка́рни дарꙋєтъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309); уря(д) по(д)комо(р)ски(и) на то(м) мє(ст)цу фундовалъ свою юри(с)дицию и декрєта фєровалъ в то(и) справє, которые то декрета по(д)коморские сутъ апъпробованыє трибуна(л)скими вырока(ми) (Горошки, 1642 *ДМВН* 220); ма́єтъ цр҃ковъ...//... пи́смѡ ст҃ое выкладáти и Оучи́тєлѣ аппробова́ти (Львів, 1646 *Зобр.* 34 зв.-35); за указанє(м) запису ѡрыина(л)ного ѡ(д)... панє(и) Кры(с)тыны... на суму пинєжную на двѣ тисєчы золотыхъ полъскихъ... на ѡсобу єго м(л). Шидловского утвержоного и аппробовано(г)[о] (Житомир, 1649 *ДМВН* 186).

АПРЫЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРѢЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПТЕКА, АПТЫКА, АПАТѢКА *ж.* (*стп.* apteka, aptyka, apoteka, *стч.* apatyka, *лат.* apotheca, *гр.* ʼαπουήκη) **1.** (*місце зберігання, виготовлення і продажу ліків*) аптека: врачє́бница, до(м) гдє лѣча(т), и ты(ж) апты́ка (1596 *ЛЗ* 36); Слоухайтє прошꙋ и оуважа́йтє, Повѣтрѧ кото́рое в цр҃кви бо́жо(и) оучини́ли звинглі, скола(м)па(д), ка́лвинъ, и иншіи, влáснє якъ з а́птыки гдє здоро́выє лѣка(р)ства, и коштóвныє ѡлѣйки продáютсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); Храни́тєлница: апты́ка (1627 *ЛБ* 145).

2. Лікувальні засоби, ліки: Бо єсли́ хто при миропрода(в)цꙋ або при апты́цѣ сѣди(т) и нє хо́тѧчи о́нъ за́па(х) пріймꙋєтъ, далєко бо(л)шє кото́рый до Цр҃кве оучащáє(т) пріймєтъ и позы́щє(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 306); Кни́га таѧ Бг҃одꙋхнове́ннаѧ моглá бы сѧ слу́шнє назвáти До́кторомъ и Апте́кою на // хоро́бы дꙋшъ лю́дскихъ (Львів, 1646 *Ном.* 6-6 зв.);

перен. Про джерело духовного очищення: ест тогды намъ лекаръством и потѣхою дерево свѧтое... на котором Христос, завѣшенный за нас, офѣрою сталсѧ, то ест наша целителница, то ест наша аптека (Вільна, 1600 *Катех.* 45).

АПТЕКАРСКИЙ *прикм.* **1.** Аптекарський; лікарський: оучинишъ каже́ньє спра́влєно робо́тою аптєка́рскою (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

2. Аптечний; лікувальний: будучи в томъ збитью ба(р)зо хоры(и), товаровъ аптєка(р)скихъ,... на я(р)ма(р)ку тєпєрєшнє(м) Володимє(р)скомъ продавати нє мо(г) (Володимир, 1616 *ТУ* 260).

АПТЕКАРЪ, АБТИКАРЪ, АПАТЕКАРЪ, АПТИКАРЪ, АПТЫКАРЪ, АПТѢКАРЪ, АПЪТИКАРЪ, ОБТЕКАРЬ *ч.* **1.** Аптекар: Память Василія православного... якъ приправа во́нности сотворенное миро отъ аптыкара въ устѣхъ кождого, яко медъ осолодѣетъ памятка его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); панове Макаръские малъжонъкове, заживъши противъное... рады з своими конъпринъцыпалами и добре вже на тое нарадивъши, наперед од апътикаровъ тутошъных Луцъкихъ пенязы ... на себе и свое потребы оберънули (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); До́чки те́жъ ва́ши оучини́тъ собѣ аптѣкарми, и кȣхарки, и пека́рки (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. Вл. н.: купьци места Лво(в)ского Маты(с), абтика(р), Маты(и) (Луцьк, 1570 *ТУ* 148 зв.); Андрє(и) аптєка(р) фунтъ инбєру далъ (Луцьк, 1581 *ТУ* 188); я... ходило(м) з мєщаны ку(п)ци... которыє... на я(р)ма(р)ку... были то є(ст) с пно(м) матысє(м) ω(б)тєкарє(м) яно(м) ω(б)тєкарє(м)... //... до мы(т)нико(в) володимє(р)скихъ (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, 1, 15, 103 зв.-104); Семенъ Аптика(р) (1649 *РЗВ* 40).

АПТИЧКА *ж.* (*маленька шафа для зберігання домашніх ліків*) аптечка: а надъ тое ешче шафу, алиасъ аптичку, въ алкиру стоячое, добре замчисто розными ароматами и лекарствы для поратованя вутлого здоровя... презъ челядъ ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542).

АПТЫКА *див.* **АПТЕКА.**

АПТЫКАРЪ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АПТѢКАРЪ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АПУРТОВЫЙ *прикм.* Яворовий: Репи́ненъ: я́воровый, або апȣ́ртовый (1627 *ЛБ* 108).

АПЪПАРАТЪ *див.* **АПАРАТЪ.**

АПЪПЕЛЯЦИЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЪПРОБОВАНЄ *див.* **АПРОБОВАНЪЄ.**

АПЪТИКАРЪ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АРАБАНАШИ *мн.* Албанці: нє зовȣ(т)сѧ вси языки... ин҆ши(м) имєнє(м)... А мєнови́тє гре́ци, ара́пи, сѣвєрани, сє(р)би, бо(л)гарє, словѧнє, арабанаши, му(л)тѧнє, богда(н)ци, мосъква и наша рȣ(с), то(л)ко хр(с)тїанинъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

Див. ще **АРАБАНОВЕ.**

АРАБАНОВЕ *мн.* Те саме, що **арабанаши**: жидовє араба́новє (1552 *ОЛЗ* 184).

АРАБЧИКЪ *ч.* Те саме, що **арабъ**: Такъ ижъ, в҆шє(д)ши к҆ ва́мъ ара́бчикъ чо(р)ный, выхо́дитъ ω(д) ва́съ Рȣсиномъ бѣлы(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3).

Див. ще **АРАВЪ, АРАПИНЪ.**

АРАБЪ, АРАПЪ *ч.* (*мн.* арабове, арапове) Араб: африканє, арабовє, мавритани... римянє... ча(с)то сє та(м) ω тыє краины заходниє якъ тєплыє, вча(с)нє и богатыє ȣбєгаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.); нє зовȣ(т)сѧ вси языки... ин҆ши(м) имєнє(м)... А мєнови́тє гре́ци, ара́пи, сѣвєрани (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); ω єгиптѧ́нєхъ тєжъ, ара́пєхъ и кипрї́йчика(х) чита́ємо, жє того флавїана и(з) антїохїи вы́гнати пра́гнȣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 134); Махомєтъ бы(л) з҆ ω(т)ца ара́па поганина, з҆ мат҆ки измаи(л)тєйскои, агарры... в҆ро(ж)дєны(и) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); В якой сла́вѣ Ара́бωвъ Астроно́мъ зоста́вилъ, Такȣ́юсь че́стный Ѡ(т)чє южъ Рωссїи спра́вилъ (Київ, 1632 *Євх.* 297).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ, АРАПИНЪ.**

АРАВЪ *ч.* Те саме, що **арабъ**: Побȣди́лъ те́ды г(с)дь на Іωра́ма, дȣха фїлистї́но(в) и ара́вовъ и мȣринъ, и втор҆гнȣли до зємли їȣдє́йской и спȣстоши́ли ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 328).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАПИНЪ.**

АРАМАДА *ч.* (*гр.* ̓αρά) відлучення від церкви, прокляття: А кто бы ималъ сїю книгȣ ω(т)далити ω(т) сеи бжєствєнои цркви... нєхай бȣдє(т) проклѧ(т) стыми ω(т)ци тиі, іжє в Никєи во сій вѣкъ и во бȣдȣщій [а]наөєма, арамадȣ (1645 *Яв. ИЗ* 17).

АРАМАТЪ *див.* **АРОМАТЪ.**

АРАНДАРЪ *див.* **АРЕНДАРЪ.**

АРАНДОВАТИ *див.* **АРЕНДОВАТИ.**

АРАПИНЪ *ч.* Те саме, що **арабъ**: А Ара́пинъ онъ ви́дѣвши то́є чȣдо, дрыжачи́ и оутѣка́ючи до до́мȣ своє́го, здо́хлъ на доро́зѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ.**

АРАПСКИЙ, АРАПЪСКИЙ *прикм.* (*який стосується арабів, Аравії*) арабський: корень костȣсовы травы... привозѧ(т) изо арапьски(х) странъ (XVI ст.

Травн. 129); инбирь ѡби(л)но ростє(т) во арапски(х) страна(х) (Там же, 480).

АРАПЪ *див.* **АРАБЪ.**

АРАСТА, АРАСЪТА *ж.* Офіційна заборона на переміщення і використання матеріальних цінностей: А єсли тоє збожъє пана нш҃ого… бє(з) жадны(х) слушны(х) причи(н) у арастє єсть задє(р)жаны, мы нє (и)начє(и) чинить можемъ, єдно до пн҃а нш҃го поєдеми(м) (!) и… збо(ж)я в арастє зоставимъ (Володимир, 1579 *ТУ* 183); Мы, в жадныє росправы нє вдаючися, рукоємъства на умоцованого для арасъты просили єсмо, алє вмоцованы(и) повиди(л), жє Якубъ Гєдима(н)... досы(т) єсть ѡсядлы(и), што и па(н) бурмистръ поведи(л) при бы(т)ности нашо(и) (Там же).

Див. ще **АРАСТЪ.**

АРАСТЪ *ч.* Те саме, що **араста**: Ма(с)ко и Ю(р)ко По(д)бєрєр(з)скии Ска(р)жилися на(м), и(ж), Якубъ Гєдима(н)… жито заарастова(в)ши и(с) та(м)тулъ єха(л) а и(ж) яко справцы пн҃а своєго жито продали, для того абы ара(ст) бы(л) ѡ(т)далєны(и), — просили, и (в)годи ку(п)ли абы пошла (Володимир, 1579 *ТУ* 184).

АРАФІНЧИКЪ *ч.* Представник давньої азіатської народності: А коли встѹповалъ дв҃дъ на верхъ горы… поткалсє з нимъ Хѹсіи старецъ арафінчикъ роздерши шатѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266 зв.).

АРБИТЕРЪ *ч.* (*лат.* arbiter) арбітр, посередник, полюбовний суддя: Грекове звитязцами въ той справѣ сутъ, а папежове зъ своимъ духовенствомъ южъ не разъ звытяженими и поконаными зостали; и же ся той диспутации арбитеръ або судія, на которомъ бы обѣ стороны переставали, не найдовалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 914).

АРВА *див.* **АРФА.**

АРГИВИ *мн.* (*лат.* Argivus, *гр.* Ἀργῖτος) жителі міста Аргос у Греції: Тєсалони… хвали(ли) боцана… // Сиріанє… голоуба… аргиви змію (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63).

АРГИШЪ *див.* **ОРГИШЪ.**

АРГУМЕНТЪ *див.* **АРҐУМЕНТЪ.**

АРҐОНАУТОВЕ, АРКГОНАУТОВЕ *мн.* (*гр.* Ἀργοναύταν) аргонавти: в то(и) краинє а(р)кгонаѹтовє (з народѹ ѡны(х) рыцеро(в), што до ко(л)хи(м) по золотоє рѹно жеглєва(ли) ѡсады своє ѹкгрѹ(н)това(ли) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.).

АРҐУМЕНТОВАТИ, АРКГУМЕНТОВАТИ *дієсл. недок.* (що) (*доводити, підтверджувати доказами*) аргументувати: На тые его доводы вси, шыроце розведеные, хотя бы-мъ могъ на кождый его доводъ показати, ижъ все по геретическу, а не по католическу аркгументуетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 833).

АРҐУМЕНТЪ, АРГУМЕНТЪ, АРКГУМЕНТЪ, АРЪКГУМЕНЪТЪ *ч.* (*лат.* argumentum) доказ, аргумент: ѡ(т)стѹпили чл҃ци ѡ(т) правды… и всѣ слѹхаю(т) вдѧ(ч)нє аркгѹмє(н)тѡ(в), и всѣ дадѹ(т)сѧ намовити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); А такъ вже теперъ припатримъся твоимъ аръкгуменътомъ (альбо доводомъ) и конклюзиямъ: если то правда, што ты мовишъ? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); тою тарчію вѣры … зъгромаженьѧ аръкгѹментовъ, якъ малыхъ дѣтей стрѣлъки ѡ(т)ражати потреба (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 26 зв.); Притомъ Лєксіс бѹдетъ традованъ: Аргѹмента даваны: Діалектъ въ звыклой школной розмовѣ Славенскій межи тщателми по(д) караньемъ захованъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3); Што, заправды, блюзнѣрство естъ на святыхъ и на соборы, а не аргумента! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 590); тыежъ помененые принцыпалове … о секте … ариянъской мову вечали, оной розными блюзнерскими аръкгуменътами въспираючи,... чого небожъчикъ Миколай Креньтовъский слухатъ не могучи… одъ столу въсталъ (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787).

АРЕНДА, АРЕНЪДА, ОРАНДА, ОРЕНДА *ж.* (*лат.* arrendare) **1.** (*тимчасове користування угіддями, маєтностями на договірній основі*) оренда: Твоѧ Милость того звѣдом был и тєж, абы таѧ ѡрєнда писана была (Вільна, 1541 *AS* IV, 277); они не за жаднымъ дарованьемъ тые именья отъ владыки Володымеръского дєръжатъ, алє аренъдою, што ему заборонено и аренъдовати заказано быти не можетъ, поки естъ владыкою (1554 *РИБ* XXX, 267); ты пн҃є криштофє нашє(д)чи… з многими слуґами… на то(т)жє дво(р)..., которы(и) кнѧ(з) маса(л)ски(н) ѡ(т) нєбо(ж)чика дѧ(д)ка вашого… на ѡра(н)дє до року слушного ѡписаного маєть вра(д)ника єго яна тома-

шо(в)ско(г) з двора про(ч) выгнали (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20 зв.); кнгня ку(р)пъская... // ѹ хотешове бѹдованье ро(з)везъти казала и на аре(н)дѹ хлопомъ пѹстила (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 256-257); пото(м) тѹю(ж) мае(т)ност и село Ве(р)ховню его м(л) кнзю Рѹжинскомѹ... роко(м) пе(в)ны(м) зо всѣми пожи(т)ками аре(н)довали были а(ж) до рокѹ которая аре(н)да кгды де(и) експировала (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.); А маетно(ст) тую заразъ по вы(ст)ю Аре(н)ды и после рѹмацыи пустити повине(н) будѹ (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); заха(р)ка з бѣлого(р)ницы ѡ(д)далъ за два роки чы(н)шу зо(л) ві просячы абы могълъ и дале(н) тѹю(ж) сѣножа(т) аре(н)дою де(р)жати (Львів, 1637 *ЛСБ* 1048, 48 зв.); зачынаючы тую аренъду в року прошъломъ... а кончаючи в року теперешънем... з румацию по екъспирации аренды недел тры, и до ретелное посесыи тые // добра ихъ милостем подал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 452-453).

2. (*орендна плата*) оренда: насъ до того приневолялъ, абы есми его милости аренды поступили по чотыри копы каждый зъ насъ што рокъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 7/I, 254); До плаче́нья аре́нды не зда́стьсѧ на́мъ нико́го примѹша́ти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37); а до того золотыхъ полских сто па каждый рок з аренды моси... до рукъ отца игумена завше доходити маст (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477).

3. *ч.* Вл. н.: грыцько Аре(н)да (1649 *РЗВ* 135 зв.).

АРЕНДАРКА *ж.* Корчмарка, шинкарка: то пак дей ти, пане Козинский, вмѣсто заплаты, тую арендарку, окрутне збил и змордовалъ (Луцьк, 1592 *ВИАС* I, 14); Я, де(и), то маю ѡ(т) аре(н)да(р)ки... ро(с)каза(н)е тое пиво побра(т) (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

АРЕНДАРОВЪ *прикм.* (*який належить орендареві*) орендарів: господа(р) тому по(с)ла(н)цу аре(н)даровому повѣди(л): "Я аренту допущу, пива не берете до завтрея, кгды волно будумъ пиво пърода(т),... дохо(д) аре(н)дару ѡ(д)дамо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

АРЕНДАРЪ, АРАНДАРЪ, АРЕНЪДАРЪ, ОРАНЪДАРЪ, ОРЕНДАРЪ, ОРЕНЪДАРЪ *ч.* **1.** (*той, хто орендує земельні угіддя, маєтності і т.п.*) орендар: Прише(д)ши пере(д) мене Миколая а(н)дреевича... аре(н)да(р) пожитковъ замку его мл(с)ти ге(д)рскѡ(г)... ѡповедалъ... мне ѡ томъ н(ж) де(и) перво того... везде... мыто голо(в)ное ... выбирано (1561 *ПИ* N 23); Просил мене жид пинский, орандаръ пожитковъ кремянецких,... ажебых я уставу ему далъ по тому, яко я державалъ оранду отъ старосты кремянецкого (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557); **Я**... ара(н)да(р) чопового повету кремянецко(г) вызнаваю... ижъ што па(н) липевски(и)... ара(н)дова(л) бы(л) мне чоповое... з се(л) кнзки(х) и панъскихъ в повете кремянецькомъ лежачихъ... я... чоповое... выбира(л) (Кременець, 1586 *ЛНБ* 103, 46/Id, 3752, 15); присыла(л) на вря(д)... па(н) Федо(р) чехови(ч) аре(н)да(р)... жалѹючи... ѡ то(м) ижъ де(н) тотъ... **Я(н)** Забло(ц)ки(и) шафа(р) мо(н) ѹчинивши зо (м)ною по(с)танове(н)е на роботѹ лесовѹю попе(л)нѹю... // ...забра(л) ѹ мене... не малѹю сѹмѹ пнзе(и) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 36 зв.-37); ѡренъда(р)... з брато (!) свои(м)... зе(з)нали доброво(л)не... ижъ продали ѡчи(з)ну свою (Одрехова, 1635 *ЦДІАЛ* 37, 2, 51); даемо... плацъ е(с)ковски(и)... арендареви нашомѹ пече(р)скомѹ (Васильків, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1); тому аренъдарови жадное нагороды учинит за то не хотел (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

2. Шинкар, корчмар: а пивоваромъ на кождую четверть лѣта по двадцати грошей маст арандаръ давати (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558); аре(н)даръ чернеховски(и) жаловалъ... ѡ то(м), што(ж)... па(н)... Немиричъ... в року прошло(м)... запродалъ мне в месте... Чернехове ко(р)чму медовую (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); взели... // ѹ васка ковалевича аре(н)дара з бо(д)нн готовы(х) груше(и) копъ пе(т)на(д)ца(т)... пива бочку (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.); Не кождый зъ сейму до своего власного дому трафить, рыхлей до арендара албо до заставъника (Вільна, 1599 *Ант.* 687); Помененые ѡсобы... // ...с тыхъ гуме(н) збожъя половицѹ выпродали горелъкою и медомъ шинъковали ѹ аренъдаровъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

АРЕНДОВАНЄ *с.* Орендування: Абрамко Шмойлович покладалъ лист... на арендоване местечка

Кошара и приселковъ до него (Володимир, 1595 *ПККДА* I-2, 157).

АРЕНДОВАНЫЙ *прикм.* Орендний. **право арендованое** *див.* **ПРАВО.**

АРЕНДОВАТИ, АРАНДОВАТИ, АРЕНДОВАТЬ, АРЕНЪДОВАТИ, АРЕНЬДОВАТИ, ОРАНЪДОВАТИ *дієсл. недок.* (що кому) орендувати: они [Борзобогатые] не за жаднымъ дарованьемъ тые именья... деръжать, але арендою, што ему заборонено и аренъдовати заказано быти не можеть, поки есть владыкою (1554 *РИБ* XXX, 267); А корчмы пивные и медовые, которые есми оранъдовалъ по именяхъ моихъ церковныхъ, тые корчмиты водълугъ арендъ моихъ вживати корчмъ мають (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 159); во(л)на те(ж) єє... име(н)є ара(н)довати запродати до живота своєго (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17 зв.); позволили есмо... Кирилу Терлецкому... добра духовные вси епископства Луцкого, кому схочеть... арендовати... до летъ двадцати (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 459); канун манастырский часу праз-ника волно за гроши давать, або кому арендовать, если сам настоятел не хочеть его выдавать (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 291); маєтно(ст) н(х)... названую село сосковцы Аре(н)дова(л) єсми... на три лѣта (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); во(л)но єсть... панꙋ... всѧкие пожытки с того домꙋ на себе споко(и)нє ужывати... та(к) те(ж) дати, прода(ти)... в наемъ давати арендовати (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); панъ Линевский, арендуючи маетность на чотыри лета у... пана Фирлея... записомъ интерцизою своею записалъсе и обликговалъ (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/I, 470).

АРЕНДОВНЫЙ, АРЕНДОВЪНЫЙ, АРЕНЪДОВНЫЙ, АРЕНЪДОВЪНИЙ *прикм.* (*який орендує*) орендний; (*взятий в оренду*) орендований: тые всѣ // именъя зъ дворами... и зо вшелякимъ домовъствомъ... въ пана войского, яко державцы арендовного, панъ владыка Луцкий... кгвалтомъ отнялъ (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 230-231); гумъно помененое... пановъ Соколовъ... в селе Семеновъце у арендовъных добрах их мл. розносили... и розобрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 209); А на дово(д)... стави(л) во(з)ного... которы(и)... созна(л): ижъ... маючи при собе сторону — шляхъту, люде(и) добри(х)... єзди(л) до места Ви(л)ска, мае(т)ности на то(т) ча(с)... Але(к)санъдра Цекли(н)ского аренъдовъне(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 195); **арендовный листъ** *див.* **ЛИСТЪ; право арендовноє** *див.* **ПРАВО**[1].

Див. ще **ОРАНДОВЫЙ.**

АРЕОПАГЪ *ч.* (*гр.* Ἀρεἰπαγος) (*найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах*) ареопаг: а паве(л) стоѧчи посре(д) ареѡпагу ре(к) и(м) мужеве афине(и)скіи на все вижу и(ж) ꙋ вѣри блудите (II пол. XVI ст. *КА* 94); па́вель ст҃ы́й... во аѳи́нехъ пе́рше в҃ божни́ци жидо́вской пото́мъ на ры́нкоу // а наоста́токъ и в ареопа́гꙋ люде́мъ подава(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 84 зв.).

АРЕОПАГИТА *ч.* (*гр.* Ἀρεοπαγιτης) член ареопагу; титул Діонісія: Вѣдаючи або́вѣмъ Бж҃(с)твѐнніи Ѡ(т)це́ве, якъ ба́рзо ты́и па́мѧти, кото́рыи за пре́ста́вꙿлѧщихꙿсѧ быва́ютꙿ, то є(ст) Ялмꙋжны и Литꙋргіи, велико́ю имъ прино́сѧтъ фолгꙋ и пожи́токъ... вꙿ Цр҃кви то́е чини́ти роска́зꙋютъ // ѡ(т) Ст҃ыхъ Ап(с)лѡвъ то прина́вши, якъ рекло́сѧ, Якъ и Ареопагита мовитъ Діѡнисій (Київ, 1627 *Тр.* 37-38); Книги розные... Діѡниси(и) Ареѡпагита Собо(р)никъ на па(р)гаменѣ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 27 зв.).

АРЕСТОВАТИ *див.* **АРЕШТОВАТИ.**

АРЕСТЪ *див.* **АРЕШТЪ.**

АРЕШТОВАНЄ, АРЕШТОВАННЄ, АРЕШЪТОВАНЄ *с.* **1.** Арешт, арештування, затримання: который то панъ Радзиминский, жадного припорученя и арештованя тыхъ подданыхъ и выкотцовъ не принявши, и жадное помочи не давши... тыхъ усихъ пяти подданыхъ... зъ жонами, зъ детми... выпровадити зъ места казалъ (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 439); при которой то протестацыи ставил возного енерала... на реквироване справедливости, а в нечыненю на арешъtоване тых всих подданых ... пана Немиричовых (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 473).

2. (*про судову справу*) припинення: справа на сеимъ выточеная по ѡ(д)ержаню конътуллаций на д(р)угомъ терьмини гди (с) взиску (!) была вздавана (?) (*Позн. вид.*) заарештован(н)ємъ (!) стороны по-

зва(н)нои на сеимѣ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); А ижъ по томъ вздацю и о години звыклой арештовной позваные, през тогожъ вышъ менованого возного енерала до арештованя тое справы всее будучи приволываные, оное ани сами през себе, а ни през умоцованого своего не арешътовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 466).

АРЕШТОВАТИ, АРЕСТОВАТИ, АРЕШТОВАТЪ, АРЕШЬТОВАТИ *дієсл. недок. і док.* **1.** (кого) (*позбавляти, позбавити волі*) арештувати, затримувати (затримати): которыхъ то подданыхъ и зо всими ихъ маетностями… презъ возного… Миколая Сычевского, вышъменованому пану Радзиминскому… урядовне припоручали, и зо всимъ ихъ арештовали, и о помочъ просили (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 6/I, 439); а хто бы ся важи(л) принѧти простого родȣ слȣгу… бе(з) листу высве(т)ченого а бы(л) бы при нємъ арєстова(н) а(л)бо зна(и)де(н) таковы(и) пєрєпадыває(т) ви(н) чоты(р)надцать гривє(н) (Люблін, 1569 *Пр. ВЗ* 120 зв.); прото слушне былъ арестованый, зъ росказанья его королевское милости, жебы до справы на сейме былъ ставенъ (Вільна, 1599 *Ант.* 891); теды я возный, его милости пану подкоморому… тыхъ всихъ месчан и селян горошъковских… припоручывши и арешътовавшы, абы проч не пошли, а до права ставил (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 474).

2. (що) (*про гроші, майно*) привласнювати (привласнити); на основі судового рішення заборонити (заборонити) користуватися чимсь: а єсли бы те(ж)… тоє име(н)є… спȣстошало тєды па(н) станисла(в) крыни(ц)ки(и) жона пото(м)ковє єго маю(т) быти ѡ(т) того всєго во(л)ни и при ѡ(т)дава(н)ю пнзє(и) за жа(д)нȣю рє(ч) гроша жа(д)ного нє выражати ани арєстовати нє має(м) (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); я са(м) а по (м)пє ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки моє… на пе(р)ши(м) року… ста-нути маємо… нє арє(ш)туючи всє зȣпо(л)на (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); ȣрожоная Пани зȣза(н)на стрȣбчє(в)ская бы(в)шая Томашова Липчи(н)ская а тєпєрєшняя миколаєвая Пе(н)ская по пє(р)шомъ ма(л)жо(н)кȣ свои(м) Панȣ Липъчи(н)ски(м) право собє на то(т) бобрыкъ прєтє(н)дȣючи и до пристя по(с)сєсии ȣрожономȣ Панȣ Кирикȣ боронячи в затриманю тыє добра при вє(л)можно(м)… Панȣ Киє(в)ско(м) старостє Новогоро(д)ско(м) арєштовала (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17);

займати, конфіскувати, захоплювати речі: Томашъ Ды(к)сонъ са(м)… (нє) приєха(л), то(л)ко чєля(д)ника своєго зъ товарами бы(л) присла(л), которы(и) маючи росказанъє ѡ(д) пана своєго а уходєчи заплаты и жєбы товаровъ нє арєштовано, тоє ночи прошлоє,… уєхалъ и утєклъ (Володимир, 1631 *ТУ* 295);

(кого) на основі судового рішення заборонити кому-небуть робити щось: па(н) Я(н) Па(н)ка(р)тъ... ѡ(б)тя(ж)ливє жаловалъ и свє(д)чи(л)ся на мєща(н) лвовъски(х), которие, приєха(в)ши ту(т) на ярьмарокъ Лу(ц)ки(и), арє(с)товали на вряде кгро(д)ско(м) Лу(ц)ком на(с), всѣ(х) мєща(н) и ку(п)цо(в) крако(в)ских, абы є(с)мо, на я(р)ма(р)ку Луцкомъ во(л)ны(м) того никгды нє бывало, нє то(р)говали (Луцьк, 1592 *ТУ* 227).

3. (що) (*про судову справу*) припиняти (припинити); (*про документ*) вважати недійсним: а што дей тут; тестаментъ кладет небожчика Бориса Охлоповского… который дей я тестаментъ, яко неслушный и неправный, тутъ на уряде арестую (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 378); А и(ж) позваны(и) бȣдȣчи ѡ годинє звыкло(и) до арєштȣ тоє справы нє арєштова(л) и арєштовати єє нє хотє(л) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 129, 30, 58 зв.); А… ѡ(т) по(з)ваны(х)… ни(х)-то сє нє ѡ(т)зывалъ и справы тоє арє(ш)товатъ нє хотєли (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); позъваныє бȣдȣчи ѡ годинє звыкъло(и) арєшътово(и) до Арєшту тоє справы презъ тогожъ во(з)ного… приволываны нє Арєшътовали и Арєштоватъ нє хотєли (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.).

АРЕШТОВНЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. **година арештовная** *див.* **ГОДИНА.**

Див. ще **АРЕШТОВЫЙ.**

АРЕШТОВЫЙ, АРЕШЪТОВЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. **година арешътовая** *див.* **ГОДИНА**; **листъ арештовый** *див.* **ЛИСТЪ**; **реєстръ арештовый** *див.* **РЕЄСТРЪ.**

Див. ще **АРЕШТОВНЫЙ.**

АРЕШТЪ, АРЕСТЪ, АРЕШЪТЪ *ч.* **1.** (*тимчасове позбавлення волі*) арешт: по котором ареште девку, на йме Ганну, окном... проч выславши, закрили и затаили, потаемне до Воротнева... выправили (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495); а те(ж) его па(н) старо(с)ти(ч)... каза(л) до двора моего приве(з)ти и въ бронє по(с)тавити... алє ся и того па(н) Мощеницки(и) заборони(л) и арешту приняти не хотє(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39); При которо(м) арешге пленипоте(нт) стороны поводовое протє(с)това(л)се ω нєва(ж)по(ст) то(г)[о] арешту (Горошки, 1642 *ДМВН* 221-222); мєнованы(и) во(з)ны(и) того арєшту доброво(л)ное принятъе... освє(д)чивъши, ста(м)то(л) ω(д)шє(д)ши... пыта(в)ся... протє(с)туючого,... ω побра(н)ю речє(и) в протє(с)тацие(и) вышъ помененъныхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 195);

(*судова заборона користуватися чим, виконувати що*) арешт: всѣ(х) мєща(н) и ку(п)цо(в)... с того аре(с)ту во(л)ны(х) учинили (Луцьк, 1592 *ТУ* 228); господа(р) тому по(с)ла(н)цу арє(н)даровому поведи(л): "Я аре(ш)ту допуцу, пива нє берєте до завтрєя, кгды волно буду-мъ пиво пърода(т),... дохо(д) аре(н)дару ω(д)дамо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

2. Офіційне припинення розгляду судової справи: ѹмоцованы(и)... позваны(х) яко права по(с)полито(г) непо(с)лушны(х) и нєсталы(х)... з допѹщенѧ сѹдѹ нинєшнє(г) на позовъ жалобы поводовы з во(л)нымъ тоє справы арєштомъ... // ...черє(з)... пана яна завишѹ арєштовалъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28-28 зв.); Которого вздаия, иж позваны, будучы о годинє звыклой до арешту тоє справы през тогож возного прыволывани, не арештовали и арештовати не хотели, про то суд нинешний ... за нестанемъ позваных... вину статутовую... на позваных сказует и присужает (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); За чи(м) я, комо(р)никъ, уважаючи то, жє ... арештъ справъ вшелякихъ до третєго дня идє(т) абы(м) сє нє здалъ бытъ спрє(ч)ны(м) праву посполитому... дєкляровалємъсє, жє дня завтрєшнєго арєштъ будєтъ приняты(и) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); позъваныє бѹдѹчи ω годинє звыкъло(и) арєшътово(и) до Арєшту тоє справы презъ тогожъ во(з)ного... приволываны нє Арєшътовали и Арєштоватъ нє хотєли (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.); **в арешти зостати** — (*про судову справу*) припинитися, не розглядатися: справа на сеимъ выточеная по ω(д)єржаню конъгуллациї на д(р)угомъ терьмини гди (с) взиску (!) была вздавана (?) (*Позн. вид.*) заарештован(н)емъ стороны позва(н)нои на сеимѣ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

АРИСТОКРАТИЦЕ *присл.* Якнайкраще: На земли. вша(к) же Х(с҃)выхъ слѹгъ ω(д) самовла́д-ства зе(м)ного бы(т) ба́рзо ω(д)даленыхъ, са́мымъ Хс҃(в)ымъ вы́рокомъ розѹме́ючи, Ари(с)тократи́це (то естъ где найле́пшє въ цнотахъ справѹютъ) нє бе(з) нежкого демокра́ций примешанѧ... Самѹю цр҃ковъ оуправѹючихъ, изъ тымъ Петро́во перве́нство а́лбо Папе(з)ство еѵг҃гелской наѹцє, и заповедемъ х(с)вымъ ве́лце проти́вное бы́ть оука́зѹю (Євїє а. Вільна, 1616 *Прич. отех.* 9).

АРИСТОТЕЛСКИЙ *див.* **АРИСТОТЕЛЬСКИЙ**

АРИСТОТЕЛЬ *ч.* (*гр.* Ἀριστότελης) *перен.* (*про представників світських наук, не визнаних церковною догматикою*) аристотель: вмѣсто за(с) еѵг҃гельское проповѣди, ап(с)тлское наоуки, и ст҃ы(х) закона... нн҃ѣ пога(н)скїє оучители, аристотели, платоны и дрѹгїє ты(м) подобные машкарʼники и комидїйники, в дворе(х) х҃а б҃а владѣю(т) (1588-1596 *Виш. Кн.* 261 зв.); поганцы, Аристотели з другими волхвы и еретики... начальствуют и всѣм костелом латинским рядят и владѣют (1608-1609 *Виш. Зач.* 226).

АРИСТОТЕЛЬСКИЙ, АРИСТОТЕЛСКИЙ *прикм., перен.* (*властивий Аристотелеві і його вченню*) аристотельський: Таж латинник свѣдителства от писания о сем дати не может никакоже ...//... и паки мудростию аристотелскую мѣрити... непостижимое божество будеть (1588-1596 *Виш. Кн.* 129-130); Правды исто́тной наоу́ка и незбо́жниковъ оны(х) всѧ переве́рнена естъ: а змогла и принѧта естъ ва́жне наоу́ка аристоте(л)скаѧ философская (поч. XVII ст. *Проп. р.* 123 зв.); А знать, если бы хто што строхи и знал, як южь досягнет стиха якого басней аристотельских, тогды южь Псалтири читати ся сорома́ет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 190).

АРИЯНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ.**

АРИЯНЪКА *ж.* (*послідовниця вчення александрійського священика Арії, який проповідував нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька*) аріанка: якожъ под тамътотъ часъ католика одного... в ставе тамошнемъ Иваницкомъ нурали, и панюю Любенецкую, ариянъку, в саде также... ховали (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 820).

АРÏАНИНЪ, АРИЯНИНЪ, АРИѦНИНЪ, АРÏАНÏНЪ, АРÏЯНИНЪ, АРÏѦНИНЪ, АРÏѦНÏНЪ, АРЫЯНИНЪ *ч.* (*послідовник вчення александрійського священика Арії, який проповідував нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька*) аріанин: Єщє аріановє в' коста(н)тиньпо́лю ма́ли свою схадзькꙋ або сборищє (XVI ст. *УЄ* N 29519, 280); Нѣкоторые мовятъ, ижъ волимо до Арияновъ, до новокрещенцовъ удатися, анижли быти подъ властію папежскою (Вільна, 1595 *Ун. Гр.* 117); А што было́ причи́ною... до называн'ѧ коста́нтѣ анти́хрїсто(мъ) то́, жє былъ аріа́ниномъ, нє признава́лъ ѡ(г)ца и сн҃а (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); По соборѣ первомъ... царь // ...срогій Аріанінъ, кръваво ересь свою впроважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 762-763); Первая особа на имя Ипатій Потѣй, который... былъ розмаитымъ геретикомъ: напередъ // былъ нуркомъ, потомъ новокрещенцомъ аріаниномъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 9-10); такїи соу(т) лжи́выи єва́нгели́ковє, кал'ви́новє, по ни(х) дрꙋгїи ари́анє, понꙋръци (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* N 29515, 330); мно́гїи чл҃вци вѣка сєгѡ; блю́знѧть На трипєрсѡна(л)ноє бѡ(з)тво, я́кѡ гєрєти́ци, ари́анѡвє (Чернігів, 1646 *Перло* 9); През которихь радостьно пришло намъ твою ца(р)скую велможно(ст) вѣдомы(м) ꙋчинити ѡ повожєнью вѣри нашоє старожи(т)ной грєчєской за которꙋю з давнихъ часовъ... ѡ(т) безбожныхъ ариянь покою не маємь (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

АРÏАНСКИЙ, АРЪРЫАНЪСКИЙ, ОРИЯНСКИЙ *прикм.* (*який стосується аріанина або аріанства*) аріанський: Потомоу алєньть на цѣсарьство Стоупиль, и то(т) зара́жєнъ бы́ль аріа́нскою є́рєсю (XVI ст. *УЄ* N 29519, 264); Але его милость панъ воевода не позвалялъ на жадные зъезды, и овшемъ болшъ ему се сподобалы зъезды и постановенья Аръриянъские и новокрщеньские (Вільна, 1599 *Ант.* 599); Нємова́тка засє́ жє ма́ютъ ѡкр҃щєны бы́ти... нє чєка́ючи съвєршє́нства лѣтъ и в'зро́стꙋ: проти́вкѡ блюзнѣрства Аріа́нскогѡ таковы́и ма́ємо дово́ды дш҃єспи́тєлныи ꙋ Ма(ф): с(в): Єв(г)листы (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 905); ваша милость... //... смели и важилис (!) ...збор, зъ инъшими арияноми одправуючи,... и онымъ допомогаючи, секту ориянскую заразливую... розсевати и оною розныхъ заражати (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 819-820).

АРÏАНСТВО *с.* (*вчення Арії*) аріанство: А Аріа(н)ства оучи́тєлѣ чꙋда́ми наꙋки́ сво́єи нє потвєрди́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 28).

АРÏѲМЕТÏКА *ж.* (*гр.* 'αριυμητιχη) арифметика: Арїѳмє́тїка оу́читъ Ли́чбы (Київ, 1632 *Євх.* 296).

АРÏѲМЕТИКЪ *ч.* Той, хто займається арифметикою; математик: арїѳметикъ (Львів, 1591 *Адел.* 3).

АРÏЯНИНЪ *див.* **АРÏАНИНЪ.**

АРÏѦНИНЪ *див.* **АРÏАНИНЪ.**

АРÏѦНÏНЪ *див.* **АРÏАНИНЪ.**

АРКА, АРХА *ж.* (*стп.* arka, archa, *лат.* arca) **1.** (*скриня, у якій зберігалися скрижалі*) кіот: за́ архо́ю ишо(л) посполи́тый лю́дъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20); то́й хвалебный... дн҃ь воскр҃сєнїѧ Хр(с)та... проѡбразꙋючи Цр҃ъ Дв҃ъ пришо́лъ прє(д) до́мъ збꙋдованый на схо́ванїє Арки Б҃жєи (поч. XVII ст. *Пчела* 40 зв.); Пре́чъ за́конна Арка нєха́й оустꙋпꙋєтъ, Бо истотнаѧ Арка, в' рукахъ сѧ знайдꙋєтъ, Филисти́нчикѡ(в) сро́гихъ (Львів, 1631 *Волк.* 5).

2. (*судно, в якому, за Біблією, врятувався Ной зі своєю родиною та тваринами*) ковчег: Арха з ноимъ на горе станꙋла на сꙋши (Острог, 1581 *Римша. Хрон.* 33); Но́й а́рхꙋ готꙋєтъ божимъ повєлє́нїємъ, абы въ пото́пъ нєзги́нꙋлъ зъ свои(м) поколєньємъ (Там же, 36); *Образно*: Пн҃ъ на всє способный Нє дасть вѣрнымъ надъ си́лꙋ покꙋсы тєрпѣти... Вы́пꙋстить на́мъ феникса з' Арки своє пе́внѣ, Да́сть Ле́бєдѧ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 15).

АРКАБУЗЪ, ГАРКАБУЗЪ, ГАРЬКАБУЗЪ *ч.* (*стп.* arkabuz, harkabuz, *нім.* Arkebuse, *фр.* arquebuse) (*гнотова самопальна рушниця, яку заряджали з дула*) аркебуз, гаркебуз: Гаркабꙋзовъ въ ѡднꙋ мєрꙋ и кꙋ ѡдно(и) формє к҃о (1552 *ОЧерк. З.* 6); а(р)кабꙋзовъ

л̃ю (1552 *ОВін. З.* 131); рꙋчъниць г̃і малыхъ пташьихъ а все неприправъныхъ гаръкабꙋзъ ωдинъ (1552 *003-1*, 48 зв.); а кнѧзъ дей Ярославъ гаркабꙋзомъ Жєлєха межи ωчи на головꙋ вдарилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 250); К томꙋ де(и) а(р)кабу(з) згину(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); га(р)кабу(з) ωди(н) (Варшава, 1616 *003-2*, 1 зв.).

АРКУШЪ, АРЪКУШЪ *ч.* (*пол.* arkusz, *лат.* arkus) (*про папір*) листок, аркуш: выправилъ семи былъ сына... пана Ивана Загоровского до двора его королевское милости, давши ему мамрамовъ три отворопыхъ, два на полуаркушу, а третий на аркуши (Луцьк, 1520 *АрхЮЗР* 1/VI, 59); И кладетъ далей зъ листу папежского, прескочивши мало не пять аръкушовъ, много потребныхъ речей (Вільна, 1599 *Ант.* 711); Граи́ицею ωбвести в' а́ркꙋшꙋ папѣрꙋ Котры(м) до выличе(п)ѧ нѣхтъ не на́йде(т) мѣрꙋ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); теды маютъ при собѣ аркушъ паперу зобганого штучне, жебы тамъ руку подписавъ, где власне подписуютъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20).

АРМАТА, АРЪМАТА, ГАРМАТА, ГАРЪМАТА *ж.* (*стп.* armata, harmata, *ім.* armata, *слат.* armata) **1.** Гармата: а робо́та ихъ [персовъ] была вєдлꙋ(г) намо́вы гото́вана з' обо́хъ сторо́нъ по́ земли в'пра́вдѣ арма́тꙋ до штꙋрмꙋ и вывалєн'ѧ мꙋрꙋ спосо́бнꙋю зближа́ли (Київ, 1627 *Тр.* 661); теды всѣ почу з ωбозꙋ без потички в чω(м) хто мо(г)... и где хто мо(г) а(р)мату, ωрꙋжїя, и добра всѣ зоставивши ꙋтекли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. Зброя: потреба ли во всемъ селе на одного человѣка гостя, до своего подданого дому, кгвалтомъ зъ арматою... находити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 416); Плачливе светчуся и ускаржаю на ниякого Войтеха Домановского... и ...помочниковъ, которые з арматою войне приналежачою, // обычаемъ разбойничимъ... мене кгвалтом... на саны вкинули (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 476-477); Кого-сте ся бояли: чы пановъ сенаторовъ... которые спокойне, безъ почтовъ, безъ гайдуковъ, безъ арматы прыехали? (Вільна, 1599 *Ант.* 881); Петръ Бꙋдоше(в)ски(и) свя(т)чи(л) напроти(в)кꙋ... п̃нꙋ Семєнови Лꙋ(д)ви(н)скомꙋ которы(и)... помо(ч)нико(в) собе... зобра(в)ши с пꙋ(л)гаками... и и(н)шєю а(р)матою... на замочо(к)... п̃на Быдыше(в)ско(г)... кгва(л)то(в)не наеха(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 20); ве(р)но(ст) твоя п̃не сєнюто мае(т)пость и(х) всю рꙋхомꙋю... то є(ст) злото сребро клє(и)ноти... и га(р)матꙋ до во(и)ны належачие шкатулы скрини... ω(т)дати не хочешъ (Кременець, 1621 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 61 зв.); Вы теды... //...на помененый дворъ мешканя пана Корсака... наехавъши... зъ тижъбою людей въ армату прибраныхъ въıедъши, домагалисе... абы имъ... пани Корсаковая ключи для одомъкненя церкви... дала (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 541-542); армату и аппарамента до ней належачой, быдло, стадо, спрятъ домовый... побрали, поплюндровали (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 380);

перен. Духовна зброя: Ра́дꙋйсѧ чловѣ́че жєсь є́стъ воωрꙋжє́нный, Та́къ сла́вными арма́ты моцно оузбро́єпы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 31).

3. (*з'єднання кораблів*) флот, армада: товарышъ по(м)пеꙋсо(в), кгды... ωбачи(л) за собою погоню, га(р)маты иꙋлиꙋсово(и) са(м) ся... мече(м) пробы(л) (1582 *Кр. Стр.* 79); Повто́ре по м̃о лѣтех ... за царства Кωнстанті́на Брада́тогω... Кωнстантінопо́лю... такъ по́мочъ свою дарова́ла, же три(д)цат' ті́сѧчїй Сараки́нω(в)... порази́ла, вѣтрами и волна́ми мо́рскими всю ихъ арма́тꙋ погꙋ́бивши (Київ, 1625 *МІКСВ* 128); **гармата водная** — морський флот: двѣ тисячи кгаля(р) альбо ωкрꙋтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кгре(ц)ко(м) (згинꙋло) (1582 *Кр. Стр.* 51 зв.).

4. Військо: Гетманъ запорозкий зъ гарматою станулъ въ Бѣлой Церкви (1630 *МИВР* 322); Зевшондъ аръматою моцне обляжетъ, И кождому противъ него сердце звяжетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

5. *ч.* Вл. н.: гринецъ гаръмата (1649 *РЗВ* 192 зв.).

АРМАТНЕ, АРМАТЬНЕ *присл.* Те саме, що **арматно**: они не ꙋшановавъши ме(с)тца светого оного ωбꙋхами... побили... потомъ... арматьне на дворъ... родичовъ протестꙋючого... напе(д)шы (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38); а потомъ сами, кгвалтовне и арматне на двор помененый наехавшы, все домоство (!) што едно было... забрали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 366).

АРМАТНО, АРМАТЬНО, АРЪМАТНО *присл.* Збройно, зі зброєю: он [Ян Цетисъ] ... сам особою

своею и с паxоликами своими… арматно,… кгвалтовне напол на дом духовного нашого велебъного отца Иоанна… хотечи оного… с того света сгладити (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 555); А потомъ самъ отецъ архимандрытъ того жъ року… в не малой купе и громаде людей розмаитого народу, арматно на Холму мостъ переехавши, казалъ роскидать тымъ слугамъ своимъ… мостъ (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603); сами се тєж покозачивши и в купу зобравъши, аръматно, з розным оружем и стрелбою наехали на замочокъ двор Хвалимицкий (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

Див. ще **АРМАТНЕ.**

АРМАТНЫЙ, АРЪМАТЪНЫЙ, ГАРМАТНЫЙ *прикм.* Озброєний: помененый ксендзъ владыка Хелмъский… //… в купе немалой людей аръматъных, такъ своихъ слугъ… на то приспособленыхъ и затягненых, на монастыр мепованый… наехавъши… двери… выламали (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 751-752); Противко котори(м) пово(д) зане(с)ши таковую репротестацию и протестацию именемъ всихъ поводовъ ѡ спроважене таковы(х) людe(и) а(р)матны(х) з ѡру(ж)ємъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237);

військовий. **писар гарматный** *див.* **ПИСАРЪ.**

АРМАТУРА *ж.* (*лат.* armatura) *перен.* Духовна зброя: Ѡ зайстє тисѧча тарчїй и вшелакаѧ арматѹра албо зброѧ на то(й) вынеслой Бгодхновенноє молитвы вежи виси(т)! (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

АРМЕНИНОВЪ *прикм.* (*належний вірменинові*) вірменський: а(р)мениновъ домъ (1552 *ОКЗ* 40а зв.).

АРМЕНИНЪ див. **ОРМЕНИНЪ.**

АРМЕНСКИЙ *див.* **ОРМЕНСКИЙ.**

АРМОНЇЯ, АРМОНѢѦ *ж.* (*гр.* ἁρμονία) гімн; гармонія: та(к) тєды пристойность албо належно(ст) ѡнаѧ и якобы армонѣѧ хвалы котораѧ бѹ ѡ(т)давана быти мáєтъ нє попсоуєтсѧ коли вмѣсто имєнъ стоє тр(о)йци хотѧй прѣшє хотѧй второє хотѧй трєтєє кладєтсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 142 зв.); в **армонїю** — мелодійно, злагоджено, гармонійно: Рыцѣръство тѧ Нб(с)ноє, вкроугъ остѹпило, И вколо пѡлками своими оточило. В Армонїю на хоры сличнє спеваючи: И згоднымъ голосомъ, весєло волаючи (Львів, 1616 *Бер. В.* 75).

АРНАУТЪ *ч.* (*тур.* arnaut, arnavut, *гр.* αρβατιτης) Ἀρυαβίτης) албанець. Вл. н.: гри(ц)ко а(р)навѹ(т) (1649 *РЗВ* 31 зв.).

АРОМАТОТВОРЕЦЪ *ч.* Той, що видає духмяний запах: odorari(us) ароматотворе(ц) (1642 *ЛС* 289).

АРОМАТЪ, АРАМАТЪ *ч.* (*гр.* ἄρομα, ἀρόματος) **1.** Запах, пахощі, аромат: Цѣлуй мя цѣлованїемъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твои надъ вино, благовоннѣйши нижли ароматы мастїи налѣпшихъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); Твоѧ матка… чтырьна(д)цать тисѧчей одны(м) разомъ жолнѣрѡ(в) моужныхъ… яко сличныхъ ароматъ фїа(л)ки, по(д) острѹю косѹ сатѹрноватого ирода посѣала и выростила (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56 зв.); Єсли въ мирѣ семъ: едино тѣло стгѡ лежащєє въ прахѹ, а выдае(т) и(з) себе такѡвыи запахи сла(д)кїи, паче арамáтъ того свѣт(а), то далеко на(д)то ѡнїи тѣла стыхъ ѕвелбенны (Чернігів, 1646 *Перло* 166); *Образно:* Повъста(н)те ѡ(т) такого, споу заблужєнѧ, наве(р)нѣтє сѧ къ чоудномѹ въстокѹ свѣта, въ стѹпѣтє въ виногра(д) сїонъскїй, вселѣтєсѧ въ мѣста арома(т), събирайтє бгонѡсны(х) крынъ цвѣты (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 227).

2. Запашні, духмяні речовини, пахощі: мрїя ияковлѧ и соломонии кѹпили араматы миро (1489 *Чет.* 329 зв.); Въ єдиноу пакь ѡ(т) соубо(т) велми рано пришлй на гробь носѧчи ароматы, которыи были наго(то)вили (1556-1561 *ПЄ* 330); Ѡныи пак жоны шедши вслѣд его… а врьноувшис зготовілі ароматы и міро (пахучіи річі и ма(с)тїи) (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 84); adoramentum во(н)позелия, аромата (1642 *ЛС* 289); Вєнцъ далечайшаѧ тоє тайны, естъ миро, котороє зъ оливы зъ балъсамомъ, и иньшими ароматами во(н)ными змѣшаноє бываєтъ чинено (Львів, 1645 *О тайн.* 28); Тожъ показѹєтъ старозаконнаѧ ѡнаѧ церемонѣѧ помазованѧ ѡлѣємъ посщенны(м) Кролєвъ и Архієреєвъ, въ которо(м) ѡлѣйкѹ при иншихъ Аромата(х) былъ примѣшованъ и цинамонъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

АРОНОВЪ *прикм.* **трава аронова** *див.* **ТРАВА.**

АРТЕМИСЪ *ч.* (*лат.* Artemisia vulgaris L.) чорнобиль, полин: чернобы(л) є(ст) трава растенїє(м) по(до)бна… братановѣ травѣ… та трава… названа была артемисъ (XVI ст. *Травн.* 9).

АРЪМЕНИНЪ *див.* **ОРМЕНИНЪ.**

АРТИКУЛЪ, АРТИКУЛЬ, АРТІКУЛЪ, АРТЫКУЛЪ, АРЪТИКУЛЪ, АРЪТЫКУЛЪ *ч.* (*стп.* artykul, *стч.* artykul, *лат.* articulus) **1.** (*частина, розділ будь-якого офіційного документа, статуту, договору, угоди, розпорядження і т. ін.*) параграф, пункт, артикул: а естълибых я того постановєнѧ нє здєръжипъ(!)... або в которомъ артыкѹлє сєє постановєнє взрѹшил, тогды маю заръки... заплатити шест тисєчєй копъ грошей (Берестя, 1558 *AS* VII, 35); а сего постановє(н)я... перє(д) и(х) мл(ст)ю пн҃ы и прияте(л)ми нш҃ими з обу сторо(н) за(в)дячне приня(ли) ты(и) не выпо(л)ни(ли) и в чомъжо колвєкъ в на(м)нє(и)шомъ пу(н)ктє и а(р)тыкулє єго нарушили (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25 зв.); А(р)тыку(л) г҃і: ω во(л)ности выєха(н)я зъ зємли (1566 *ВЛС* 4); вє(з)дє по то(р)го(м) допуща(ли) то(т) а(р)тыку(л) зо статуту пра(в) зє(м)ски(х) абы таковыє помо(в)цы на бачности мє(ли) и(ж) хто на ко(г) вєдє(т) а нє довєдє(т) ты(м) са(м) має(т) бы(ти) кара(н) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); па(н) ωсо(в)ски(и)... пода(л) а(р)тыку(л) шє(ст)дєсѧты(и)... в ро(з)дєлє чєтвє(р)томъ ωписаны(и) на дово(д) кгва(л)то(в)ного выбитья (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); На(д)то єщє в тоє(ж) братство вложили собѣ колко артикуло(в) з вєликы(м) ѹближєня(м) закону ст҃го (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); И вжо оттул мещане Михайловъские права майдембурского во всих члонках и артикулєх єго уживати будуть (Краків, 1592 *ЧИОНЛ* XIV-3, 102); А по вычита(н)ю того по(з)вѹ... Па(н) василє(и) рогози(н)ски(и)... повєди(л) жє на то(т) нєпоря(д)ны(и) позо(в)... ѹщипливы(и) вє(д)лє права по(с)политого в ро(з)дєлє чє(т)вє(р)то(м) а(р)тикѹлѹ шє(ст)на(д)цатого ωписано(м) справоватисє нє повинє(н) (Вінниця, 1624 *ЛНБ* 5, II 4058, 52 зв.); вє(д)лу(г) а(р)тыкулу сє(м)на(д)цато(г)о в ро(з)дєлє чє(т)вє(р)то(м)... має(т) бытъ прє(з) ли(ст) ω(т)твористы(и) (!) афє(к)тована диляцыя (Люблін, 1643 *ДМВН* 228).

2. (*зібрання правил, інструкцій, положень*) статут, кодекс, припис, настанова: А што ваша милость рачилъ артыкулы прислати абы господару королю чоломъ бити и то все одержати (Варшава, 1585 *АЗР* III, 290); Потóмъ кгды гéнрикъ к(р) ω(т)éхалъ, а нєбóжчика стєфáна обрáно, тыєжъ, котóрыє гéнрикъ к(р) поприсѧгáлъ, артикоулы ємѹ кѹ поприсѧ́жєнїю // до сє(д)микгро(д)ской зємлѣ пóслано (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 23-23 зв.); тыє артикулы власныє криминалныє судови кгродскому нє налєжат, одно соймови (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 262); Тыє в пришлω(и)... сха(д)цє пови(н)ни буд(т) карѹ приняти по(д)лугъ а(р)тикуловъ ст҃ѣ(и)ши(х) ω(т)цовъ патрия(р)хъ намъ даныхъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 34 зв.); та(м) жє... па(н) ро(т)ми(ст)ръ з пано(м) хоро(н)жи(м) ... нє ω(г)лєдаючися ничого на арътикулы во(и)сковыє, по(д) коро(г)вою, добы(в)ши шабли, впро(д) на нєви(н)ного протє(с)та(н)та, поча(в) сєкъти и штъхо(м) би(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

3. (*основні постулати релігійного вчення*) догма, догмат, положення: Унія алъбо выкладъ преднєйшыхъ арътыкуловъ, ку зъодноченью Грековъ съ костеломъ Рымскимъ належащыхъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 111); А такъ засѣдáвши на намóвѣ оу фєрáри... оу флорєнціи... мнѡ́гіє артикѹлы до спóроу а наболшєй востóчници зáходникωмъ задаючи съборовáли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37 зв.); Звитѧжила злости и прєврóтности єрєтичєскїи, гды прибрáна бѹдѹчи в҆ слн҃цє Бг҃оразѹмїѧ, и в҆ корóнѹ з҆ двана́дєсѧти звѣздъ оуплєтєнѹю, тóєстъ в҆ вѣрѹ двана́дєсѧтьми артикѹлами спорѧ́жєнѹю и замъкнєнѹю, Лѹноу (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); **артикулъ вѣри, вѣры артикулъ** — догма: То одно слыха́ємѡ яко мѡ́вѧ(т), жє то нє єстъ артикоу́лъ вѣры, такїй албо инáкшїй калєнда(р) дєржáти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48 зв.); Зобрáнїє Короткóє ω Артыкѹла(х) Вѣры Православнѡ Каѳолицкоѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3); Покóй и мúлость всѣм҆ хв҃ымъ црквáмъ, прє(з) истóтныє Вѣры Ар҆тыкѹлы áлбо оуставы Хрⷭ҇а вызнавáючимъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 19).

4. Невеличкий твір полемічного або іншого характеру: не обрушайсе гневомъ, але съ покойнымъ а умиленъньмъ умысломъ прочитай тыє арътыкулы; обачишъ, ижъ ничого нового иле зъ стороны веры нашое нетъ, опрочъ только единого календъдара (Вільна, 1599 *Ант.* 631); Еще остал 2 артыкул

— о щасливом костеле латынском... от Скарги похваленном (1608-1609 *Виш. Зач.* 224); А же всѣ єпископове суть Петровыми сукцессорами... въ артикулѣ семъ на початку доводне показалосе то, и церковныи наши гимни и иншихъ святителей таковыми титулами здобять (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 500).

АРТИРІЯ *ж.* (*лат.* arteria, *гр.* ᾿αρτηρία) (*кровоносна судина*) артерія: Жи́лицѣ: Мале́нкїи жилки, албо артірїи, то́єсть, стєжкѝ дȣха, ѡгорнѣ(н)є дх҃а (1627 *ЛБ* 37).

АРТІКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРТУСЪ *ч.* (*гр.* ᾿αρτος) (*посвячений пасхальний хліб з пшеничної або пшоняної муки*) артус: Бо такъ евангелистъ мовитъ: "взялъ Ісусъ артусъ, то есть хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приймѣте и ядѣте, се есть тѣло мое..." (1603 *Пит.* 46-47).

АРТЫКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРФА, АРВА, ГАРФА *ч.* (*стп.* arfa, harfa, *днн.* harpha) арфа: гȣсли, ар᾿фа лю́(т)нѧ, скрипи́ца (1596 *ЛЗ* 40); Не труба и арфа небо отворяет, але милостыня бога умоляет (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Ѓды єде́нъ ȣбо́гі́й оуме́рлъ, Двдъ с(т): гра́лъ на арфѣ, и дп҃ѹ о́нѹю ст҃ѹю з᾿ аг҃глами прова́дилъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 43); Гȣсль: Га́рфа, ці́тра (1627 *ЛБ* 28); Всѣ ро́зныи мȣзи́ки... Стро́йте Цита́ри, Лю́тнѣ, в᾿ Арфы, ми́лє бі́йте, Мелїоді́йными дȣмы на(с) всѣхъ веселѣте (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); то́й бы́лъ оц҃емъ игра́ючихъ на Арвахъ и мȣзы́кѡмъ начи́нью (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); *Образно*: с того начинѧ то є(ст) сь се(р)ца походе(т) молитвы... и вси маю(т) а(р)фы и ба(н)кн коли(ж) ѡ(д)на (с) ты(х) рече(и) не може(т) бы(т) бе(з) друго (!) бо зго(д)ное ѡное спеванье и веселое бе(з) мл҃твы быти не може(т) (XVI ст. *КАЗ* 608); що колвекъ дх҃ъ ст҃ый подава(л), то дȣховною своєю арфою припѣвалъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 147 зв.).

АРФІСТА *ч.* (*стп.* arfista) арфіст: Гȣде́цъ: арфі́ста, цитарі́ста (1627 *ЛБ* 28).

АРХА *див.* **АРКА.**

АРХАГГЕЛЪ *див.* **АРХАНГЕЛЪ.**

АРХАГГЕЛЪСКИЙ *див.* **АРХАНГЕЛЬСКИЙ.**

АРХАНГЕЛОВЪ *прикм.* (*який належить архангелові*) архангелів: назавтрие въставъ моу(ж) то(т) попо(л) съ отрочате(м) по словȣ архангловȣ (1489 *Чет.* 7 зв.); Яко Павелъ святый пишетъ "ижъ самъ Господь въ росказѣ, и въ голосѣ архангеловѣ... снийдетъ зъ неба, а мертвіи о Христѣ воскреснутъ первѣе, потомъ мы" (1603 *Пит.* 62); Абы и в нинѣшне(м) неприщломъ вѣкȣ мл(с) тъ х(с)ва и бл҃гословеніє Єго Ст҃оє на ва(с) зоставало, чого бл҃гочестивомȣ вѣ(р)не сприяе(м) и х҃а бг҃а... а бг҃оспасаемого Града Кіева з ѡбытели Арха(н)гєловы цр҃кви золотове(р)хое (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.).

АРХАНГЕЛЪ, АРХАГГЕЛЪ, АРХАНЪГЕЛЪ *ч.* (*цсл.* архаггелъ, *гр.* ᾿αρχάγγελος) архангел: яко во снѣ нощію сталъ пре(д) нимъ арханг҃лъ г(с)нь михаилъ (1489 *Чет.* 7 зв.); тую пȣсто(в)щинȣ сѣливано(в)щинȣ придали есмо монастырю ст҃го арха(н)гела миха(и)ла золотовѣрхо(г) в Киевѣ (Київ, 1540 *ЦНБ ДА/П*-216, N37); ȣ волторокъ в день светы(и) светого а(р)ханъгела миха(и)ла... панъ богданъ... а вря(д)ники... не мало... кгрȣнтȣ... поралили (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 65); Михаиле и Гавриле, аг҃гли и архаг҃гли, чемоу не ратоуете своего цр҃ѧ и б҃а (XVI ст. *УЄ Трос.* 71); Чи не бо(л)ше(и) же бȣде(т) соро(м) на вселе(н)ско(м) позорищи пре(д) тмы тмами а́г҃глъ, архаг҃глъ... пре(д) которы(ми) всѣми // на́ша всѧ содѣаннаѧ и та(и)наѧ о(т)крыю(т)сѧ (1598 *Виш. Кн.* 276-276 зв.); єг҃лїє... записа(л) є(м)... на престолъ къ цр҃кви святого ар҃ла Михаила до села Бенедиковець за свое отпущеніе грѣхо(в) (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); только свой чин отдѣленый держалъ такъ, як тежъ иншіе чиноначальници, архангели, аггели... свой чин держали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); а ны́нѣ идетъ ѡ(т) бра́ни ѡполче́нїѧ своє(г), и Во́инство Нб҃(с)ное идетъ с ни́мъ; тмы тма́ми Милїо́нами; Аг҃глωвъ ст҃ыхъ, и Арха́г҃глωвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 64).

АРХАНГЕЛЬСКИЙ, АРХАГГЕЛЪСКИЙ *прикм.* Архангельський: завжьды ст҃ы(м) дх҃ѡ(м) живлена. арханг҃лъскиє радостныи рѣчи слышала (1489 *Чет.* 52 зв.); Девя́тыи а́г҃гловє... ты́и яко мнѣма́мъ бы́ли з᾿ архаггл҃ского чи́нȣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5).

АРХЕТИПОНЪ *ч.* Те саме, що **архетипъ**: Зводъ: Пре́писъ, фо́рма, перепи́съ, перекла́дъ, копѣѧ,

архе́типо(н), антігра́фо(н), пара́дигма, апо́графонъ (1627 *ЛБ* 163).

АРХЕТИПЪ, АРХИТИПЪ, АРХІТИПЪ *ч.* (*гр.* ᾿αρχετυπον, *слат.* archetypum) першоджерело, оригінал: На то́є посе́лство африка(н)стіи єпископи повѣдили, жє... //...по́шлютъ до александріи до антіохіи, до костантино́пола по архети́па, або оріна́лы того собо́рꙋ никейского (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 138-138 зв.); Бовѣмъ того слова "камень" въ Грецкомъ архітипѣ и въ Латинскомъ преводѣ не́машъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 409); архіти́пъ: Нача́лны(й) ѡбразъ на архіти(п) ѡ(т)хо́ди(т), на то(т) ѡ(т)сылає(т)сѧ чі(и) є(ст) ѡ(б)ра(з) (1627 *ЛБ* 181);

перен. (*про Бога*): Ксєнофа́несъ значнѣйшій... Архєти́помъ нѣкаким'сь Бо́га називати: // Без' поча́ткꙋ и конца́ каза́лъ признава́ти (Київ, 1632 *Євх.* 296-297).

Див. ще **АРХЕТИПОНЪ.**

АРХИБИСКУПЪ *ч.* Те саме, що **арцибискупъ**: А въ томъ заразомъ, на тотъ часъ, при мне принесено отъ его милости... архибискупа Кнезненьского... листъ напоминалный до митрополита (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 450).

АРХИДИЯКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДІАКОНЪ, АРХИДЬЯКОНЪ, АРХИДАКОНЪ *ч.* (*гр.* ᾿αρχιδιάχονος) архідиякон, старший диякон: велики(и) кнѧ(з) мо(с)ко(в)ски(и), посыла(л) а(р)хидъякона своего Генадия... до горы Сина(и)скоє (Луцьк, 1561 *ТУ* 91); Мл(с)тию бжию млтва(м) прч(с)тыа є(є) бгомтрє... и хр(с)толюбивы(м) архиєп(с)кпо(м) и... архидияконо(м) и дияконо(м)... мы смирены(и) Арсени(и) єп(с)кпь... со бл(с)вение(м) бжии(м) проси(м)... и дае(м) ва(м) знати ѡ сим младе(н)ци (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а бирчые повєтовые... тотъ податокъ до места нашого столечного Виленского ѡтнести и до бирчихъ земских, до архидакона Варшавского... мають ѡтдати (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); А(р)хидиаконови дали зо(л) в. (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4); Было... и въ Россіи... дидаскаловъ много... новыхъ мяную... монахъ Стефанъ Зизаній... пречестной Віталій, архидіаконъ, учитель и любомудрецъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 913); Григорей Лозовичъ... а Тимофей Симановичъ, архидиаконъ епископии Володимерское,... инъвентаръ мастности церкви соборное Володимерское... пану Федорови Линевъскому на летъ три... подали и призвали (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/І, 462).

АРХИЄПИСКОПСКИЙ, АРХЇЄПИСКОПСКИЙ, АРХЇЄПИСКОПЪСКИЙ, АРЪХИЄПИСКОПЪСКИЙ *прикм.* (*який належить архієпископові, походить від архієпископа*) архієпископський: церковь во ꙋмолча́нїи... пребыва́ла и ꙋтисне́ни бꙋдꙋчи, посыла́лисмы сщеника, своего на далекꙋю доро́гꙋ до столи́цѣ архїєпископъской... по́мочи жадаючи (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); А того чи запаметалъ еси: хто митрополита злупилъ зъ его власныхъ добръ аръхиепископъскихъ? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1063); писали до мене бра(т)ство мещане рогати(н)ские дабы о дꙋховны(х) ѡбрядѣ(х) служити и(м) попева(ж) и по(п) паве(л) гоните(л) и(х) в небл(с)ве(н)ю а(р)хиеппъско(м) на то(т) ча(с) бы(л) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); У того Ли́стꙋ Печа́ть Архїєп(с)пскаѧ прити́снена естъ (Київ, 1628 *Апол.* 4).

АРХИЄПИСКОПСТВО, АРХИЄПИСКОПЪСТВО, АРХІЄПИСКОПСТВО *с.* **1.** (*єпархія, яка перебуває у віданні архієпископа*) архієпископство: тое все заразомъ въ моцъ, справу и заведане свое звыкли брати и ... на себе уживати до того часу, поколь тое архиепископъство митрополія або епископия... кому иншому... бываетъ отдано (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/І, 259); для ꙋспокое(н)я бра(т)ства того... мнѣ тогды ѡ(т) сего ча́сꙋ подъ блгослове́ниемъ и властию архиепк(с)пъства на́шего... быти зоставꙋемъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144).

2. (*сан архієпископа*) архієпископство: гедеѡ(н) болоба(н) мл(с)тыню всѣ(х) людє(и) ѡ(т) церкве ѡ(т)рази(л)... // ...на зверхно(ст) архиепископства... то(р)гнꙋлся, злама(в)ши прися(г)у свою,... кля(л)ся захowыва(ти) прономию зве(р)хности нпое (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); з' Єпи(с)ко(п)ства на Архиепи(с)ко́пство естемъ подвишо́ный (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 6 зв.-7).

Див. ще **АРХИЄПИСКОПЬЯ.**

АРХИЄПИСКОПЪ, АРХИЄПИСКУПЪ, АРХЇЕПИСКОПЪ, АРХЫЄПИСКОПЪ, АРЪХИЄПИСКОПЪ *ч.* (*гр.* ᾿αρχιεπίσχοπος) архієпископ:

црі... почали со архиеп(с)купомъ и со всѣми людьми ω(т)поуценьѧ просити (1489 *Чет.* 152); Бл(с)вние макария бо(ж)ю мл(с)тыю архиеп(с)кпа митрополита кие(в)ского и галицкого и всея рѹси... всимъ причетнико(м) свтыхъ бо(ж)и(х) цркве(и) (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Выкладь ѳеофілак'та ар'хиеп(с)кпа бо́лгар'скаго в пре(д)ре(ч)[е]ню, ев(г)лїа стого матѳеѧ (1556-1561 *ПЄ* 15 зв.); А кто бы томѹ былъ противенъ и разорялъ бы тое право дѹховное аще аръхиепископъ или еп(с)кпъ... на таковомъ бѹди неблагословение наше (Львів, 1596 *ЛСБ* 71); То архіеп(с)пы стыи чинили, Кото́рыи, та́къ якъ мы, нѣкгды не грѣши́ли (Київ, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); ω(т)цѹ пе(т)рови могилє аръхиепи(с)копови... киевъскомѹ... владзою моею... приказѹю абы(с)... пере(д) сѹдо(м)... ста(л) (Луцьк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7); то́и то страшли́вый Коса́ръ несподѣва́не ко́ситъ... и Крѹлєвъ, кнѧзе́й... роско́шниковъ, ко́ситъ всѣх' заро(в)но; и Патрїа́рховъ... Архїеп(с)ко́повъ (Чернігів, 1646 *Перло* 135 зв.); ω(т)цъ Киприя(нъ)... мѣючи до мене свѣдѣте(л)ное писа(н)е ω(т)... а(р)хиеппа а(р)хидо(н)скаго... а бѹдѹчи... ω(т) хри(с)тоненавѣ(ст)ны(х) сарацинъ ωбнаженый... ѹтѣкае(т)ся до... его ца(р)ского величе(с)тва ω святѹю милостыню просечи (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

АРХИЄПИСКОПЪСТВО *див.* **АРХИЄПИСКОПСТВО.**

АРХИЄПИСКОПЬЯ, АРХЇЄПИСКОПЇЯ *ж.* **1.** Те саме, що **архиєпископство** у 1 знач.: Всѣмъ... ω(т) вы(ш)шого ста́нѹ и до ни́жшего в парафі́и архїеп(с)піи на́шей ме́шкаючимъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 17 зв.); Бѹдѹчи теды... в' Це́ркви стои Правосла́внокаѳолі́ческой Рωссі́йской, са́номъ Архїереискимъ Архіеписко́піи Мітропо́лїи Кїевскои, Га́лицкои, и всеѧ Ро́ссїи приωздобле́нныи, по вса дни жи́тїѧ моегω ср(д)цемъ болѣзнова́лемъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4).

2. Те саме, що **архиєпископство** у 2 знач.: тые достоенства духовные: архиепископью митрополию..., и весь станъ духовный закону Греческого, ни въ чомъ не парушаючи... есмо имъ дали особливымъ привилемъ нашимъ (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/І, 259).

АРХИЄПИСКУПЪ *див.* **АРХИЄПИСКОПЪ.**

АРХИЄРАРХЪ *ч.* (*гр.* ἀρχιεράρχης) архієрарх, архієпископ: яко да оутвръдим и оукрѣпим нашѹ с(вѣ)тою еп(и)ск(о)пію ωт Радовцех идеже ест храм... с(вѣ)того ω(т)ца нашего архіерарха и чюдотворца Николая (Гирлов, 1519 *DBB* ІІ, 1).

АРХИЄРЕЙ, АРХИЄРѢЙ, АРХІЄРЕЙ *ч.* (*цсл.* архиереи, архиерѣи, *гр.* ἀρχιερεύς) архієрей: первохр(с)тьяньскии црь и ч(с)тныи архиерѣи. всѣмъ собравьшимсѧ въ црковъ. повелѣша кр(с)тъ показати люде(м) (1489 *Чет.* 26); Записалъ есми отчину свою половину имѣнія Шепеличь, свою часть... святому великому Архіерею чудотворцу Христову Николѣ Пустинскому монастыру (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); Тог'ды зобралисѧ ар'хїерее и оучи́телїе и стар'шіи лю́дьскіи... и оучинили ра́доу (1556-1561 *ПЄ* 109 зв.); жаловали на нег архіерее много, а пілат его повторе звѣдал (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 66); свщеници вашѣ,... не то(л)ко проти(в)ко а(р)хиерєω(в) свои(х) але и всякомѹ блгочестивомѹ хр(с)тиянинѹ в православно(и) вѣрѣ ско(н)чавши(м)ся, до(л)жни сѹ(т) ѹмышление показовати (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Щож розѹмѣти ма́емω ω преложе(н)ствѣ Архїере́ωвъ Црқви Православнокаѳолі́ческой? (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3); она была жона Іωдаѧ Архіереѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 331 зв.);

(*титул Ісуса Христа*) архіере́й: Но спсітель нашъ гъ іс. архіере́и сы(и) по подо́бїю мелхиседе́ковѹ (Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); самое е́ре́йство стра́шное... пре(з) Ха архіере́ѧ вели́кого, зневаже́но и обел'жено быва́е(т) (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); Искѹпи́лъ есі на́съ Кро́вѣю свое́ю, // Нб(с)ный на́шъ чѹдо́вный Архіере́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.-68).

АРХИЄРЕЙСКИЙ, АРХИЄРЕЙСКІЙ, АРХІЄРЕЙСКИЙ, АРХЇЄРЕЙСКЇЙ *прикм.* (*який належить архієреєві, який походить від архієрея*) архієрейський: оусталі голосове их и архіерейскїй пілат пак ωсоудил, абы ся так стало (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 82); бл(с)ви́лъ на́то людій в то́мъ оумѣ́тны(х), абы и стго Іωа́нна Златооу́стаго ω вели́кости ста́нѹ архіере́йского... з грецкого на ѧзы́къ словенскій книга ω свще́ньствѣ опа́тръне перело́жена была (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. ненум.); не улитуй працы

зъ… Александромъ Пузыною, которому при венцованю всего доброго поклонъ мой архиерейскій отдав (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 322); Идйжъ Пресвѣтлый Могйло Безпе́чне, Архїере́йскїй ѳрѡ́нъ прїйми статечне (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Мы же сіа ѡ(т) любвы твоєа полꙋчывше въ мол'тва(х) архиере(и)скихъ ꙋ пр(с)тола вышнего здравіе ваше… памя(т)ствовати до(л)жни бꙋде(м) (Ірклііїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

АРХИЄРЕЙСТВО, АРХЇЄРЕЙСТВО *с.* **1.** (*сан архієрея*) архієрейство: навы(ш)шіє ѡ́ные ста́рого за́конꙋ иере́и сме(р)тными боу́дꙋчи, не могли ѡ(т)правовати правди́вого и вѣ(ч)ного архїере́йства (Острог, 1597-1598 *Апокр.* 100 зв.); Кгды… въ… Александріи… перемешковалъ, где и Евангеліе Христово… проповѣдалъ, // еще въ еромонашескомъ стану будучи… на найвыщій стопень архіерейства… вступилъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 49-50); Сут архієрейства, начала, престолы… и вся совершенная аггельскому чину подобная служба от архієреов всегда Богу в церкви опрочь папежа приносятся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); Єди́нъ Бъ предъвѣчный… и єди́нъ Васілїй… Котрый з Нба, та́къ Вели́кимъ, єстъ оуказа́ный: И на Архїєрєиство, Бгомъ повола́ный (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Заты(м) за пресланое мл(с)тя(м) вши(м) подякова(в)ши, и вдя(ч)не принявши. Неха(и) сто(и) Митрополии и А(р)хиерества нашего блгословение на мл(с)тя(х) ваших пребывае(т) (Київ, 1633 *Мог. Л.* 1).

2. (*єпархія, якою управляє архієрей*) архієрейство: И понеже добрѣ ѡ дому наше(м) желиборски(х) шля(х)ти по(л)скои и ѡ нашо(м) архиере(и)ствѣ проповѣдаешъ блгодарстве(н)но на(м) се и любовно (Ірклііїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

3. *зб.* (*сукупність архієреїв*) архієрейство: Такъже и жидове в великой славѣ будучи в безчестіе незносное со архієрейством своимъ пришли (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47).

АРХИЄРЕОВЪ, АРХЇЄРЕОВЪ, АРХЇЄРЕОВЬ, АРХІЄРѢЄВЪ, АРЬХЇЄРЕОВЪ *прикм.* (*який належить архієреєві або який стосується архієрея*) архієреїв: црца єлена… вѣрою архїерѣєвою ѡдиноу часть въ Єр(с)лимє положила (1489 *Чет.* 26); Тог'ды зобралиса ар'хїєрєє и оучи́тєліє и с'тар'шїи лю́дьскїи. въ д'во́рь ар'хїєре́овь (1556-1561 *ПЄ* 109 зв.); якь тыжь пе́трь ѡ(т)таль слоужебникови архиерєѡвомоу оухо правоє (Там же, 317); А та(к) біючи, морьдоуючи єго, ледвы до поу(л)ночи довели єго двора Ан'нина, // а(р)хиерєѡва, до боу(р)мистра (XVI ст. *УЄ Трос.* 59-60).

АРХИЄРѢЙ *див.* **АРХИЄРЕЙ.**

АРХИКАПЛАНЪ *ч.* (*стп.* arcykapłan, *лат.* archicapellanus) (*старший над католицькими священиками*) первосвященик: што ѡбачи́вши ѡ(т)цъ злакшиса до єр(с)лімоу архикаплана ра́дитиса пришо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АРХИМАНДРИСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРІТА *ч.* Те саме, що **архимандритъ**: Во всемъ поволный слꙋга и богомолец Вашей Милости, архимандрита Жидичинский… низко чолом бьет (Жидичин, 1540 *AS* IV, 247); то єсть ку прислуханю вывоженья шкрутиниумъ и светковъ до тое справы отъ архимандриты Жидичинъского // запозваныхъ ку правдивому выданью сведецтьва (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 253-254); Щастли́вы(и)сь Пречестнѣиши(и) ѡ Архимандрі́тѡ, Кото́ромꙋ позна́ньє Бга єстъ ѡ(т)кры́то (Київ, 1632 *Єв.* 292).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АРХИМАНДРИТИЙ *прикм.* Те саме, що **архимандритовъ**: Въ того листу печатей три а подписъ рукъ тыми словы: архимандритья рука такъ есть написана: властною рукою (Київ, 1592 *АСД* I, 186).

Див. ще **АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРЫТИЯ *ж.* **1.** Те саме, що **архимандритство** в 1 знач.: мы на жаданье ихъ маємъ тꙋю А(р)хима(н)дрытию дати кого ѡни ѡберуть (Київ, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

2. Те саме, що **архимандритство** в 2 знач.: tot monastyr, archimandrytiu Swetoie Preczystoie… u Kiiewe onomu sweszczeniku Pokrowskomu Joanu dali so wsimi płaty, dochody (Вільна, 1546 *ЧИОНЛ* V-3,

154); ведомо всимъ людемъ… жемъ, держачы тые имения… на архимандрытию належачихъ, нейскалъ (!) пожитку збытнего (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/І, 135); ѹпатрѹючы теды помененно(г) велебного ѡтъца Захарыю того станѹ и преложе(н)ства А(р)химанд(р)ытии пече(р)ское годного ѡбрали(с)мо и ѡбираемо… на потве(р)жене его прывилее(м) є(г) кр. мл(с)ти ѡ(т)сылає(м) (Київ, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

Див. ще **АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦИЯ.**

АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРЫТОВЪ, АРЪХИМАНЪДРИТОВЪ *прикм.* (*належний архімандритові*) архімандритів: на тых землах врадник владычин и врадник архимандрытов з людми стояли (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); А въ городе с тыми слѹгами церъковъными… повиноватъство ихъ… замъковы(и) мостъ мостити по половине и(з) аръхиманъдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); архима(н)дритовы(м) спѣвако(м)… за спѣванїе далє(м) з(лт) 4 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5 а).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХЇМАНДРИТСКИЙ *прикм.* (*належний архімандритові*) архімандритів, архімандритський: а я отъ того часу поты, поки ся зъ его милостью не росправлю… не маю… жадного спустошенья в дворех и имепяхъ владычнихъ и // архимандритских чынити (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 363-364); са́мо достоє́нство егѡ Ієре́йское, и преложе́нство Архїмандри(т)ское, которыми ѡ(т) Бга єсть почте́нъ, свѣдчать (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16 зв.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТСТВО, АРХИМАНДРИСТВО, АРХИМАНДРИЦСТВО, АРХИМАНДРИЦТВО, АРХИМАНДРЫЦСТВО, АРХИМАНДРЫЦТВО, АРХИМАНЪДРЫЦТВО, АРХЇМАНДРЇТСТВО *с.* **1.** (*сан архімандрита*) архімандритство: За чимъ Мелентий Хребтовичъ, того архимандритства въ уживаню будучи,… знову листы на оное доброволное обране… передъ нами покладалъ (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 65); на тое архимандрицтво велебного отца Захарію Копыстенского… обралисмо и обираемо (Київ, 1624 *КМПМ* І, дод. 270); вѣ ро́кѹ ҂ахчю вѣ Сєптє(м)врїи на Архімандрї(т)ство Печє́рскоє обра́ны(и) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 27).

2. (*монастир, очолюваний архімандритом*) архімандритство: Мєлє́тїи смотри́цкїи архієп(с)кпъ полоцкїи бѹдѹчи правосла́вныи для архи́мандритства дерма́нского манастыря ѡ(т)стѹпи́въ восто́чныя црк҃ви (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); Оповедали… панъ Базилиусъ… и панъ Станиславъ… справца архимандрытства Жидичинского, ижъ дей, по смерти бывшого архимандрыта Жидичинского Ионы, его кролевская милость рачилъ… церковъ соборную… взяти (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/І, 18); ѳунъдацыя права майдеборского местечку Дѣдову в архимандрыцтве киевъскомъ (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXV, 3); Ницепор Лосовский, наместникъ и економъ метрополии Киевское и архимандрицтва Жидичинского... солепитер… протестовал напротивко велебному… отцу Петру Могиле... о контемптъ и зневагу найсвятшого сакраменту (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 740).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦИЯ.**

АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЇТЪ, АРХИМАНДРЫТЪ, АРХИМАНДРЇТЪ, АРХИМАНДЪРИТЪ, АРХИМАНЪДРИТЪ, АРЪХИМАНДРИТЪ *ч.* (*гр.* ᾽αρχιμανδρίτης) (*титул ігумена монастиря*) архімандрит: архимандритъ же разгнѣвавсѧ (1489 *Чет.* 3 зв.); Мл(с)тїю бж҃їю мы Стефа(н) воевода… дали и потвръдили єсмы нашемѹ ст҃ому монастырѹ… еже на пѹтнои где есть ієгѹмє(н) и архимандри(т) молебни(к) на(ш) попь спиридо(н), цигани (Бадевці, 1503 *МЭФ* фотокоп. 109); Жалова(л) на(м) игуме(н) макаре(и)… на архима(н)дрыта печерского на протасья… ты(м) ѡбычає(м) (Київ, 1510 *Арх. Р.* фотокоп. 28); горо(д)ня а(р)хима(н)дрыта… добре справълена (1552 *ОЛЗ* 171); а иние… листи при спалѣню манастыря чере(з) татаро(в) попалени на що архима(н)дри(т)… присягалъ (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); за которые лесы заплатилемъ пенє(в)щи(з)ны… аръхима(н)дритѹ кие(в)скомѹ сто

золоты(х) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37); Подобне и нанъ Єліссе́й Архіма́ндріть бы́лъ Ко́нным Рыцере(м) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 28); Превеле́бным Архимандрі́тωмъ, Игѹменωмъ, Веле́бнымъ Протопо́пωмъ... Бл(с)ве́нства ω(т) Ха Ба... упрі́йме зы́чѹ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АРХИМАНДРИЦСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що **архимандричий:** поки мене Благодать Божія на томъ Свѣтѣ задержитъ, вшеляко во всемъ онымъ опекуномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здольность и забави Архимандрической допущати будутъ (Львів, 1631 *ОЛ* 16).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧІЙ, АРХИМАНДРИЧЫЙ, АРХИМАНДРЫЧИЙ *прикм.* (*який належить архімандритові або стосується його*) архімандритів, архімандритський: маршалокъ манастыра Печерского, а... слуга церковный печерский отчизный, а... архимандричий печерский чоловекъ... на том присягу учинили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 44); вежа а(р)хима(н)дрычаѧ... справълена есть добре (1552 *ОЛЗ* 167 зв.); А гдѣ бы то иначей... насъ поткати и оказатися мѣло, теды съ тою речью, жалемъ и деспектомъ архимандричымъ и нашимъ далѣй мусѣли быхмы ся выточытъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); Ты́и и ты́мъ подо́бныи добродѣ́йства... оуважа́ючи та́къ з ωсо́бы мое(и), я́къ изъ оура́дѹ Архимандрычого вдѧ́чне в ср(д)цѹ моє́мъ ωбношѹ (Київ, 1631 *Тр. П.* 8 ненум.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДРІЯ, АРХИМАНДРЫЯ, АРХЇМАНДРЇЯ *ж.* Те саме, що **архимандритство** у 2 знач.: послали тамъ дворанина нашого Ивана Протасовича и казали ему зъ оного везеня того архимандрита моцно взяти и выпустити и тую архимандрию въ моцъ и справу ему дати (Краків, 1540 *КМПМ* I, дод. 1); Ѡ(т) хлѣба пре́то дшевного, по щасли́во(м) наст̃пе́ню на Преємнѣне́нцію Архїма́ндрїа Пече́рскіа, за Бл(с)венїем Прп(д): твоего пра́цы на́ши зачина́ємъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦИЯ.**

АРХИМАНДРІТА *див.* **АРХИМАНДРИТА.**

АРХИМАНДРІТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХИМАНДРІЯ *див.* **АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНДРЫТИЙ *ч.* Те саме, що **архимандритъ:** Послушенство по прежнему водлуг степеней один ко другому, меншии ко старьшому, то ест архиепископ митрополит патриарху вселенскому,... архимандрытии епископом, игумени архимандрытом, и прочая (Берестя, 1591 *ПІФ* 105).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА.**

АРХИМАНДРЫТИЯ *див.* **АРХИМАНДРИТИЯ.**

АРХИМАНДРЫТОВЪ *див.* **АРХИМАНДРИТОВЪ.**

АРХИМАНДРЫТСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРЫТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХИМАНДРЫЦСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРЫЧИЙ *див.* **АРХИМАНДРИЧИЙ.**

АРХИМАНДРЫЧИНЪ *прикм.* Те саме, що **архимандричий:** А потомъ до двора архимандрытова до Буремца ѣздили и также дей врядника архимандрычина не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 19).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ.**

АРХИМАНДРЫЯ *див.* **АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНДЪРЫЦИЯ *ж.* Те саме, що **архимандритство** в 1 знач.: а кгды пришолъ, вперод

намовлял, абы приняли отца Германа Тишкевича на архимандърыцию, а его милости пана воеводича Молъдавъского абы одступили (!) (Луцьк, *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНЪДРЫЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИПОПЪ *ч.* Старший над священиками, головний священик: а коли буде(т) ѹ ва(с) прочита(н) то(т) ли(ст) кажѣте абы и владики(и)ско(и) це(р)кви бы(л) про(ч)те(н) // и речете а(р)хипопу абы бы(л) пиле(н) ѹраду которы(и) принѧ(л) ѡ(т) пана (II пол. XVI ст. *КА* 476-477).

АРХИСИНАГОГА *ж.* Головна синагога, найвищий храм. *Образно* (*про спільні інтереси, про духовну єдність та спорідненість*): Вм҃ тéды ѡ(т)че владыка тоую свою архисинагóгоу згóды, не на тáблица(х) ср(д)цъ плотáны(х) ... але на пѣскоу ле(г)комыслного оупóроу, оутлыми стѣнками лѣпачи, за та(к) коро(т)кы(и) ча(с) склєтити оусилоуючисѧ, якóго ко(н)ца сподѣвáете сѧ, якóи потѣхи сподѣвáетесѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214).

АРХИСИНАГОГЪ *ч.* (*цсл.* архисинагогъ, *гр.* ᾽ἀρχισυνάγωγος) старійшина єврейської релігійної общини: и пришóль еди́нь ѡ(т) архисинагога кн҃жѧ шкóлы жи́довской имéнемъ іаи(р) и оузрѣвши его припаль къ ногамъ его (1556-1561 *ПЄ* 144 зв.); Пришли ѡ(т) архисинагога поведаючи, ижь дъщерѧ твоѧ южь оумрьла (Там же, 145 зв.).

АРХИСТРАТИГОВЪ *прикм.* (*який стосується архістратига*) архістратигів: послоушаи праве(д)ныи иване. Хотѧ(т) врѣмена та быти... до михаилова цр(с)тва архистратигова (1489 *Чет.* 373 зв.).

АРХИСТРАТИГЪ, АРХЇСТРАТИГЪ *ч.* (*цсл.* архистратигъ, *гр.* ᾽ἀρχιστράτηγος) **1.** (*вождь небесних сил; титул святих Михаїла і Гавриїла*) архістратиг: беспло(т)ный архистратигъ р(ч)е еи (1489 *Чет.* 36 зв.); кѹпи(л) сіе єв҃(г)лие тетръ ра(б) бжи(и) Сава Спиманю(к)... и прѣда(л) кѹ храмѹ събо(р) ст҃го архистратига хв҃а Михаила в селѣ рѹпеште (1586 *УИ* 1911/2, 14); То(т)же незвитѧжóпы(и) архистрати(г) стáлости которого и сами силы нб҃(с)ныа з оною розлоучити не могѹт, на колѣна... оупадáючи прóсѧ(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203); Архїмандри́тови Ѡби́тели ст҃огѡ Архїстрати́га Михайла з: в Кі́евѣ Сослѹжи́телю и Брáтѹ о х҃ѣ Возлюблéнномѹ, Мелéтій Смотрискій Бл҃г(д)тїю Бж҃їею, Смирéнный Архїеп(с)копъ Полóцкій (Вільна, 1620 *См. Каз.* 2); Книги зась словенские и полские при церкви святого архистратига Михаила... быти и зоставати маютъ (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); А ктобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкве тои нехаи бѹдет проклят... и сам архистратигъ Михаил ѡгнем и жѹпелем такого бѹдет гѹбылъ (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); даемо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаила за панованія и(хъ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8).

2. Правитель держави: архистратигъ, цѣсаръ, и ты(ж) старшій кнѧ(з) (1596 *ЛЗ* 24).

АРХИТЕКТОНЪ, АРХЇТЕКТОНЪ *ч.* (*цсл.* архитектонъ, *гр.* ᾽ἀρχιτέχτων) архітектор, будівничий, головний тесля: Архитéктонъ. Architectus (1650 *ЛК* 4135); *Образно* : (*про Бога*): Збѹдова(л) тѧ абóвѣмъ Архїтéктонъ собѣ, Прéто(ж) вѣтеръ проти́вны(и) не зашкóди(т) тобѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); а якъ слѹшне... если не ѡ(т)ко(л) и́ндеи, тéды з самóгѡ всѣх по(д) сл҃нцем знайдѹючи(х)сѧ рéчій прирожен҃ѧ, из роспорѧ́женѧ пре(з) найвы(ш)шого и наимѹдрѣйшого архитектóна Часѡ(в), ви́дѣти кáждомѹ яснѣй на(д) сл҃нце не є(ст) трѹдно (Київ, 1634 *МІКСВ* 311); (*про апостола*) Великую бовѣ(м) и высóце ва(ж)ноую ре(ч), Пова(ж)ны(и) и прм(д)ры(и) Архите(к)то(н) и мѹ(ж)ны(и) оу оповѣдáню єв҃(г)лїа воéвни(к) пáве(л)... причини(л) присáгоу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АРХИТИПОГРАФЪ, АРХІТИПОГРАФЪ *ч.* Головний друкар: Іе(р)а(х): Памвѡ Бери́нда, Прѡтосиггелъ и Архитипогрáфъ цéркве Рѡ́сскїа (Київ, 1627 *МІКСВ* 186); Винѹ же семѹ подаде... Всечéстный Г(с)днъ отецъ Памвѡ Бери́нда... и Архїтипогрáфъ пре(д)речéнной Ст҃ои Лáвры (Київ, 1628 *Дор.Поуч* 520).

АРХИТИПЪ *див.* **АРХЕТИПЪ.**

АРХИТРИКЛИНЪ, АРХИТРЇКЛИНЪ, АРХІ-

ТРІКЛИНЪ *ч.* (*цсл.* архитриклинъ, *гр.* 'αρχιτριχλινός) розпорядник бенкету, стольник: и рéклъ имъ ис҃... чрьпайте а наливайте и нéсѣте ар'хитриклино(ви) // то єсть спрáвци весєлѧ (1556-1561 *ПЄ* 346-347); а колй с'кош'товалъ ар'хитриклинъ вина переложеного ѡ(т) воды и нє вѣдалъ ѡ(т)колє бы было, алє тыи слоуги вѣдали которїи водоу чєрьпали (Там же, 347); архітріклйнъ: Маршало(к) або стáроста на весéлю, рѧдца або прєложóны(и) на(д) потрáвами и напи(т)кѹ весéлѧ, Кнѧжа гмáхѹ ѡ тре(х) стѡлахъ (1627 *ЛБ* 181).

АРХІЄПИСКОПІЯ *див.* **АРХИЄПИСКОПЬЯ.**

АРХІЄПИСКОПСКИЙ *див.* **АРХИЄПИСКОПСКИЙ.**

АРХІЄПИСКОПСТВО *див.* **АРХИЄПИСКОПСТВО.**

АРХІЄПИСКОПЪ *див.* **АРХИЄПИСКОПЪ.**

АРХІЄПИСКОПЪСКИЙ *див.* **АРХИЄПИСКОПСКИЙ.**

АРХІЄРЕЙ *див.* **АРХИЄРЕЙ.**

АРХІЄРЕЙСКИЙ *див.* **АРХИЄРЕЙСКИЙ.**

АРХІЄРЕЙСКІЙ *див.* **АРХИЄРЕЙСКИЙ.**

АРХІЄРЕЙСТВО *див.* **АРХИЄРЕЙСТВО.**

АРХІЄРЕОВЪ *див.* **АРХИЄРЕОВЪ.**

АРХІЄРЕОВЬ *див.* **АРХИЄРЕОВЪ.**

АРХІЄРѢЄВЪ *див.* **АРХИЄРЄОВЪ.**

АРХІМАНДРИТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХІМАНДРІА *див.* **АРХИМАНДРИЯ.**

АРХІМАНДРІТСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХІМАНДРІТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХІПАСТЫРЪ *ч.* (*цсл.* архипастырь) (*про Бога*) архіпастир: До насъ то абóвѣмъ Архїпáстыръ нашъ Х(с҃)с Гдь мóви(т), Вы естє сóль зємли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 86); Ѡбмышлѧєтъ найвы́шшїй Панъ и Архіпáстыръ, и ѡ такóвых' абы гóдность ѡ́ныхъ на ѹмѣєтности належи́той стáнѹ Архієрéйскомѹ нє шванковáла (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3 зв.).

АРХІСАТРАПЪ *ч.* Головний правитель: Архісатрáп' тéды, тó є(ст) стáршїй Стáроста Сáрваръ, Всхóдною стóронѹ зголдовáвши и сплюндровáвши всю, приспѣлъ ажъ и до самóго Хрісопóлѧ (Київ, 1627 *Тр.* 680).

АРХЇСВЯЩЕННИКЪ *ч.* (*духовна особа вищого сану*) первосвященик: Архїсщéнникѡмъ, Єпи́скопомъ и Архїєп(с)кпѡм' пристóит' бы́ти обожє(н)ными лю(д)ми, бж(с)твéнными мѹжáми (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 86); То тéды до Архїсщ҃éнникѡвъ, // до Вл(д)къ, до Архїєп(с)кпѡвъ, до Мїтрополи́тѡвъ, и до Патріáрхѡвъ (Там же, 88-89).

АРХІСТРАТИГЪ *див.* **АРХИСТРАТИГЪ.**

АРХЇТЕКТОНЪ *див.* **АРХИТЕКТОНЪ.**

АРХІТЕКТУРА *ж.* (*лат.* architectura, *гр.* 'αρχιτέχτων) архітектура: архітектѹ́ра ма(и)стéрство албо наѹка около бѹдовáнѧ (1627 *ЛБ* 181).

АРХІТИПОГРАФЪ *див.* **АРХИТИПОГРАФЪ.**

АРХІТИПЪ *див.* **АРХЕТИПЪ.**

АРХІТРІКЛИНЪ *див.* **АРХИТРИКЛИНЪ.**

АРХІФІЛОСОФЪ *ч.* Найстарший філософ: И вóдлѹгъ архіфілосóфа, Похвáла и подѧковáн'є мáєтъ ѡ(т)давáтисѧ дáючемѹ (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.).

АРХЫЄПИСКОПЪ *див.* **АРХИЄПИСКОПЪ.**

АРЦИБИСКУПИЙ *прикм.* (*який належить католицькому архієпископу*) архієпископів: коли вые(ж)дчалъ [кролевичъ владиславъ] зє Львова, с камяницѣ а(р)цибискупѣи, сага(и)дачны(и) ѹ воро(т) стоялъ, и поклонилъся єму (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

АРЦИБИСКУПСТВО, АРЦЫБИСКУПСТВО *с.* (*стп.* arcybiskupstwo) **1.** (*сан католицького архієпископа*) архієпископство: на сéймѣ головнóмъ варшáвскомъ... оуфáлєнои ты́и слова. Абы всѣ добра подавáньѧ кролéвского прєложéнства костє(л)ного, яко арцибúскѹпствъ бúскѹпствъ и́ншихъ всѧ́кихъ дóбръ были дáваны, нє иншимъ одно ри́мского костéла клирикомъ... вєдлє статоýтѹ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22 зв.).

2. (*церковно-адміністративний округ, дієцезія католицького архієпископа*) архієпископство: В ти(м) же рокѹ ле҃ на сты҃(и) Михалъ, Арцибискупъ гроховски(и) на а(р)цибискупство вѣхалъ до Львова (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172); Тоєиж сходзки панове братия позволили даровати к҃ че(р)воны(х) и рыбъ и хлѣба золо(т) єі҃ ксєндзу а(р)цибискупови... коли въеха(л) на на(!) а(р)цыбискупство лвовскоє (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 73 зв.).

АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИБИСКУПЬ, АРЦИ-

БЕСКУПЪ, АРЦЫБИСКУПЪ, АРЪЦИБИСКУПЪ, АРЪЦЫБИСКУПЪ *ч.* (*стч., стп.* arcybiskup, *лат.* archiepiscopus) католицький архієпископ: Што все в терпливости покладали есмо... то пакъ они тымъ в болшую горьдость поднесъши сѧ, посла нашого... на смерть замордовали, а... кнѧже арцыбискупа Ризского... ꙋ везенье взѧли (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); ωзнаимуе(м), ижъ за писаня(м) наши(м)... до его королевскои мл(с)ти ω то(и) ма(н)дать которыи бы(л) папѣсь... кнзь а(р)цибискупь ω календа(р) новый, теды его короле(в)ская м(л)сть писати рачи(л) до на(с) (Галич, 1584 *ЛСБ* 66); а до вы́ше вспо́мнены(х) семи прикла́довъ, приложи́ти еще о́смого Ю́лїя па́пѣжа, которого восто́чнїе еп(с)пи ω(т)лучи́ли, // приложи́ль бы(лъ) тоѣѣ і арцибискꙋпа гнѣзде(н)ского, што в ло́вичꙋ за на́шеи па́мети па́пѣжа заклина(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 82-82 зв.); Давъши покой оной плетъце, што о аръцибискупе Гнезненьскомъ набредилъ, могу ему такоюжъ отдати (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Тая се(с)сия припала для кгва(л)товно(н) и пи(л)но(и) ꙋмовы строны привитаня кее(н)дза а(р)цыби(с)купа ново наступуючого (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43); мꙋзи́ки спѣваки, не ти́лко в Крꙋле́вских доме(х)... Але и в дꙋхо́вны(х) оу арцибѣскꙋповъ и бѣскꙋповъ... па́нихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.).

Див. ще **АРХИБИСКУПЪ.**

АРЦИКНѦЖА *с.* (*стп.* arcyksiążę) великий князь: И не мнеи Ри́мскаѧ столи́ца мое́й пра́цы в ре́чахъ поважне́йшихъ, и те́жъ пꙋбли́чныхъ спра́вахъ оужива́ла, оу Це́сара и Арцикнѧжа(т) (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 3).

АРЦИМИНИСТЕРЪ *ч.* Найвища духовна особа у кальвінських та лютеранських общинах: Якъ бовѣмъ нѣкоторыи бискупове... до зборовъ Лютеранскихъ и Калвинскихъ приставили и арциминистрами зборовъ ставилися, не могутъ епархіи, въ которыхъ... владнули, подъ себе подбивати и привлащати, — такъ, поготово, папежъ до Роскихъ епархій не можетъ ся брати и въ ныхъ моцыю презъ гвалтъ вдиратися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1079).

АРЦЫБИСКУПСТВО *див.* **АРЦИБИСКУПСТВО.**

АРЦЫБИСКУПЪ *див.* **АРЦИБИСКУПЪ.**

АРЦЫКАПЛАНЪ *ч.* (*стч.* arcykaplan, *стп.* arcykapłan, *лат.* archicapellanus) (*духовна особа вищого сану*) первосвященик: Аза́(з) не в Ри́мѣ ста́ромъ и в са́момъ то(м) кото́рый на то́тъ ча́съ кролева́лъ и панова́лъ па(д) мѣстами, пере(д) единовла(д)цами и преложо́ными Арцыкапла́нами и наꙋчи́те(л)ми, кгды не ти́лко во всѧ́кой дꙋхо́вной Філосо́фїи... па(д)деръ доскона́ле квитнꙋли и здо́билисѧ о́бѣ на́ свѧтши́й мѣстѣ: а́ле свѧтобли́востю вели́кою, и жити́е(м) чи́стымъ,...// свѣтилисѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225-226).

АРЦЫКНѦЖАТСКІЙ *прикм.* Великокнязівський, великокняжий: Пи́сма Па́пе(з)скїе, и Ли́сты Цеса́рскїе, и Арцыкнѧжа(т)скїе, кото́рые при собѣ хова́ю, ре(ч) самꙋю до́сыть высвѣ(д)ча́ютъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 3).

АРЦЫУРЪ *ч.* Тиждень посту у вірмен напередодні Великодня: церковъ Восточная завжды звыкла противную речъ ересемъ чынити, яко на прыкладъ - не поститъ середы и пятницы, противъ Арцыуромъ передъ Запусты великими (Вільна, 1608 *Гарм.* 219).

АРШИНЪ, АРШЫНЪ, АРЪШИНЪ, ВОРШИНЪ *ч.* (*тур.* ar'in; *перс.* araš) (*одиниця виміру довжини, приблизно 0,71 метра*) аршин: И те(ж) гостемъ доброво(л)но бы со вси(х) панъствъ наши(х) имѣетъ (!) ездити до того Єго мѣсте(ч)ка на имѧ деле(в)коля и торговати в каме(н) и в ꙋтꙋнтъ (!) по(д)ле виле(н)ское ваги а въ ворши(н) берестѣйски(и) (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); с скрыни в мене побрали... //... шаро(г) сукна мура(в)ско(г) а(р)шино(в) пѧ(т) пе(р)стене(в) золоты(х) два (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); 6 а(р)шыновъ поло(т)на на комино(к) по 5 г(р) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.); С коморы па(н)ско(и) взяли меновите: ру(ч)ни(ц) пе(т)на(д)ца(т) ... поло(т)на лъняно(г)|о| аръшино(в) сто (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

АРЪКГУМЕНЪТЪ *див.* **АРҐУМЕНТЪ.**

АРЪМЕНИНЪ *див.* **ОРМЕНИНЪ.**

АРЪРЫАНЪСКИЙ *див.* **АРІАНСКИЙ.**

АРЪТЫКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРЪЦЫБИСКУПЪ *див.* **АРЦИБИСКУПЪ.**

АРЫЯНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ.**

АСАВУЛА, АСАУЛА *ч.* **1.** Те саме, що **асавулъ** у 1 знач.: Асаула козацький, войска Запорозского козацького, шляхетный Игнатъ Калиникъ Стрелницький побилъ былъ на доброволной дорозе,... помененого сознаваючого (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/I, 385); мещъчане и передъмещъчане... обрали собе... за асавулу Анъдрияша гайдука (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 191).

2. Те саме, що **асавулъ** у 3 знач.: Прокопъ Асаѹла (1649 *РЗВ* 441 зв.).

АСАВУЛЕЦЬ *ч.* Осавулець. Вл. н.: ва(с)ко асаѹлє(ц) (1649 *РЗВ* 26 зв.).

АСАВУЛЪ, АСАУЛЪ, ОСАВУЛЪ *ч.* (*тур.* jesavul) **1.** (*виборна адміністративно-військова посада*) осавул, старшина: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному и презнаменитому воиску Запорозскому ласка отъ Бога вседержителя... //... нехай будетъ на веки аминь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы Иванъ Петрижицкїй Гетманъ, Асаѹлове, Полковники и всє Войско его королевской Милости Запорожскоє,.. згодне и единостайне просили... єго милости... Пєтра Могилы... абы школы... перенести зезволилъ до Кїєва (Канів, 1632 *ПВКРДА* II-1, 127); Всѣмъ вобєцъ и ко(ж)дому зособна кому бы ѡ то(м) вєдати належало По(л)ковнико(м) Со(т)нико(м) Асавуло(м)... рыцєрству і козако(м)... до вєдомо(с)ти доносимъ (Київ, 1648 *ЦНБ* II 22645); **асавулъ войсковый** — заступник гетьмана: Дє(м)ко асаѹ(л) во(й)сковы(й) (1649 *РЗВ* 1); **асавулъ полковый** — осавул (старшина) полку: Ва(с)ко Литвинє(н)ко Асаѹ(л) По(л)ковы(й) (1649 *РЗВ* 1).

2. (*сторож міського магістрату*) осавул: панъ Анъдрей Шимановъский... утяжъливе освєдчалъ се и протестовалъ на противъко... Мискови Грицковичови, Яцкови Курашкови буймистромъ... также Василеви Гученяти осавулови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486).

3. Вл. н.: Ва(с)ко Асаѹ(л) (1649 *РЗВ* 190); Ярєма Асаѹлъ (Там же, 199).

АСАУЛА *див.* **АСАВУЛА.**

АСЕКУРАЦИЯ, АССЕКУРАЦИЯ *ж.* (*стп.* asekuracja, *слат.* assecuratio) зобов'язання, гарантія: о чомъ щирей а достаточней менованый привилей, диплом и инъшие ассекурации, на елекции и счасливой коронации народови рускому не в унии будучому даные, маютъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673); **асекурацию на себе дати** — взяти зобов'язання в чомусь, дати розписку на щось: па(н) васили(и)... еще ѡста(л) де рыщто братствѹ злотыхъ три(и)цє(т) и єди(н)... на що и асєкѹрацию... на сєбє да(л) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25).

АСЕКУРОВАТИ, АСЪСЕКУРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* asekurować, *слат.* assecurare) (що) запевняти, гарантувати, забезпечувати: вольному народови... рускому не в унии се найдуючому позволили и же не мал быти народ руский так шляхетский, яко и посполитое конъдиции, до инъшого набоженъства собе неналежного потяганый и примушаный, дипломате и велю писмъ асъсекуровали (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/IV, 673); прозбою моею убогою не будет погоржати, але зъ... побожности хрестиянское ку сиротам, тую помененую суму петнадцет тисечей золотых полских, по смерти цурки моес, до рукъ своих възявъши, на маетности своей асекурует и тым сиротам до възросту лет их зуполных... дотримает (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 84).

АСЕСОРСКИЙ, АСЪСЕСОРСКИЙ *прикм.* Асесорський, судовий: Протестовали се тежъ за взятъемъ ведомости, же церковъ в Каменъцу Литовъскомъ... декретомъ его королевское милости асъсесорскимъ на унию имъ присуженую, собе... узурпуютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817); **судъ асессорский** *див.* **СУДЪ.**

АСЕСОРЪ *ч.* (*лат.* assessor) судова, службова особа, судовий засідатель: асєсоровє нп҃и нє чинячи дєкрєтѹ жа(д)ного взєли тѹю всю справѹ на рєляцыю нп҃ѹ кгды тогды пєрє(д) нами... тая справа рєфєрована была (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 199); мы господаръ с паны радами нашими... нарадившисе, декрет асесоров наших утвердили есмо (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 15).

АСЕСТАНТЪ *див.* **АССИСТЕНТЪ.**

АСИҐНАЦИЯ, АСИКГНАЦИЯ, АССИКГНАЦИЯ *ж.* (*стп.* asygnacja, *лат.* assignatio) письмове доручення про виплату пред'явникові певної суми

грошей з каси розпорядника або видачу відповідної кількості певних предметів: помененые панове жолнире, наехавши на добра вечные ленъные... не толъко квалътовне становиско правомъ заказаное, безъ асикгнации гетманское учинили собе и розные стации брали, вытягали, але тежъ пиняжную стацию (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 396); Теды // манифестанъсъ, постерегаючи целости своее... одберати готов и их мл. паном ротмистром, за ассикгнацисю... пана пулковъника, еслибы што од даных его мл. манифестуючому пенезей пришло, оддават онос обецует и субмитуетсе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 249-250.

АСИРІЙЧИКЪ *див.* **АССИРІЙЧИКЪ.**

АСИРѢЙЧИКЪ *див.* **АССИРІЙЧИКЪ.**

АСИСТЕНЦИЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ.**

АСКИТИСЪ *ч.* (*гр.* ̓ασχητής) аскет: Скйтни(к): Подвижни(к), страдале(ц), бгомыслецъ, ѡбѹчйтелникъ, тотъ которыйсѧ цвичитъ завстѧгнѹти страсти, ѡсоблйве, писаръ въ Бгословіи, аскитисъ зоветсѧ (1627 *ЛБ* 114).

АСМА (*лат.* asthma, *гр.* ̓ασυμα) задуха, астма: кими(н) же то(л)ченъ и смѣше(н) со ѹксѹсо(м) и с водою, и пріато хриплеіє горлѧное ѹимесѧ а то є(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

АСПЕКТЪ *ч.* (*лат.* aspectus) положення планети чи зірок відносно Сонця у час народження когонебудь; погляд, певне розуміння чого-небудь: Вотѹйте, бы мѣлъ фаворъ Зодіакѹ, В бѣгѹ дорочномъ бы сѧ тѣшилъ зъ знакѹ, Бы ведлѹгъ его ходила аспекта: Кажда Планета (Львів, 1642 *Бут.* 8); Кгды поглѧдаю на твои Аспекты: // Барзо высоко оустѹпились крокѹ; ѡ(т) мого зрокѹ (Там же, 9-9 зв.).

АСПЕСЪ *див.* **АСПИСЪ.**

АСПИДА *ж.* Те саме, що **аспидъ**[1] у 1 знач.: На аспидѹ и василиска настоупиши, и попереши лва и змїа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 175 зв.); *Образно:* Памѧтозлобіє бовѣ(м) естъ аспида гнѣздачаасѧ въ насъ, и смертоносный ѣдъ носѧчаа (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 313); *У порівн.*: ми яко глѹхаа аспида нє слышимъ гласа х(с)ва (1489 *Чет.* 311 зв.).

АСПИДНЫЙ *прикм.* Диявольський, гаспидський: ѡзми иноє аспи(д)ноє злоблєниє (1489 *Чет.* 274); Нє явна ли речь яки(м) дхомъ и якою мл(с)тью тоє чинитъ, кгды(ж) на початкѹ якобы оуказѹєтъ выводы и притѧгаєтъ до згоды, а на остаткѹ ядѹ аспи(д)ного по(д) ѹстнами задержати нє могъ, што ср(д)це з мыслью та(и)но уковало, тоє перо з рѹкою явно ѹказало (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.).

АСПИДОВЪ *прикм.* Зміїний: Члвкъ єстєсь, нє выблюѹй ядѹ аспидового: члвкъ єстєсь, нє бѹдь же звѣрємъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 543).

АСПИДЪ[1], **АСПІДЪ** *ч.* (*гр.* ̓ατπις, -ίδος) **1.** Отруйна змія, гадина, гаспид, аспід: копаючи стѹдню тотъ стый и чѹдовны(и) мѹжъ... оущкненъ ѡ(д) оужа Аспіда, которій барзо ядовитымъ єстъ и шкодливымъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 6); hypnale, аспидъ, змий (1642 *ЛС* 222); Аспидъ: Aspis (1650 *ЛК* 423); *У порівн.:* Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣеш вѣдомости о том или как повод доброволнѣ, аки аспид глухий, затыкает уши, во еже не слышати гласа обавающих (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Такъ и іннѣшные прекословници... абы безъисправленіа и бл(с)веніа нашогω... Книгъ Црковныхъ... нє дрѹковали: якъ глухіи Аспиды оуши свои затыкають, а языкъ на злословіє изѡщрають, имже сѹди(т) Гдь (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 6).

2. Міфічна істота, дракон: И за(с) длѧ того нехорошѹю ѡбу(в) носи(т), я(ко) да бє(з)пєчнє на змїю, скоръпїю и всю силу вражїю наступи(т) и аспидѹ и василискѹ головѹ сокрѹши(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); дїаволъ, который тєжъ и Лвомъ менѹетсѧ, и Змїємъ, и Скорпїємъ, и Аспидомъ, и Василїскомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809).

3. *Переп.* (*про відступників від православ'я*) підступна, зла людина; негідник, гаспид: Нєх въ зрокъ тєрнє мѹдрости тєперъ колєтъ смѹтныхъ // Базилишковъ Оунѣтскихъ, Аспідωвъ ѡкрѹтныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 295-296).

Див. ще **АСПИДА.**

АСПИДЪ[2] *ч.* Те саме, що **аспись:** grammatias, аспидъ, камє(н) (1642 *ЛС* 214); hypnale, аспидъ... камє(н) (Там же, 222).

АСПИСОВЫЙ *прикм.* Асписовий. **камень асписовый** *див.* **КАМЕНЬ.**

Див. ще **АСПИДЪ**[2], **АСПИСЪ.**

АСПИСЪ, АСПЕСЪ, АСЬПИСЪ *ч.* (*гр.* 'ίασπις) (*назва дорогоцінного каменя*) аспід, аспис: само те(ж) мѣ(с)то золото щирое подобно склу чи(с)тому а кргу(п)ты (!) муру мѣста ѡ(з)доблены. всѧки(м) камѣнье(м) дороги(м) пе(р)ши(и) кру(нт) а(с)пи(с) вторы(и) шаѳѣ(р) (XVI ст. *КАЗ* 659); áспись зеленостю змѣшáный, знаменоу́еть несмертел'ность стыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70 зв.); И пасадúшъ в него чотúре рáды кáменьѧ, в пéршомъ рáде бꙋде кáмень сардíѡнъ... Во второмъ... аспéсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще **АСПИДЪ**[2], **КАМЕНЬ (камень асписовый).**

АСПЇДЪ *див.* **АСПИДЪ**[1].

АСПРА *ж.* (*гр.* 'άσπρον, *лат.* asper) дрібна срібна монета: ино, ѡн тими рази нашел бартъша... та нам брал ѡт него тоты выпе писанніи пенези, пз злат ꙋгръски, але ꙋсе по нз аспра (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DB* 509)... да(ли) есмо и(м) десѧ(т) золоты(х)... на пиво... и гро(ш) на два(д)ца(т) борано(в) а бора(н) по ні аспрь (Ясси, 1565 *ЛСБ* 41); упоминалсе митрополит... абы то, што патріархъ мешкаючи для посвящеия его стравил у Вильнѣ, пятнадцат тисечій аспрь, што чинит только полтретя ста таляровъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѣвает — и аще не имать аспри (бл.1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235); Гды ся абовѣмъ у него упоминелъ митрополитъ о преложенеся доданя отцу патріарсѣ 15 тисячій аспръ, которыи ся презъ волоку собору, кволи нему учиненую, стравили, онъ... повѣдѣлъ ему, же "не аспръ такъ много, але 15 тисячій червоныхъ золотыхъ... потребуютъ" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1062).

АСПРНЫЙ *прикм.* Який стосується грошей, аспр: Аще же и тако аспрным нуждам Святая гора подлегла (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235).

АССЕКУРАЦИЯ *див.* **АСЕКУРАЦИЯ.**

АССИКГНАЦИЯ *див.* **АСИҐНАЦИЯ.**

АССИҐНОВАТИ, АССИКГНОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* asygnować, *слат.* assignare) (*що кому*) (*відпустити певну суму грошей для якоїсь мети*) асигнувати: тотъ же кнежа его м(л) ѡтьцꙋ моему на то(м) млыне ли(с)томъ свои(м) доброво(л)ны(м) сто копъ гроше(и) литовъскы(х) записа(л) и а(с)сикгнова(л) (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.).

АССИРЇЙЧИКЪ, АСИРЇЙЧИКЪ, АССИРѢЙЧИКЪ *ч.* Ассирієць: найвышій кáпланъ ѡзїа и стáршій людꙋ... порáдꙋ такоую оучúнилъ жебы по(д)далúсѧ в рꙋкы асирїйчико(м) еслибы днєй за пѧ́ть бъ ратꙋ(н)кꙋ // не да(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 158-158 зв.); Лáтве снóве Рꙋвúмовы... и пóлъ колѣна Манасїина нéпрїателей звитѧжили, Гды мѣли дерзновéнїє на Гда бéз трꙋдности ассирїйчиковъ з пéрстю змѣшáлъ Єзéкїа (Київ, 1625 *МІКСВ* 128); Приплынꙋ(т) // в галерахъ з влóхъ звитѧжатъ Асирѣйчики и збꙋрáтъ еврéйчики а на ѡстáтокъ и сáми згúнуть (серед. XVII ст. *Хрон.* 145-145 зв.).

АССИСТЕНТЪ, АСЕСТАНТЪ *ч.* (*лат.* assistens, assistentis) помічник, асистент: и длѧ тóго тóт Дóм бꙋдꙋчи Кролéвскою Просáпїєю ꙋчóны(и), и з дрꙋги(м) рóвне собѣ Зáцным Дóмом Цнúх Ходкевичѡ(в) пре(з) осóбꙋ в(ш) к(ж) м(л): зповиновáчоный, гóденъ е(ст) Шлѧхéтных Слꙋгъ, и Зáцных Ассистéнтѡвъ: на котóрых з Лáски Бжєи // в Домꙋ тóмъ несходúло, и теперъ несхóдитъ (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 4-5 непум.); кгды... по(д)даные поводовые спомененo(го) асе(с)та(н)та... на и(ме) Данило // Че(р)ка(с) Федо(р) Билы(и)... по вла(с)но(и) потребе своеи... для купе(н)я збожа на вла(с)ную потребу... мимо месте(ч)ко Не(с)чиро(в) яхали (!), тєды в.мс. са(м) с челя(д)ю своєю, по(т)ка(в)ши и(х)... незвыкло(го)... мыта взяле(с) (Володимир, 1628 *ТУ* 281-282).

АССИСТЕНЦИЯ, АСИСТЕНЦИЯ, АССИСТЕНЦЫЯ, АСЫСТЕНЦЫЯ *ж.* (*стп.* asystencja, *лат.* assistentio) присутність: аггли на землю з нба зстоупоу́ютъ, жебы монáрхи своего рóждество асысте(н)цыею своєю приѡздобúли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 6); Писаны(и) то(т) позо(в)... в жалобе... пана Миколая Косако(в)ско(го)... ѡ ре(ч) в томъ по(з)ве... ѡписаную, то есть по декретє во(л)ности и(с) аси(с)те(н)ции не вложоно в позо(в) в справе ѡ кгва(л)товное бе(з)пра(в)ное взя(т)е... мыта (Володимир, 1636 *ТУ* 304); которых [сиро(т)] и сама поводовая сторона з бы(т)но(ст)ю и а(с)систе(н)циєю тутора припозывае(т), минорєнитате(м) ѡнымъ приписуючи и при(з)наваючи (Люблін, 1643 *ДМВН* 229); **данъе**

ассистенции — свідчення правдивості чогось: А туто(р) не належить до граничецъя, але до данъя а(с)систе(н)цыи (Люблін, 1643 *ДМВН* 228).

АСТРОЛАТРЪ *ч.* (*гр.* ʼαστηρ — зоря, λατρενω — служу за гроші) волхв: Я бы́мъ ты́жъ ѡ Астролáтра(х) Крѡ́лехъ промо́ви(л), Нáцомъся ачко́лве(к) зо всѣ́мъ и не гото́ви(л) (Львів, 1616 *Бер. В.* 77).

АСТРОЛОГЪ *див.* **АСТРОЛОГЪ.**

АСТРОЛОГІЯ, АСТРОЛОКГІЯ *ж.* (*цсл.* астрологиа, *гр.* ʼαστρολογία) астрологія: Крѡ́леве погáньскіе овочъ з себе дали: Презъ то́е же... Ба правди́вого познáли... Бъгъ своу́й вѣ́длвгъ Астроло́кгіи ѡ(т)мѣни́вши, Астроло́кгоукъ Бгомы́сльными оучини́вши (Львів, 1616 *Бер. В.* 79).

АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛЮГЪ *ч.* (*цсл.* астрологъ, *гр.* ʼαστρολογός) ворожбит на зорях, астролог: Звы́кли астроло́гове на рожество ве(л)мо́жъ и пано(в) вели́кы(х) пре(з) знаковъ и плане(т) позрѣнꙗ и звѣздъ ро(з)положѣнꙗ ѡ боу́дѣще(м) ихъ вѣкоу и оучинка(х) практикова(ти) або пре(д)оувѣщáти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); Звѣздосло́въ, или астроло́гъ: практы́карь, тáкже: звѣздо́рца, звѣздáрь (1627 *ЛБ* 38); Астролюгъ бѣгъ слчный, въ Зодіáцѣ знáетъ И през то въ рѣ́чахъ при́шлыхъ скв́токъ ѡсвѣ(д)чáетъ (Київ, 1632 *Євх.* 297);

астроном: ачко(л)векъ на то(м)же ѡкияне гишпанове, и по(р)тукга(л)чикове, за ма(в)ританиею... невѣдоме пере(д) ты(и) люде(м) и а(с)трололо(м) та(к)же гокграфо(м) вы(с)пы и краины налезли прева(ж)ны(м) жекглова(н)є(м) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.); Найдовалися на дворѣ его и мовцы опому "Димосоенесови ровныи, и... розличныи любомудрцы... и математикове и астрологове (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1136); Бо нѣкоторыи маютъ вѣдомость около живїóловъ, якѡ філосо́фове, дрвгіи вѣдомость Комплéксїи, якѡ лѣкарѡве, и́ныи ѡ тѣлахъ нб(с)ныхъ, якѡ Астроло́гове (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 168).

АСТРОМЪ *ч.* Представник міфічної народності: астро́ми въ индїи соу(т), не мáю(т) ни єди́ны(х) оустъ, не ядꙗ(т), ани пїю(т), то(л)ко пре(з) но(с) дыхáнїємъ // жи́воу(т), а з хворо́ств закры́тꙗ мáютъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25-25 зв.).

АСТРОНОМІА, АСТРОНОМІЯ *ж.* (*гр.* ἀστρονομία) астрономія: Астроно́міа вчитъ Бѣгѡвъ Нб(с)ныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 297);

астрологія: по́ты(м) премоу́(д)рости его, бо(з)ское, и ѡ при́шлыхъ спрáвахъ вѣдомости его, знаки певные ѡде(р)жáвши, а во(л)хвовъ ѡ́ны(х) чáры, і астроно́міи, и вшелꙗ́кого шата(н)ского ча(р)нокни(з)ства тѣнь витѣве(ч) ѡберне(н)є ви́дꙗчи, еще го́рши(м)сꙗ ни́жъ пе(р)ше былъ показа(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 20).

АСТРОНОМСКИЙ *прикм.* Астрономічний. ◇ **миля астрономская** *див.* **МИЛЯ.**

АСТРОНОМЪ *ч.* (*гр.* ʼαστρονόμος) астроном: Противъ чомоу вѣдаемо, же нѣкоторые захо́днїе астроно́мове (*на полях дописано* звѣздоче(т)ци. — *Прим. ред.*) кни́ги вы́дали, покáзвючи же сꙗ то непотре́бие стáло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); И то ся стало, яко о томъ доводнѣй наши астрономове выписуютъ (1603 *Пит.* 89); Звѣздозако́нни(к): астроно(м) (1627 *ЛБ* 38); Щасли́вший єсть на(д) иныхъ, могв речи смѣле, Астроно́мъ, бо ѡнъ пéршїй познáлъ Бга въ тѣле (Київ, 1632 *Євх.* 297); а та(к) сꙗ за доктóра но́си(л) въ школѣ, въ навка(х) звѣздарскихъ, а(ж) сꙗ за знамени́того астроно́ма бы́ти ѡслáви(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

АСЪСЕКУРОВАТИ *див.* **АСЕКУРОВАТИ.**

АСЪСЄСОРСКИЙ *див.* **АСЕСОРСКИЙ.**

АСЫСТЕНЦЫЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ.**

АТАМАНОВАЯ *ж.* Дружина отамана, отаманиха: былъ у мене братъ мой съ Каменки и обвеститъ семи его атамановой самой, бо самого не было (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 360).

АТАМАНОВИЧЪ *ч.* Син отамана, отаманенко: на вряде... панъ Семенъ Круневи(ч) стави(л)... Данила Ивановича, атамановича надеевского (Луцьк, 1592 *ТУ* 233); съ тыхъ своволниковъ, которые атамановича Ивановского на смерть замордовали,.. скутечную справедливость учинили (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 233).

АТАМАНОВЪ, ОТАМАНОВЪ *прикм.* (*належний отаманові*) отаманів: па(н) микола(и) макарови(ч)... впа(д)ши в домъ ѡтамана... маетность... его... // побра(л) а пото(м) де(и) выбра(в)ши мае(т)ность з дому ѡтаманова ходи(л) по селу... ѡ(т)би-

ваючи замки в клете(и) (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 73-73 зв.); Писалъ и присылалъ до... замку господаръского Житомирского... Остафей Стрыбыль... обтежливе жалуючи... на атаманова сына // съ Красноборки, Аврама (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 213-214).

АТАМАНСТВО *с.* (*стан, обов'язки, звання отамана*) отаманство: кнѧ(з) Семє(н) его ω(т) ту(р) н(з)ве(л) и посади(л) его на Малынове,... и да(л) ему атама(н)ство, веле(л) к собе люди збирать (Черкаси, XVI ст. *ККПС* 77).

АТАМАНЪ, ВАТАМАНЪ, ОТАМАНЪ *ч.* (*тюрк.* odaman) **1.** Старший у якій-небудь справі, ватажок; отаман; сільський староста: Записалъ есми... игумену Пустинскому... отчизныи свои властныи не похожін люди на имя: отамана Василя Гридковича... а Отрохима Семеновича прозвище Курвеля (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); а в то(т) ча(с) при то(м) при на(с) были сторо(н)ни(и) лю(ди) на имѧ семе(н) клѧ(п) чл̃вкъ мозы(р)ски(и)... а ωтама(н) выступо(в)ски(и) ... ми(н)ко (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Жаловал намъ державца Каменецкий... ω том, штож... боѧрин... Яцко Патрикѣевич з отаманом Гнойницким... наехавши моцно кгвалтом на властный домъ боѧрина его... пасынка... его, Яцка, збили и змордовали (Вільна, 1546 *AS* IV, 473); Мл(с)тию б̃жию... славе(т)ны(м) п̃но(м) мещано(м) и ωпа(т)рны(м) п̃но(м) ра(д)ца(м) п̃но(м) бȣрмистро(м) и... тивȣно(м) и ватамано(м) и весѣ(м) повсудȣ правосла(в)ны(м) хр(с)тияно(м) во православи(и) живȣщи(м) (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а че(р)нцы домо(в)лялися абы на(д) тыми ωтамана своего поставили (Канів, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); ве(л)можно(ст) в̃па... ȣ семена пе(т)ровско(г) атамана пшеници озимое копъ соро(к) ше(ст)... забравши... на пожито(к) сво(и) ωбе(р)нути веле(л) єси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 63 зв.-64); ω(д) всего про(ч) ухоти(т) (!) мусе(л), цале ховаючи здоро(в)є свое, зо(с)тави(в)пи ме(д) да(н)ны(и), и цыни, зелезо, которое они... у атамана тамо(ш)но(г)|о| забравъши, на пожитокъ сво(и)... обе(р)нулы (Житомир, 1649 *ДМВН* 181); **атаманъ теселъский** — старший над теслями: А которы(и) те(с)лѧ ново при(и)детъ зъ села тогды маеть атаманȣ теселъскомȣ сѧ ωказати а грошъ емȣ объвестки дати (1552 *ОЛЗ* 176 зв.).

2. (*виборний або призначений старшина у козацькому війську*) отаман: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному... воиску Запорозскому ласка отъ Бога вседержителя... // ...нехай будетъ на веки аминь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы, Григорей Савичъ Чорный, гетман, полковницы, сотники, атаманы войска... Запорожского... всемъ въобецъ и каждому з особна... // вѣдомо чинимъ (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 9-10); Паномъ полковникомъ со(т)нико(м) атаманомъ... до вѣдомо(ст)и подаємо н(ж) дошло на(с) вѣдати же ро(з)нїе в справа(х) во(н)сковы(х) о та(м)тие краи заехавши в месте... Нѣжине незвича(и)нїе... пода(т)ки витягаю(т) (Ірклиїв, 1650 *ЛОНИ* 238 II, 128, 69).

3. Вл. н.: въ той сумп пенезей заставилъ семо жоне моей имене мое, отчиное... люди на їмя: Павла Отамана, Якима Малца, Ваныа Полуяна (Панів, 1554 *АрхЮЗР* 6/I, 32); у Ивана Атамана — кожу(х), куплены(и) за золоты(х) тры готовыхъ грошє(н) (Володимир, 1628 *ТУ* 284); Семенъ Атаманъ (1649 *РЗВ* 202).

АТАМАНЬЯ *ж., зб.* (*виборні старшини у козацькому війську*) отаманнія: Я, Крыштофъ Косинскій, на тотъ часъ гетманъ, а мы сотники, атаманья... вызнаваемо тымъ листомъ нашимъ, ижесмы... немалосмы прикростей и шкодъ его милости... поделали (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 3/I, 54).

АТЕИЗМЪ *ч.* (*фр.* athéisme) (*заперечення існування Бога*) атеїзм: тежъ некторые и до Жыдовъства, альбо и до атеизму удаютъ и противъ самому маестатови Божому блюзнятъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 665).

АТЕИСТА *ч.* (*пол.* ateista, *лат.* atheista) те саме, що **атеистъ**: А ижесте его меновать встыдалися, я повемъ, хто былъ: еретикъ (спросный, горьшый, нижь) Арьрияниинъ, атеиста (который ниного // не верилъ и по епикурьску жывотъ свой провадилъ)! (Вільна, 1599 *Ант.* 529-530).

АТЕИСТЪ *ч.* (*гр.* ἄθεος) безбожник, безвірник, атеїст: Были (Арияны, новокрыщенцы, атеисты и иные розьные) еретикы, которые... всимъ нашимъ

епископомъ ради бы епископие выдрали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 324); Але где бы ся прышло на печати и подъписы рукъ у того вашого шкрыпту погледети, нашло бы ся тамъ большей волъковъ, а нижъ овечокъ!... большей... атеистовъ, а нижъ праверъныхъ хрестиянъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 519).

Див. ще **АТЕИСТА.**

АТЕНТОВАТИ *дієсл. недок.* (*пол.* atentować, *лат.* attentare) **1.** (кому) Бути присутнім при якійсь справі: При зъпо(л)но(и) цисе ω(т)давано посе(л)ства пре(з)... романа Стелецького (!) в справе задво(р)но(и) з ва(р)шавы ωповидѣ(л) же при жегнаню ксе(н)дза подъка(н)цлирого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)неня справы по(с)полито(и) ру(с)ко(и) абы еи у кр ате(н)това(л), ωбеца(л) ему чал(м)ѣль а(н)кгу(р)скии фия(лъ)ковое масти (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

2. (що) Пильнувати: П. Алєксанде(р) Прокопови(ч) мае(т) з мило(с)тивои промоціи своеи таковые схацки ате(н)товати и ωбсылати... коллегами своими, абы пре(з) тые зхадзки и рады бу̂довалася межи братиями завше згода и мило(с)ть (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

АТЕСТАЦИЯ, АТТЕСТАЦИЯ *ж.* (*пол.* atestacja, *лат.* attestatio) (*показання у суді або на допиті*) свідчення: попъ Колпытовский, который тотъ шлюбъ давалъ и тепер присяг, и которого отца владыку до аттестации в той справе манъдатомъ на сеймъ позвано, которая в ареште естъ (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 560); пнъ Микола(и) Янови(ч),... прихиляючисе до ате(с)тации урожоного его милости пна Па(в)ла Ободо(в)ского,... на доброво(л)ное перепу(с)ченъе воло(в) ниже(и) менованы(х)... прися(г)лъ (Володимир, 1636 *ТУ* 305).

2. (*офіційний підтвердний документ*) посвідчення, посвідка: тые речи суть даные,... которые речи княжа его милост... будучи того месца старостою от теперешного названого... взял и на то атестацию мою дал, которою перед судом продуковал (Володимир, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-2, 93); указалъ при томъ ате(с)тацию ωбывателовъ воево(д)ства Киевъского, пану Павълови Дорогоста(и)скому, служачую (б.Вільшанки, 1639 *ККПС* 283); Леонътый Залеский Шыцикъ, архиманъдрит Овъруцкий ... для вписаня до книгъ... кгродских луцких подалъ атестацию с печатю и с подписомъ руки своее (Луцьк, 1647 *КМПМ* II, 497).

АТИНЕНЦИЯ *ж.* (*пол.* atynencja, *лат.* attinere) усе, що належить до чогось: там же... владзу и зверхность якую собе над тым манастырем... хотечи роспостирати (!) и тым самым способом... убогихъ законъниковъ з манастыра... вытиснути, а на себе оный и тое селце з атинерциями (!) его неслушне привласчити (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698).

АТЛАСОВЫЙ, АТЪЛАСОВЫЙ, ГАТЛАСОВЫЙ, ГАТЪЛАСОВЫЙ, ОТЛАСОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з атласу*) атласовий, атласний: Сыну моему Григорю шата моя отласовая чорная, кунами подшита (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); Шосты(и) ризы бѣлы(и) гатласовы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); ризы 2 старые отласовые (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); росказалъ вмл(с) слугамъ... которые... мешканя его... пограбили а меновите... по(л)чамарокъ атласовы(и)... ле(т)никъ чо(р)ны(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); пани братовая... речи нижей менованые... выбрала, а меновите... пласчикъ гатъласовый вышъневий, рысями подшитый (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); Кольдра Атласовая черъвоная кита(и)кою блакитьною по(д)шитая (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); кгва(л)то(в)не выдравъ... шабе(л) добры(х) тры... матерацъ атъласовы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

АТЛАСЪ, ГАТЛАСЪ, ОТЛАСЪ, ЯТЛАСЪ *ч.* (*тур.* atlaz, atlas, *ар.* atlas) (*шовкова або напівшовкова тканина*) атлас: Отласъ гладкій на золоте черленый, крестъ и гербъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 9); кнгня ма(р)я... у мене заставила... евангелие малое сребро(м) ωпра(в)ное... ризы дру̂гие я(т)ласу жо(л)того з бу(р)на(т)ны(м) стихари два дяконискиє (Ковель, 1578 *ЖКК* 1, 118); два ло(к)тѣ гатла(с)у чи(р)воного (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); тые хлопы бѣтцким албо муравским кгермачкомъ ся покрывают, а мы пред ся в гатласѣ... ходимо (1598 *Виш. Кн.* 105); у Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

АТЛАНТЪ *ч.* (*гр.* Ἄτλας) (*про людину великої*

фізичної сили і міцної будови) (*за ім'ям міфічного грецького велетня* 'Ατλας) атлант: Ѡба́чте та́къ велі́кого атла́нта раменами своими всю земли махиноу тримаючого, а тепе(р) по(д) тажаромъ грѣхо(в) наши(х) лежачого (поч. XVII ст. *Проп. р.* 181); Тобѣ юж Мѹры мои полеца́ю, Ѡ(т) Ярослава кото́рыи маю, Лю́бо то сла́вы: ты ихъ бѹдь Атла́нто(м). Бу́дь Адама́нтомъ (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

Див. ще **АТЛАСЪ.**

АТЛАСЪ *ч.* Те саме, що **атлантъ**: Алє на́шъ дѹжі́й А́тласъ тажа́ръ, до́стьнема́лый Не́бо но́ситъ зе́мноє, в пра́цахъ невста́лый (Київ, 1632 *Євх.* 301).

АТО[1] *спол.* **1.** (*приєднувальний*) (*уживається для приєднання, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому реченні*) тож, тому, через те: Вспомнѣ теж и то́є, же́мъ (ѡ)тхо́дачи ѡ(т) ва(с) до́брє то́є мѣсцє ѡ(т)ѹмѐръ ме́жи и́ными абѡвѣ(м) да́рами мойми, атомъ вамъ и то ѹчинилъ, же́мъ ва́(м) за живота ѡ настѹпцы и Па́стырѹ по собѣ промы́сли(л) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 32).

2. (*пояснювальний*) тобто: нєха́й всѣмъ нєѡхо́тъ — никѡ(м) // нє бѹдєтъ тāж(к)о... ср(д)цє ка́мєнноє... скрѹшити и змакчи́ти, прикладаючи слѹхи и ср(д)ца до при́кладѡвъ въ то́й матєрі́и плачли́выхъ, ато з Мѹже́й Стобли́выхъ, кото́рыхъ въ коро́тцѣ спомина́ти... бѹдѹ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 9-10).

АТО[2] *част.* (*вказівна*) це: А трафи(т) ти са пєрє(д) пано(м) стоати, тогда си́ла вражі́а нє попѹщає(т) ти ро́вно ногами стоати, алє по(д)тыкає(т) та, да пєрєплѣтає(ш) нога́ми... ато сила вражі́а куди хочє(т) ногами твоими поворочає(т) дла то́го, и(ж) вла́сть в нога(х) твои(х) має(т) и сама по(д) патою сѣди(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 235); дла того ато слышимо, же са таа ѡ(т)мѣна дла прибитьа яки(х)сь десати дні́й потрєбна стала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); Ато ма́єтє въ ко́ротцє з Ста́рогѡ За́кона при́клады, якъ єсть звыча́йнаа лю́дємъ... милаа рєчь на(д) ѹмѐрлыми пла́кати (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 12);

(*уживається у сполученні з прислівниками причини і способу дії для їх уточнення або підсилення*) ото, ось: я(к)жє єи [овцу] маєт(т) стєрєчи ато та(к) бо пастѹ(х) тєды ходи(т) оу гоустинѣ г(д)є пасєть в лѣсѣ а выганаєть на полє жєбы та(м) жа(д)наа нє зостала (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 182); ато ты(м) виждѹ са та(к) стало, и(ж) тѹю сѣ(т) ѡ(т) гнилого па(з)дѣра, или паоучины помыслъ свои(х)... оутка(л), дла того і розодратиса скоро бє(з) пожиткѹ мѹсѣла (1599 *Виш. Кн.* 213).

АТОЖЬ *спол.* (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом речення*) тому, отож: Так же и в спасение жаден привести не может, если перво себѣ на спасаемом фундаментѣ не поставит. Атожь я бым и пану Юркови радил, доколѣ дышет, о своем спасении пилне постаратися (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); а себѣ и своего послушенства костела латынского людей за мудрых, // разумных и от всѣх лутчих быти славиш, вдаеш и чтиш. Ато жь тѣ причины хворости, смерти, погибели вѣчной, которыми твой костел латинский оболел, Скарго, перегороду учинили, иж тѣло латинское освятитися никако же не может... я тебѣ ознаймую (1608-1609 *Виш. Зач.* 221-222).

Див. ще **ОТОЖЪ.**

АТОЛИ *спол.* (*стп.* atoli) (*протиставний*) однак, проте: Але ижъ до оное стародавное згоды, которая перъвѣй за единоцтва была въ церкви Божой, своихъ ведемо! Атоли за то — таковое преслядоване терьпимо, не отъ чужыхъ... але отъ своихъ... православныхъ хрестиянъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 115); Нєдочєка́вшиса нія́кого росказа́ньа... вм... ато́ли, ви́жѹ, же са на́мъ ча́съ назначе́ный дороги на́шєй приближа́є(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); Чем же забыл правдивое церкви восточное правдивую вѣру? Атоли не тая костела римского вѣра, але восточная ни в чем непременна, непорушенна, чистая (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 185); Кото́рал [книга] про́мысломъ и стара(н)ємъ... Єлиссєа Плєтєнє́цкого... до Коррєктѹры и Дрѹка́рнѣ бы́вши пода́на, тєпе́ръ атоли докончє(н)є своє... одє́ржала (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 4); атоли тотъ жидъ оныхъ людей невинныхъ выдалъ и сыновъ своихъ заразъ при нихъ, абы на кровъ ихъ иньстикговали (!) послалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 194).

АТРОПА *ж.* (*гр.* 'Ατροπος "незмінний"). *Образно (про смерть)*: Безбо́жнаа лахєси и тысь єго ни́ти Нєхотѣла до ко́нца статє́чнѣ добити. Тыра́нскаа атро-

по, чомѹсь прер'ва́ла Клѹбо́къ вѣкѹ живота: яко бысь не зна́ла Же на́мъ мно́го па его житлѣ залежа́ло (Вільна, 1620 *Лям. К.* 5).

АТТЕСТАЦИЯ *див.* **АТЕСТАЦИЯ.**

АТЪ[1], **АТЬ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб: просили его, атъ ихъ не пушлетъ конь, али ихъ пушлетъ у свинѣ (XVI ст. *НЄ* 104); Сесе емъ мовивъ вамъ, атъ ся не изъмутите, чомъ изъ собору зогнанны будете (Там же, 206).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб: Навротъся, навротъся, Суманьтянони, навротъся, атъ на тебе смотрю (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ послуй ся, атъ наповнитъ ся хыжа моя (XVI ст. *НЄ* 168).

АТЪ[2] *част.* **1.** (*вказівна*) ось: Атъ уже здоровъ есь, уже дале не согрѣшай (XVI ст. *НЄ* 61); "Атъ я васъ посылаю, якъ увцѣ посередъ вовкувъ" (Там же, 205); Побожи(в)ся Маланичъ Матѣи на тум, ожъ коли Ге(н)дро хыжу купивъ оу Чи(р)ки, та Чи(р)ка гварила Ге(н)дрови: а(т) де я тобѣ хижу продала без тои нивы, що Чи(р) даровалъ попа (Бенедиківці, 1603 *ПЗУжг.* XIV, 222).

2. (*спонукальна*) хай, нехай: вели ми привести конь, атъ поедоу самъ искати его (1489 *Чет.* 194).

АТЪЛАСОВЫЙ *див.* **АТЛАСОВИЙ.**

АТЬ *див.* **АТЪ**[1].

АУТОРЪ *див.* **АВТОРЪ.**

АФЕКТАЦИЯ, АФЕКТАЦЫЯ, АФЕКЪТАЦИЯ, АФФЕКТАЦИЯ, АФЪФЕКТАЦИЯ *ж.* (*лат.* affectatio) вимога, бажання, прохання: па(н) по(д)коморы(и)... во(д)лу(г) алекгацыи по(з)вано(г) наказа(в)шы во(д)лѹ(г) его афектацыи присетѹ ѡномѹ за(с) кѹ да(л)шо(и) шкоде и (з)нище(н)ю мае(т)ности е(г) апеляцыи допѹсти(л) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19 зв.); а потомъ, недбаючи ничего на листъ пана наместника замъку киевского, презъ который панъ наместникъ за афъфектацнею панее Корсаковое... напоминалъ... абысте... панюю Корсаковую... зъ двора... выпровадили (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 544); теды я таковую афекътацию стороны поводовое на сторону ѡ(д)ложивъши,... тую справу зо въсимъ ее ефекътомъ... // ѡ(д)кладаю (Вільнянка, 1639 *ККПС* 228-229); на афектацию сторонъ ѡбохъ судъ... тую справу до... уряду... для учиненя скутечъныхъ границъ межы добрами повода и дедича теперешнего ... на кгрунътъ ѡдосла(л) (Ісайки, 1643 *ДМВН* 255); теды я, урядъ, на афектацию его, возного... придавъшы, тое оповеданье до актъ записалемъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93).

АФЕКТОВАТИ, АФЕКТОВАТЪ, АФЕКЪТОВАТИ, АФФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКЪТОВАТИ *дієсл. недок.* (*лат.* affectare) (що, до чого) вимагати, домагатися, бажати, хотіти, прохати: доведавъшисе тамъ же в Корцу о бытности... панее воеводиное Виленское... звычайный поклонъ оддавъши и оную навидивши, з // правом своимъ... афектовалъ, абы его милости, яко належному пастырови, монастыри... ревидоватъ... и до доброго порядку привести допустила (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673-674); метрополита Кие(в)ски(и) пишѹчи в ли(с)те свое(м) аффектова(л)... абы(х) мы на се(и)мико(х) воево(д)ства Подо(л)ского волю твою... ѡповѣли (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532); Зачимъ поводове, реферуючисе до пе(р)шихъ свои(х) рацй(и),... афъфектовали, абы и(х) м(л) панове судовые... до... // слуханья и(н)квизиции приступили (Житомирщина, 1639 *ККПС* 197-198); маетъ иньшая быти комъпариция (!) в ѡ(д)но(и) же справе и кто иньши маетъ афектоватъ, таковое диляци(е)и (Київ, 1643 *ДМВН* 246); Впа(к) же судъ а(л)бо уря(д)... а дефинитива сентенция по усыпаню копцовъ для ствє(р)женя... тыхъ же грани(ц) апеляции стороне афектуючо(и) до суду... допустити повиненъ естъ (Ісайки, 1643 *ДМВН* 255); тудежъ заразъ афектовал знову о приданье з уряду // тогожъ возъного на занесенье по вышменованых юрисъдикциях (!) рационе дезоляционис костъгела светого... арендъту (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158-159).

АФЕКТЪ, АФФЕКТЪ *ч.* (*стп.* afekt, *лат.* affectio) **1.** (*нервова збудженість, пристрасть*) афект: бе(з)стра́стїє, нетерпле́нїє, не(з)неволе́нїє ѡ(т) афе(к)то(в) (1596 *ЛЗ* 29); Та́к'сѧ аффе́ктомъ своимъ и пожадли́востамъ пло́томъ бы́ти станови́лъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 18 зв.); Стра́сть, пристра́стїє: Порѹ́ше(н)є

сердéчноє, áфектъ (1627 *ЛБ* 122); ѡ(т)цъ иѡсифъ афекто(м) порвшоны(и) почелъ тыкати братию и зневажати (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); Що оуже мѣвши; аффектъ оугасѣте, Сáмыса з' его в' дхв ѡ(т)родѣте (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.); Которые слова и нехуть се кгды услышалъ и обачылъ... въ собе афектъ злый и заятреный на выконанье злого учынъку маючы заразомъ се чеканомъ... зверху въ голову... ударилъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600).

2. Почуття: ώноє пахóла їонафы, якъ са дає(т) знáти з перши(х) книгъ цр(с)кїхъ, з таки(м) аффéкто(м) милóсти до пáна мóвитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 304 зв.); и всегѡ, аффéкто(м) взгáрды позбывши ононє' достáла: з' чого и зáвше, як' з' велúкогѡ а прáвє нєѡшацовáного скáрбв контє(н)товáтиса... мáєш' (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 3 ненум.); Мúлостина абóвѣм' оускромлáєтъ áффектъ запалчúвости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67); та(к) рекв, в' вéсь са ѡбєрнвти в' аффе(к)тъ неви(н)ности и звпо(л)ности (серед. XVII ст. *Кас.* 90).

3. Намір, бажання, думка, ставлення до когось: Бвдєте хотѣли здане свое зъ здане(м) людски(м) стосовати и на ро(з)свдо(к) припвстити ты(х) которие афекто(в) и прива(т) жадны(х) в то(м) не маю(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); Прито(м) и аффектъ в' мнѣ к' ѡ(т)цв стóмв дóбрый (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 8); и такъ тую роботу зроби(в)шии ве(р)ху мєнованы(м) способо(м) досить афектомъ свои(м) учини(в)ши тую всю мае(т)но(ст)... ѡ(т)провади(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

4. (*враження, спричинене кимось*) ефект: А єсли бы са нѣкотóры(м) з бра(т)ства дла и(х) афєктв не сподоба(л),... тєды они не мáю(т) его свдúти, анѣ справовáти (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); И аффéкт' тóй Превелєбности вáшой стоблúвый, хотѣлъ бымъ не тылко на свѣтъ в' яво падати, але и до нба вынести (Львів, 1642 *Бут.* 3).

АФЕКЪТАЦИЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АФЄКЪТОВАНЫЙ *прикм.* *У знач. ім. с.р.* **афекътованое** — те, чого домагаються; те, що вимагають: позваные... // фаво(р) яко суседови ѡбъмедзъному и у шкоде протесътанътисъ показавъши, интерънонованое и афекътованое не только допусътити, але... записати и приняти не хотели (Володимир, 1643 *ТУ* 323-324).

АФЕКЪТОВАТИ *див.* **АФЕКТОВАТИ.**

АФНИЦЯ *ж.* Назва коштовного каменя: вкáза(л) ей тогды таблúцѣ планѣт. злóтые... М(с)цъ на дїаментѣ. мáрсъ на аматицѣ. мéркоуріоу(ш) на смáрагдє... сатвр'ноу(с). на áфницѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69 зв.).

АФОРІЗМЪ *ч.* (*гр.* ᾽αφοριτμος) короткий вислів, афоризм: Книга тáа Бгодвхновéннаа моглá бы са слвшне назвáти Дóкторомъ и Аптéкою на // хорóбы двшъ людскихъ: в' нєй... знайдвютса и тобѣ лѣкарв двшéвный двшеврачéбныѣ Афорïзмы (Львів, 1646 *Пом.* (Предмова) 6-6 зв.).

АФРАКСИЙ *ч.* Назва коштовного каменя: libycontes, афракси(и) каменъ (1642 *ЛС* 254).

АФРИКАНЕ *мн.* (*жителі Африки*) африканці: бовѣм африкане, арабове, мавритани... ча(с)то се та(м) ѡ тые краины заходние якъ теплые, вча(с)не и богатые вбегаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.).

АФТЕНДИКЪ *див.* **АВТЕНДИКЪ.**

АФФЕКТАЦИЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АФФЕКТОВАТИ *див.* **АФЕКТОВАТИ.**

АФФЕКТЪ *див.* **АФЕКТЪ.**

АФЪФЕКТАЦИЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АХАТИСЪ *ч.* (*гр.* ᾽αχατης) (*коштовний камінь*) агат: в пéршомъ рáде бвде кáмень сардїѡнъ... Во второмъ анфрáксъ, сафéръ и аспéсъ. В трéтемъ лїгїрїѡнъ и ахáтисъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.); Ахáтисъ кáмень. Achates (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **КАМЕНЬ (камень агатовъ).**

АХИЛЛЕСЪ (*гр.* ᾽Αχιλλεύς) *ірон.* (*про сміливу людину*) ахіллес: Не про(д)кгую(т) тоуть, кгре(ч)кїи ахи(л)лéсы, нѣ онúи лвосилни Геркглéсы. Ѡстро(ж)скїи бовѣ(м), пла(ч) и(м) застбпаю(т), котрїи в' Савро(м)мате(х), с крѡ(л)ми ро(в)наю(т) (Острог, 1612 *На г. Остр. Ч.* 2).

АХТАИКЪ *див.* **ОХТОИХЪ.**

АХТЕ, АХЪТЕ *виг.* **1.** Те саме, що **ахъ** у 1 знач.: вфъ: а(х), áхте, або бѣдá, нестóй теж' (1627 *ЛБ* 142).

2. Те саме, що **ахъ** у 2 знач.: а потомъ самъ реклъ: "Ахъте мни, ахъте мни. Люди змовятъ, же

владыка попа втопилъ!" (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238).

Див. ще **АГЪ.**

АХЪ *виг.* **1.** (*уживається при вираженні співчуття, смутку, жалю, страху*) ах: А прото... церковъ Восточная набоженства Греческого и Руского... (ахъ, нестысь!) черезъ часъ долгий въ неякой розности и въ росколе веры светое... одъ единости светое Рымское церкви хвеялася, которое единости отцеве нашы... видыти жедали (Вільна, 1599 *Ант.* 959); Знаменова́нїа Междоме́гїа сѹть разли́чна... Жалѣющагѡ: якѡ агъ / ахъ... Плачущагѡ: якѡ ѡхъ ѡ ѡ ѡ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 194); По́лны домы, оулицы, бо́лю охъ Стогна́на, Ахъ, ахъ всюди по Стєжкахъ: Цр҃квныи стѣны. Бы мо́вити оумѣли, плакали бъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 8); ѹфъ: а(х), а́хтє, або бѣда́, нестой тєж҅ (1627 *ЛБ* 142); Ѡ смѹткѹ, ѡ бо́лєзни, а́хъ що мо́ви(т) ма́ю (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.); Нє оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ Хоть прєнаслѣдованьє ах тєрпиш без мѣрї ѡ прєзацныи Народє (Венеція, 1641 *Анаф.* 22).

2. (*уживається при вираженні досади, незадоволення, докору*) ах: Всє, ахъ мнѣ, ма́рностю са ма́рностїй става́єтъ: и вса по́мпа того свѣ́та я(к) ды́мъ щеза́єт҅ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2); И Кайфашъ зъ Аннашемъ до него речь правят. Щобы зачъ былъ, смѣле ся Пана пытаютъ: И поличокъ му, ахъ мнѣ ахъ, вытинают (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

3. (*уживається при вираженні зітхання, полегшення*) ах: Южъ єсть весе́льє, ах҅ до́сытъ стогна(н)а! Пре́чъ нарєка(н)а (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

4. (*уживається при вираженні прагнення до чогось*) ах, ой: Pusty mne, Štefane, sko u ja v Dunaj, v Dunaj hluboky, Ach kdo (!) mě dopłynet, jeho ja budu (1571 *П. про воєв.* 416).

5. (*уживається в ролі підсилювальної частки, переважно перед звертанням*) ой: И жа́дноє рыце́рство, в҅ насъ нє єстъ та(к) сла́вно, Якъ запоро́зкоє, и нєпрїа́тєлюмъ стра́шно. Скѹтко(м) самымъ, ахъ Бж҃е, нє да́й дознава́ти, Бєзъ ни́хъ, якъ мно́го во́йска лєгло, до́сыть знати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49 зв.); Светлости веселая, ах, гдес ся подѣла? (Перш. пол. XVII ст. *Рез.* 174).

Див. ще **АГЪ, АХТЕ.**

АЧАМСКИЙ *прикм.* Те саме, що **аджамский**: А к тому кожу(х) барани(и) ачамски(и), шлы(к) чєрлєны(и) лиси(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90).

АЧБЫ, АЧЬБЫ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної*): якщо б, коли б: маючи надѣю же нєприятєлѣ правды божои и н҃ши потѣхи не ѡ(д)нєсѹ(т) ачъ бы(м) был а са(м) того собѣ зычи(л) абы(м) бывши та(м) ѹ В҃м ѹста ко ѹсто(м) гл҃глати могъ и в ты(х) справа(х) ся розмови(л) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Dila toho nie znaiu szto maiu czynity Aczbych iszczy chotył z toiu doczku żyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2).

АЧЕЙ, АЧЕ *част.* **1.** (*модальна*) може, можливо, ачей: поча(л) єсми скорбѣти и тѹжити... а мысля собѣ самъ ачей боудѹ што // помысломъ моимъ изгрешилъ (1489 *Чет.* 49-49 зв.); а онъ ѡпо́вѣдаючи ре́клъ ємо́у г҃и не́хай єще́ то́тъ ро́къ ажъ ѡко́паю око́ло єи и ѡсыплю гно́ємъ ачей па́(к) оуроди(т) плѡдъ (1556-1561 *ПЄ* 280); нєгли, залє(д)вѣ ачей (1596 *ЛЗ* 61); Пыта́ю теды тєбє рѹгатєла имени, чи(м) ты лѣпши(и) от хлопа... тлѣніє или ачє(и) ты ѡт камєнє // ѹгєса(н) и нє маєшъ нишо(к) и слю́зѹ хло(п)ского в собѣ, озна(й)ми ми! (1598 *Виш. Кн.* 286 зв.-287); овушъ гадавъ, ажъ ачей понесетъ его у купѣлъ (XVI ст. *НЄ* 61); Не́гли: либо́, о́й, подо́бнѡ, сна́т҅, зале́двѣ, аче́й, нѣщо, про́стѣ, ѡ, не́гли и: мало́ нє (1627 *ЛБ* 72); А та́къ возло́жимо порти́ца на бе́дра на́ши и повро́зы на ши́и на́ши а вы́дє(м) до цр҃а Ізра́ильского, ачей жи́во зоста́ви(т) дш҃и на́ши (серед. XVII ст. *Хрон.* 314).

2. (*обмежувальна*) тільки, лиш, виключно: Ведже скоро по той роспраке, теды я зас без мешкана до того староства моего в скок ехат мѹшѹ и ачем на тот час сам зъехал (Свитязь, 1560 *AS* VII, 59); ачем того листѹ, записѹ, который єсми мєла ѡт нєбожчика кнза Кошєрского на тоє доживотьє своє... паномъ ѡпєкѹномъ нє ѡтдала (Мельці, 1571 *AS* VII, 392).

АЧКОЛВЕБЫ, АЧЪКОЛВЕБЫ *спол.* (*стп.* aczkolwieby) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну час-*

тину до головної) якщо б: И ачъколвебы, въ невѣдомости сего Нашого листу, который листъ съ канцелярыи Нашое нихъ вышолъ, абы естє [себе] во всемъ къ нимъ водлѣ теперешнего росказаня Нашого заховали и никоторое трудности въ томъ имъ не задавали (Краків, 1537 *РЕА* І, 122); ачколвебы на тот час, покибы ѡ том злом ѹмыслѹ цара Перекопского ведомости... не было, в которѹюбы сторонѹ ѡн ити мел, гетман наш великий до вас и писал, ажбы есте к немѹ... тагнѹли, выбы на тот час рѡшена своего з Волына не поехали (Краків, 1538 *AS* IV, 156).

АЧКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕК, АЧКОЛЬВЕК, АЧЪКОЛВЕК, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧЪКОЛЬВЕКЪ, АЧЬКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕ, АЧКОЛЬВЕ (*стп.* aczkolwiek, aczkolwie) **I.** *присл.* Принаймні, у всякому разі: а(ч)ко(л)ве(к) того мо(л)ча(л) ча(с) немалы(и) для ты(х) причи(н) н(ж) єсми бы(л) ма(л) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 4 зв.); Ачъкольвекъ Книга та повати годнаа ѡ сщ҃енъствѣ, яко за напредънѣйшоую и напожитечнѣйшоую... боудѹчи признана (Львів, 1614 *Кн. о св.* 444); Ачколвекъ во всѣхъ прешлыхъ... роздѣлахъ малобачны были на правду отступникове... вшеляко еи потоптали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 706); Повинности зась сщ҃еннические, ачколвекъ сѹть незличоныѣ, ѡсобливе една(к) ѡвыѣ, абы цр҃ковъ ратовалъ ѡсобливыми м҃лтвами (Львів, 1646 *Ном.* 3 зв.).

II. *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: Ачколве первей господарь... дал на повод и присагѹ подданым своим, Смѣдинцом, ѡднакож казал им водле статѹтѹ права земского... // ...присагѹ чинити (Шайно, 1538 *AS* IV, 175-176); Ачколвекъ одна служба Божая, але иначей се ѡтправуєтъ въ Рыме, иначей въ Мѣдыолянѣ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 215); Котры(х) то тамъ речій, ачколве(к) я самъ видѣл Вшакже щомъ ѡ(т) ни(х) слыша(л) тоє(м) оповидѣл (Львів, 1616 *Бер. В.* 77); Ачколвекъ схисма, то естъ отщепенство, естъ речь сама черезъ себе обридлаа, зъ обридлихъ еднакъ автора еи справъ и мезерного живота обридливша бывати звикла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 731); Смерть твоя ачъколвекъ животъ намъ справила. Вшакъ же и жалю насъ смутныхъ набавила (Львів, 1630 *Траг. п.* 168);

(*у сполуч.* **и ачколвекъ (ачколве)** хоча: И ачколвекъ первей того люди наши, Смѣдинцы... кнѧзѧ Василѧ... нам были ѡбжаловали и ѡ забранє землі и ловов наших на него повѣдили... мы з ласки нашоє при тых всих землѧх ... єго самого и потомковъ єго на вечныи часы зоставѹєм (Краків, 1538 *AS* IV, 171); и а(ч)ко(л)ве на(м) до того до всего ничого алє пере(д) ся того жалуе(м) и(ж) тыи звычаи хре(с)тия(н)скии ѡ(т) века ѹста(в)лєныи су(т) ѡпущены (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); И ачколвекъ всѣмъ патриархомъ або рачей всѣмъ епископомъ // еднакое отъ церкви... пекловане естъ злецено, одно бовѣмъ въ церкви... естъ епископство (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 718-719).

АЧТИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення; приєднує допустову частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: а(ч)ти ѡ(н) завше напоминає(т) на(с) пїсмо(м) ст҃ы(м)... алє мы того нєзацо себѣ нє маємо и нє чоуимо сѧ в тоу(м) долгѹ, жебы(х)мо єго заплатили (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 156 зв.); ачти много кла(д)уть поло(т)на на него и су(к)на алє голимь є(ст) доброти и оучи(н)ковь сты(х) (Там же, 211 зв.).

Див. ще **АЧЪ**[1].

АЧЪ[1], **АЧ, АЧЬ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*зв'язує частини складного речення*) **1.** (*приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: пили, танцовали, цихо, было, ачъ се слышє Мышка бѹнтовал (1564 *AS* VI, 245); ино ачъ вѣдели єсмо над вороты и на кганку дъвора Заборолского людей не мало стоячы... однож пану Василю нихто отозватися и до него выйти и ворот отворити не хотели (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 165); Суд нам апеляции ач допустил, але въ декрете много речей нам потърєбных и в суду показованых, не ведаем, чи увесь вряд, чили пак пан писар, албо подписок не докладал (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 411); Который [вожъ] ачъ бѹдѹчи з нами в єдности и зъгоде, пръвое мѣстъцє заседа(л), але потомъ ѹ тылъ ѹтолъстѣлъ и разъширѣлъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 18); В єфиопїи є(ст) жрòдло чирвонàвоє, котороє єсли сѧ скоштоуєтъ смакоу жàдного не даєтъ, ачъ

є(ст) само ба́рзо смакови́тоє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 173 зв.); Васи́лій Вели́кій, ачъ в' мно́гихъ... // мл҃твахъ ѡ оусо́пшихъ спомина́єтъ, але назна́чнѣй и напова́жнѣй в' лит8ргіи своє́й (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 150-151); ачъ и(х) та(м) нє мно́го вы́шло єдно тыи которіи вѣрили (пол. XVII ст. *УЄ* N 91, 28).

2. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо, коли: Ино ачъ есмо тамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а роботы городовое и мостовое никому есмо не отпускали, а такъ ажъ бы еси и городъ и мосты всими людми... робилъ потому, какъ и передъ тымъ бывало (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); Мы то ѡбачивши, иж панове с8ди... змове своєй досыт нє чинили, найпервєй до Шайна нє приєхали с нами тоє минуты справовати и ач справивши сами, нє до нас прислали, а з нас то знали и сами сѧ проч розєхали (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); которы(й) [Игнатии] а(ч) на побыва(н)є и погоще(н)є... до мє(с)та виле(н)ского бы(л) прыєха(л) ни(ж)ли бє(з) блг҃ословє(н)ства нп҃о(г) пасты(р)ского... пры и(х) м(л) зоста(ти) нє важылсѧ (Вільна, 1592 *ЛСБ* 192); Отъ которого // покою Христа Господа ачь никоторые утекаютъ, а до того ся мизерного свѣта привязуютъ, розумѣючи, яко бы на вѣки зъ ними тривати мѣлъ (1603 *Пит.* 98-99).

3. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) бо, оскільки: рачил Єго Милость намовлѧти с паны радами Их Милостю и бачєчи так вєлик8ю своволност и нєпосл8шєнство к8 прав8 и росказаню господарском8, ач писал вымовлѧючисѧ и бєр8чи на помоч собє стат8т права посполитого, жє нє позвом позван (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); тутъ... насъ слухи доходятъ, немилостиве и нєласкаве насъ слугъ и богомольцовъ своихъ вспоминати рачитъ, - ачъ не дивъ, за такими непевъными новинами, такого мнимания о насъ быти (Вільна, 1599 *Ант.* 627); вашъ костелъ если въ болшихъ речахъ поткнулъ и спотыкается, далеко латвѣй у меншыхъ, ачъ и теперешняя квестія не менша есть першыхъ (1603 *Пит.* 54); в' Преза́цный До́мъ В(ш) М(л) впрова́дити оумы́сливши, ачъ впра́вдѣ на́про(д) прѝстоѧлобы та́къ само́го того, Ст҃го якѡ и высо́кость Бг҃осло́віи єгѡ высо́цє вы́хвалити (Київ, 1623 *МІКСВ* 81).

Див. ще **АЧТИ.**

АЧЪ² *част.* (*видільна*) (*виділяє один із членів речення за ознакою допустовості*) хоч: Якожъ тыхъ нови(н) ачъ непра(в)ди́выхъ алє шкодли́выхъ ѡ ва(с) тєпєръ по(л)ны оуши всю́ды (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); Кгды́ тѧ Яснє Вєлможный Пп҃е на́шъ витає́(м), И мы то(т) да́ръ, а(ч) щ8плый на пла́цъ выставлѧ́емъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

АЩЕ *спол.* (*цсл.* аще) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо: аще бы ты былъ ѡ(т) добр8 родителю. поведа(л) бы еси на(м) оц҃а свое(г) и мт҃рь (1489 *Чет.* 3 зв.); аще и грѣшенъ еси не ѡ(т)чаисѧ (Заблудів, 1568 *УЄ* N 552, 4); Аще кто люби(т) мя слово мое заховаєтъ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); аще кто возноситъ ся, смиритъ ся (XVI ст. *НЄ* 4); аще будетъ чистъ ѡ(т) всѣхъ винъ недосто́йныхъ, тако́го на́мъ... Єп(с)кпомъ ста́вити оу єп(с)кпы, и въ всѧ́кій Сте́пень сщ҃енства (Львів, 1614 *Вил. соб.* 9); "Инок, аще не отбѣгнет от человѣк и не вселится в пустыню, не толко не имѣет что притупити от добродѣтелей, але еще ни единое страсти не свободен и не имѣет мѣста, гдѣ добродѣтель вселити,.. доколѣ первых страстных образов не истрыет, и не изгладит" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); Аще прєста́витъсѧ бра́тъ... въ ѡби́тели, да быва́етъ сл8жба на трети́ны, на девѧти́ны, на сорочи́ны (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 157); И не вѣмъ ка́мо съкрию́сѧ Прє(д) вели́чество(м) Бг҃а моє(г), или где побѣгн8 ѡ(т) лица твоє(г): Аще в'зыйд8 на Нб҃о (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(*у сполуч.* **а ще бо, аще же, а ще, а пакъ аще, и аще, и иже аще, если бо аще**) якщо ж, а якщо: Аще бо хто верже камень на высоту, мняще небесную збива́ти красоту всемиръного солнца ясного свѣтила, на самого его падет тая сила (к. XVI ст. *Укр. п.* 72); Аще же кто и до конъца быть не можетъ, ино абы приобщцытелемъ альбо участникомъ ее быть могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577); А аще кого ѡни изнайд8т тамо 8 тоє прѣдреченноє мѣсто, а ѡни да имают им възѧти свє (!), что они б8д8т имати при себѣ (1576 *МЭФ* 94); а па(к) аще сѣ кто пок8си(т) и нє испльни(т) наше дааніє, а то(т) таковіи да имає(т)

дати ω(т)вѣт, на страшнѧм судищи (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327); и аще что маєте друкꙋ нового кирь іоане красо(в)скїи посыла(й)тє къ на(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); И иже аще изволитъ прычетникъ отъ нашого синъкглита бывати, сему ни отъ когожє никакоже возъбранену быти (Вільна, 1599 *Ант.* 551); желаѧ с ни(ми) всѣгды сѧ знахо(ди)ти и єсли бо аще и нє плότїю, но вѣрою любо́вїю и дхо(м) всєг(д)а є(с)мъ съ ни(ми) (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.).

2. (*приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч: Сподобилъ оубо насъ аще и напослѣдокъ лѣтомъ, Позна́ти во́лю свою съ блгимъ ω(т)вѣтомъ (Острог, 1581 *См. В.* 7); аще вєли́кїй людъ єсть веди ихъ до воды а тамъ ихъ досвѣдчꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 177).

3. (*приєднує з'ясувальну підрядну частину до головної*) чи: Люди, приходячи до на(с) пытали, аще свтѣ(и)ши(и) патріа(р)ха бл(с)вєниє на бра(т)ство лво(в)скоє присла(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

Див. ще **АЩЕБЫ, АЩЕЛИ.**

АЩЕБЫ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо б: млюсѧ за ни(х) быти по Па́влꙋ ащебы в чесо(м) на православїи пострадати мѣли, желаѧ с ни(ми) всѣгды сѧ знахо(ди)ти... и... вѣрою любо́вїю и дхо(м) всєг(д)а є(с)мъ съ ни(ми) (1598 *Виш. кн.* 309 зв.); аще бы кто єще на то(м) ви́кладѣ нє престава́лъ, приведꙋ и знамєни(т)ших, Исидора стаго (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 30).

Див. ще **АЩЕ, АЩЕЛИ.**

АЩЕЛИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної*) якщо ж, коли ж: Аще ли съхраните, блажени будете; аще ли преступите или в нерадєніє обернете, то и сами узрите и отвѣть дастє пред Богомь въ день судныи (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 52); Аще ли црко(в) преслꙋшае(т), Да бꙋде(т) ти яко язы(ч)ни(к) и мыта(р), Сирѣ(ч) яко погани(н) и явно грѣ(ш)ни(к) (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных, к ним же нам брань гонза, и с сими калугери, аще не моцно и Дмитра занести ты же свою душу и моци занеси (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 1356);

(*у сполуч.* **и аще ли**) і якщо ж, і коли ж: И аще ли у старомъ законе вещи тыє отъ злата и сребра... и просто все церков'ное начинє почитано и покланяем' было и свято звано, то... все исполнєніє хрістиянское таиности церковныя свято имѣти, честь і поклананіє воздавати (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55).

Див. ще **АЩЕ, АЩЕБЫ.**

АѲЕНЧЇКИ *мн.* Те саме, що **аѳинѧны:** звыкли аѳенчїки бы́ли // чинити, абы дѣто́къ своихъ спосо́бно(ст) довтѣпоу лє́пѣй зрозоумѣли, и ихъ до цно́ты и до оучти́вости запра́вили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 240-240 зв.).

АѲИНѦНЫ *мн.* (*мешканці Афін*) афіняни: оволо(с), ꙋ аѳинѧ(н) важи(т) ѕ мѣдни(ц) (1627 *ЛБ* 182).

Див. ще **АѲЕНЧЇКИ.**